

HACETTEPE SOSYAL VE İDARI BİLİMLER
DÖNER SERMAYE İŞLETMESİ
TESİSLERİNDE BASILMIŞTIR. ANKARA - 1983

T.C.
KÜLTÜR
VE TURİZM
BAKANLIĞI
ESKİ
ESERLER
VE
MÜZELER
GENEL
MÜDÜRLÜĞÜ

IV.
KAZI
SONUÇLARI
TOPLANTISI

ANKARA 8-12 ŞUBAT 1982

İÇİNDEKİLER

Halet ÇAMBEL, R. J. BRAIDWOOD, Mehmet ÖZDOĞAN Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları	9
Savaş HARMANKAYA Pendik Kazısı 1981	25
Refik DURU Kuruçay Höyüğü Kazıları 1981	31
Ufuk ESİN Değirmentepe (Malatya) Kazısı 1981 Yılı Sonuçları	39
Önder BİLGİ 1981 Dönemi İkiztepe Kazıları	49
Muhibbe DARGA Şemsiyetepe Kazıları 1981 Yılı Çalışmaları	55
Güven BAKIR Urla/Klazomenai Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları Raporu	63
Özgen KARACA Pirot Höyük 1981 Kazıları	69
Richard ELLIS The 1981 Season At Gritille Höyüğü	83
Önder BİLGİ Köşkerbaba Höyük 1981 Dönemi Kazıları	89
Leon MARFOE Kurban Höyük Excavations, 1981	95
Veli SEVİN İmikuşığı Kazıları, 1981	121
Edibe UZUNOĞLU İmamoğlu Höyüğündeki 1981 Yılı Çalışmaları	131
Mehmet ÖZDOĞAN Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları 1981 Yılı Çalışmaları	137
Mehmet ÖZSAİT 1981 Yılı Burdur Çevresi Prehistorik Araştırmaları	143
Hatice GONNET Beyköy Yüzye Arkeoloji Araştırmaları	151

Afif ERZEN	
Çavuştepe Kazısı Çalışmaları	155
Tomris BAKIR	
Kaleköy 1981 Kazı Sonuçları Raporu	165
Wolfgang MÜLLER – WIENER	
Bericht Über Die Arbeiten Des Jahres 1981 in Milet	169
Klaus TUCHELT	
Didyma 1981 Yılı Kazı Raporu	177
Ümit SERDAROĞLU	
1981 Yılı Assos Çalışmaları	181
Rudolf NAUMANN	
Die Ausgrabungen In Aizonai 1981	183
Yusuf BOYSAL	
Stratonikeia Kazısı 1981 Çalışma Raporu	193
Kubilay NAYIR	
Alibeyli Tümülüsleri Kurtarma Kazısı 1981	199
Coşkun ÖZGÜNEL	
Chryse – Apollon – Smintheus Tapınağı 1980–1981 Yılı Kazıları	207
Christian LE ROY	
1981 Yılında Xanthos Letoon Tapınağında Yapılan Çalışmalar	225
Bedri YALMAN	
İzmit Tiyatro Kazısı 1981	229
Crawford H. GREENEWALT JR.	
Sardis Archaeological Work İn 1981	237
Baki ÖĞÜN	
Kaunos Kazıları 1981	247
Wolfgang RADT	
Pergamon Vorbericht Über Die Arbeiten 1981	257
Çelik TOPÇU	
Seleukeia 1981	271
Cevdet BAYBURTLUOĞLU	
1981 Arykanda Kazısı	277

Afif ERZEN	
1981 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları	285
Paolo VERZONE	
1981'de Hierapolis'te Yapılan Restorasyon ve Kazılar	291
Kenan ERİM	
Aphrodisias Kazısı 1981 Çalışmaları	297
Abdulhalik EKMEN	
Kerküşti 1981 Yılı Çalışmaları	313
Cengiz IŞIK	
Horiskale Kazıları 1981	315
Güngör GÜRKAN	
1981 Babadat Kazısı (Germa Koloni Şehri)	325
Nuşin ASGARİ	
Prokonnesos (Saraylar Köyü) Araştırması, 1981	333
Nuşin ASGARİ	
Perinthos (Marmara Ereğlisi) Çalışması, 1981	337
Ülkü İZMİRLİGİL	
Samsat (Samosata) Su Yolu Araştırması, 1981	345
Nurman TUNA	
Datça Yarımadası YüzeY Araştırmaları, 1981	357
Aşkın CANBAZOĞLU	
1981 Yılı Sualtı Araştırması	369
Revza OZİL	
Göreme 1981 Yılı Çalışmaları	379
David FRENCH	
Tille 1981	415
Oktay ASLANAPA	
1981 İznik Çini Fırınları Kazısı ve Sondajları ile YüzeY Araştırmaları	419

(Not: Bu kitap kazı raporları ve toplantıda verilen bildirilerden derlenmiş olup kazı başkanlarından geliş şekliyle toplantıda sunuluş sırasına göre hazırlanmıştır.)

ÇAYÖNÜ KAZISI 1981 YILI ÇALIŞMALARI

(*) Halet ÇAMBEL
R. J. BRAIDWOOD
Mehmet ÖZDOĞAN

Diyarbakır ili, Ergani ilçesi, Sesverenpınar (Hılar) köyü sınırları içindeki Çayönü Tepesinde, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsünce, Prof. Dr. Halet Çambel başkanlığında, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün katkıları ve Chicago ile Karlsruhe Üniversitelerinin işbirliği ile yapılmakta olan arkeolojik çalışmalar, bu yıl da 1.9. — 5.11.1981 tarihleri arasında sürdürülmüştür.

1981 YILI ÇALIŞMALARININ AMACI

1981 yılı ile 8. kazı dönemini tamamlayan araştırmalarımız, Çayönü yerleşmesi kadar, bu yerleşmenin temsil ettiği çanak çömlek öncesi ilk neolitik çağ ile ilgili çeşitli sorunların çözümüne de katkıda bulunabilecek şekilde planlanmış ve çalışmalarımız başlıca şu amaçlara yönelmiştir :

1. Daha önceki yıllardan elde edilen, genel yerleşme planı ve yapıların dağılım düzeni ile ilgili bilgilerin, daha geniş bir kazı alanı içinde incelenmesi ve daha kesin olarak belirlenmesi,

2. Yerleşmenin değişik kesimleri arasında yapı tür ve düzeni, kullanım alanları ve dolayısı ile sosyal farklılaşma bakımından belirli bir ayrılığın olup olmadığının araştırılması,

(*) Prof. Dr. Halet ÇAMBEL ve Dr. Mehmet ÖZDOĞAN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Prof. R. J. BRAIDWOOD Chicago Üniversitesi Öğretim Üyesi.

3. Belirli tür plan veren yapıların, tabakalara göre değişip değişmediğinin incelenmesi,

4. Daha önceki yıllarda kısmen belirlenmiş olan, yerleşmenin içinde geniş bir yer tuttuğu bilinen ve «meydan» olarak tanımladığımız açık alanın niteliğinin ve bu meydanın onu çevreleyen büyük yapılar ilişkisinin belirlenmesi,

5. Gene bu «meydan»ı çevreleyen ve bir bölümü önceki yıllarda açılmış olan bazı büyük yapıların tam olarak ortaya çıkartılması,

6. Daha önceki yıllarda açılmış olan «mozaik» tabanlı büyük yapının tabakalanma ve bazı yapısal sorunları ile ilgili son çalışmaların yapılması ve yapının yeni kurulmakta olan Diyarbakır Müzesine taşınabilmesi için yeniden gözden geçirilmesi,

7. Çayönü yerleşmesi için büyük önem taşıyan hayvan evcilleştirilmesi süreci ile ilgili verilerin yeniden denetlenmesine olanak sağlayacak yeni verilen elde edilmesi ve bu verilerin incelenmesi,

8. Çayönü kazısında ele geçmiş olan ve bölgeye dışarıdan getirilmiş olduğu belli olan bazı ham maddelerin nereden geldiğinin araştırılması ve yerleşmenin çevreden etkilenme alanının belirlenebilmesi için ileriki yıllarda yapılması öngörülen çevre araştırmaları ile ilgili ön hazırlıkların yapılması,

9. Yapılmakta olan Diyarbakır Müzesinde, gerek Çayönü yerleşmesinin ve gerekse bunun temsil ettiği kültürün gereğince ve çağdaş bir müzecilik anlayışı içinde sergilenebilmesi için ön hazırlıkların yapılması.

1981 YILI UYGULAMALARI

Yukarıda belirtilen amaçlara uygun olarak yürütülen çalışmaları şu şekilde özetleyebiliriz :

1. Arazi Çalışmaları : Çayönü Tepesinde yürütülen arazi çalışmaları, 10×10 m. lik 23 açma biriminde sürdürülmüş ve böylelikle, daha önceki yıllarda açılmış olan alanlar ile birlikte yerleşmenin 3000 m² den fazla bir alanı kazılmıştır (Resim 1). Yukarıda belirtilen ilk amaca uygun olarak kazı alanının yatay olarak genişletilmesi ve daha önceki yıllarda açılmış olan alanların, bir bütün içinde birleştirilmesi ön planda tutulmuştur. Buna göre höyüğün orta böl-

gesindeki çalışmalar yoğunlaştırılmış ve bu kesimde yaklaşık olarak 50 × 50 m. lik bir alanda, «meydan»ın bulunduğu tabaka ortaya çıkartılmıştır (Resim 2).

Meydanın doğusunda yer alan ve 1980 yılında açılmış olan iki odasının içinde çok sayıda insan kafatası bulunan yapının geri kalan bölümü de bu yıl açılmış, yapının tabakalanması ve işlevi ile ilgili yeni veriler elde edilmiştir. Aynı şekilde, meydanı kuzeyden çevreleyen yapıların, meydanın evreleri ile olan ilişkileri belirlenmiş ve kazı alanı bu yapıların planlarını tamamlayabilecek şekilde genişletilmiştir. Bu yıl meydan ile ilgili olarak çalışmalar sırasında ortaya çıkan en önemli sonuçlar mozaik döşemeli yapının çevresindeki çalışmalardan (Resim 10) elde edilmiştir. Meydanın kuzeydoğu köşesinde yer alan ve daha önceki yıllarda ortaya çıkartılmış olan mozaik döşemeli yapının çevresinde bu yıl daha eski tabakalara inen çalışmalar yapılmış ve böylelikle yapının kendi içindeki tabakalanması, meydan ve diğer yapılar ile olan bağlantıları ile ilgili yeni veriler elde edilmiştir.

Gene höyüğün orta kesiminde, meydanın daha önceki yıllarda ortaya çıkartılmış olan bölümlerinde, meydandan daha eski olan tabakaya, yani ızgara türü planlı yapıların yer aldığı tabakaya inilmiş ve bu yapıların yerleşme yerindeki dağılım düzeni hemen hemen kesinlikle belirlenmiştir.

Höyüğün batı kesiminde, daha çok hücre türü planlı yapıların yoğun olarak bulunduğu alanda, bu yapıların çeşitli yapı katlarına göre geçirdiği evrimi belirleyebilmek için yer yer derinleşilmiş ve Çayönü yerleşmesinden daha önce bilinmeyen bazı yeni tür yapılara rastlanmıştır. Bu alanda yapılmış olan çalışmalar, çeşitli yapı türleri evriminin, ilk sanıldığı kadar basit bir gelişim çizgisi izlemediğini ve yerleşme ile ilgili bilgilerimizin henüz çok eksik olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

2. Yayın Hazırlığı ve Ev Çalışmaları : Çayönü kazıları ile ekibimizin bölgede yapmış olduğu diğer bilimsel çalışmalar ile ilgili yayının ilk cildinden sonra⁽¹⁾ ikinci cildin de bu yıl sonuna kadar baskıya hazır duruma getirilmesine ve böylelikle bu çok önemli kazı yerinin bilim dünyasına tanıtılmasına önem ve öncelik verilmiştir. Buna bağlı olarak, ekibimizin bir bölümü gerek daha önceki yıl-

(1) bk. H. ÇAMBEL ve R.J. BRAIDWOOD, yay. Güneydoğu Anadolu Tarih öncesi Araştırmaları. İst. Ün. Ed. Fak. Yay. No. 2589, İstanbul, 1980.

larda ve gerekse bu yıl ortaya çıkan buluntuların incelenmesine ve mimari planların birleştirilmesine ve yayın hazırlıklarına ağırlık vermiştir.

3. Çayönü Malzemesinin Teşhir Hazırlığı : Yapımı sürdürülmekte olan Diyarbakır Müzesinde Çayönü malzemesinin sergilenmesi için uzun süreli bir ön çalışma döneminin gerekli olduğu açıktır. Bu nedenle ekibimiz, kazı yerinin ve çeşitli kültür öğelerinin, Diyarbakır Müzesinin olanakları içinde, çağdaş müzecilik anlayışına uygun olarak en iyi biçimde sergilenebilmesi için gerekli olan ön hazırlıklara başlamış ve bu çalışmaların kış ayları içinde İstanbul'da da sürdürülmesine karar verilmiştir. Bu arada, Çayönü'nde bulunmuş olan ve dünyanın en eski mozaik'i olan büyük döşemenin de müzeye taşınması, ve bununla ilgili teknik sorunlara da çözüm getirilmesi için girişimlere başlanmıştır.

Bu meyanda, ekibimiz Diyarbakır'dan ayrılmadan önce Diyarbakır Müze Müdürlüğüne gelmesi sağlanan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü mimarlarından Züleyha Mazı ile gerek müze binasında, gerekse kazı yerinde ve buluntular üzerinde ön çalışmalar yapılabilmiştir.

4. Topografik Plan Çalışmaları ve Çevre Araştırmaları : Çayönü yerleşmesi ile organik bir bağ içinde olan Hilar kayalıklarının ileriki yıllarda gereğince incelenmesine olanak sağlamak için höyüğün ve kayalıkların ayrıntılı jeodezik haritası hazırlanmış ve çevre araştırmaları ile ilgili ön bilgilerin derlenmesine geçilmiştir. Çevrede yapılacak araştırmaların bölgenin yalnızca kültür tarihine katkıda bulunmakla kalmayıp Çayönü kültürünün öncesi ve sonrası ile ilgili, şu ana kadar bilemediğimiz aşamalarını da ortaya koyacağını ve yerleşmenin bölgede çevreden kopuk bir ada durumundan kurtulacağını ummaktayız.

KAZI ÇALIŞMALARININ TOPLU SONUÇLARI

1 — Höyüğün orta kesiminde, varlığı önceki yıllarda saptanmış olan ve «meydan» olarak tanımladığımız, geniş boş alanın batı sınırı, dolgusu, onu çevreleyen yapılar ile olan ilişkisi ve kendi içindeki tabakalanması bu yılki çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmuştur (Resim 3, 4, 11)

Meydanın batı sınırını bulmak için kazı alanı batıya doğru genişletilmiş, meydanın doğu - batı yönündeki uzunluğu 45 m. yi bul-

masına karşılık, henüz batı sınırına ulaşamamıştır. Kapladığı alan bakımından en az 1300 m² yi bulan ve yerleşme içinde çok geniş bir yer tutan «meydan»ın yapılar arasında bırakılmış bir boşluk değil, planlanmış, özenle düzeltilerek yapılmış gerçek bir meydan olduğu anlaşılmıştır. Kendi içinde çeşitli kullanım evreleri olan meydanın her kullanım evresinde değişik yapı birimleri tarafından çevrildiği ve bu yapıların, yerleşmenin diğer yerlerinde bulunmuş olan yapılara göre çok daha önemli yapılar oldukları anlaşılmıştır.

Meydanın bulunduğu alan, ilk yapım sırasında, sıkıştırılmış toprak, çaytaşı ve diğer kabataşlardan oluşan kalın bir dolgu ile örtülmüş, böylelikle daha eski tabakaların duvarlarını örten, alanın tesviyesine yarayan bir alt dolgu ya da temel oluşturulmuştur. Bu temelin kalınlığı alttaki tabakanın durumuna göre 10 - 35 cm. arasında değişmektedir. Bunun üzerine, meydanın tabanını oluşturan ve gene sıkışmış toprak ile yanmış kerpiç molozundan oluşan malzeme serilmiştir (Resim 3). Yüzeyi hemen hemen tam yatay olan bu zeminin, belirli aralıklar ile yenilendiği ve meydanın en az üç ana kullanım evresinin olduğu anlaşılmaktadır. Meydanın taban dolusu için yanmış kerpiç molozunun seçilmiş olması, olasılıkla zeminin çamur tutmasını önlemek içindir.

Meydanın alt iki evresi hemen hemen hiç buluntu vermemiştir; bu da yenileme işleminden önce zeminin özenle temizlendiğini kanıtlamaktadır. Buna karşılık en üst evrede çok sayıda büyük hayvan kemiği, olasılıkla hayvan kesimi ile ilgili taş aletler, balta bilemekte kullanılan oluklu büyük taşlar ve bazı küçük duvar parçacıkları bulunmuştur. Şimdilik kesin olmamakla birlikte, meydanın hiç değilse son kullanım evresinin, Çayönü'nde yaşayan topluluğun ortak bazı gereksinimleri için kullanıldığını söyleyebiliriz.

Meydanın ortasında, iki dizi halinde dikilmiş büyük saltaşları bulunmuştur (Resim 3,4); bazılarının boyu 2,5 m. yi bulan bu taşların işlevi tam olarak belli olmamıştır. Ancak bunlardan bazılarının meydanın daha ilk kullanım evresi sırasında yıkıldığı ve yerlerine yenisinin dikilmediği belli olmaktadır.

2 — Meydanın doğusunda yer alan ve iki odası 1980 yılında açılmış olan, ve içinde yoğun olarak kafataslarının bulunduğu yapı (Resim 5 - 8) :

Bu yapının geri kalan bölümünün açılması için kazı alanı doğuya doğru genişletilmiştir. Yeni açılan alanda, diğer odalara oran-

la biraz daha büyük olan ve kütleli büyük taş duvarları olan yeni bir oda daha bulunmuştur (Resim 6, 7). Oda dolgusu içinde bulundu olarak hemen hemen yalnızca yanmış insan kafatası parçaları çıkmıştır. Odanın taban düzlemine inildiğinde (Resim 8) tabanın küçük taşlar ile döşenmiş olduğu, içindeki taş döşemede döşemeden bırakılmış söbe biçimli bir açıklığın bulunduğu görülmüştür. Büyük bir olasılıkla oda tabanından açılma bir çukur olan bu açıklık, geçen yıl batı odanın içinde saptanmış olan çukura yakından benzermektedir.

Oda tabanı üzerinde, yapının daha önce açılmış olan diğer odalarından farklı olarak, iyi durumda 12 - 15 insan kafatası yerleştirilmiş, ancak üst duvarların çökmesi sırasında, yerinde parçalanmış olarak bulunmuştur. Bu yıl tam olarak temizlenemeyen çukurda ise bazı insan gövde kemiklerine rastlanmıştır.

Kafataslarının bulunduğu yapının gerek iç ve gerekse dış duvarlarının sıvalı olduğu bilinmekte idi; bu yıl dış sıvanın daha iyi korunmuş olan bir yerinde kırmızı boya izlerine de rastlanmıştır.

Yapının güneyindeki çalışmalarda, bu yapının hemen altında az çok aynı büyüklükte bir başka yapının daha bulunduğu izlenmiştir. Bu yapının niteliği ancak ileriki yıllarda anlaşılacaktır.

Şimdiye değin içinde en az 30-40 kafatası bulunan ve hemen hemen başkaca hiç bir buluntunun olmadığı bu anıtsal yapının gerçek niteliği, kafatasları üzerinde yapılan ayrıntılı ve uzun süreli bir çalışma ile anlaşılacaktır. Ancak yapının gerek kafatasları, gerekse değişik duvar örgüsü, odaları birbirine bağlayan kapı geçitleri, önündeki dikilitaşları ile Çayönü için ayrı bir önemini olduğu açıktır.

3 — Meydanın kuzeydoğu köşesinde yer alan «mozaik» döşeli yapı ile ilgili çalışmalar (Resim 5, 9, 10) :

Mozaik döşemeli yapı daha önceki yıllarda açılmış ve mozaik tabanın yapım yöntemi ile ilgili teknik çalışmalara başlanmıştır. Bu yıl yapının tabakalanma sorunu, meydanın evreleri ile olan bağlantısı ve ileride Diyarbakır Müzesine kaldırılması için olasılıkları gözden geçirme çalışmaları sürdürülmüştür. Buna göre :

Mozaik döşemeli yapıya ait dış duvarların hemen altında, görünüşe göre aynı planı veren, en az üç yapı katının daha olduğu kesinlikle belli olmuştur. Bu yapı evrelerinden birisinde, kuzey du-

var boyunca uzanan ve oldukça ustalıkla yapılmış bir su kanalı olabilecek kalıntıya rastlanmıştır (Resim 10). Olası kanalın bağlantıları ileriki yıllarda, eski yapılar ortaya çıkartıldığında aydınlatılabilecektir.

Mozaik döşemeli yapının, meydanın en son kullanım evresinden daha eski ve olasılıkla sondan bir önceki safha ile çağdaş olduğu; çevresinde podyum niteliğinde ikinci bir duvarın daha bulunduğu ve böylelikle tüm yapının etrafına oranla hafif yükseltilmiş olduğu da belli olmuştur. Bu duruma göre mozaik döşemeli yapı, kafataslarının bulunduğu yapıdan bir az daha sonraya ait olmalıdır.

Mozaik döşemeli yapının çevresinde, dört bir yanında, daha eski yapı katlarına inilmiş ve ızgara türü planlı yapılara rastlanmıştır (Resim 10). Böylelikle ızgara türü planlı yapıların höyüğün bu kesimine kadar yayıldığı kesinleşmiştir.

4 — Meydanın kuzeyinde yer alan büyük yapılar ile ilgili çalışmalar (Resim 11) :

Daha önceki yıllarda yapılan çalışmalar meydanın kuzey kenarı boyunca hemen hemen düz bir hat halinde uzanan bazı büyük ve anıtsal görünümlü yapıların varlığını ortaya koymuştu. Bu yıl, bu yapılara ait planların tam olarak aydınlatılması, yapıların kendi içindeki tabakalanmasının belirlenmesi ve meydanın evreleri ile olan bağlantının kurulabilmesi için çalışmalar sürdürülmüştür. Buna göre :

Meydanın kuzey kenarı boyunca en az dört yapı biriminin yer aldığı kesinlikle belli olmuştur. İleriki kazı döneminde, batıya doğru alan genişletildikçe yeni yapı birimlerinin ortaya çıkması da söz konusudur. Her bir yapı biriminin, kendi içinde, en az 3 ya da dört yenileme evresi bulunmaktadır (Resim 3, 11) ve bu yenileme evreleri de genellikle meydanın safhaları ile bağlantılıdır.

Meydanı çevreleyen yapılar, Çayönü'nün diğer yerlerindeki yapılardan farklı olarak, birbirlerine oldukça yakın yerleştirilmiştir. Bu da, meydanın çevresine olabildiğince fazla yapı sığdırılmak istendiği izlenimini uyandırmaktadır. Bu kesimdeki yapılar, yerleşmenin diğer yerlerinden tanıdığımız hücre planlı yapı türüne uyumaktadır; ancak, meydanın çevresindekiler, diğer yerlerdekilere oranla çok daha özenli, büyük taşlardan ve kalın duvarlı olarak yapılmıştır. Meydanı çevreleyen diğer yapılarda olduğu gibi, kuzey ke-

nâr boyunca sıralanan yapıların da niteliği, Çayönü yerleşmesinde meydanın özel bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Meydanın kuzeyindeki yapılardan bazıları, özellikle duvarların taş temel üstündeki kısmının anlaşılabilmesi bakımından ilginç ip uçları vermiştir. Özellikle yanmış kalın bir kerpiç moloz örtüsü ile kaplı durumunda bulunan bir yapı, yanmış toprakta kalmış olan ahşap izleri gereğince incelendikten sonra, Çayönü evlerinin hiç değilse kısmen plan üzerinde tamamlanabilmesi bakımından çok yararlı olacaktır.

5 — Höyüğün orta kesiminde, meydandan daha eski tabakalar ile ilgili çalışmalar (Resim 12).

Meydanın daha önceki yıllardan açılmış olan yerlerinde çakıllı dolgu kaldırılmış ve bunun altında yer alan, «ızgara» türü plan veren yapıların bulunduğu tabaka ortaya çıkartılmıştır. Bu yıl ortaya çıkartılanlar ile birlikte, höyüğün bu kesiminde bilinen ızgara türü planlı yapıların sayısı, bu yapıların yerleşme üzerindeki dağılışı düzenini tam olarak anlamamıza yetecek duruma gelmiştir. Boyutları genellikle 11 × 6,5 m. kadar olan bu yapılar, bunların kullanıldığı en son evre dışında, uzun eksenleri yaklaşık kuzey-güney doğrultusunda olmak üzere, birbirine koşut olarak, 3'er m. aralıklar ile dizilmiştir. Bu yıla kadar, höyüğün orta kesiminde, ızgara türü planlı yapıların Boğazçay'a bakan güney taraftaki tek bir dizisi bilinmekte idi. Bu yıl bunların kuzeyinde yer alan ikinci bir dizinin daha var olduğu saptanmıştır. İkinci dizideki yapılar öndeki dizideki yapıların arasındaki boşluklara gelecek şekilde, adeta bir dama düzeninde yerleştirilmiştir.

Şimdiye kadar saptanan bütün ızgara türü planlı yapılarda, üst üste 5 - 6 kullanım evresi bulunmuştur. İlginç olan yenileme evrelerinde yapılarda hafif bir yön kaymasının olmasına karşılık, genel olarak yapının yer değiştirmedeği ve her evrede açık alanların olduğu gibi korunmuş olmasıdır. Yenileme evrelerinde alttaki yapıların temellerinin hemen hemen hiç bozulmadığı, taşlarının kullanılmadığı ve yeni yapının bunun üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim 12). Buna göre, höyüğün orta kesiminde bulunan ızgara planlı yapılardan şimdiye değin açılmış olanların sayısı, üst üste 5, bazen 6, yan yana 7 adet hesabı ile 35'i geçmiştir.

Yapıların hemen hemen tümünün aynı boyut ve planda oluşu, düzenli aralıklar ile aynı yönde dizilmesi, yenileme evrelerinde yapıların rastgele yer değiştirmemiş olması gerçekten ilginçtir. Bu

da M. Ö. 7. bin yıllarında Çayönü'nde belirli bir yerleşme planlaşması kavramının bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Izgara türü yapılara ait 5 - 6 yenileme evresinin bulunduğu-ndan yukarıda söz edilmişti. Şimdiye kadar rastlanan bu tür yapıların tümü büyük meydanın altına rastlamakta ve dolayısı ile de meydanın çakıllı alt dolgusu tarafından kısmen bozulmuş durumda idi. Bu yıl, meydan alanının dışında, mozaik döşemeli yapının kuzey ve doğusunda yapılan çalışmalarda, ızgara türü planlı yapıların meydan dolgusu tarafından bozulmamış en son kullanım evresi ile ilgili yeni ip uçları ortaya çıkmıştır. Buna göre yapılan en son evrede tümü ile yön değiştirmiş ve uzun eksenleri kuzey-güney yerine doğu - batı olarak yerleştirilmiştir. Ancak bu durumun höyüğün tümü için söz konusu olup olmadığı henüz bilinmemektedir.

6 — Höyüğün batı kesiminde yapılan çalışmalar (Resim 13-16): Bu alandaki çalışmalar yaklaşık 800 m² lik bir alanda sürdürülmüştür. Daha önceki yıllarda yapılmış olan çalışmalar bu bölgede, birbirlerinden avlu ya da küçük açıklıklar ile ayrılmış durumda, çok sayıda hücre türü planlı yapıların varlığını ortaya koymuştu. Gene önceki yıllarda yapılmış olan çalışmalar bu tür yapıların bir çok yapı katı boyunca sürdüğünü ve bunların altında da ızgara türü plan veren yapıların bulunduğunu göstermişti. Ancak eski tabakalara sınırlı alanlarda ya da yamaç eğiminin fazla olduğu kısımlarda inilmiş ve bu bölgedeki yapı düzeninin evrimi tam olarak belirlenememişti. Bu nedenle, yerleşmenin batı kesiminde geniş bir alan içinde, tabaka tabaka derinleşmesine 1980 yılında karar verilmiş ve tüm alanda 2. yapı katına kadar inilmişti. Bu yıl da, yerleşme düzeninde ve yapı türlerinde tabakalara göre bir değişimin olup olmadığını belirlemeye yönelik olan programa bağlı kalınmış ve tüm alanda 2. yapı katı yapıları kaldırılarak, alan, genel olarak 3., bazı açmalarda ise 4. tabakaya indirilmiştir. Böylelikle tabakalar arasındaki farklılığı izlemek mümkün olmuştur. Buna göre :

4. Yapı katında, daha üstteki hücre planlı iki yapının altında, esas olarak hücre planlılara benzemekle birlikte, daha geniş odalı olan ve farklı bir mekân anlayışı gösteren yeni bir yapı bulunmuştur (Resim 15). Yapının kuzeyinde küçük bir eklentisi bulunmaktadır. Esas yapının kuzeyinde, tabanları küçük taşlar ile döşeli, büyükçe iki odası vardır. Bu iki odanın güneyinde ise, daha büyük, tek bir oda ya da bir iç avlu yer almaktadır. Bu mekânın duvarlarında payanda ya da seki olabilecek küçük çıkıntılar ve gene aynı şekilde duvardan çıkıntılı olarak yapılmış

bir ışık (ocak?) bulunmaktadır. Hücre türü küçük odalı yapıların altında, bunlar ile ızgara türü yapılar arasında bulunan bu geniş mekanlı yapı, Çayönü'nde yapı türleri evriminin sanıldığı kadar basit olmadığını, bu konudaki bilgilerimizin henüz çok eksik olduğunu ortaya koymaktadır.

Gene aynı alanda, taş temelsiz, duvarları kerpiç topanlarından yapılmış büyükçe bir yapı bulunmuştur. Yangın geçirmiş olan bu yapı, hücre planlı yapıların yer aldığı tabakada taş temelsiz olarak yapılmış ilk yapı örneğini oluşturmaktadır.

7 — Höyüğün eski topoğrafyası ile ilgili yeni bilgiler :

Daha önceki çalışmalarımızda Çayönü'ndeki tabakaların genel olarak yatay olduğu ve yerleşmenin nispeten düz bir alan üzerinde geliştiği izlenmişti. Bu yıl, daha eski tabakalara inildikçe, tabakaların yatay durumu kuzey-güney yönünde bozulmuş, eski yamaç izleri ve bunlara bağlı olarak destek duvarı niteliğinde küçük teras duvarları ortaya çıkmıştır. Bu da, yerleşmenin ilk evrelerinde, alanın tam düz olmadığını göstermektedir. Terasların olduğu kesimde çalışma alanı, şimdilik, çok sınırlı olduğundan, nitelikleri tam olarak belirlenemeyen, yuvarlak duvarlara, küçük döşemelere ve köşe dönüşleri yuvarlatılmış bazı yapı izlerine rastlanmıştır. Bu yapıların tabakalanma içindeki yerleri ve gerçek nitelikleri ancak ileriki yıllarda kesinlikle saptanabilecektir.

8 — Ölü gömme geleneği :

Bu yılki çalışmalarımız sırasında, kafataslarının bulunduğu yapı dışında, 9'u iyi durumda, 5'i bozuk, toplam 14 insan iskeleti bulunarak temizlenmiş ve belgelenmiştir. Bu yıl ortaya çıkan mezarların büyük bir bölümü hücre türü yapıların taban altlarına konan, tam bütülmüş durumda basit gömütlerdir. Bu tür yapılardan bir tanesinde, taban altında, köşelere yerleştirilmiş durumdaki dört iskelet ile bunlarla birlikte bulunan geyik boynuzları, ölü gömme geleneği bakımından ilginçtir.

1981 YILI ÇALIŞMALARININ TOPLU SONUÇLARI

Bilindiği gibi Çayönü yerleşmesi yaklaşık olarak M.Ö. 7. bin yıllarına tarihlenen ve avcı-toplayıcı yaşamdan besin üretimine dayalı ilk köy yerleşmesi evresine geçiş gibi, insanlık tarihinin önemli ve ilginç bir dönemini yansıtan bir kazı yeridir. Günümüzden 9 bin yıl öncesine ait kalıntıların üzerinde daha sonraki çağlara

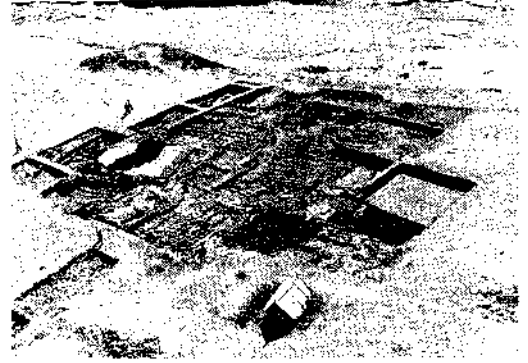
ait hemen hemen hiç bir dolgunun bulunmaması ve yapı kalıntılarının olağan dışı iyi durumda korunmuş olması, Çayönü'nü, sınırlı kazı alanları ve bozuk durumdaki yapı kalıntıları ile yetinmek zorunda kalan, bu döneme ait diğer kazı yerlerine göre çok ayrıcalıklı bir duruma getirmiştir. Bütün bunların yanı sıra, Çayönü'nde ortaya çıkan kalıntılar, yapı düzeni, değil bir ilkel köy topluluğu yerleşmesinden, çok daha sonraki yerleşmelerden bile beklenmeyecek kadar gelişkin, karmaşık özellikler ve yapılarda, görelî olarak, anıtsallık göstermektedir. Bu yılki çalışmalarımız da, çanak çömlek öncesine ait bu yerleşmeyi geniş ölçüde, çeşitli yönleri ile tanımamıza olanak sağlamış ve her kazı döneminde olduğu gibi, ilk köy toplulukları dönemi ile ilgili bilgilerimizin ne denli eksik olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Bu yıl geniş ölçüde açılan ve yaklaşık 1300 m² lik bir alanı kaplayan büyük bir meydanın varlığı; bu meydanın, değişik işlevleri olduğu anlaşılan büyük yapılar ile çevrilmiş olması; yapımı büyük bir emek kadar teknik beceriyi de gerektiren mozaik döşemeli yapının varlığı; yerleşmenin çeşitli yerlerinde kanalların bulunması, hep ilkel bir köy yerleşmesinden beklenenden çok daha üstün özelliklerdir. Aynı şekilde, bu yıl geniş ölçüde açılan ve içinde bir çok insan kafatası bulunan bir yapının var olması, aynı yapı katı içindeki yapıların yerleşmenin değişik kesimlerine göre çeşitlilik göstermesi, Çayönü insanların bağlı olduğu toplum yaşamının oldukça karmaşık ve çok yönlü olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle ızgara türü yapıların bulunduğu eski tabakada, yapıların, bütün yerleşme alanı içinde, aynı yönlerde belirli aralıklar ile düzenli bir biçimde sıralanması ve yapıların plan bakımından birbirinin hemen hemen eşi olması, Çayönü insanların, daha sonraları ancak Klasik çağda görülen bir yerleşme planlaması kavramına sahip olduklarını göstermektedir. Buluntular arasında oldukça önemli bir yekûn tutan doğalcamin varlığı, az da olsa deniz kabuklarına rastlanması, yük taşıma hayvanlarının henüz evcilleştirilmediği bir dönemde bile Çayönü'nün uzak coğrafi bölgeler ile ilişkileri olduğunu çok açık bir biçimde sergilemektedir.

Kazılar ilerledikçe, açtığımız alan derinleşip genişledikçe, bugünkü uygarlığımızın ilk temellerini oluşturan bu dönem ile ilgili bilgilerimizin henüz ne kadar yamılgı, boşluk ve eksiklik içinde olduğu ortaya çıkmakta ve bu çalışmaların sabırla sürdürülmesi gereği vurgulanmaktadır.

Resim 1 : ÇAYÖNÜ: KAZI ALANININ GENEL GÖRÜNÜMÜ; ARKADA BOĞAZÇAY VE HİLAR KAYALIKLARI

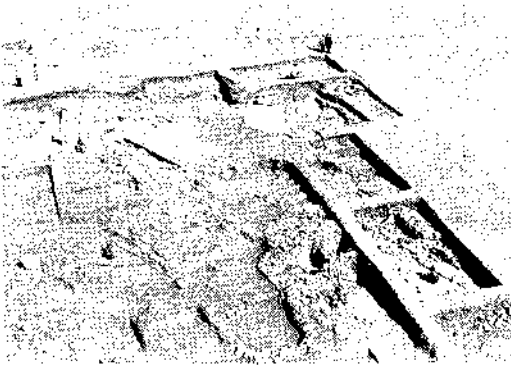
Resim 2: ÇAYÖNÜ: HÖYÜĞÜN ORTA KESİMİNDEKİ ÇALIŞMA ALANININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Resim 3: ÇAYANÖNÜ: "MEYDAN" OLARAK TANIMLANAN ALANDAN BİR GÖRÜNÜŞ ÖNDE MEYDANIN KUZEY KENARI BOYUNCA YER ALAN YAPILARDAN BAZILARI VE BUNUN GERİSİNDE DEVRİLMİŞ DURUMDAKİ BÜYÜK BİR DİKİLİTAŞ

Resim 4: "MEYDAN" IN ORTASINDAKİ DEVRİK DİKİLİTAŞLAR VE MEYDANI ÇEVRELEYEN YAPILAR

Resim 5 : ÇAYÖNÜ: KAFATASLARININ
BULUNDUĞU YAPI VE ÇEV-
RESİNDEKİ DİĞER YAPILAR

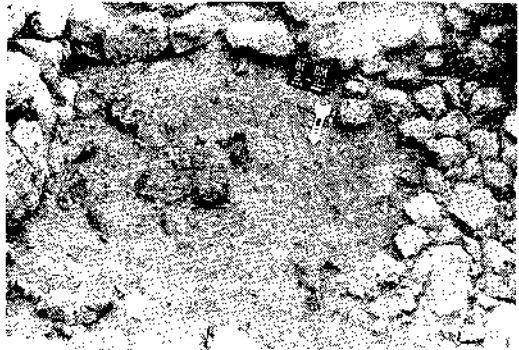

Resim 6 : ÇAYÖNÜ: KAFATASLARININ
BULUNDUĞU YAPININ DU-
VAR ÖRGÜSÜ

Resim 7 : ÇAYÖNÜ: KAFATASLARININ
BULUNDUĞU YAPININ DOĞU-
DAN GÖRÜNÜMÜ

Resim 8 : ÇAYÖNÜ: AYNI YAPININ BU
YIL AÇILAN ODASINDA, TA
BAN DÜZLEMİNİN ÜZERİNDE,
PARÇALANMIŞ DURUMDAKİ
KAFATASLARININ BAZILARI

Resim 9 : ÇAYONU: MOZAIK DÖŞEMELİ YAPININ KUZEYDOĞU KÖŞESİNDEKİ YUVARLAK KALINTI VE DAHA ALTTAKİ YAPILARA AİT DUVARLAR VE KANALDAN BİR AYRINTI

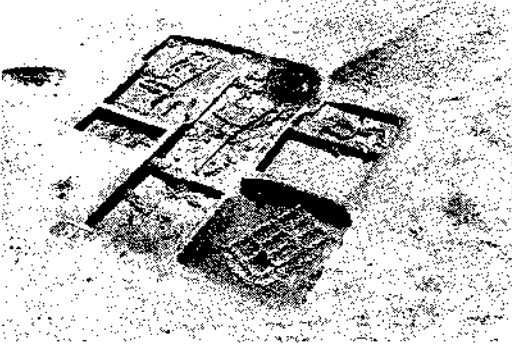
Resim 10: ÇAYONU: MOZAIK DÖŞEMELİ YAPI, BUNUN HEMEN ALTINDAKİ DAHA ESKİ YAPILARA AİT DUVARLAR VE KUZEY DUVARI BOYUNCA UZANAN KANAL, ÖNDE IZGARA TÜRÜ PLANLI YAPILARDAN BİR TANESİ

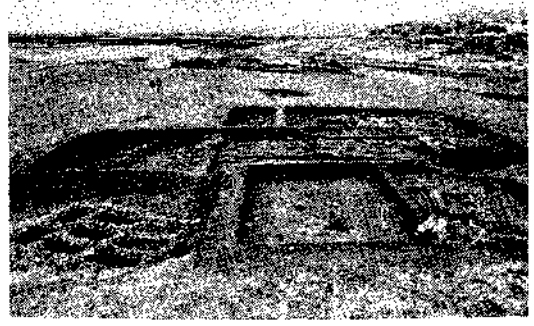
Resim 11: ÇAYONU: MEYDANIN KUZEY KENARI BOYUNCA SIRALANAN HÜCRE TÜRÜ PLANLI YAPILAR; İKİ YAPI EVRESİ BİRLİKTE GÖRÜLMEKTE

Resim 12: ÇAYONU: IZGARA TÜRÜ PLANLI YAPILARDAN 4 TANESİ. ÖNDEKİ YAPIDA İKİ YAPI EVRESİ BİR ARADA GÖRÜLMEKTE.

Resim 13: ÇAYÖNÜ: BATI KESİMİDEKİ KAZI ALANLARININ HAVADAN GÖRÜNÜMÜ

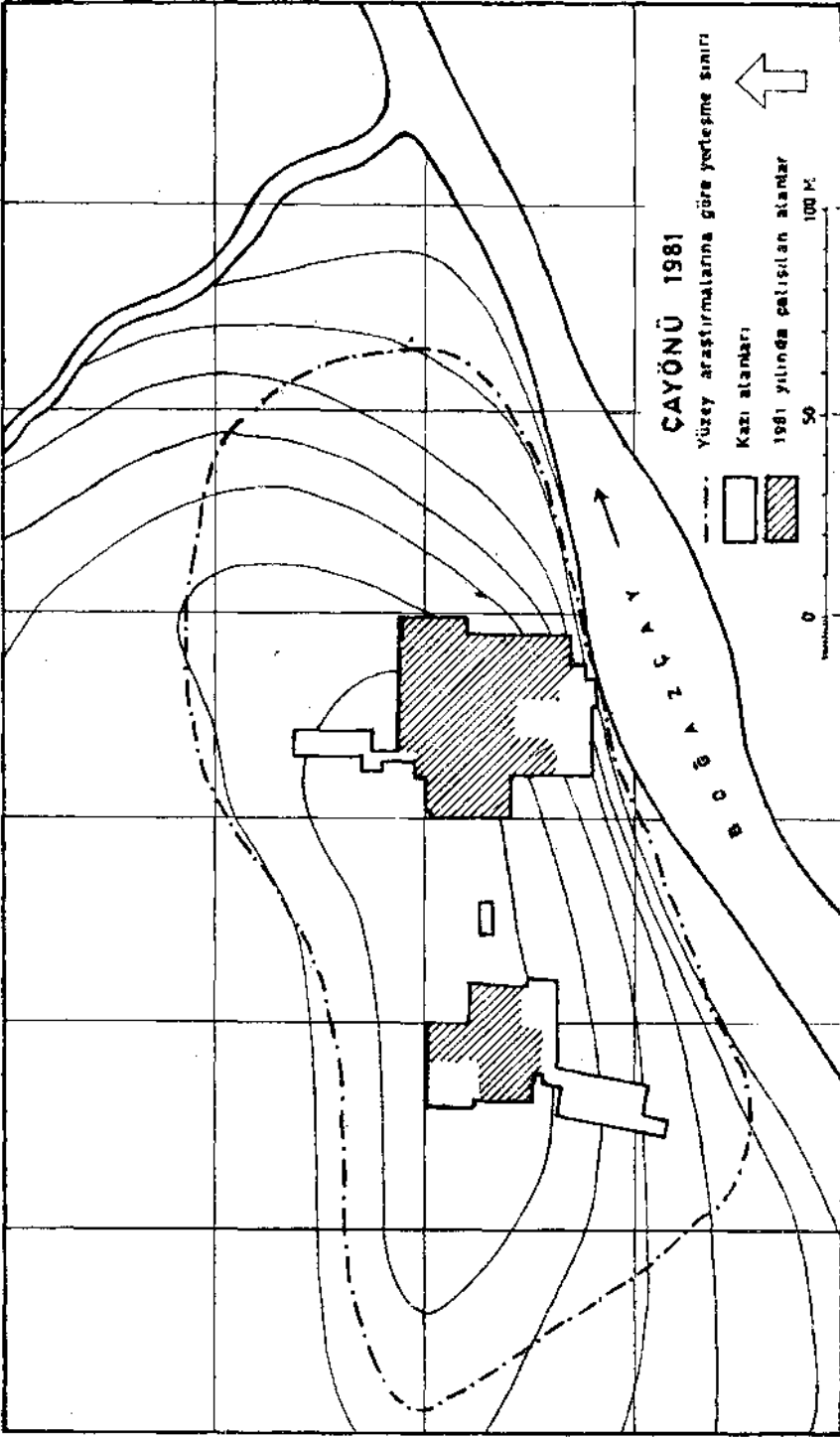
Resim 14: ÇAYÖNÜ: AYNI ALANIN BATIDAN GÖRÜNÜMÜ

Resim 15: ÇAYÖNÜ: BATI KESİMİNDE 4. YAPI KATINDAKİ GENİŞ ODA-LI YAPI

Resim 16: ÇAYÖNÜ: AYNI ALANDA ÜSTÜS-TE DÖRT YAPI EVRESİ OLAN HÜCRE TÜRÜ PLANLI BİR YAPI

Resim 17: ÇAYÖNÜ: DURUM PLANI VE KAZILAN ALANLAR

PENDİK KAZISI 1981

(*) Savaş HARMANKAYA

İlk olarak yüzyılımızın başında tesbit edilen Pendik (Temenye) höyüğünde yapılan çeşitli araştırmalar ve yüzey toplamaları yerleşmenin Marmara bölgesi kültürlerinin aydınlatılması ve kültür silsilesinin belirlenmesi açısından çok büyük önemi olduğunu ortaya koymuş ve tüm buluntularıyla Fikirtepe kültürünü yansıttığı görülmüştür. Bilindiği gibi bölgenin tarih öncesi 1952-1954 yıllarında Türk Tarih Kurumu adına yapılan İstanbul Kadıköy Fikirtepe kazısıyla araştırılmış ve o zamanki olanaklarla Fikirtepe, Doğu Marmara ve Kuzey Anadolu'nun en eski çanak çömleğini vermiştir. Bu kültür, özellikle Neolitik kavramların, yani yerleşik yaşantıya geçiş, çanak çömleğin kullanılmasının yayılma sürecinin anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kültürün özellikle çakmaktaşı aletleri bölgede Epi-Paleolitik'ten bilinen yapım geleneklerini sürdürmekte, çanak çömleği ise özellikle son yıllarda yapılan Demircihöyük kazılarının da kanıtladığı gibi Orta Anadolu'ya bağlanabilmektedir. Bu Neolitiğin göç ya da kavramların yayılması şeklinde mi olduğu sorununa katkıda bulunacak önemli bir veridir.

Bu kültür şimdiye değin yalnızca Fikirtepe kazılarıyla araştırılmış, Bittel, Fıratlı ve French'in araştırmaları ile kültüre ait başka yerleşme yerleri de saptanmıştır. Ancak bugün Fikirtepe, Erenköy yerleşme yeri ile beraber İstanbul kentinin altında bugün yeri bile bulunamayacak şekilde kalmış, Tuzla, Göztepe yerleşme yerleri de tahrip olmuş ve böylelikle Fikirtepe ile bilinen kıyı kültür topluluğuna ait elimizde yalnızca Pendik kalmıştır.

(*) Dr. Savaş HARMANKAYA İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Pendik kültür birikiminin en kalın olduğu yerde demiryolu yarması tarafından ikiye ayrılmış, güneybatısı bir fabrika, güneydoğusu ise fabrikanın spor sahası tarafından tamamiyle tahrip edilmiştir. Demiryolu yarmasının kuzeyinde kalan kısmı bu güne kadar tarla ve sebze bostanı olarak kullanılmakta iken hızla gelişen kentleşme ve endüstrileşmenin baskısı sonucunda kısmen parselenmiş ve iskana hazır hale getirilmiştir. Nitekim 1981 yılının Nisan ayında höyüğün kuzey uzantısında bir yapı kooperatifi tarafından büyük bir sitenin başlangıcı olarak üç apartmanın büyük temel çukurları açılmış, gelecek yılda da tren yolunun yanındaki arsada bir hastahane binasının yapılmasının planlandığı öğrenilmiştir ve kurtarma kazılarının başlatılması zorunlu hale gelmiştir.

Höyük, İstanbul İli, Kartal Kazası, Pendik Nahiyesi, Dolayoba köyü arazisi içinde, Pendik Nahiyesinin 1,5 km. doğusunda, Kaynarca tren istasyonunun 500-600 m. batısında, denizden 50 m. uzaklıkta, küçük bir koyun kuzey batısında, Temenye⁽¹⁾ mevkiinde bulunmaktadır.

Yayvan ve alçak olan höyük yaklaşık 170X280 m. boyutlarında uzun oval biçimlidir. Tren yolu yarmasında en az iki metre yüksekliğe ulaştığı görülmektedir. Doğusundan yazları kuruyan çok küçük bir dere akmakta, çok yakınında iki tatlı su kaynağı bulunmaktadır. Kuzeyinde yer alan Göztepe ve onun güneye uzantısı olan Tavşantepe ile kuzey rüzgârlarından korunmaktadır.

Daha önceleri bazı araştırmacıların ilgisini çeken höyükde Türk Tarih Kurumu adına, Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu 1961 yılında, tren yolu yarmasında 4 küçük sondaj yapmıştır. Kansu'nun bu sondajlarında yerleşme ekonomisini verebilecek ve önemini yansıtabilecek buluntular elde edilmiştir.

1981 yılı Nisan ayında inşaat çukurlarının grayder vasıtasıyla açıldığı, Prehistorya Kürsüsü kanalıyla öğrenilmiş, yerleşme yerine gidildiğinde, inşaat çukurlarından bilhassa en güneyde olanın çukur barınaklardan bir kısmını tamamen, bir kısmını da kısmen tahrip ettiği, ortadaki inşaat çukurunun ise yerleşmeyi çevreleyen büyük hendeği yok ettiği gözlenmiştir.

Tüm malzemesi getirilerek inşaata hazır vaziyette olan yapıların temelleri atılmadan, yapıların altında kalacak ve tamamiyle

(1) Arkeoloji yazınına Pendik olarak geçen yerleşme yerinin adının bulunduğu mevkiden dolayı Pendik-Temenye olarak değiştirilmesi gerekmektedir.

yok olacak alanda acil kurtarma kazısı yapılması gerektiğinden, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına, Müdürlüğün büyük bir anlayış ve ivedilikle sağladığı mali kaynağı ile Edibe Uzunoğlu'nun başkanlığı altında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü üyelerinden oluşan bir kurulla⁽²⁾, Nisan ve Mayıs aylarında, en güneydeki temel çukuru grayder yolunun iki yanında kurtarma kazısı yapılmıştır. Ayrıca grayder yolu da ana toprağa kadar temizlenmiştir. Grayder yolunun batısında yer alan 5X11 m. boyutlarındaki açmaya 1, doğuda 4X9 m. boyutlarındaki diğer açmaya ise 2 no adı verilmiştir.

M i m a r i: Yapı tipi ve yerleşme düzeni.

Kazılan kısımda ancak tek tabakaya ait bir çok kullanım ve yapı evrelerine sahip çukur barınaklar ele geçmiştir. Sarı renkte, kil oluşumlu sert ana toprağın içine, dağınık ve düzensiz bir şekilde, 3-6 m. çaplarında, 50-80 cm. arasında değişen derinliği olan, oval ve yuvarlak biçimli yayvan çukurlar kazılmıştır. Bu çukurların bazılarının tabanları iri yassı taşlarla, bazılarının ise küçük ocak ve çakıl taşlarıyla döşendiği görülmüştür. Olasılıkla bu taşların üstüne ahşap konularak tabanın toprağın neminden korunduğu ve taban sıvasının bu ahşabın üzerine atıldığı zannedilmektedir. Çukurun dış kenarlarına zemine gömülmeksizin kalın ağaçlar dikilerek kulübe çatısı meydana getirilmiştir. Ağaçların araları çit örgü ile örülmüş, örgünün üstüne de çamur sıvanmıştır. Kulübe içlerinde ahşap direklerin kullanıldığı ele geçen direk taşlarından anlaşılmaktadır. Tesbit edilen barınaklardan bir tanesinin batı kenarının diğer kenarlara nazaran daha meyilli olmasından dolayı, girişlerin batıdan olduğu düşünülebilir. Düzensiz bir şekilde dağılan çukur barınakların araları avlu ve işlik yeri olarak kullanılmıştır.

1 nolu açmada üç çukur barınak bulunmuştur, bunlardan «A» barınağı diğerlerine nazaran en derin ve en ilginç olanıdır. 80 cm. derinliğinde, max. 5.5 m. çapında oval biçimlidir. Kuzey yarısı ka-

(2) Nisan-Mayıs aylarındaki kazı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri uzmanlarından Edibe Uzunoğlu başkanlığında, Prof. Dr. Kurt Bittel, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsünden Prof. Dr. Halet Çambel, Prof. Dr. Ufuk Esin, Doç. Dr. Güven Arsebük ve Dr. Mehmet Özdoğan'ın büyük yardımlarıyla yürütülmüştür. Alan yöneticiliğini aynı kürsüden Savaş Harmankaya üstlenmiştir. Öğrencilerden Erhan Bıçakçı, Ashi Erim, Ayşe Gün İşgör, Miraç Kutbay, Mihriban Özbaşaran, Funda Sanbay ekipde görev almışlardır.

zılamamıştır. Güneybatı ve kuzeybatısında birbirine simetrik iki ateş yeri ana toprağın içine ayrı bir yuva halinde kazılmıştır. Güneydoğu köşede ise bir üçüncü ateş yeri (ocak) bulunmaktadır. 6 evre tesbit edilen barınakta çok fazla kül ele geçmiştir. Çanak çömleğin yanında günlük işlerde kullanılan küçük eşyalar çoğunlukta-
dır. Her kullanım evresinde küçük taşlar yeniden dizilerek taban döşemesi yenilenmiştir. İkinci evrede çukurun güney kenarına yakın yere, taban altına büzülmüş durumda ergin insan gömülmüştür. Gömüt hediyesi yoktur. Bu kulübedeki en ilginç buluntu, ahşap çatıyı oluşturan ağaçların veya taban ağaçlarının negatif kalıntılarıdır. Çit üstü çamur sıvaya katkı maddesi olarak midye kabukları parçalanıp konmuştur. Bu tip sıva parçalar halinde ele geçmiştir.

«B» barınağı ise daha yayvandır burada da üçüncü kullanım evresine ait büzülmüş durumda insan gömütü bulunmuştur. Yatış yönü «A» barınağındakinden farklıdır.

Doğudaki 2 nolu açmada yer alan «D» ve «E» barınaklarından «D» tam yuvarlak bir plana ve tabanının küçük taşlarla çok sık döşenmiş olması bakımından diğerinden farklıdır. «E» ise uzun oval bir barınaktır. Yarısi grayder yolu tarafından yok edilmiştir, çok yayvan olan çukurunun tabanına büyük yassı taşlar döşenmiştir.

Ç a n a k ç ö m l e k

Genel hatlarıyla kaba görünümlü olan çanak çömleğin arasında özenle yapılmış olanlar da görülür. Hamurları bol kum ve minik taşçık katkılı ince kilden oluşmuştur, bitkisel katkı çok azdır. Kil kaynağı olarak, killi oluşumlu yerel ana topraktan faydalandıkları düşünülebilir. Kaplar kısmen iyi fırınlanmış, kısmen kofturlar, yüzeyleri özenle düzeltilmiş ve açkılanmıştır. Çoğunluğu koyu kurşuni ve koyu kahverengi olan kap renklerinde, donuk kırmızı, devetüyü ve gri renkleri de görülmektedir.

Sığ ve muntazam olmyan çiziklerle oluşturulan bezemenin yanı sıra baskı, nokta ve sokma bezeme de vardır. Genellikle düz ve ışınsal çizgilerden oluşmaktadır. Üçgenler ve karelerin içi düz çizgilerle doldurulmuştur. Bezeme kutu biçimli kaplarla, az sayıda kaselere uygulanmıştır. Boya bezemeye hiç rastlanmaz. Biçimler en çok düz ya da dış bükey kenarlı kâse ve çömlekler, dar ağızlı kaplar, köşeli ve küçük ayaklı kutu biçimli kaplar, hafifce (S) kıvrımlı kâse ve güveçler bulunmaktadır. Çok az olarak dikey

tüp biçimli tutamaklar da vardır. Mal, hamur ve biçimler hemen hemen Fikirtepe buluntularıyla aynıdır.

K ü ç ü k b u l u n t u l a r

Fikirtepe'ye nazaran çok zengin kemik ve boynuz alet çeşitlemesine sahiptir. Bol olarak bız ve mablaklar, daha az keski ve düzelticilere rastlanır. Kansu'nun sondajlarında ele geçen kemik kaşık ve oltanın başka bir örneği bulunamamıştır.

Yontma taş aletlerin çoğunluğu çakmaktaşıdır, geri kalanı ise doğal camdan (Obsidiyen) yapılmıştır, genellikle orta ve küçük boy aletlerdir.

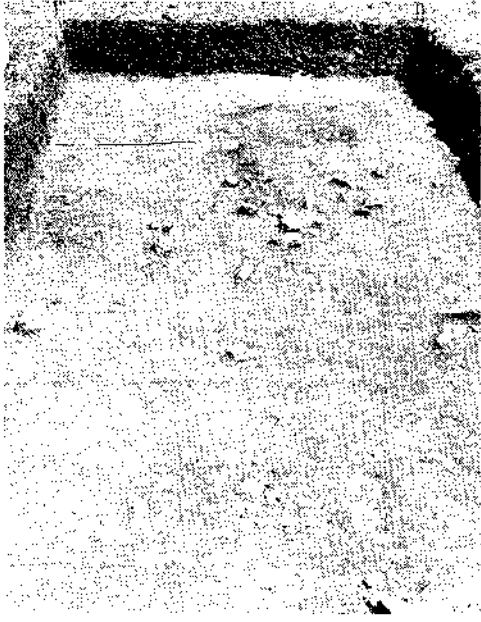
İnce ve koştur kenarlı dilgi endüstrisi hakimdir. Az sayıda delici, ön, yan ve yuvarlak kazıyıcılar bulunmaktadır. Fikirtepe kültürüne giren diğer çağdaş yerleşmelerdeki yontma taş alet endüstrisine uygun olarak Pendik'te de bölgedeki Epi-Paleolitik taş alet geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Sürtme taş buluntular sayı ve çeşit bakımından fakirdirler. Yuvarlak biçimli vurgu taşları çoğunluktadır, bir kırık yassı baltacık bulunmuştur.

Pişmiş toprak eserler azdır. Kaba bir hayvan figürünü vardır.

Hayvan kemiklerinin incelenmesi henüz yapılmamışsa da av hayvanlarının yanısıra koyun, keçi, sığır ve domuzun olduğu, ayrıca kabuklu deniz hayvanları ve balığın beslenmede büyük bir önem taşıdığı buluntulardan anlaşılmaktadır.

Pendik kazısı Fikirtepe kazısında tam olarak belgelenemeyen ancak yorumlanan yerleşme ve barınak türünü açıklamıştır. Son Neolitikte tarihlenen Fikirtepe kültürünü belirleyen öğelerin hemen hepsini barındıran Pendik-Temenye höyüğü, Fikirtepe kültürünün Balkan ve Anadolu prehistoryasındaki yerini tam olarak açıklayabilecek İstanbul civarının henüz kısmen tahrip olmayan son tarih öncesi yerleşme yeridir. Bilhassa tren yolu yarmasının hemen kuzeyinde, dolgunun en kalın olduğu yerde modern binalar yapılmadan yapılması mutlaka gerekli olan kazının, yerleşmenin tam tabakalanmasını, Fikirtepe kültürünü ve daha öncesini ortaya koymasından büyük yarar sağlayacağına inanmaktayız. Ayrıca üzerinde başka tabakalar olmadığından, geniş bir alanda, yerleşme düzenini, sosyal yaşamı ortaya koyabilecek araştırma yapmak mümkündür.

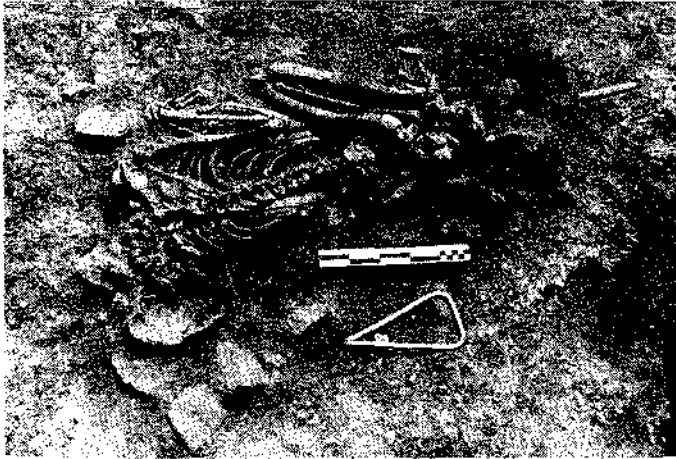
Yerleşmenin Asya-Avrupa arasındaki coğrafi konumundan dolayı tarih öncesi ile ilgili bir çok sorunun çözümüne yeni katkılarda bulunabileceği düşünülmektedir.

Resim 1 : 2. NOLU AÇMA, ÇUKUR BARINAKLARIN SON KULLANIM EVRESİ

Resim 2 : 1 NOLU AÇMA 'A' ÇUKUR BARINAĞI

Resim 3 : 1. NOLU AÇMA 'A' ÇUKUR BARINAĞI TABAN ALTI GÖMÜSÜ

KURUÇAY HÖYÜĞÜ KAZILARI 1981

(*) Refik DURU

Kuruçay Höyüğü kazılarının 1981 dönemi çalışmaları 5 Ağustos tarihinde başlamış ve 26 Eylül'de sona ermiştir. Kazılar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına başkanlığımız altında Arkeolog Ümit Dinçkan, öğrencilerimizden Murat Alpaydın, Gülay Büyüktaşkın ve Feray Demir'den oluşan bir kurul tarafından yürütülmüştür. Kazımıza bu yıl Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Medikal Biyoloji Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Eşref Deniz ile Dil ve Tarih Çağradya Fakültesi Fizik Antropoloji Kürsüsü Asistanı Dr. Can Şentuna da katılmışlar ve kazıların başladığı 1978 den beri toplanan tüm insan ve hayvan kemiklerini incelemişlerdir⁽¹⁾. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü temsilci olarak Ayasofya Müzesi Asistanlarından Arkeolog Halil Özek'i atmıştır.

Çalışmalarımız bu yıl da Edebiyat Fakültesi ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün parasal desteği ile gerçekleşmiştir. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu bazı harcamalarımızı karşılamıştır.

Burdur Müzesi Müdürü Sayın Mehmet Türkmen ve müzesinde görevli meslektaşlarımız kazı kurulumuza yakın ilgi ve yardımlarını hiç bir konuda esigremediler. Burdur Valisi Sayın Ali İhsan Utku ve Belediye Başkanı Sayın Özdemir Bahar, idarî ve parasal işlemleri büyük oranda kolaylaştırdılar. Kazıların yürütülmesi konusunda yardımlarını gördüğümüz ve yukarıda bir bölümünün isimle-

(*) Prof. Dr. Refik DURU İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

(1) Prof. Dr. Eşref DENİZ ve Dr. Can ŞENTUNA kazı yerinde araştırmalarını yapmışlar ve çalışmalarını geliştirmek için bazı kemik örneklerini Ankara'ya götürmüşlerdir. Raporlarını yakın bir gelecekte verecekleri bildirilmiştir.

rini andığımız tüm kişi ve kuruluşların yöneticilerine içten teşekkürlerimizi sunmak bizim için zevkli bir görevdir.

50 çalışma günü süresince kazı alanının her yerinde derinleştirildi ve y.01. —6 m. lere inildi (Resim 1). Kazı alanı 1600 m² civarındadır. 1981 de her kesimde Geç Kalkolitik Çağın (GKÇ) en eski yerleşmesinin kazılması amaçlanmıştır. Bu hususu gerçekleştirdik ve 6 d ismini verdiğimiz GKÇ'in ilk yapı katı her yerde ortaya çıkartıldı. Erken Kalkolitik Çağ (EKÇ) göreceli olarak daha dar alanlarda kazıldığından bu yerleşme katının tüm özelliklerini saptama olanağı bulunamadı.

ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ

Mimarlık : E-F/5-7 karelerinde EKÇ yerleşmesinin bir bölümü kazıldı. 1979 kazı mevsiminde ilk kez inilen ve 7. yapı katı adı verilen bu kat yapıları⁽²⁾, kalın taş temelli ve kerpiç duvarlıdır (Resim 2). Dikdörtgen planlı bağımsız tek odalı evlerin bazılarının iç yüzlerinde küçük duvar çıkıntıları bulunmaktadır. Kapı aralıkları belirsizdir. Evler arasında dar sokaklar ve küçük meydancıklar vardır. Kazı çukurunun batı kenarında, evleri çevreleyen kalın duvar, yerleşmenin savunma duvarı olmalıdır. Güney kesimde büyük bir olasılıkla ana giriş bulunmalıdır.

7. katın planı herhalde dikdörtgendir. Önümüzdeki kazı dönemlerinde bu kat üzerinde çok incelenmiş olan toprak tabakası kaldırılınca, geniş alanlarda EKÇ yerleşmesi diğer özellikleriyle daha iyi anlaşılır duruma gelecektir.

Keramik : Geçen kazı mevsimlerinden tanıdığımız EKÇ'in boyasız ve boyalı keramiğinden bu yıl da çok sayıda ele geçmiştir⁽³⁾. Açık bej hamurlu, çok iyi pişmiş ve açkılanmış, boyasız parçalar arasında saplı fincanlar ile çok sığ bir tabakcık yeni biçimlerden (Resim 3). Binlerce parça arasındaki boyalıları, geçen yıllardan tanıdıklarımızdan farksızdırlar⁽⁴⁾. Ancak 7. yapı katı buluntuları içinde EKÇ'in daha eski evrelerine ait olması gereken boyalı parçalar da vardır. Birbirinden farklı olan bu boyalı keramiği Hacılar I ve II - V türü boyalıları olarak ayırabiliyoruz.

Pişmiş toprak eserler : Pişmiş topraktan kadın figürinlerine ait üç baş ile çok sayıda karın, kalça ve bacak parçası bulunmuş-

(2) DURU, Refik, **Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1978-1979 Çalışma Raporu**, İstanbul, 1981 (Anadolu Araştırmaları, Ek Yayın 2), s. 17-18.

(3) **Ibid**, s. 18 v.d.d.

(4) **Ibid** s. 19

tur (Resim 4). Oldukça yüksek kaliteli figürinler ayakta durur pozisyonda tasvir edilmişlerdir. Söz konusu figürinlerin baş ve yüz ayrıntılarının işlenmesi, Hacılar EKÇ katlarında bulunanlardan farksızdır.

GEÇ KALKOLİTİK ÇAĞ

Mimarlık : 1981 kazı döneminde çalışmalar GKÇ üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Ele geçen kanıtlar 1980 de inilen en derin kat «6 b» nin altında «6 c» adını verdiğimiz bir üçüncü ara yapı evresi olduğunu göstermektedir. 6 c ile 7. yapı katları arasında ayrıca bağımsız bir yapı katının varlığı da kesinlikle anlaşıldı. Bu kata zoruunlu olarak «6 d» adını verdik.

6 d katı GKÇ'nin ilk yapı, evresidir. E-H/3-9 karelerinde kazılan bu katın temelleri çok sağlam durumdadır (Resim 5). Höyüğün yüz ölçümünü gözönünde tutulursa, yerleşmenin yaklaşık 1/3 ünün kazıldığı kabul edilebilir. Yerleşmenin orta kesimi G-H/5-6 karelerinde -4.30 m. lerde, kuzey ve güney uçlarda ise -6.30 m. derinliklerdedir ve böylece ortası yüksek kenarları alçak bir görünüm vermektedir.

6 d yapılarının hepsinin 50-60 cm. kalınlıkta tek taş sıralı temelleri vardır (Resim 5). Bu zayıf temeller üzerinde ince bir kerpiç duvar yükselmektedir. Kapı aralıkları kerpiç kesimde açıldığından kapı yerleri görülememektedir. Evler genellikle geniş tek odalıdır. Bu büyük odaların çatılarının kapatılması için ağaç desteklere kesinlikle gerek vardır. Ancak bu desteklere ait hiç bir iz bulunmamıştır. GKÇ'nin yapı katının oldukça uzun süre kullanıldığı, bazı evlerin yıkılıp yenilerinin yapıldığı ve şehrin planlamasında bazı değişmelerin olduğu görülmektedir. Önceleri evler arasında sokaklar bulunurken ilerlemiş evrede bu sokakların duvarlarla kapatıldığı izlenmektedir. Bu değişiklikler savunma amaçlı olmalıdır. Çünkü 6 d evlerinin dışında yine zayıf taş temelli bir savunma duvarı varken sonraları bu ince duvarı kuvvetlendirmek için sandık biçimli küçük odacıklar veya dıştan bazı duvar eklemelerinin gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır. Savunma duvarları ile yerleşme içindeki sokakların kapatılması 6 d'nin son zamanlarında bir tehlikeye karşı önlem biçiminde yorumlanabilir. Dış duvarlarda kuzeybatı uçta iki küçük geçit bulunmuştur. Bunların ikincil kapı olduğu ve ana girişlerin kazılmayan güney kesimde olduğunu sanıyoruz.

Bu yıl saptanan 6 c yapı evresi 6 b'den küçük farklarla ayrılmaktadır (Resim 6). Bu katın bazı yapıları tüm 6. yapı katı içinde

yaşamlarını sürdürürken, taş temelli üç odalı kerpiç duvarlı ev ile ona kuzeyden bitişmiş iki ev yalnız 6 c süresince kullanılmışlardır.

Keramik : 6 d ve 6 c katlarının keramiği önceki kazı dönemlerinden tanınan GKÇ türlerinden⁽⁵⁾ farksızdırlar. Gevrek pişirilmiş, açaşsız ve bezemesiz bu türlerden 'A grubu' yine çoğunluktadır. Başlıca formlar tek kulplu fincan ve bardaklar, maşrapalar (Resim 7) ve çömleklerdir (Resim 8). Çömleklerde kulp ve tutamakların aynı kap üzerinde kullanılması yine örnekler vermiştir. Bu kültür katının ikinci keramik türü olan kalın kenarlı, siyahımsı renk hamurlu ve açkılı 'B grubu' kaplarından da bir hayli parça vardır.

Bu yıl üzeri çizgi bezemeli küre biçimli bir kap ile (Resim 9) iki ağızlı, dört ayaklı askos biçimli bir kap ve silindirik ağızlı, simit biçimli bir diğer kap (Resim 10) ele geçmiştir. Bu son iki alışılmamış biçimli kap büyük bir olasılıkla günlük işler için yapılmamış ritüel kaplardandır.

Çok hafif pişmiş ya da hiç pişirilmemiş kilden 4 tüm ve çok sayıda parça halinde hayvan figürünü 6 c katında bulunmuştur.

Taş eserler : Bir iki taş balta yanında taştan bir küçük kutu kapağı ilginçtir (Resim 11). Kapak üzerinde kabartma iki boğa başı yapılmıştır.

Maden buluntular : Kuruçay'da GKÇ'a ait maden buluntuların sayısı çok değildir. Bu yıl bir iki iğne parçası ile 6 c yapı evresinde biri keski diğeri bıçak olmak üzere iki önemli buluntu ele geçti. Keski olağanüstü sağlam durumdadır ve döğme yöntemi ile şekillendirilmiştir. Ağız kesiminde kullanım izleri görülmektedir (Resim 12). Bıçak modern bir sofra bıçağı biçimindedir ve tek delikle kabzaya bağlandığı anlaşılmaktadır.

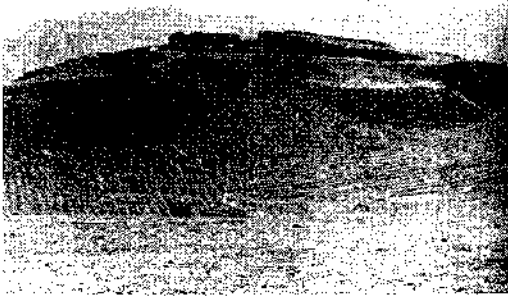
Sonuç : 1981 yılı çalışmaları sırasında EKÇ kültür evresi biraz daha geniş bir alanda incelenebilmiş ve mimarlık kalıntılarıyla keramik buluntuları 7. katın EKÇ'in sonlarına ait bir yerleşme olduğu kanıtlanmıştır. Hacılar'ın I. katı ile her yönden tam bir paralellik vardır. Bir iki noktada 7. katın altına inilmiş ve geniş taş temelli yapılara rastlanılmıştır. Bu çukurlarda bulunmuş keramik Hacılar II - III. katlarıyla yakın benzerlikler içindedir. Gelecek yıllarda EKÇ'in eski yapı katlarına inilmesi düşünülmektedir.

(5) *Ibid*, s. 28 v.d.d.

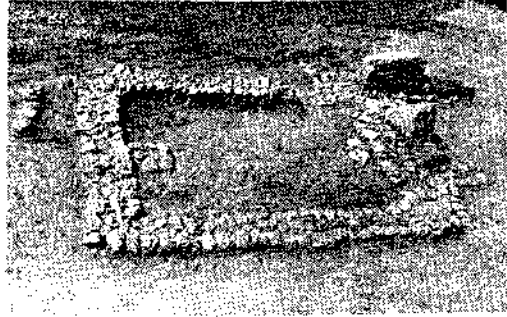
6 d yapı katı 6. katın bir ara evresi değil, bağımsız bir yapı katı niteliğindedir. Mimari buluntuları Kalkolitik çağ için çok ilginç ve Anadolu'da bugüne dek bilinenlerden çok farklı özellikler göstermektedir. Özellikle savunma sistemi, Anadolu'da daha sonraki çağlarda yaygınlaşacak sandık duvar uygulamasının prototipidir. Şehir içinin planı ve evlerin ölçülerinin büyüklüğü burada gelişmiş mimarlık geleneği olan halkların varlığını kanıtlamalıdır. 6 d yapılarının hemen 7. kat duvarlarının üzerine kurulmuş olması, EKÇ'ı ortadan kaldıranların 6 d insanları olduğunu açıkça belirtmektedir.

6 c'den 6 a'ya kadar olan yapı evreleri içinde bazı plan değişiklikleri olmakla beraber, tümü ile eş karakterler göstermektedir. Yerleşme yeri savunulmaktadır ama sur temelleri höyüğün yamaçlarına çok yakın olduğundan büyük ölçüde yıkılıp yok olmuşlardır. 6 c'de yapılan bazı evler çok uzun süre aynı planda kullanılmaya devam etmiş, sadece tabanlar yükseltilmiştir. Yıkılan evlerin yerine yapılanlar eski planı korumağa özen göstermiştir.

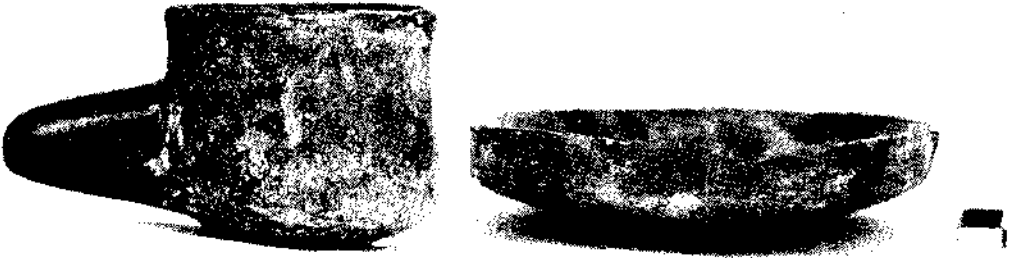
Keramik yapıcılığında Anadolu'da ilk kez görülen pek çok biçim eskilere eklenmiştir. Çizgi bezekliler bu tür süslemenin Anadolu'da şimdilik en eski örneklerindedir.

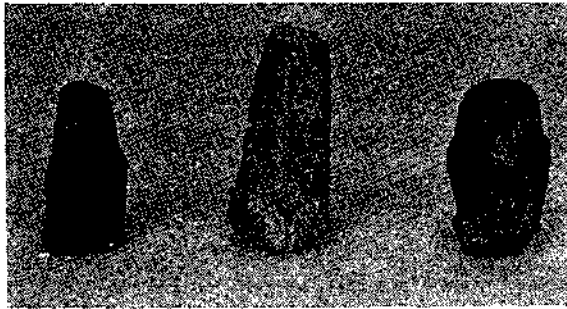
Kuruçay Resim 1

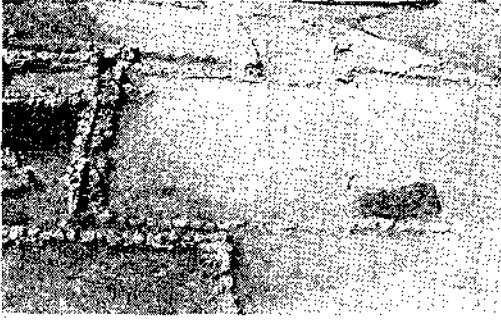
Kuruçay Resim 2

Kuruçay Resim 3

Kuruçay Resim 4

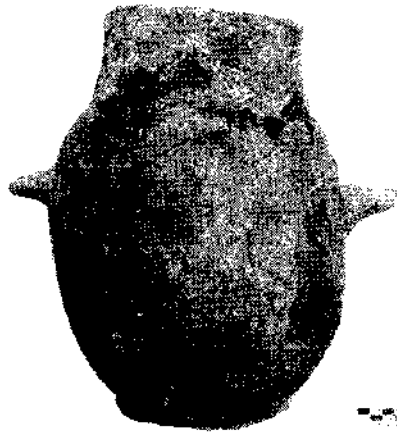
Kuruçay Resim 5

Kuruçay Resim 6

Kuruçay Resim 7

Kuruçay Resim 8

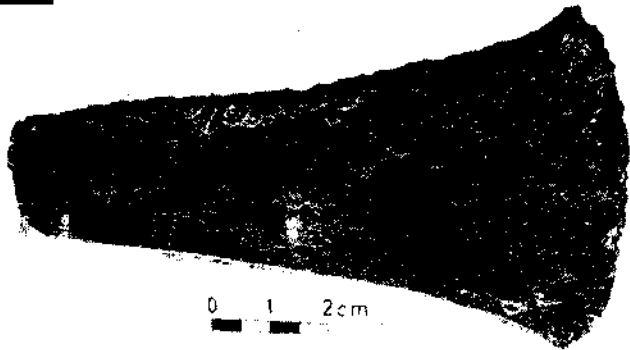
Kuruçay Resim 9

Kuruçay Resim 10

Kuruçay Resim 11

Kuruçay Resim 12

DEĞİRMEN TEPE (MALATYA) KAZISI 1981 YILI SONUÇLARI

(*) **Ufuk ESİN**

ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Kurtarma Kazılarında biri olan Değirmen Tepe kazısı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün işbirliğiyle, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü adına, aynı kürsünün öğretim üyeleri, asistanları ve öğrencileri tarafından yapılmıştır. Ayrıca bu yıl kazı kuruluna Antalya Müzesi asistanlarından Azize Özgür ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinden iki öğrenci de katılmıştır.

Bakanlık temsilcisi olarak gene Antalya Müzesi asistanlarından Harun Taşkiran görevlendirilmiştir.

Değirmen Tepe kazısı 16 Ağustos - 4 Ekim 1981 tarihleri arasında yer almıştır. Bu yıl da kazı bir öğrenci ve uzman eğitim kazısı niteliğini korumuştur.

Değirmen Tepe kazı kurulu kazıya sağlanan olanaklar ve gördüğü her türlü yardım ve ilgiden dolayı ODTÜ Keban ve Aşağı Fırat Projesi Müdürlüğüne, Yönetim Kuruluna, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bakanlık temsilcimize, Malatya Müzesi Müdürlüğü'ne ve Malatya ili yöneticilerine yürekten teşekkür eder.

Ayrıca kazı kurulumuz Malatya Valisi Sayın Aydın Özakin'a ve 7. Jet Ana Üssü Komutanı General Sayın Mustafa Türker'e, Yüzbaşı Sayın Necati Dönmez'e gösterdikleri her türlü yardım ve ilgiden dolayı burada kendilerine teşekkürü borç bilir.

Malatya Valisi Sayın Özakin, Malatya Müzesi Müdürü Sayın Yenisoğancı ve aynı Müzenin asistanları, Çayönü, İmik Uşağı ve

(*) Prof. Dr. Ufuk ESİN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Şemsiyetepe kazıları başkanları ve ekipleri bu yıl da kazımızı ziyaret eden konuklarımız arasındadırlar.

Ayrıca TÜBİTAK Arkeometri Ünitesi ve ODTÜ Kimya Bölümü Başkanı Doç. Dr. Olcay Birgül kısa bir süre için kazımıza gelerek kil yatakları ile ilgili, Prof. Dr. O. Erol ve E. Akkan başkanlıklarındaki Paleocoğrafya ekibi de Fırat seki ve taşkınları ile ilgili araştırmalarına Değirmentepe ve yakın çevresinde devam etmişlerdir.

KAZI (Res. 1-12).

1981 yılında Değirmentepe'de Demir Çağı'ndan Orta Çağa kadar olan kültür devirlerini kapsayan tabakalardaki çalışmalar höyüğün kuzeydoğusunda ve ortalarında bulunan 13-14 J-K, 16 J, 17 H açmalarında, Kalkolitik Devrin Obeyd Kültürü evresine ait tabakalarda yapılan kazılar ise höyüğün güneybatısında kalan 17 G, 17-18 F açmalarında yapılmıştır (Resim 1-3).

Demir Çağı ve sonrasına ait buluntular

Höyüğün kuzeydoğusunda önceki yıllarda açılmağa başlanan Demir Çağı kalesinin ortasında kalan alandaki döşemesi ve bir su kanalı 13-14 J-K açmalarında gün ışığına çıkarılmıştır (Resim 1-2; Esin 1981 a-b).

Kalenin daha sonra Roma ve Orta Çağ'da, İslam Devrinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu sözü geçen devirlere ait terrasiğillata ve sırlı çanak çömlek parçaları kale ve çevresinde yok denecek kadar azdır.

Kalenin genel olarak yuvarlak planı İran'daki Urartu, Akamanış ve Orta Çağ kalelerinden bazılarının planlarını andırmaktadır (Kleiss 1977 a, s. 27-30, res. 9; 1977 b, s. 57-61, res. 8-9; Kleiss-Kroll 1978, s. 34-36, res. 9; 1979, s. 190-194, res. 13).

Değirmentepe Demir Çağ kalesinin yuvarlak taş döşemesinin güneyi ile, güney burcu arasında kalan alanda 20 m² lik ufak bir derinlik sondajına başlanmıştır. 5 tabakaya kadar inilen bu sondaj da gene Demir Çağı'nın daha eski dönemlerine ait yapı katları ve buluntular ele geçmiştir.

16 J ve 17 H açmalarında da (Resim 1-3) Orta Çağ, Roma, Hellenistik (?) ve Demir Çağına ait buluntular Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı I çanak çömleğiyle karışık olarak bulunmaktadır.

16 J açmasında bir küp-mezarla aynı tabakada bulunan bir taş sanduka mezarı Suriye'de Halawa'da gün ışığına çıkarılan taş san-

duka mezarlara benzemektedir (Orthmann 1981, s. 11-13). Bir olasılıkla Değirmentepe'nin taş sanduka mezarı da aynı zamana tarihlenebilir.

17 H açmasının 3. tabakasında gene Demir Çağı'na ait büyük bir konut gün ışığına çıkarılmıştır (Resim 4). Konutun taş temelli duvarları ve içinde bir platform şeklinde bir taş döşemesi vardır ve iki odalıdır. Ortasında bir ocak yer almıştır.

Gerek bu açmalarda bulunan çanak çömlek, gerekse taş duvar teknikleri ve kaledeki su kanalının yapım tekniği, Değirmentepe'nin Demir Çağı ve sonrasına ait olan tabaka ve buluntularının Arslantepe'nin I. - IV. tabakalarıyla kıyaslanabilmesine yol açmaktadır (krş. Equini 1970; Pecorella 1975).

Kalkolitik Devir Obeyd evresi buluntuları

15 J açmasında 7. ve 8. tabakalar kısmen kazılmış (Resim 1-2, 5) ve 17 G (Resim 6), 17-18 F açmalarında bulunan 3 evreli büyük yapı biriminin (Resim 7-9) mekânlarının çoğunun dolguları, elemek suretiyle boşaltılmıştır. Bu mekânların çoğu küçük depo odaları olarak kullanılmışlardır. Kalkolitik Devre ait bütün bu kerpiç yapılarda az sayıda boya bezekli Obeyd tipi çanak çömlekle (Resim 11) birlikte, çok sayıda Coba tipi, üstleri sivri bir aletle (belki çakmak taşıyla) kazınmış ve açık renk hamurlu, gene Obeyd tipi kaplar ele geçmiştir. Bunların yanında daha çok çömlek mezar olarak kullanıldığı anlaşılan koyu yüzlü açkılı mutfak mallarından yapılmış kapların sayısı da fazladır.

Ayrıca depo odaları ve avlularda özellikle, güneybatıdaki büyük yapının 2. evresinde çok sayıda taştan damga mühürleri (Resim 10) ve üzerlerinde damga mühür baskılarının yer aldığı bulleler (Resim 12) ele geçmiştir. Mühürlerin üzerinde geometrik, bitkisel motifler ve şematik hayvan figürleri yer almaktadır (Resim 10). Bullelerin üzerinde ise aynı tip motiflerin yanında şematik insan figürleri de bulunmaktadır (Resim 12/D, 81-173, 167).

Çakmak taşından yüzlerce ve irili ufaklı deliciler gene bu kültürün bir başka özelliği gibi gözükmektedir.

17 G açmasında uzantısı bulunan 17-18 F açmalarındaki büyük yapı biriminin her üç evrede de yangın geçirdiği anlaşılmaktadır. Duvarların çok iyi korunduğu izlenebilmektedir. Bazılarının içinde çok büyük ve at nalı biçimli fırınlar yer almıştır (Resim 7). Çocukların genellikle koyu yüzlü açkılı mallardan yapılmış çöm-

leklere, ya da açık renk hamurlu Obeyd tipi kaplara gömülerek tabanların altına konmasına karşılık, süt bebekleri pişmemiş topraktan «peteklerin» içine gene **hocker** durumda gömülmüştür (Resim 8). Bir peteğin içinde de köpek türünden olduğu sanılan küçük bir hayvan gömülmüş (Resim 8) olarak bulunmuştur.

Genellikle dikdörtgen planlı olan mekânların yönleri 15 J açmasında 8. tabakada 17 G, 17-18 F açmalarında ele geçen yapı biriminin yönleriyle aynıdır. Duvarlarının kalınlığı, çeşitli boyutlardaki mekânlarının karakterleri, 15 J açmasının 8. tabakasıyla, 17 G, 17-18 F açmalarında gün ışığına çıkarılan büyük yapı biriminin, aynı tabakalara ait olabilecekleri izlenimini uyandırmaktadır (Resim 9). Ancak 17 G, 17-18 F açmalarında bulunan yapı birimi, bu açmalarda 3. tabakaya aittir. Aynı açmalarda yer yer 4. tabakaya girilmiştir. Bu tabakaya ait bazı çukurlar ve bir ocak 17-18 F açmasında I mekânının altında bulunmuştur. Aynı açmadaki AD mekânının da altında bir kerpiç seki ve üç mezar peteği 4. tabakada ele geçmiştirlerdir.

Anadolu'da Amuk Ovası E evresi (Braidwood - Braidwood 1960, s. 176 v.d., s. 511-513), Mersin XVI - XIII (Garstang 1953, s. 152 v.d., s. 154 v.d.), ve Tarsus'un Obeyd Evresi'nin yanında (Goldmann 1956, s. 75 v.d.), Arslantepe'nin Schaeffer Sondajı (Weidner 1952-53) ve Mezopotamya'da Tepe Gavra (Tobler 1950), Tello, Arpaçiya gibi yerlerde (Goff 1963, s. 24 v.d.) Değirmentepe'nin Obeyd Evresi buluntularıyla karşılaştırılabilecek buluntular vardır. Ancak şimdilik Diyala kıyısında Irak'da Abu Husaini höyüğünün Obeyd Evresi, kerpiç yapıları, çömleklere çocukların gömülmesi şeklindeki gelenekleri, mühürleri ve çakmak taşı delicileriyle, Değirmentepe'nin en yakın benzeri görünüşündedir.

Irak'da son yıllarda Tell el 'Oueili'de yapılan kazılarda da Obeyd 4 evresine ait bir ufak yerleşme kazılmaktadır (Huot 1980). Bu yerleşmeye ait C-14 ölçümlerine göre Obeyd Evresi M.Ö. 4200-3700 yıllarına tarihlenabilmektedir (Huot 1980). Ancak Masca düzeltme eğrisine uygulandığında bu tarihler M.Ö. 5000 - 4500 yıllarına Obeyd 4 Evresinin tarihlendirilebileceğini göstermektedirler.

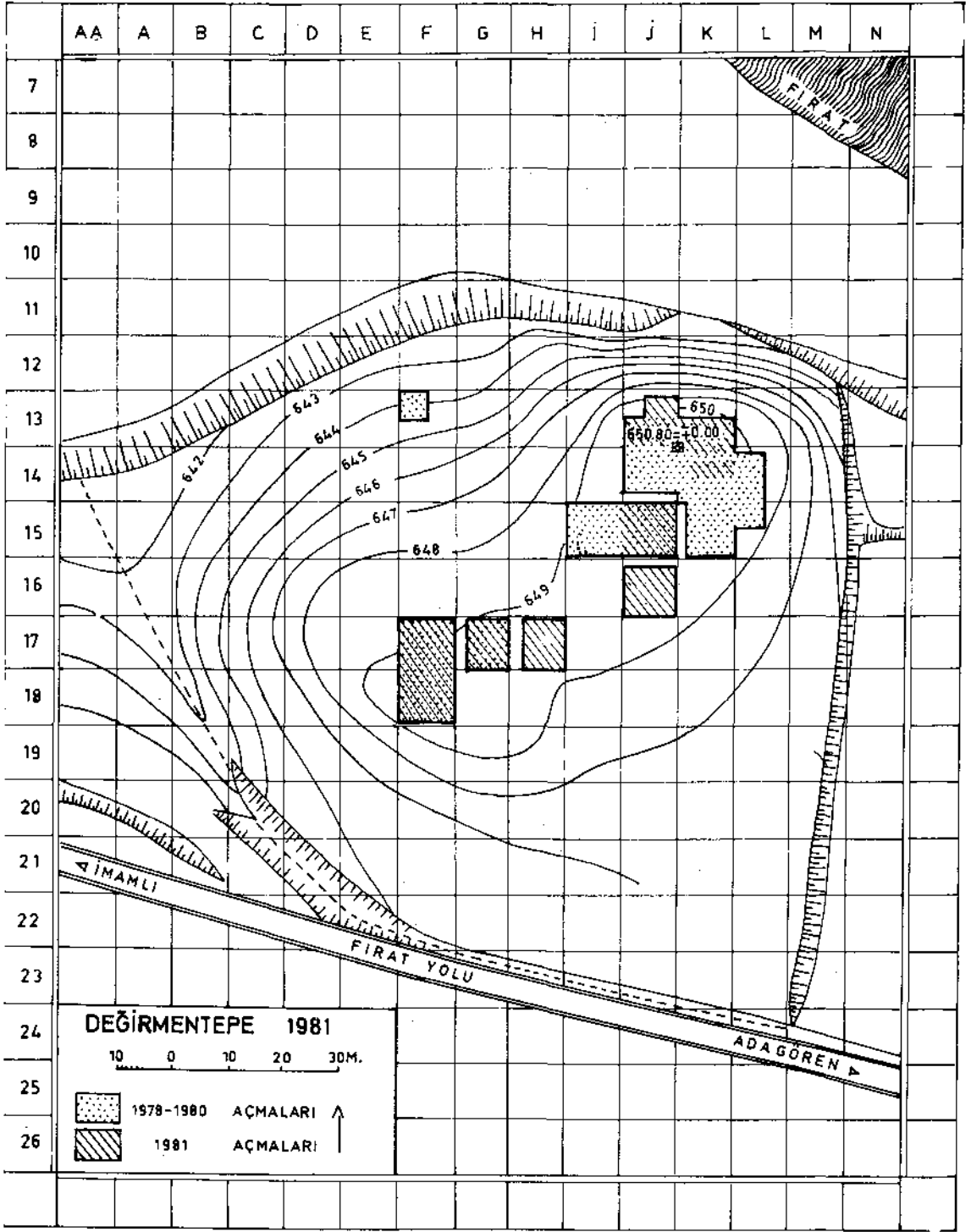
Değirmentepe'nin Obeyd Evresi'nin de aynı zamana ait olabileceği düşünülebilir. 1981 yılında Değirmentepe'de yapılan kazıda Demir Çağı'nda olduğu gibi daha sonra özellikle Roma Devrinde ve Orta Çağlarda Fırat kıyısında büyük bir olasılıkla ufak bir garnizon vardır. Ancak bu devirlere ait tarihsel açıklamalara yol açacak buluntular Değirmentepe'de henüz ele geçmemiştir.

Kalkolitik devirde ise özellikle bulle ve mühürlerden de anlaşıldığı gibi Değirmentepe önemli bir ticaret merkezidir. Anadolu ile olduğu gibi Kuzey Mezopotamya ve Suriye ile de belki Fırat nehir yolu vasıtasıyla bu ticaretini sürdürebilmektedir. Ülerdeki yıllarda yapılacak kazılar Değirmentepe'nin hem Kalkolitik, hem de Demir Çağı'nın çeşitli dönemlerinde, Roma Devrinde hangi merkezlerle daha yakından bağlantıları olduğunu ve tarihsel açıdan oynadığı anlaşılan önemli rolü daha yakından aydınlığa kavuşturabilecektir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- BRAIDWOOD, R. J. — L. BRAIDWOOD : Excavations in the Plain of Antioch
1960 **I. The Earlier Assemblages. Phases A-J. OIP LXI, Chicago.**
- ESİN, U. : «1979 Değirmentepe Kazıları» **II. Kazı Sonuçları Toplantısı.**
1981 a **Ankara 11-15 Şubat 1980.** K.B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 91-99.
- 1981 b «1980 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kazısı Sonuçları» **III. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara 9-13 Şubat 1981.** K.B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara, s. 39-41.
- EQUINI, E. S. : **Malatya - II. Rapporto Preliminare delle Campagne 1963-1968**
1970 **Il Livello Romano Bizantino e le Testimonianze Islamiche.** Oriens Antiqui Collectio X, Roma.
- FERIOLI, P. — E. FIANDRA : «The Administrative Functions of Clay Sealings
1979 a in Protohistorical Iran» **Iranica.** Istitute Universitario Orientale. Napoli, s. 307-312.
- 1979 b «Stamp Seals at Shahr-i Sokhta» **South Asian Archaeology** (1975), Leiden, s. 12-26.
- GARSTANG, J. : **Prehistoric Mersin. Yümük Tepe in Southern Turkey.** The
1953 Neilson Expedition in Cilicia. Oxford.
- GOFF, B. L., : **Symbols of Prehistoric Mesopotamia.** Yale Univ. Press, New
1963 Haven/London.
- GOLDMANN, H. : **Excavations at Gözli Kule, Tarsus. From the Neolithic**
1956 **through the Bronze Age. II.** Princeton.
- HUOT, J. L. : «Tell el 'Oueili (Iraq) : Les premier résultats» **Paléorient** 6,
1980 s. 207-211.
- KLEISS, W. : «Burganlagen und Befestigungen in Iran» **Archaeologische Mit-**
1977 a **teilungen aus Iran** 10, s. 23-52.
- 1977 b «Urartäische Plätze in Iran» **Archaeologische Mitteilungen**
aus Iran 10, s. 53-83.

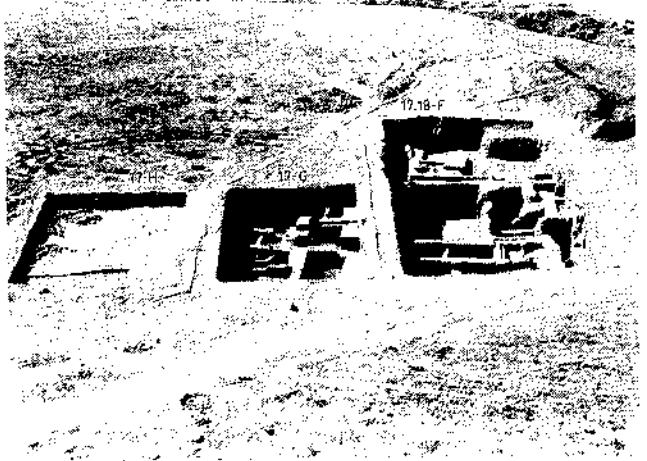
- KLEISS, W. : St. KROLL «Urartäische Plätze und Anlagen des 2. - 1. Jahrtausends v. Chr. in Iran» **Archaeologische Mitteilungen aus Iran** 11, s. 27-71.
- 1978
- 1979 «Vermessene Urartäische Plätze in Iran (West Azerbaidjan) und Neufunde (Stand der Forschung 1978)» **Archaeologische Mitteilungen aus Iran** 12, s. 183-243.
- ORTHMANN, W. : **Halawa 1977 bis 1979. Vorläufiger Bericht über die 1. bis 3. Grabungskampagne.** Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde: 31, Bonn.
- 1981
- PECORELLA, P.E. : **Malatya - III. Rapporto Preliminare delle Campagne 1963-1968 il Livello Eteo Imperiale e quelli Neoetel.** Oriens Antiqui Collectio XII, Roma.
- 1975
- TOBLER, A.J. : **Excavations at Tepe Gawra. Joint Expedition of the Baghdad School and the University Museum to Mesopotamia. II. Levels IX-XX.** University Museum. Univ. of Pennsylvania, Philadelphia.
- 1950
- TUSA, S. : «Notes on the Tell Abu Husaini Excavation» **Paléorient** 6, s. 225-227.
- 1980
- WEIDNER, E. : «Arslan Tepe» **Archiv für Orientforschung** 16, s. 151-152.
- 1952-53

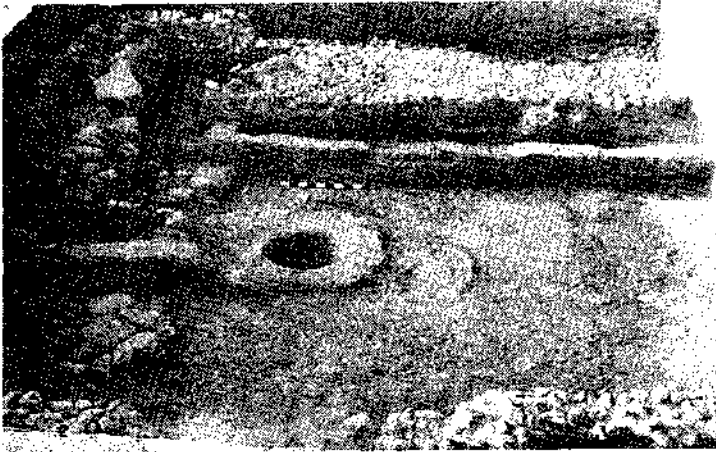
Resim 1 : DEĞİRMENTEPE KAZISI - 1981

Resim 2: DEĞİRMENTEPE'NİN HAVADAN GÖRÜŞÜ. DEMİR ÇAĞI KALESİ YAPILARI VE KALKOLİTİK DEVİR KERPIÇ YAPILARI

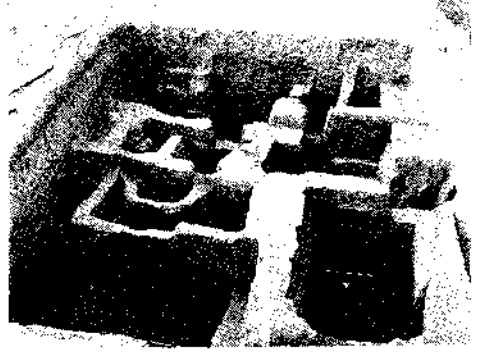
Resim 3: 17 H, 17 G, 17-18 F AÇMALARININ HAVADAN GÖRÜŞÜ, DEMİR ÇAĞI VE KALKOLİTİK DEVİR YAPILARI

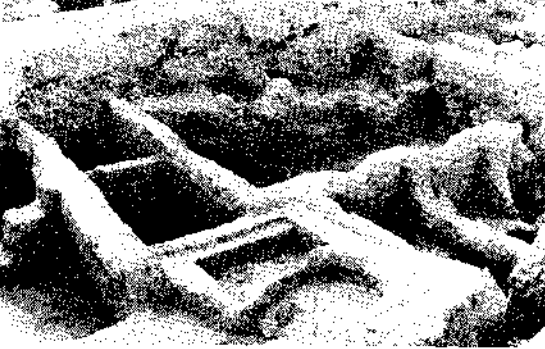
Resim 4: 17 H AÇMASI. DEMİR ÇAĞINA AİT BİR KONUT

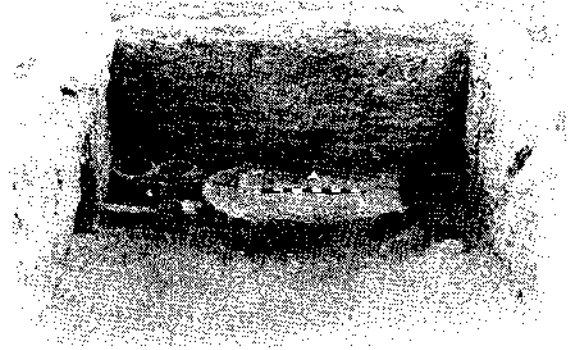
Resim 5: 15 J AÇMASI. KALKOLİTİK DEVİR YAPILARI, 7. VE 8. TABAKALAR

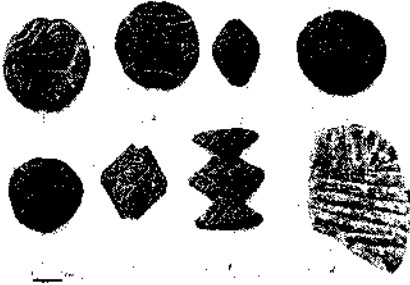
Resim 6: 17 G AÇMASI. KALKOLİTİK DEVİR YAPILARI

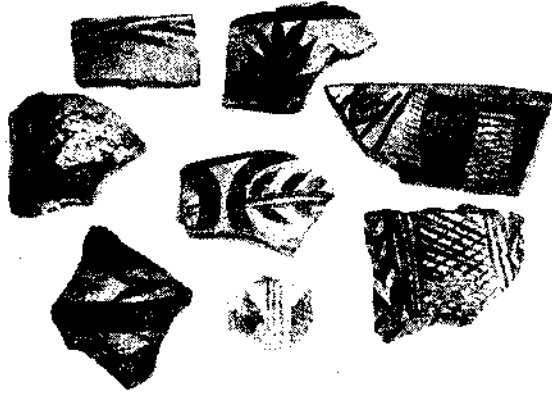
Resim 7: 17-18 F AÇMALARI KALKOLİTİK DEVİR YAPILARI

Resim 8: 17 F AÇMASI KALKOLİTİK DEVİR YAPILARINDAN I MEKANI İÇİNDE FIRIN VE MEZAR PETEKLERİ

Resim 9: KALKOLİTİK DEVRE AİT
MÜHÜRLER

Resim 10: BOYA BEZEKLİ OBEYD TİPİ
ÇANAK ÇÖMLEK ÖRNEKLERİ

Resim 11: KALKOLİTİK DEVRE AİT BB
MEKANINDA BULUNAN BAZI
BULLERDEN ÖRNEKLER

1981 DÖNEMİ İKIZTEPE KAZILARI

(*) Önder BİLGİ

Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığında 1974 yılından bu yana, her yıl sürdürülen İkiztepe Kazıları, 1981 yılı Mayıs ayında hocamızın beklenilmeyen vefatı üzerine, bu dönemden itibaren başkanlığım altında yürütülmeğe başlandı. 26 Temmuz ile 26 Eylül tarihleri arasında 60 gün süre ile gerçekleştirilen İkiztepe kazıları, merhum hocamızın sağlığında olduğu gibi Kültür Bakanlığının, İstanbul Üniversitesinin, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun yanısıra Türk Tarih Kurumu tarafından desteklendi. Adı geçen kurumlara ve özellikle Türk Tarih Kurumu Yönetim Kuruluna İkiztepe kazılarının devamını sağlamak için gösterdikleri anlayışa ve yardımlara kazı heyeti adına burada teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

Bu dönem kazıları, her yıl olduğu gibi, arkeolog Handan Alkım, mimar-arkeolog Dr. Günhan Danışman, mimar Alp Çetinsü, arkeolog-desinatör Sabri Kızıltan, arkeolog Gülsüm Umurtak ve 2 stajyer öğrenciden oluşan bir ekip tarafından yürütüldü. Kültür Bakanlığı temsilciliği görevini ise Zeynep Sarı yerine getirdi. Meslekdaşlarımla görevlerindeki başarılarını burada belirtirken, kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

1981 dönemi İkiztepe kazıları, yalnız İkiztepe I'de ve 2 amaca yönelik olarak geliştirildi. Bunlardan birincisi, henüz ana toprağa kadar inilip tam bir stratigrafisi saptanamıyan İkiztepe I'in mevcut kültür katlarını daha da derinleşerek ortaya çıkartmaktı. Bu amaca yönelik olarak D-3/IV-11 ve D-3/IV-10 gridkarelerinde çalış-

(*) Doç. Dr. Önder BİLGİ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

malara geçildi ve beklenilenden daha yüksek bir seviyede ana toprağa erişildi. 1980 dönemi seviyesinden bu yıl erişilen ana toprağa kadar 4 mimari tabaka daha saptandı. Ancak, tabakaların saptanması mimari kalıntıların mevcudiyetinden ziyade kesitlerde izlenebildi (Resim 1), çünkü İkiztepe'nin bu seviyelerinde de yapıların ahşaptan inşa edilmiş olduğu gerek karbonlaşmış hatıl parçalarından, gerekse işlenmemiş ahşap mimari elemanların şeklini içeren yangın geçirmiş sıva parçalarından anlaşıldı. Diğer taraftan, D-3/IV-10 plan karesinde 20 m. yükseklikte ortaya çıkartılan taban üzerinde, ızgara biçiminde yerleştirilmiş ahşap hatılların karbonlaşmış kalıntılarına rastlandı. Birbirine geçme olarak, kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde tutturulmuş bu hatıllar büyük olasılıkla bir ahşap evin taban konstrüksiyonunu oluşturuyorlardı (Resim 2). Bir kesiminde rastlanılan sıva parçalarından, bu ahşap tabanın da kullanıldığı devirde sıvayla kaplı olduğu anlaşıldı. Bu sonuçtan da, İkiztepe'deki ahşap evlerin tabanlarının da ahşaptan yapılmış olduğu daha açıklıkla kanıtlanmış oldu.

Bu mimari tabakaların dolgu toprağı içinden toplanan çanak-çömlek parçalarından, bunların Eski Tunç Çağı I kültür katını temsil ettikleri anlaşıldı. Böylece de, İkiztepe I'de kazılara başlanılmadan önceki seviyeden, yani 29.42 m. den ana toprağın erişildiği 17.47 m. arasındaki yaklaşık 12 m. lik dolguda, evvelce Er-Hittit olarak tanımlanan Hitit Öncesi veya Geçiş Çağı, Eski Tunç Çağı III, Eski Tunç Çağı II ve Eski Tunç Çağı I kültür kalıntılarının varlıkları saptanmış oldu.

İkiztepe I'de Eski Tunç Çağı III kültür katının bir mezarlıkla temsil edilmiş olduğu saptanmıştı. İlk defa 1974 yılındaki başlangıç kazılarında bulunmuş olan bu extra-mural mezarlığın sınırlarının belirlenmesi, 1981 döneminin ikinci amacını teşkil ettiğinden, kazılar C-20/IV-13-12, 11-10, D-1/IV-13-12-11-10 ile D-2/IV-13-12-11-10 gridkarelerinin kapsadığı bir alanda geliştirildi. 24.94 ile 22.00 m. ler arasındaki değişik seviyelerde yer alan basit toprak tipinde 103 mezar ortaya çıkartıldı. Hepsi sırtüstü, kollar yanda, bacaklar yanyana uzatılmış olarak bulunan iskeletlerde, başlar genellikle göğe bakar. Bazı mezarlarda baş sağa veya sola kaymış olarak da görülebilir. Ölüler mezarlara hediyelerle beraber gömülmüşlerdir (Resim 3-4). Ölü hediyelerinin çoğunluğunu tunç eserler oluşturur. Hediyeler arasında keramik eserlere de rastlanılır. Bunları çanak çömlek, rituelde kullanıldığı düşünülen oyuk çizgi bezekli ses aletleri ve insan figürinleri teşkil eder. Bronz eserler genellikle ölünün cinsiyetine göre değişir. Küpe, saç helezonu (Resim 8), yüzük, bilezik (Resim 7), amulet, saç iğnesi, başlı

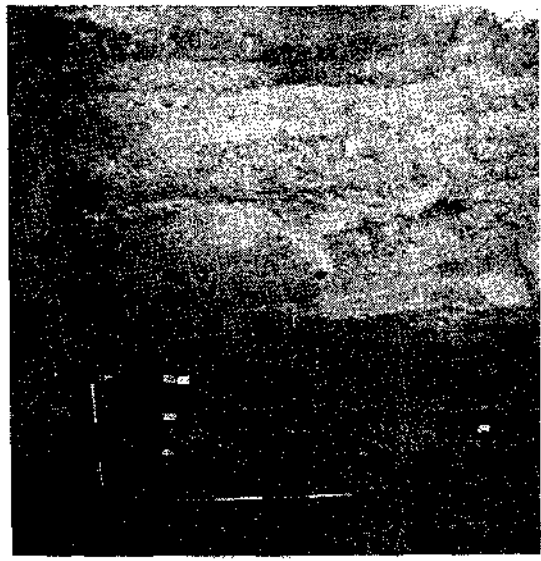
ve delikli iğneler (Resim 9-10) gibi bronzdan yapılmış eserler kadın iskeletinde görüldü. Çanak çömlek, insan figürini de yine yalnız kadın iskeletlerinde rastlandı. Ayrıca, kadın iskeletlerinde taştan veya deniz hayvanı kabuğundan oluşturulmuş bir veya birden fazla sırası bulunan kolyeler de bulundu.

Erkek mezarlarında ise değişik tiplerde mızrak uçları (Resim 5-6), ince uzun yassı baltalar ve ikiz çam ağacı görünümünde ve ikili veya dörtlü spiralden amblemler ve ayrıca bronz traş bıçakları ile kılıflı ve kılıfsız bıçaklar ve spiral biçimli kabzalar ele geçirildi. Bazı erkek iskeletlerinde de taştan yapılmış kolyelere rastlandı. Ayrıca, bronz küpeler erkek iskeletlerinde de bulundu. Bu eserler dışında ender olarak kültür katlarında da rastlanılan taş ve kemik aletler ele geçirildi. Bu örneklerini saydığımız eserler mezarlarda tek olarak bulunabileceği gibi iki, üç veya daha fazla sayıda da bulunabilir; örneğin bir mezarda 4 adet mızrakucu, diğer bir mezarda bilezik, yüzük, kope, insan figürini, keramik ses aleti görüldü. Bundan da anlaşılacağı gibi mezarlara hediyeler standart bir ortak geleneğin sonucundan ziyade ölünün hayatta iken sahip olduğu eşyalar olarak bırakılmıştır. Bu eşyaların bu yılki toplamı 144'tür.

Bu mezarlığın Tepe I'in batı kesiminde de devam edip etmediğini öğrenmek için yapılan kazılarda herhangi bir iskelete rastlanmadı. Ancak, bu yönde mezarlar daha yüksek seviyede yer aldıklarından, bu alandaki iskeletler, 1974 yılına kadar yoğun şekilde, özellikle tütün ekimi nedeniyle tahrip edilmiş olabilirler. IV-11/C-17-18-19 ve IV-10/C-19 gridkarelerini kapsıyan bu alanda yapılan derinleşmede 5 mimari tabaka saptandı. En alttaki 5. mimari tabakaya ait taban üzerinde 2 ocak ve 1 fırın ortaya çıkartıldı. Bu kalıntılardan da anlaşılmaktadır ki, Tepe I, Eski Tunç Çağı III mezarlığından önce ve Eski Tunç Çağı I'den sonra yerleşim merkezi olarak kullanılmıştır. Ele geçirilen çanak-çömlek, insan figürinleri, ağırşak ve fırçalar, kemik ve taş aletlerden Eski Tunç Çağı II'ye ait oldukları anlaşılan bu mimari tabakalar içinde mezarlara rastlanılmamış olunmasından, bu çağa ait ölümlerin de extra-mural bir mezarlığa gömüldükleri anlaşılmaktadır. Bu durum, biraz evvel değindiğimiz derin çukurda ortaya çıkartılan kültür katı için de geçerlidir. Ancak, bu kültür katının ana topraktan bir evvelki mimari tabakasının tabanı altında bir çömlek mezar bulunmuştur. Bir bebek iskeletini içeren bu mezarın bulunmasıyla yeni doğmuş veya çok küçük çocukların intra-mural olarak gömüldükleri anlaşılmaktadır.

İkiztepe'de çok küçük çocukların intra-mural olarak gömülme geleneği Geçiş Çağı sonuna kadar devam etmiştir. Böyle bir mezarı içeren bir çift kulplu iri mlek, D-2/IV-10 plankaresinin Geçiş Çağı, yani Kültepe Ib zamanı çanak mleklerini içeren kültür katında ortaya çıkartıldı.

1981 yılında elde edilen bu sonuçlardan sonra, İkiptepe'deki gelecek dönem araştırmaları bir yandan Eski Tunç Çağı III mezarlığının sınırlarının belirlenmesine ve bu mezarlığın iskanının nerede olduğunun saptanmasına doğru yönlendirilirken, diğer yandan Tepe I'deki Eski Tunç Çağı II ve I kültür katlarının genişlemesine kazılarak, ayrıntılı olarak tanınmasına çalışılacaktır.

Resim 1

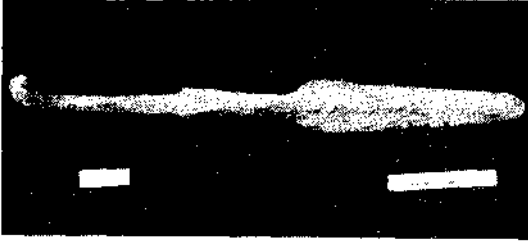
Resim 2

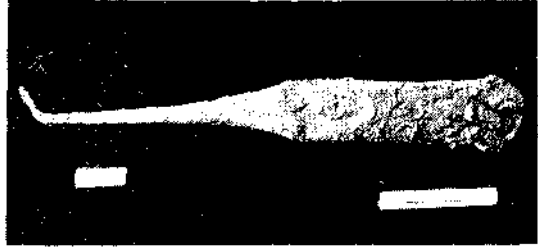
Resim 3

Resim 4

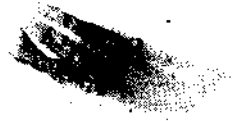
Resim 5

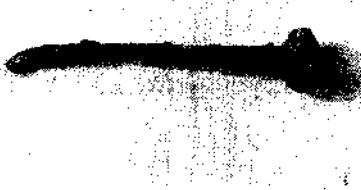
Resim 6

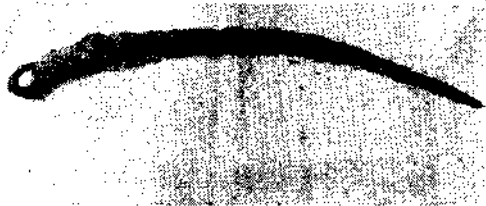
Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

ŞEMSIYETEPE KAZILARI 1981 YILI ÇALIŞMALARI

(*) Muhibbe DARGA

Karakaya baraj gölü altında kalacak höyüklerden biri olan Şemsiyetepe'de (0-50/10) 1981 yılı çalışmaları Eylül ve Ekim aylarında 50 iş günü çalışılarak gerçekleştirildi. Höyük üzerinde kazı çalışmaları ortalama 20 işçi ile yürütüldü. Tabanbükü köyündeki kazı evinde de ayrıca çanak çömleklerin tümlenmesi, envanter çalışmaları iki uzman restoratör Sait Başaran ve Cenk Alban ile kazımızda stajyer olarak çalışan öğrencilerimiz tarafından yapıldı. Kazımızın mimarlık çizim işlerini Yük. Mimar Mühendis Arif Öztürk üstlendi. Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak, Malatya Arkeoloji Müzesi asistanı Nurullah Aydın yüksek görev bilinci içinde fiilen çalışmalarımıza katıldı. 1981 yılı güz kazı döneminin başarı ile gerçekleşmesinde katkıları olan tüm kazı ekibine şükran borçluyum, Şemsiyetepe kazılarını finanse eden O.D.T.Ü. Keban ve Aşağı Fırat Projesi Müdürlüğüne, kazı iznini veren Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, kazı başkanı olarak görev yapabilmem için izin veren Edebiyat Fakültesi Dekanlığına içten teşekkürlerimi burada sunarım. Kazının son gününde kazı açmalarını ve kazı evindeki kazı malzememizi incelemek ve gözlemek amacı ile bizi ziyaret eden Frau Dr. Helke Kammerer-Grothaus (Bremen)'a da değerli gözlemlerinden ötürü teşekkür ederim.

Şemsiyetepe höyüğünde fiilen kazı 8 Eylül 1981 tarihinde 15 işçiyle başladı. Evvelki yıllarda çalışmaların yapılmış olduğu 4 aşamada kazıya devam edildi. Höyüğümüzün kuzey yönünde 1980 yılında saptamış olduğumuz dikdörtgen plânlı, taş duvar örgülü ve

(*) Prof. Dr. Muhibbe DARGA, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ortasında ocak tabanı bulunmuş olan konutun temizlenmesine ve döşeme tabanlarının saptanmasına başlandı. 3,80 m. boyutunda kareye yakın plânlı odanın güney duvarına 1,20 m. uzaklıkta ortaya çıkarılan at nalı biçimi, yuvarlak küllüklü, bir hayli harap olmuş ocağın en az 3 evre onarım geçirdiği ve bu evrelerin kanıtı toprak sıvadan döşeme üzerine oturduğu ortaya çıkarıldı.

Bu mekânda kazılar esnasında küçük buluntu olarak Keban-Altinova kazılarında ve Malatya yöresi yerleşmeleri ve kazılarında tanıdığımız İTÇ III A evresini kanıtlayan, elde yapılmış, boya bezekli, özellikle ağız ve omuz üzerinde geometrik linear bezeme motifleri içeren çanak çömlek parçaları, tek tük kemik bız ve flint bıçak gün ışığına çıkarıldı. Burada boyalılarla beraber kullanılmış olan Karaz türü siyah açkılı malların, boya bezekli çanak çömleğe oranla çok daha az olduğu gözlemlendi.

Semsiyetepe'de ikinci büyük açma, höyüğün güneybatısında, 1980 yılı açılmış olan İTÇ III B evresini kanıtlayan sekili mekânın doğu ve batı yönde genişliğine araştırılmasıyla oluşturuldu. Burada kuzey yöndeki sekinin arkasındaki kerpiç kahıntıları kaldırıldığında, açılmış olana bitişik bir seki ve bunun bitiminde de 1,20 m. yüksekliğinde sel yatağı taşlarından harçsız örülmüş, odayı kuzeyde sınırlayan duvar ortaya çıkarıldı. Kazı çalışmalarımız boyunca «GÜNEY EVİ» olarak geçici olarak adlandırdığımız bu mekânın doğu ve batısındaki Geç Demir Çağı - Roma evresinin izleri olan ve yapıyı bir hayli bozmuş olan taş duvarlar kaldırıldı. Roma çağı duvarlarının altında doğuda ve batıda yine sekiler gün ışığına çıkarıldı. Güney Evinin araştırılmasına batı yönde devam edildi ve burada sekili mekâna bitişik, batı duvarının önünde taş dizisiyle çevrili yuvarlak biçimli, içinden birçok çanak çömlek parçası çıkardığımız bir çöp çukuru, arı kovanı biçimli bir petek, ve dikdörtgen biçimli bir su teknesinin (teşt ?) kalkerleşmiş tabanı ve 2 sm. kalınlığında kenarlarına ait parçalar ile kenar cidarının bir kısmı ortaya çıkarıldı.

Bu küçük odanın Güney Evinin mutfak kısmı olduğunu sanıyoruz. Güney Evinin geçen yıl açmış olduğumuz batı yöndeki sekisine bitişik olan ocak tabanı özenle kaldırıldı. Bu çalışma esnasında adı geçen ve olasılıkla küllük görevini yapmış olan bu tabanın yassı dere çakılları ile İTÇ III A ve II B'yi kanıtlayan çanak çömlek kırıklarından yapılmış olduğu ortaya çıkarıldı. Ve böylece Güney Evinin İTÇ III ve II evrelerinde iskân edilmiş olduğu anlaşıldı.

Daha evvelki evrenin kırık mallarının kullanılmış olduğu ocak tabanının oturduğu çamur sıva döşeme de kaldırıldı ve bunun altında, sekili odanın ortasına yakın, batıdan 1.80 m. uzaklıkta, çamurdan bir çember üzerine oturtulmuş ve dere taşlarından örülmüş yuvarlak bir fırın tabanının en alttaki dizisi ortaya çıkarıldı. Bu kalıntının bir ateş tablası olması da, orta kısımdaki yanık kalıntılarında akla gelmektedir. Güney Evinin çanak çömlek buluntuları, bir yıl evvelki gibi İTÇ III A mallarını ve tek renk Karaz türü kap parçalarını çoğaltmaktadır, 20 sm. aralıkla üst üste iki çamur döşeme, sekilerin gösterdiği iki evre ve özellikle sekiler ve taş duvarların çamur harçla sıvanmış (2-3 sm. kalınlığında), bunun üzerine geçirilmiş 2-4 mm. lik kirli beyaz badana kalıntıları ve ocak tabanlarında kullanılmış olan çanak çömlek kırıklarının farklı evrelere tanıklık etmesi, Güney Evinin İTÇ III A-B ve II B evresinde de kullanılmış olduğuna kanıt oluşturmaktadır. Güney Evinin güney sınırının erozyon ve başka yıkımlarla yok olduğu saptandı. Kuzey sekisinden 4,5 m. güneyde, doğu-batı yönünde derinliğine kazıldı ve burada 674 m. kotunda ana toprağa ulaşıldı.

Bu yılın en ilgi çekici buluntusu, belden yukarısı stilize, üçgen biçiminde ve oldukça yassı; belden aşağısı çan biçiminde bir giysi ile betimlenmiş olan, 10 sm. boyutunda pişmiş toprak bir kadın figürünü oldu. Adı geçen figürün, Güney Evinin mutfak odasında 'petek' dediğimiz arı kovanı biçimli, oldukça harap birim araştırılırken, dolgu toprağın içinde bulundu. Mutfak odasında ve çöp çukurunda bulduğumuz malların İTÇ III'ün geç evresini ve OTÇ geçişi belgeleyen çanak çömlek parçaları olduğunu burada vurgulamak yerinde olacaktır.

Şemsiyetepe höyüğünün batısında araştırılmamış D I-III ve E I-III adlandırdığımız 5 m. × 5 m. lik açmalarda kazılara başlandı ve yüzeyin 30 sm. altında, demir çağı mimarlık kalıntılarıyla çanak çömlek buluntuları ortaya çıkarıldı. Büyük bir olasılıkla Roma karargâh : kalesinin çok tahrip görmüş temel duvarları ve döşeme kalıntılarının altında özellikle kuzeybatıda 40 sm. kalınlığında bir yangın tabakası gün ışığına çıkarıldı. Bu yangın yığınının hemen altında OTÇ'a geçiş evresini haber veren açık renk zemin üzerine, donuk siyah veya kırmızı boya bezekli —birkaçı torna yapımı— mallara tesadüf edildi. Bu parçalarla beraber tüm bir çeç mühürü ortaya çıkarıldı. Çeç mühürünün üslubu da İTÇ III'ün sonlarına tanıklık etmektedir. D ve E açmalarında söz konusu yangının etkisiyle çok tahrip edilmiş, tek sıra taş dizisinden olu-

şan konut temellerine, ocak tabanlarına ve İTÇ III B evresini belgeleyen boyalı kap parçalarına, ocakların içinde taşınabilen pişmiş toprak ocak ayaklarına tesadüf edildi.

Höyüğümüzde geçen yıl kazılmamış olan A III, B III ve B IV açmalarında kazıya başlandı. Bu açmalar Güney Evinin batısına tesadüf etmekte ve bu alanlarda plân vermeyen Geç Demir çağı duvar kalıntıları altında İTÇ III B evresinin dikdörtgen plânlı evlerine ait taş duvarlara, ocaklara ve boya bezekli kap parçalarına rastlandı.

Şemsiyetepe höyüğünün Geç Demir Çağı-Roma karargâh-kalesine ait evvelki yıllar ortaya çıkarılan kütleli yapının temel kalıntılarının araştırılmasına devam edildi. Höyüğün güneydoğusunda ortaya çıkarılmış olan dış surun, doğu ve batı yönde kazılarak izlenmesine devam edildi. Bir siper duvarı izlenimini veren bu surun yer yer 120 sm. ilâ 70 sm. genişliğinde olup, çeşitli onarımlar geçirmiş olduğu anlaşıldı. Adı geçen sur trasesinin batıya doğru 20 m. varolduğu ortaya çıkarıldı ve höyük eteklerinde güneydoğuda trapezoid bir kule oluşturduğu saptandı. Karargâh kalenin doğusundaki 120 sm. kalınlığındaki teras duvarı doğuya doğru 3 m. açıldı ve hafif bir dış bükey kavis yaptığı görüldü. 9 taş dizisi 180 sm. yüksekliğindeki duvarın çakıllı ana toprağa dayandığı görüldü. Burada geç kalkolitik diyebileceğimiz mallara ait siyah renkte, samanlı kaba yapımlı parçalara da raslandı.

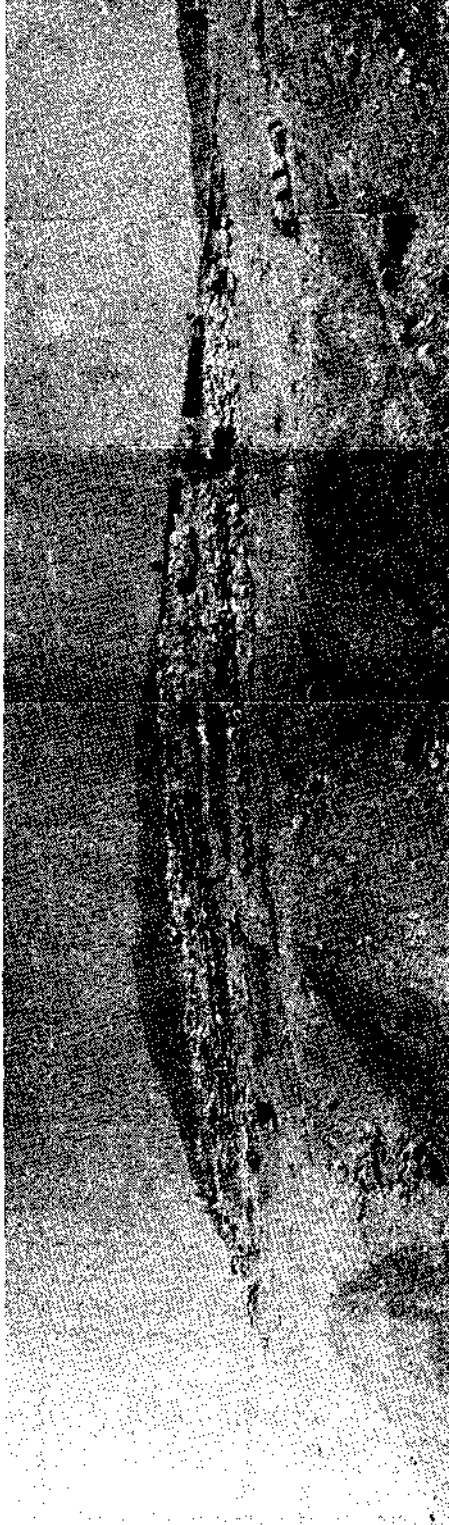
Şemsiyetepe höyüğü kurtarma kazılarının 1981 yılı çalışmalarının sonuçlarını özetle şöyle ifade edebiliriz :

Höyükteki yerleşme en yoğun İTÇ III ve II evrelerini belgelemektedir. Konutlar dikdörtgen plânlı, bitişik düzende, tek veya iki odalı; ikinci oda mutfak olmaktadır. Mimarlıkta, çevreden doğal olarak elde edilmiş sel yatağı taşları temel ve temel üstü duvar yapımında kullanılmıştır. Çamur sıva, odaların tabanlarında ve taş duvarları örtmek için kullanılmıştır. Çamur sıvanın üzerine açık renk bir badananın varlığı, özellikle Güney evinde sekilerin duvara bitişik olduğu kuzey yönde çok iyi ortaya çıkmaktadır. Evlerin içindeki ocaklar bu yörenin kazı yerlerinden tanıdığımız tipte, at nalı biçimi küllüklü ocaklardan olup, genellikle evin bir duvarına bitişiktir. Güney evinin eski evresinde ve kuzey kesimdeki evin odalarının ortasına yakın iki ocak da gün ışığına çıkarılmıştır. İTÇ'lerinde yerleşmenin bir korunma sistemiyle donatılmış olup olmadığı henüz saptanamamıştır. Bu sorun gelecek yılların çalışmalarında açıklığa kavuşacaktır.

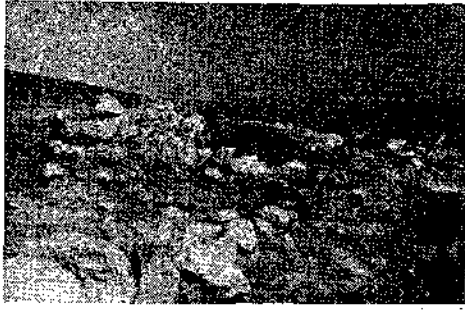
Küçük buluntuların en yoğun buluntularını boyalı çanak çömlek parçaları oluşturmaktadır. Bu İTÇ yerleşmesinde büyük küplerden küçük çanaklara kadar her tür kap boya bezeklidir. Genellikle geometrik, çizgi bezeme motifleri yanında, zarif bitkisel bezekler —dal ve ağaç gibi— de görülmektedir. Malatya - Elazığ yöresi kazı buluntularından tanıdığımız keramik malzemesine Şemsiyetepe buluntuları zengin katkılarda bulunmaktadır.

Bu yıl mimarlık birimleri içinde ortaya çıkardığımız OTÇ çanak çömlek buluntuları da, gelecek yılların kazı buluntularıyla zenginleşerek, bu bölgenin, ikinci bin yılları için ilgi çekici belgeleri şimdiden oluşturmaktadır.

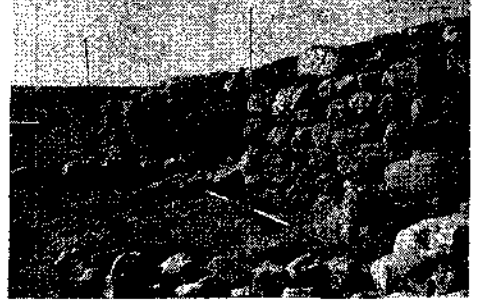
Kazımızın son günlerinde gün ışığına çıkardığımız, beden kısmı üçgen şeklinde stilize, eteği çan biçimi kadın figürünü de, bu gün için erken yorumlardan kaçınmamıza karşın, yine de bizi bir an için Ege dünyasının OTÇ'lerini anımsatmaktan geri bırakmamaktadır.

Resim 1: GÜNEYDEN GENEL GÖRÜNÜŞ

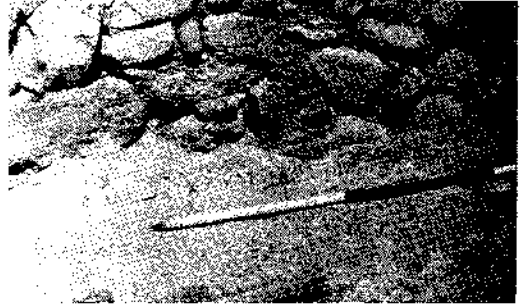
Resim 2: GÜNEYDOĞUDAN ROMA ÇAĞI SUR KALINTILARI

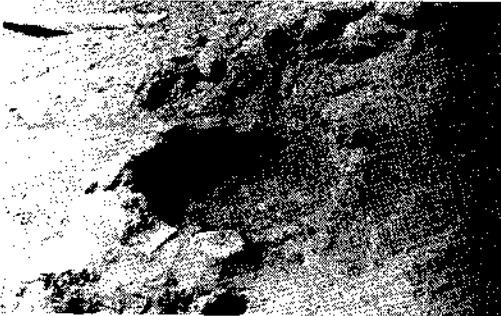
Resim 3: ROMA ÇAĞI KARARGAH KALININ GÜNEY UCU

Resim 4: GÜNEY EVİ, DOĞU SEKİ ÖNÜNDEKİ OCAK KALINTISI

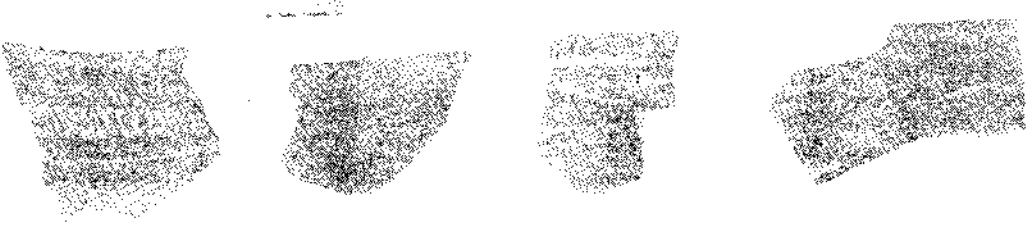
Resim 5: GÜNEY EVİ KUZAY SEKİSİ VE DUVAR ÜZERİNDEKİ SIVA KALINTILARI

Resim 6: GÜNEY EVİ BATI ODASI TAHİL ÇUKURU

Resim 7: İTÇ III B EVRESİ

Resim 8: İTÇ III B evresi

Resim 9: İTÇ III B EVRESİ

Resim 11: İTÇ III B EVRESİ

Resim 10: İTÇ III B EVRESİ

*Resim 12: İTÇ III A EVRESİ
İTÇ II B EVRESİ*

URLA/KLAZOMENAI KAZISI 1981 YILI ÇALIŞMALARI RAPORU

(*) Güven BAKIR

1981 yılı Urla/Klazomenai kazısı, Doç. Dr. Güven BAKIR'ın (Ege Üniversitesi) başkanlığında Doç. Dr. Hayat ERKANAL (Ankara Üniversitesi), Uzman Ersin DOĞER (Ege Üniversitesi), Dr. Erksin GÜLEÇ (Antropolog, Ankara Üniversitesi), Feyzi Yapıcı (Mimar), Halime HÜRYILMAZ (Arkeolog, Ege Üniversitesi), Pınar DÖĞERLİ (Arkeolog, Ankara Üniversitesi), Yaşar ERSOY (Arkeoloji Öğrencisi, Ege Üniversitesi), Ece ÇALDIRAN (Arkeoloji Öğrencisi, Ege Üniversitesi), Emir GÜRSOY (Arkeoloji Öğrencisi, Ege Üniversitesi), Hüseyin GÜNDOĞDU (Arkeoloji Öğrencisi, Ege Üniversitesi), Alev HAYKIR (Arkeoloji Öğrencisi, Ege Üniversitesi), Selçuk KİLECI (Arkeoloji Öğrencisi, Ankara Üniversitesi), Fahri BALTA (Arkeolog, Ankara Üniversitesi), Tanker ÖZMELEK (Antropolog, Ankara Üniversitesi), Mehmet GÖZOĞLU (Muhasebeci, Ege Üniversitesi), Ali İhsan GÖL (Şoför, Ege Üniversitesi) ve Bakanlık Temsilcisi Turan ÖZKAN'dan (Manisa Arkeoloji Müzesi) oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Arazi çalışmaları 20 Ağustos 1981 - 30 Ekim 1981 tarihleri arasında yer almıştır. 1981 yılı kazısı Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanlığı, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı ve Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneğinin katkıları ile gerçekleştirilmiştir. 1981 yılı çalışmalarına Prehistorik çağ yerleşmesi, Klasik çağ yerleşmesi, Ayyıldız Tepe ve Kalabak nekropollerinde devam edilmiştir.

(*) Doç. Dr. Güven BAKIR Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

PREHİSTORİK ÇAĞ YERLEŞMESİ

V/7 (a-e/I-V); U/6 (f-k/VI-X) Plankareleri

Liman Tepe üzerinde yer alan Prehistorik çağ yerleşmesinde 1980 yılında yürütülen çalışmalar sırasında ele geçen sütunlu büyük yapının planını ve ne amaçla kullanıldığını anlamak için 1981 yılında açılan V/7 (a-e/I-V) plankaresindeki sondajın güneydoğu köşesinde yer alan Roma çağına ait büyük bir sarnıç açığa çıkarılmıştır. Bu sarnıcın inşaatı sırasında prehistorik yapı katlarının tahrip edilmiş olduğu görülmüştür. Bu nedenle 1980 yılında açılan V/6 (a-e)/VI-X) plankaresinin batısında yer alan U/6 (f-k/IV-X) plankaresinin açılması kararlaştırılmış ve bu kesimde Klasik çağ ve M.Ö. 3. bin yılları arasında yer alan dört yapı katı açığa çıkarılmıştır. Dördüncü yapı katında (2.b) ele geçen duvarların, 1980 yılında U/6 (f-k/VI-X) plankaresinde elde edilen büyük yapıya ait oldukları saptanmıştır. Bu durumda büyük yapının 1,10 m. genişliğindeki bir duvarının 9 metrelik bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Bu uzun duvarın kuzeyinde yer alan ve buna paralel inşa edilmiş diğer bir duvarla, bu iki duvarı birleştiren kuzey-güney doğrultusundaki diğer bir duvar, bütün sınırları henüz belirlenmemiş olmasına rağmen, büyük yapıya ait iki bölümün varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu bölümlerden 1980 yılında kazılanı ve doğuda bulunanı, içinde yer alan sütun kaidelerinden dolayı büyük bir salon olarak kabul edilmelidir. Prehistorik yerleşmenin bu kesiminde ele geçen bu önemli yapı, içinde bulunan seramik buluntuları ile I. Troia dönemine tarihlenmelidir.

U/9; V/9; V/10 Plankareleri

1980 yılında U/9 (f-k/I-V) plankaresinde açığa çıkarılan ve günümüze 3,5 metre kadar korunarak gelebilmiş, I. Troia ile çağdaş şehir suru parçasının devamını izlemek amacı ile V/9 plankaresi açılmıştır. U/9 ve V/9 plankarelerinde sura ait büyük bir kulenin yer aldığı görülmüştür. Kule, atnalı şeklinde bir plâna sahiptir. Kule içini, kerpiç bir dolgunun oluşturduğunu kanıtlayan izler vardır. Bu kerpiç dolgunun dış yüzü, kerpiç büyüklüğündeki taşlarla meyilli olarak kaplanmış ve kerpiç dolgu ile bu kaplamanın arası iri, yuvarlak taşlarla doldurulmuştur. Bir kısmı U/9 - V/9 plankarelerinde yer alan kulenin kavisli güney ucu, V/10 plankaresinde açılan sondajda ele geçirilmiştir. Temel hizasında, sura ve kuleye yaslanan bir tabakanın içinde açığa çıkarılan ve I. Troia ile çağdaş seramik buluntuları, surun en geç I. Troia döneminde inşa edildiğini ve kullanıldığını göstermektedir.

Sur gövdesi ve kulenin yer aldığı U/9; V/9; V/10 plankareleri Klasik çağda ve 2. Bin yıllarında da yoğun yerleşmeye sahne olmuştur. Kule üzerinde yer alan iri çakıl taşı ve yassı levha taşlardan oluşan bir döşeme üzerinde in situ durumda bulunan vazolar önemli bir kolleksiyon oluşturmaktadırlar. Buluntular arasında ele geçen gaga ağızlı bir testi türünün tek örneği olarak dikkati çekmektedir. Klasik çağda artık kullanılmayan, ancak bir enkaz halinde açıkta duran surun kapladığı alan tekrar yerleşmeye sahne olmuştur. Arazinin o günkü engebeli durumuna uygun olarak yerleşildiğini gösteren, çeşitli derinliklerde zayıf yerleşme izlerine rastlanmıştır. Ayrıca bu kesimde, Klasik çağda inşa edilmiş iki kuyu ve bir büyük sarnıç açığa çıkarılmıştır.

KLASİK ÇAĞ YERLEŞMESİ

N/18; N/19 Plankareleri

1980 yılı kazı çalışmalarında çok sınırlı bir bölümü stratigrafi sondajı sırasında ortaya çıkartılan A yapısının genel planını elde edebilmek için, çalışmalar N/18 ve N/19 plankarelerinde yoğunlaştırılmıştır. Kazı çalışmalarının sonunda, geçen mevsim çalışmaları ile birlikte A-1, A-2 odaları ve bunların güneyinde N/19 plankaresi içinde yine güneye doğru gelişen A-3 alanının (büyük olasılıkla avlu) bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. A-3 alanında saptadığımız iki kullanma evresini temsil eden üst üste kum ve küçük çakıldan oluşan iki taban üzerinden toplanan siyah firnisli ve palmet baskılı keramik, amphora parçaları ve bir küp içinde in situ durumda bulduğumuz günlük keramik, yapıyı M.Ö. 5. yüzyılın sonu ile M.Ö. 4. yüzyılın üçüncü dörtlülüğü arasında bir yere yerleştirmemize olanak vermektedir. Tam bir plan elde edememize karşın, A yapısının planını, Kolophon ve Olynthos'daki evlerin planları ile karşılaştırabiliriz. Kuzeyde, A yapısına bitişik bir yapının birbirine paralel iki duvarı açığa çıkarılmıştır. Bu yapının sonradan temelene kadar sökülmüş güney duvarı, A yapısı ile muhtemelen kısa bir süre için de olsa ortak kullanılmıştır. Belki de bu yapı ömrünü tamamladıktan sonra, A yapısı, bir zamanlar ortak kullanılan aynı eksen üzerinde kendi duvarını inşa etmiş olabilir. Ancak anlaşılmas bir nedenle A yapısının tüm duvarları euthynteria seviyesine kadar ayakta durur iken, bu duvar tahrip olmuş, aynı eksen üzerinde daha geç bir devirde (M.Ö. 3-2. yüzyılda) bir bölme duvarı inşa edilmiştir.

A yapısına kuzeyde bitişen ikinci bir yapıda taban korunmasına karşın, euthynteria seviyesinde topladığımız en erken malzeme erken 5. yüzyıla tarihlenmektedir.

A yapısının batı duvarına yaslanan, ancak temel seviyesi daha yüksekte kalan bir duvar ve ona bağlı kireç harçlı bir taban ve yine aynı seviyelerde açmanın kuzeyinde yer alan sarnıç ve sarnıca giden taş döşeme yol en erken M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Taş döşeli yolun altında, A yapısına ait olduğunu sandığımız, 50 cm. kalınlığında, bol seramik ve çatı kiremitleri veren moloz tabakası bulunmaktadır. Açmanın en üst seviyesindeki yapı dikdörtgen planlı olup düzensiz dere taşları ile inşa edilmiş kalın duvarlara sahiptir. Bu yapı geçen yıl çalışmaları sırasında ele geçen veriler ışığında M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenmişti. Bu yapının Roma devrine ait bir depo binası olduğu düşünülmektedir. Kazılan alanda M.Ö. 6. yüzyıla ve en üstte Roma çağına ait yapılar dışındaki yapıların duvarları kuzey-güney, doğu-batı yönündedir. Bu durum bize, kent planının ne şekilde gelişeceğine dair bir fikir vermektedir.

AYYILDIZ TEPE NEKROPOLÜ

1979 ve 1980 yıllarında yapılan çalışmalara 1981 kazı mevsiminde de devam edilmiştir. Bu yıl bir kremasyon gömütün dışında, pişmiş toprak lahitler ve amphoralardan oluşan kırk mezar açığa çıkarılmıştır. Lahitlerin çoğunluğunu dalgalı çizgilerle basit şekilde bezenmiş Monastraki sınıfına giren lahitler oluşturmaktadır. Buluntuların arasında üç lahit zengin bezemeleri ile diğerlerinden ayrılmaktadır. 81/22 no.lu lahitin bezemesi, yüzeye yakınlığından dolayı çok zarar görmüştür. Bezemenin korunmuş kısımları, bu lahitin Hopkins Ressamı tarafından dekore edildiğini göstermektedir. 81/35 no.lu lahit Dennis Ressamı, 81/13 no.lu lahit de Erken Albertinum Grubu içine giren bir ressam tarafından bezenmiştir.

1981 yılının ilginç buluntularından birisi de 81/15 no.lu kremasyon mezardır. Daha önceki çalışmalarda dolgu toprağı içinde ele geçen erken tarihli ve yanmış vazo parçaları, bu kesimde yer alan 6. yüzyıl mezarlarından daha eski ve yakma türündeki mezarların da varlığına işaret ediyordu. Ancak bu güne kadar böyle bir mezar ele geçirilememiştir. Bunun da nedeni, 6. yüzyıl mezarlarının daha eski mezarları tahrip etmiş olmalarıdır. 81/15 no.lu, kremasyon türündeki mezar, bugüne kadar bu tahribattan kurtulmuş tek örneği oluşturmaktadır. Üzerine daha geç tarihli bir gömütün gel-

mediği bu kremasyon mezar in situ olarak ölü h diyeleri ile birlikte ele geçmiştir. Mezar, y zeve yakın bir-derinlikte ana kaya üzerinde yer almaktadır.  l  hediyesi olarak bırakılan iki skyphos geç geometrik özellikte olup, M. . 7. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır. Bu buluntu, Klazomenai'de  l  gömme adetlerinin M. . 7. yüzyıl ile M. . 6. yüzyıl arasında köklü bir değişikliğe uğradığını belgelemektedir.

KALABAK NEKROPOLÜ

1981 yılında yapılan yüzey araştırmaları sonucu, Klasik  ağ kentine ait ikinci bir nekropol n varlığına işaret eden Kalabak mevkiinde iki alanda çalışıldı. RS 120 tepesinin önünde, 8. pafta, 49. ada, 2. parselde iki açma kazıldı. İlk  alışmalar doğuda yer alan I no.lu açmada sürdürüldü. 1,25 m. derinlikte kum tabakası üzerinde yoğun yangın izleri arasında yanmış iki odun kütüğü bulundu. Bu kütükler üzerinde, dağılmış olarak, özensiz yapılmış, kaba hamurlu bir kabın parçaları, sub-geometrik karakterde bir fragment ve kemik parçaları ele geçti. 81/1 mezar no.su alan bu kremasyon mezardan sonra çalışmalara batı yönündeki II no.lu açmada devam edildi. 0,45 m. derinlikte, güneybatı köşede yanık izlerine ve kömüre rastlandı, bu kremasyona da 81/2 mezar numarası verildi. 0,45 m. - 1,10 m. derinlikleri arasında kum tabakası içinde, dağınık olarak   değişik skyphosa ait parçalar bulundu. 0,52 m. derinlikten 1,40 m. derinliğe kadar meyilli olarak inen doğal kil tabakasının içi kumla doldurulmuştur. 1,40 m. derinlikte kuzeybatı köşede kil tabakası üzerinde kömür izlerine rastlanmıştır. Doğal kil tabakası ısıdan dolayı kızarmış bir durumda ele geçmiştir. Bu kil tabakası içine oyulmuş doğu-batı yönlü 0,80 m. genişliği, 1,30 m. uzunluğu, 0,30 m. derinliği olan, yoğun kömürlü esas yakma çukuru içinde yanmış kemiklere, dalga bezemeli oinochoe parçalarına rastlanmıştır. 81/3 no.lu bu kremasyon mezara  l  hediyesi olarak yukarıda belirtilen üç rozetli skyphosun ve gerek esas yakma çukuru içinde ve gerekse kızarmış kil tabakası üzerinde dağınık olarak ele geçen oinochoe'nin bırakıldığı anlaşılmıştır.

Açmanın kuzeybatı köşesinde bulunan kremasyonun tam olarak ortaya çıkarılması amacıyla kuzeybatı kısma bir çıkma eklendiğinde, kum tabakası içinde, 0,47 m. derinlikte yerel Urla taşından yapılmış bir lahit bulunmuştur. Aynı taştan yapılan kapağın güney yarısı kırık olarak ele geçmiştir. Mezar daha önce soyul-

muştur. Ölüye ait kemikler hem lahtin içinde hem de dışında dağınık olarak ele geçmiştir. Temizleme sırasında, soyguncuların gözünden kaçan, helezon şekilli, altın bir yüzük bulunmuştur.

Kalabak mevkiinde ikinci çalışma alanı olarak RS 120 tepesinin 200 m. güneydoğusundaki alan seçilmiştir. 5 × 10 m. açmanın dolgu toprağı içinde, kaliteli, yerli orientalizan kap parçaları, Attika vazolarına ait parçalar ele geçmiştir. Açmanın kuzeydoğu kesiminde, 0,40 m. derinlikte 81/4 no. ile belirlenen bir kremasyon bulunmuştur. Burada 0,25 m. derinlikteki doğal kil tabakası 1 m. derinliğe kadar kuyu gibi oyulmuş ve yakma işlemi bu kuyunun içinde gerçekleştirilmiştir. Kuyunun içinde, 0,90 m. derinlikte yanmış kemik parçalarına rastlanmış ve ısıdan dolayı kristalize olmuş gümüş yüzüğe ait bir parça bulunmuştur. Açmanın ortasında, 0,77 m. derinlikte iri çakıllı kum tabakası üzerine hocker durumunda yatırılmış bir gömüt açığa çıkarılmıştır. 81/5 no. ile belirlenen bu mezara ait herhangi bir ölü hediyesi ele geçmemiştir.

PIROT HÖYÜK 1981 KAZILARI

(*) Özgen KARACA

Aşağı Fırat Havzası, Eski Eserleri Kurtarma Projesi kapsamı içerisinde yürütülen Pirot Höyük 3. dönem kazıları 15 Mayıs 1981 günü başlatılmış, 10 Temmuz 1981 günü sonlandırılmıştır. Yaklaşık 55 günü bulan çalışmaların ilk haftası hazırlık, 33 günü höyük, son 15 günü kazı sonu tamamlama, değerlendirme ve belgeleme çalışmalarını kapsamıştır.

Kazı kurulu başkanla birlikte Kemal Sertok, Sırrı Özenir, Ali Harmankaya, Ömer Yörükoğlu, Süleyman Onbaşıoğlu, Ali Aksoy ve Ahmet Boratav'dan oluşmuştur.

Pirot Höyük 1981 yılı kazılarının gerçekleşmesini sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, O.D.T.Ü. Keban ve Aşağı Fırat Projeleri Müdürlüğüne kazı kurulumuz adına burada şükranlarımı sunarım.

Bilindiği gibi Pirot Höyük, Malatya İli'nin 42 km. doğusunda, Merkez Kale Bucağına bağlı Kıyıcak (Pirot) Köyü içinde, Fırat Nehri'nin hemen güney kıyısında bulunmaktadır. Çift konili bir höyük olarak bilinen Pirot Höyük, İkizhöyük adıyla da anılmaktadır⁽¹⁾. Doğu koni oldukça dik ve elips biçimlidir. Yüksekliği yaklaşık 25 m. kadardır. Batı koni ise daha alçak, yayvan ve geniş tabanlıdır.

Çağdaş köy, höyüğün alt terası ile batı yükseltisini kaplamıştır. Buradaki yapılanmalar önemli ölçüde tahribata neden olmuş,

(*) Özgen KARACA Aydın Kültür Müdür Yardımcısı.

(1) Bk. Ümit Serdaroğlu, Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975, Ankara 1977, s. 16, tb1.2; Mehmet Özdoğan, Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzeysel Araştırmaları, İstanbul 1977, s. 8.

doğu yükseltide ise yapılanmalar için toprak ve taş alınması sonucu büyük yarmalar ve çukurlar oluşmuştur.

Bir önceki kazı dönemi sonunda doğu yükseltide sondaj açma-
nda X. yapı katına kadar inilirken höyük üst düzlemindeki ge-
niş bir alanda Bizans çağı yapı katları ile E/11 plankarede bol ve
ünik eserler veren M.Ö. I. binin hemen başına tarihlediğimiz III.
yapı katı açığa çıkarılmıştı. Bu çalışmalar sonucu elde edilen ve-
rilerden hareketle 1981 yılı çalışmaları şu şekilde planlanmıştır :

A. Sondaj çalışmalarına devam ederek Höyükteki kültür kat-
larının saptanması işini sürdürmek,

B. Sondaj açması rehberliğinde höyük üst düzlemindeki geniş
alanlarda özellikle zengin buluntuları ile bizleri çok ümitlendiren
E/11 plankaresi çevresinde hem mimari, hem de buluntu yönünden
tamamlayıcı bütünler elde etmek,

C. Batı yükseltide de sondajlar yaparak burdaki kültür katla-
rının varlığını belirlemek,

D. Höyük çevresinde mezarlık (Nekropol) araştırmaları yapmak.

Bu planlama doğrultusunda 1981 yılı kazı döneminde doğu
yükseltide B-C/10 karede sondaj, E-F-G/7, F-G/11, D-E-F-G/12-13 ve
E/14 karelerde geniş alan olmak üzere yaklaşık 400 m² lik bir alan-
da çalışma yapılmıştır.

BİZANS ÇAĞI YAPI KATLARI

Höyüğün Fırat Nehri'ne bakan kuzey kesiminde Bizans yer-
leşimi oldukça yoğundur. Burada iki evreli I. yapı katı korunarak
II. yapı katı da açığa çıkarılmıştır. I. yapı katında zaman, zaman
II. yapı katına ait duvarlar ikinci kez kullanılmıştır. Oda içlerinde
taban sıkıştırılmış topraktır. Yapıların yamaca rastlayan kuzey
duvarları maalesef ele geçmemiştir.

Tandırlar genellikle taban üzerine oturtulmuştur. Halen çağ-
daş Pirot Köyü tandırları da bu tarzdadır. Tandır havalandırma
delikleri kuzeye açılmaktadır. Tandırların dış yüzeyi çepeçevre çam-
mur harç ve taş malzeme ile örülmüştür. Bu şekilde ısı kaybının
önlenmesine de çalışılmıştır.

D/11 plankaredeki II. yapı katına ait Bizans yapısının güney
duvarı oldukça iyi durumda açığa çıkarılmıştır. Yüksekliği yakla-
şık 1.70 m. civarındadır. Yapının ön cephesi kuzey batıya bakmak-
tadır. Ön kısımdaki alçak duvarın yapım tekniği, kullanılan malze-

me bizi daha da eskiyi düşündürmeye zorlamaktadır. Ancak, bu yapı katında öndeki aralıklı blok taşlardan statik yönden çok iyi yararlanılmıştır. İn situ halde ele geçen kuzeybatı köşedeki ahşap dikme, blok taşlar üzerine oturan direklerden biri olmalıdır. Böylelikle ön avlusu olan bir yapı karşımıza çıkmaktadır.

Yapının hemen önündeki tandır ile yanında ters dönmüş bir vaziyette açığa çıkarılan bir el değirmeninin üst kısmı ilk Bizans yapı katına aittir.

E-F/7 karesinde geçen yıl tamamını açamadığımız II. Bizans yapı katının güney bölümü de gün ışığına çıkarılmıştır. Yapının doğu duvarları ilk Bizans yapı katında yapılan tesviye sonucu tamamen tahrip olmuştur. Taş temel üzeri kerpiç olan duvarlar içte ve dışta sıvalıdır.

Höyükte evreleriyle birlikte ilk iki ana yapı katı, M.S. 10. y.y. dan başlayarak 12. y.y.ın sonuna dek süren yoğun Bizans yerleşimini vermektedir. Her iki yapı katında görülen tek renkli mutfak tipi kablur gerek biçim, gerekse yapı tekniği yönünden pek büyük farklılıklar göstermemektedir. İlk Bizans yapı katı çöp çukurunda kırık olarak bulunan üç adet ayaklı kâseden ikisi sırlı, sıraltı tekniğinde bezekli (sgraffiato) olup, bunları 12. y.y. a, hatta 13. y.y. başlarına tarihlemek mümkün olmaktadır.

Ayrıca, bu yıl 2. yapı katında 10. ve 11. y.y. a ait 8 bakır Bizans sikkeleri açığa çıkarılmıştır. Bu sikkelerden en geç tarihli İmp. Romanos (IV) Diogenes'e (1068-1071) aittir.

SON TUNÇ ÇAĞI YAPISI

E/11 plankare çevresindeki D-E/12 karelerinde III. yapı katı Bizans yapılarının tahribi sonucu ele geçmeyince E/11-12 ve D/12 karelerinde IV. yapı katına inilmiş, burada şiddetli yangın geçiren, yangından sonra onarılan, ancak bir süre sonra terkedildiği sanılan bir yapı açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan kısmı ile üç bölümlü olan bu yapı; batıda köylülerin höyükte açtıkları yarma, kuzeyde Bizans yapısı, doğuda ise Bizans çöp çukurunun tahribine uğramıştır.

Her iki yüzü düzgün sıvalı ve badanalı olan duvarlar enli ve oldukça sağlamdır. Ortadaki odayı doğudaki odaya bağlayan geçit yeri sonradan kapatılmıştır.

Yapı terkedildiğinden, ele geçen az sayıdaki çanak çömlek parçası dışında buluntu vermemiştir. Bu parçalar çoğunlukla açık de-

vetüyü-portakal renginde çok iyi pişirilmiş, hamurları renginde astarlı ve çark yapımıdır. Biçim olarak fazla çeşitleme yoktur. Ancak, sivri veya yuvarlak dipli irice testilere ait dip parçaları, kalın cidarlı, düz dipli derin kâse (çanak) parçaları ile yayvan tabak parçaları, IV. yapı katının tanımlanması açısından, oldukça önem taşımaktadırlar.

Özelliklerini belirttiğimiz bu parçaların çok yakın benzerlerini gerek Korucutepe gerekse Tarsus'ta Son Tunç çağının II. evresinde görmekteyiz⁽²⁾. Bu nedenle önceki kazılarda da benzer buluntularla karşımıza çıkan IV. yapı katını aynı şekilde ve daha geniş anlamda Son Tunç çağı içinde görmek şimdilik uygun olacaktır kanısındayız.

SONDAJ ÇALIŞMALARI

Höyükte D-C/10 karede geçen yıl açığa çıkarılan X. yapı katı odasının ön kısmı bu yıl temizlenip aydınlığa kavuşturulduktan sonra XI. yapı katına inilmiştir. Burada ilk kez gördüğümüz bir duvar (ya da çit) yapım tekniği ile karşılaşılmiştir. Doğu-batı yönünde uzayan taş temel üzeri kerpiç duvara dik duvar (ya da çit) kamış dikmelerle destekli killi çamurdan yapılmıştır. Kamış dikmeler çeşitli çaplarda olup, duvar içinde düzensiz aralıklarla yerleştirilmiştir.

X. yapı katında tüme yakın kısmını ele geçirdiğimiz iç bükey boyunlu yumurta gövdeli kulpsuz ve saklı astar tekniğinde bezekli çömleğin bezeme tekniği yönünden pek çok benzer parçaları bu yapı katında da bulunmuştur. Saklı astar tekniğinde bezekli bu malın en güzel örnekleri yakın çevrede, Tepecik'te Norşuntepe İ.T.Ç. I ve Aslanteppe Geç Kalkolitik çağı yapı katlarında görülmektedir⁽³⁾. Ayrıca Karaz tipi ve samanlı yüzlü parçalar bu yapı katında oldukça yoğundur. İlginç örnekler arasında içi beyaz bir madde ile doldurulmuş çizi bezekli (inkrustasyon) parçalar da mevcuttur.

(2) Krş. H. Goldman, Excavations at Gözlükule, Tarsus II, Princeton 1956, pl.322/1191, 1192-320/1155, 1158; M.N. van Loon, Korucutepe 3, 1980, pl.17/F, 18/M, N, 23/C,D; Alba Palmieri, Scavi Nell'area Sud-Occidentale di Arslantepe, Roma 1973, Fig. 18/4.

(3) Krş. Ufuk Esin, Tepecik Kazısı 1972, Keban Projesi 1972 Çalışmaları, s. 107, Lev. 72/5; H. Hauptmann, Norşuntepe Kazıları 1970, Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Lev. 73/13; Alba Palmieri, a.g.e., s. 152, 173, fig. 64/3, 8, 10, 68/15, 73/21.

DUVAR RESMİ

Bu yılın en ilginç olayı, sondaj açması XII. yapı katı çalışmalarında karşımıza çıkan duvar resmi. Batı yamacındaki yarmanın hemen yakınında, açmanın güneybatı köşesinde birbirine dik iki duvarın birbirleriyle ilişkileri araştırılırken bu köşede tabana kadar inilmiş, bu arada doğu-batı yönündeki duvarın güney yüzünde duvar resmiyle karşılaşmıştır. Köylülerin açtıkları yarma, duvar resminin ait olduğu yapının batı bölümünü alıp götürmüştür. Kazının son günlerine rastlaması yüzünden duvar resminin ait olduğu mekânın tamamının araştırılması yapılamamıştır.

Resmimiz, bulunduğu duvarın ikinci kez kullanılması nedeniyle, üstte tahrip olmuştur. Düzgün olmayan taşlardan yapılmış duvardaki ince sıva üzerinde yer almaktadır. Tabana çok yakındır. Sıva, kum ve bitkisel katkıdır. Sıva üzerine 4 kez badana yapılmış, her badanadan sonra resim yeniden işlenmiştir. Kullanılan boya aşı boyasıdır. Ortada ne olduğu anlaşılmayan bir motif veya figürün sağında ve solunda kum saati veya stilize kelebek, yukarıdan aşağı inen ve düzgün çizilmeyen aralıklı 13 er sıra bant, altta düzensiz bir şekilde tatbik edilen puanlar resmin esasını teşkil etmektedir. Resimde simetri düşüncesi hakimdir.

BATI KONIDEKİ SONDAJ ÇALIŞMASI

Bu kazı mevsiminde ilk defa batı konisinde bir deneme sondajı yapılmıştır. Koninin doğu yamacında, doğu-batı doğrultusunda 2×5 m. ölçülerindeki sondaj açmasında açma kenar kodu 0 kabul edilmek üzere -1.50 m. de hiç bir kültür izine rastlanılmadan kum-çakıl katmanına inilmiştir. Değirmentepe örneğinden hareketle sondaj sınırları daraltılarak 2×2 m. alanda açma derinleştirilmiş, kum ve çakıl devam ettiğinden çalışma bırakılmıştır.

Bu çalışma, henüz erken olmakla birlikte, batı koni gerçekten höyük mü sorusunu beraberinde getirmiştir. Acaba yüzeyde oldukça bol bulunan malzeme konut yapımı için köylülerce doğu koniden alınan toprakla birlikte mi gelmiştir? Bu soruların cevabı bu konide önümüzdeki sezon yapılacak yeni sondajlardan sonra kesin olarak aydınlık kazanacaktır.

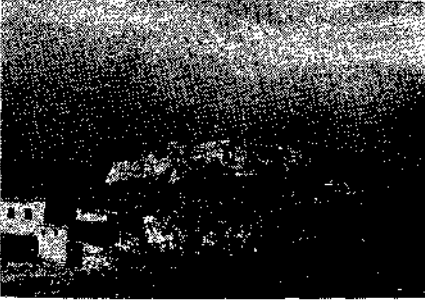
NEKROPOL ÇALIŞMALARI

Nekropol arama çalışmalarımız sırasında köylülerin uyarıları dikkate alınarak Pirot Köyü Tepeköy mahallesinde, dar bir sokak içinde 1.5×2 m. lik alanda kazıya başlanılmış, yüzeye çok yakın

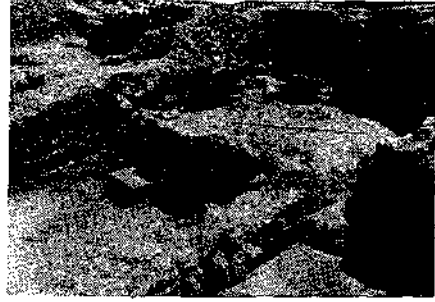
olmak üzere 4 adet kremasyon kabı açığa çıkarılmıştır. Ölü külleri ve aşırı derecede yanmış, adeta kül haline gelmiş kemik parçalarının bulunduğu kremasyon kaplarının tümünün omuz ya da boyundan yukarı kısımları kırıktır. En iyi korunmuş olanı çift kulplu, basık gövdeli, yuvarlak diplidir. Karında hafif bir omurga vardır. Hamurları grimsi açık kahverenginde olup taşçık ve bitkisel katkıdır. İyi pişmiş olmakla beraber gevrektiler. Çarkta yapılmış, hamurları renginde astarlanmıştır.

SONUÇ

Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışılan 1981 kazı dönemi çalışmaları bir sonraki kazı döneminde cevaplanması gereken pek çok soruları beraberinde getirerek sonuçlanmıştır. Ayrıca doğu konide oldukça geniş bir alanda açılan Bizans yapı katlarının hemen altında I. binin hemen başına tarihlediğimiz III. yapı katı ile Son Tunç çağını veren IV. yapı katı araştırılmaya hazır hale gelmiştir. 1981 döneminde Hacı Çetinkaya mahallesinde tesadüfen bulunan Son Tunç çağına ait bir testicik ile, aynı çağa ait çanak çömlek parçaları bu alanın da araştırılmasını gerektirmektedir.

*Resim 1: PİROT HÖYÜK DOĞU
YÜKSELTİ*

*Resim 2: I. VE II. YAPI KATI Bİ-
ZANS ÇAĞI YAPILARI*

*Resim 3: II. YAPI KATI BİZANS ÇA-
ĞI YAPISI*

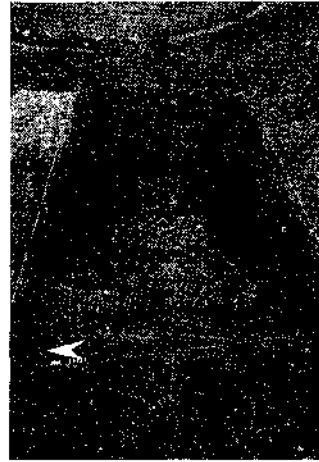
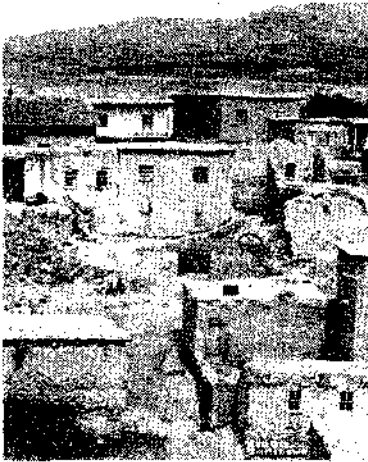
*Resim 4: IV. YAPI KATI
SON TUNÇ ÇAĞI
YAPISI*

*Resim 5: SONDAJ AÇMASI
XI. YAPI KATI*

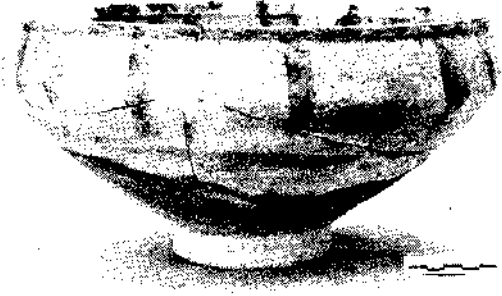
Resim 6: SONDAJ AÇMASI DUVAR RESMİ

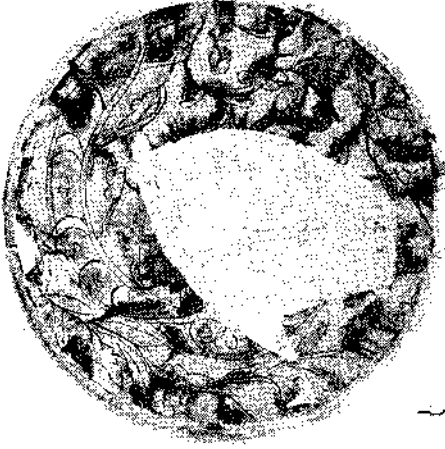
*Resim 7: PİROT HÖYÜK BATI YUKSELTİ SONDAJ
AÇMASI*

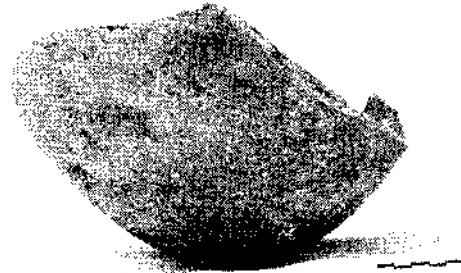
*Resim 8: TEPEKÖY MAHALLESİNDE
YAPILAN NEKROPOL KAZISI
VE KREMASYON KABLARI*

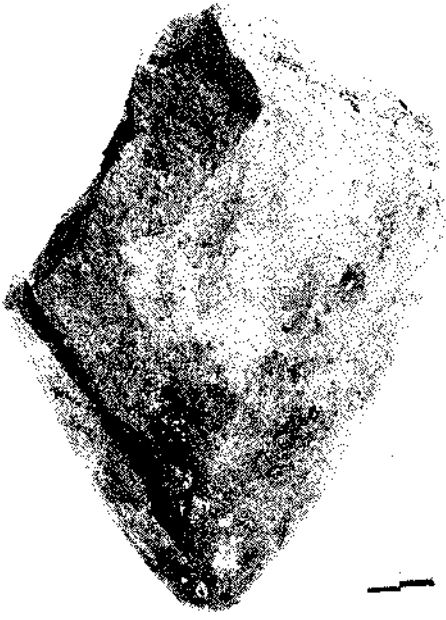
*Resim 9: SIRLI, SIRALTI TEKNİĞİNDE
BEZEKLİ I. BİZANS YAPI KATI
AYAKLI KASE*

*Resim 10: SIRLI, SIRALTI TEKNİĞİNDE
BEZEKLİ KASE I. BİZANS YAPI
KATI*

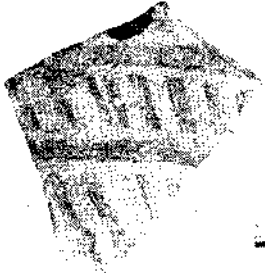
*Resim 11: SON TUNÇ ÇAĞI (IV. YAPI
KATI) DİP PARÇASI*

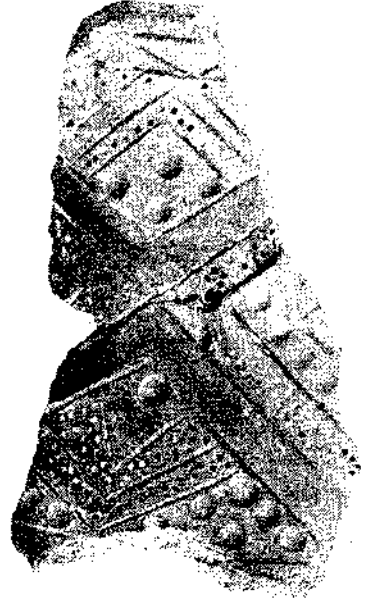
Resim 12: SON TUNÇ ÇAĞI (IV. YAPI KATI) DİP PARÇASI

Resim 13: SON TUNÇ ÇAĞI (IV. YAPI KATI) DUZ DİPLİ DERİN KASE PARÇASI

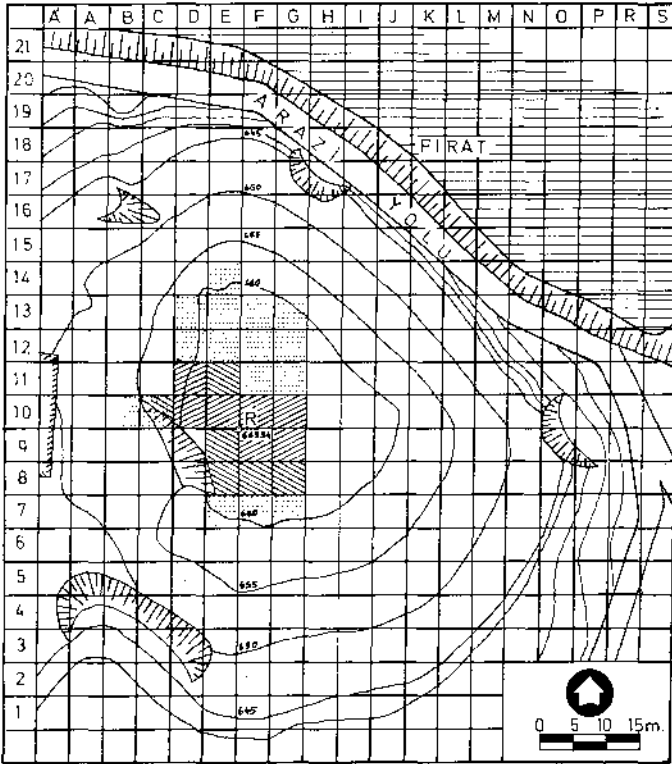
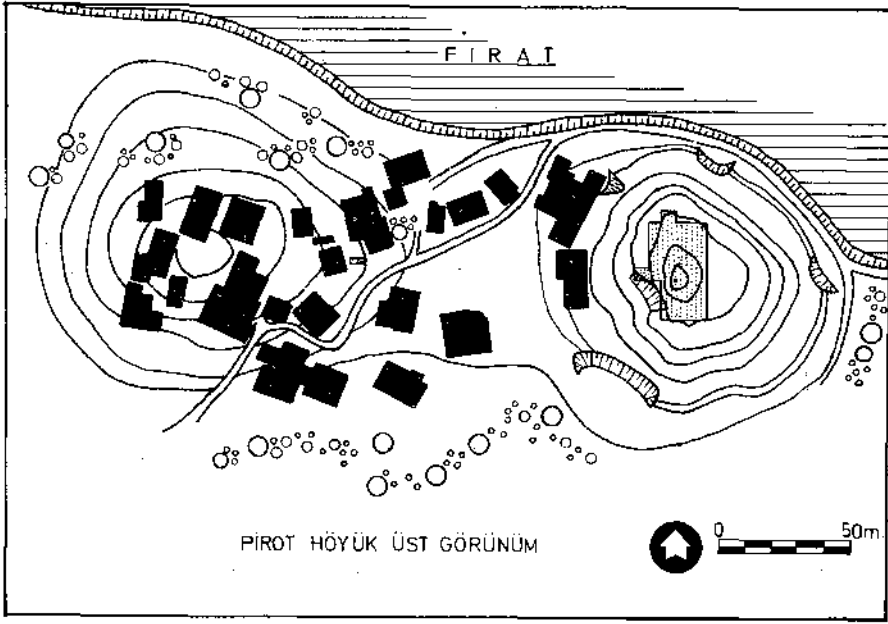
Resim 14: SONDAJ AÇMASI XI. YAPI KATI SAKLI ASTAR BEZELİ KAB PARÇASI

Resim 15: SONDAJ AÇMASI XI. YAPI KATI İNKRÜSTASYON TEKNİĞİNDE GEOMERİK DESENİ PARÇA

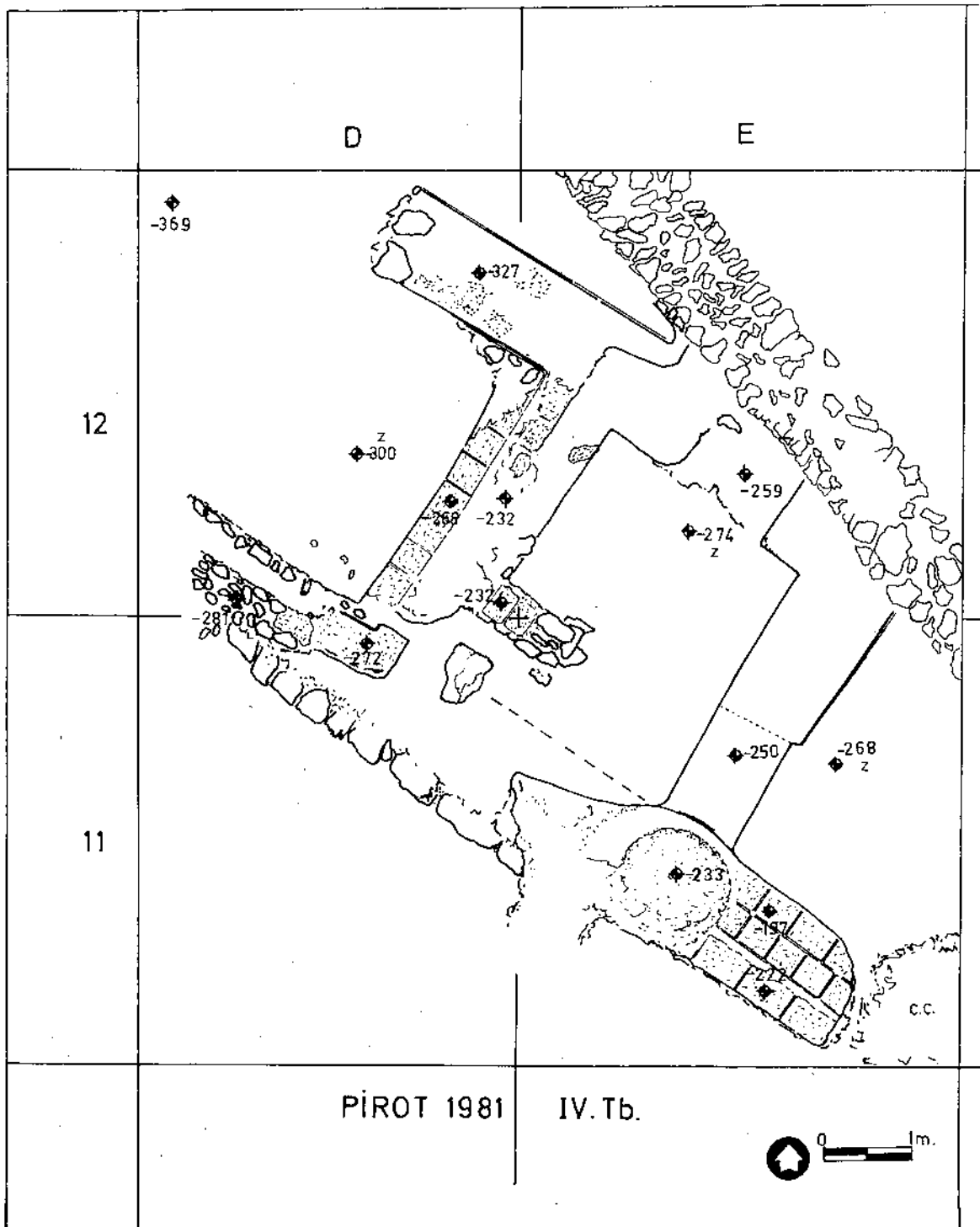

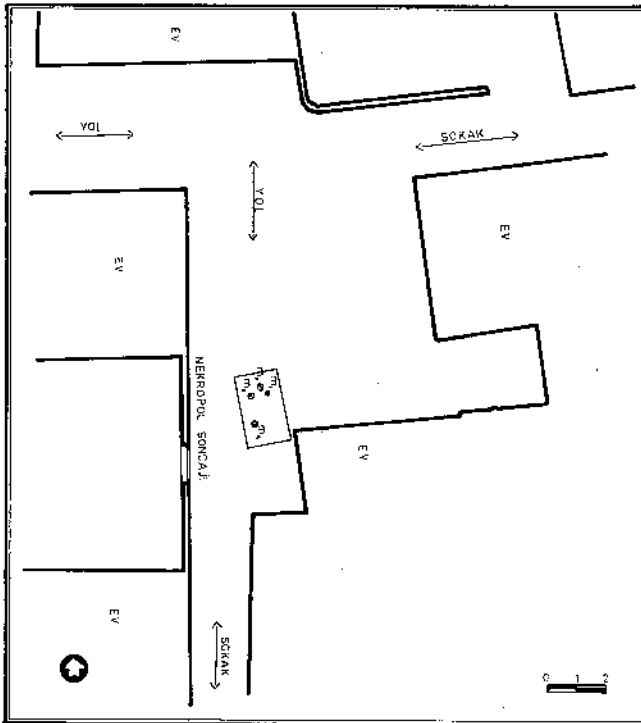
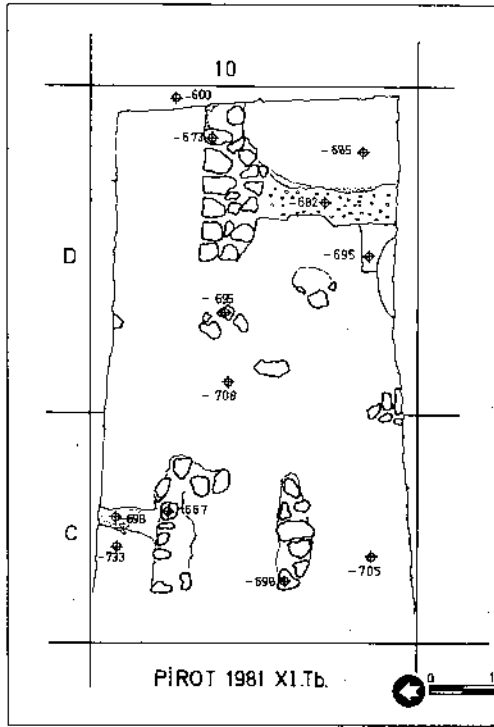
Resim 16: SONDAJ AÇMASI XI. YAPI KATI İNKRÜSTASYON TEKNİĞİNDE GEOMETRİK DESENİ PARÇA

1978 Yılı çalışma alanları
 1980 Yılı çalışma alanları
 1981 Yılı çalışma alanları

THE 1981 SEASON AT GRITILLE HÖYÜĞÜ

(*) Richard ELLIS

Gritille lies on the right bank of the Euphrates River, in Samsat District, Adıyaman Province, in the Turkish Lower Euphrates area. After the Euphrates breaks through the Taurus Mountains east of Malatya, in narrow gorges, it flows through a flood-plain 8 to 12 km. wide, for about 150 km., until the hills draw in to the river again, north of the Syrian border. This area lies at the point of contact of different cultural areas—central Anatolia, eastern Anatolia, and northern Syria—and has clearly been an avenue of contact and exchange.

Gritille is a medium-sized mound, approximately oval in shape (fig. 1). The flat top measures about 80 × 40 m., and the base of the mound proper about 100 × 150 m. The top of the mound is about 24 m. above the normal level of the river. The lower half of this height consists of a conglomerate terrace topped by a layer of sandy silt; the upper 12 m. is the occupational deposit. All of the slopes of the mound are steep, but the eastern one, which falls straight into the river, is especially so. The mound is overgrown with scrubby plants and strewn with potsherds; from the slopes protrude alignments of stone, the foundations of walls of many periods.

The first season of excavation at Gritille took place in the summer of 1981, with the permission of the Directorate-General of Antiquities and Museums and of the Lower Euphrates Salvage Committee. The excavation proved that Gritille is an important and productive site, with the promise of providing information that will throw light on the life and history of its own immediate vicinity, of nearby sites, and of the entire Lower Euphrates region.

(*) Prof. Richard ELLIS A.B.D. Bryn Marw College Öğretim Üyesi.

Three separate areas were investigated (fig. 1): a step-trench down the eastern slope of the mound (operation I); four contiguous 5 m. squares on the top, near the western edge (operations II, III, VI, and VII); and two squares on the southern flank of the mound (operations IV and V).

The squares on the top of the mound revealed mediaeval remains, with five architectural phases. Two of these were substantial; one consisted of the foundations of an almost square structure, about 7 m. on a side, of unknown function (fig. 2a). Below was what appears to have been a fortification wall skirting the western edge of the mound (fig. 2b). The upper levels in this area appear to date from the 12th or 13th century A.D.; the fortification wall is probably not more than a century or so earlier, to judge from the pottery. The coins discovered show contact with different political authorities: Byzantine, Islamic, and Frankish coins have been found so far.

The second work area, at the south foot of the mound, yielded for some time nothing but layers of dirt washed down from the top of the mound. Eventually, however, a group of large and elaborate storage pits was found—as many as six in one 5 m. square (figs. 3, 4, 5). To judge from their size, method of construction, and close grouping, they must have constituted a specialized storage area, probably for the communal storage of some solid commodity like grain. Their date is not quite clear yet, but they are probably mediaeval; perhaps they supported the fortification on top of the mound in time of siege.

The most productive operation, on terms of information about the occupational history of the site, was the step-trench down the eastern slope. This trench was carried down almost 12 m. to within a meter or so of virgin soil, and it revealed that the site had been occupied for about 8000 years. At the top was mediaeval material similar to that found in the squares on the top of the mound. Below that was a pisé wall of (so far) indeterminate age, and a curious round mud-brick structure of unknown purpose, probably dating from the Iron Age (perhaps 8th - 7th centuries B.C.). Lower were Bronze Age levels. There may be deposits of the Late and Middle Bronze Ages; there clearly is a thick layer of late Early Bronze Age material (ca. 2400 - 2000 B.C.), with pottery comparable to that from Tell Chuera, Tell Sweyhat, and Amuq I-J.

Immediately below the Early Bronze Age deposit is a surprise : a 3-to-4 m. thick deposit of Early (aceramic) Neolithic date. Comparison of flint tools with those from other sites shows that this deposit is probably contemporary with Mureybit IVB, Abu Hureyra later aceramic, and Tell Ramad in Syria, and ultimately with Beidha and Jericho Pre-Pottery Neolithic B in Palestine; those comparisons place it in the late 7th or early 6th millennium B.C. The discovery of this Early Neolithic settlement is important, because no closer analogue has been found than Cafer Harabesi, about 100 km. to the north, and Çayönü to the northeast. Our Neolithic culture appears to represent a transition between the Levantine and Anatolian cultures of this time range. The Early Neolithic deposit at Gritille is not only thick, but apparently extensive : the narrow section excavated in the step-trench showed white plaster floors and reddish fill, and those signs can be traced for about 100 m. along the eastern slope of the mound.

It is of particular interest, in relation to this Early Neolithic occupation, that the vicinity of Gritille is very rich in Palaeolithic sites. Dr. Richard S. Davis surveyed the area within 5 km. of Gritille on foot in 1981, and found 28 sites, primarily of Lower and Middle Palaeolithic date.

The results of the 1981 season are very encouraging; they show that the site had a long history of occupation, and that we can expect to find varied and well-preserved remains belonging to most of the phases. The periods that are best represented so far are the Early Neolithic, the late Early Bronze, and the mediaeval. Further work should define the extent of the Middle and Late Bronze Ages, the Iron Age, and classical phases.

In view of the apparent importance of the site, four additional annual seasons of excavation are planned. Plans are now being made for the 1982 season.

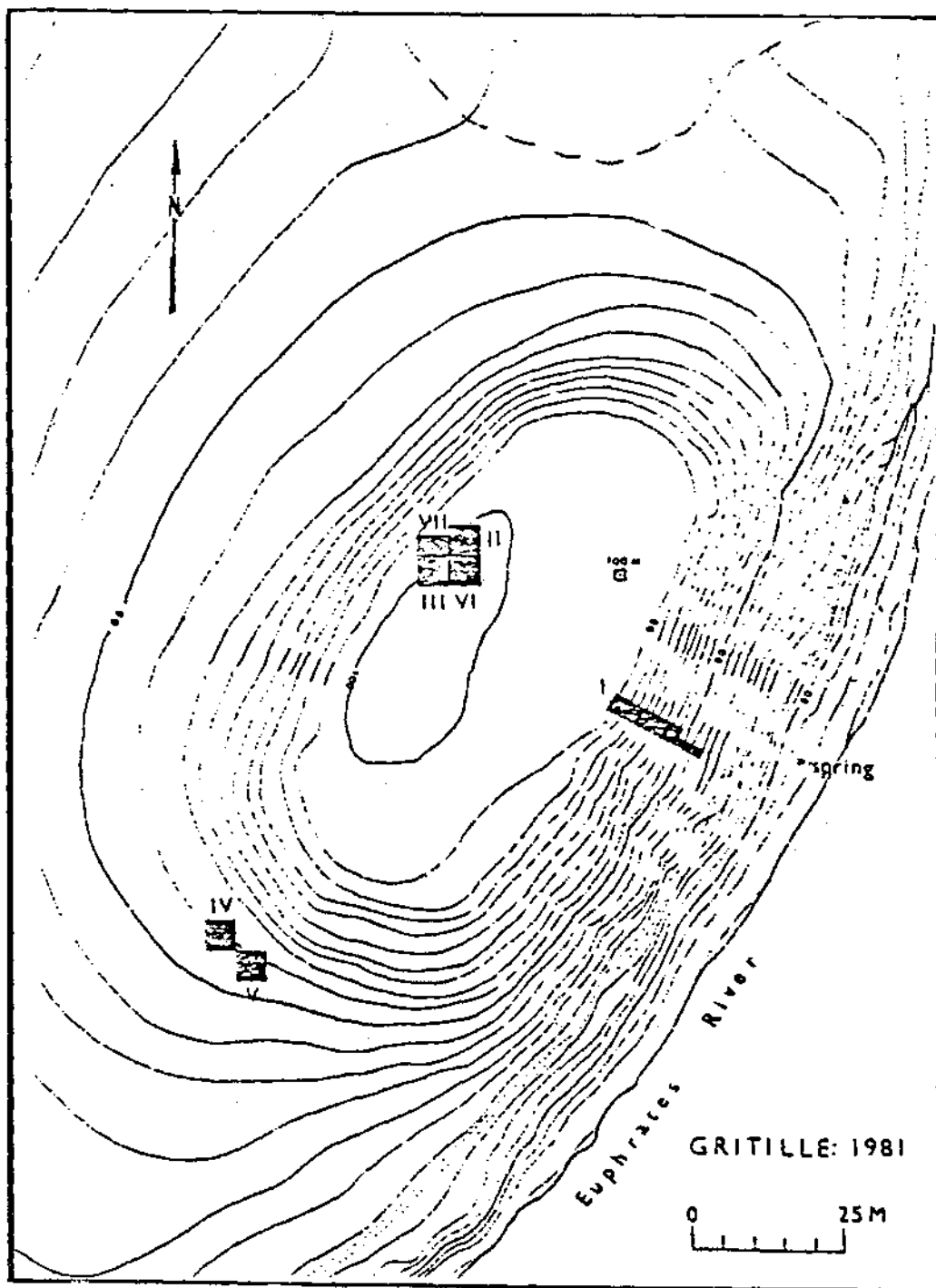

Fig. 1: PLAN OF THE MOUND OF GRITILLE, SHOWING THE AREAS EXCAVATED IN 1981.

GR-81
OP. IV

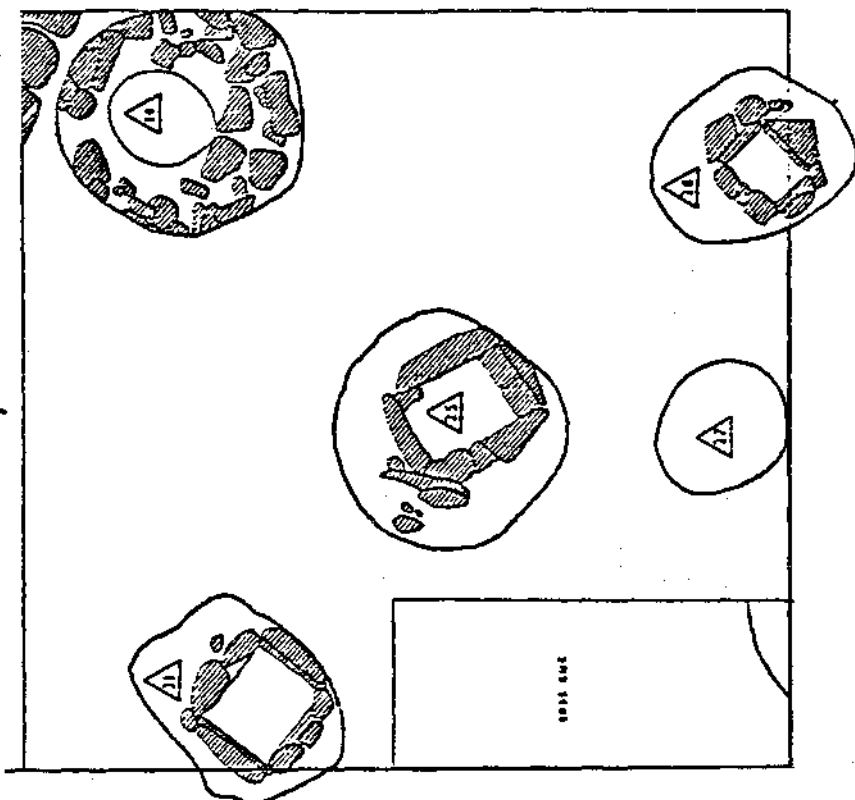
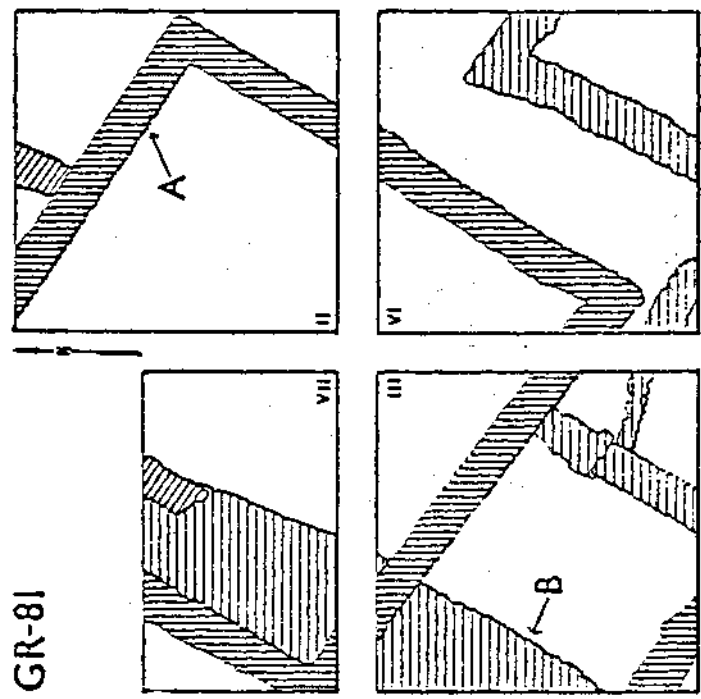

Fig. 3: PLAN OF OPERATION IV, SHOWING THE STORAGE PITS.

GR-81

Fig. 2: PLAN OF OPERATIONS II, III, VI AND VII ON THE TOP OF THE MOUND. A = THE SQUARE STONE FOUNDATION; B = THE FORTIFICATION WALL.

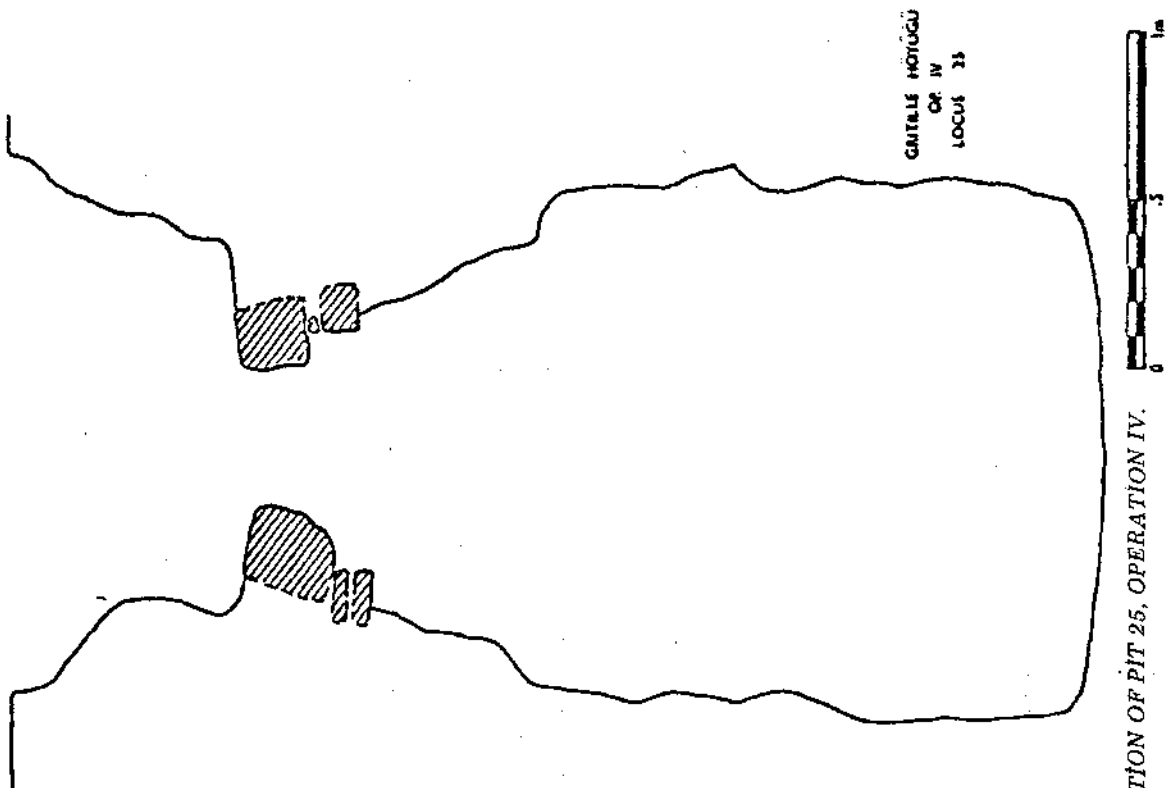

Fig. 5: SECTION OF PIT 25, OPERATION IV.

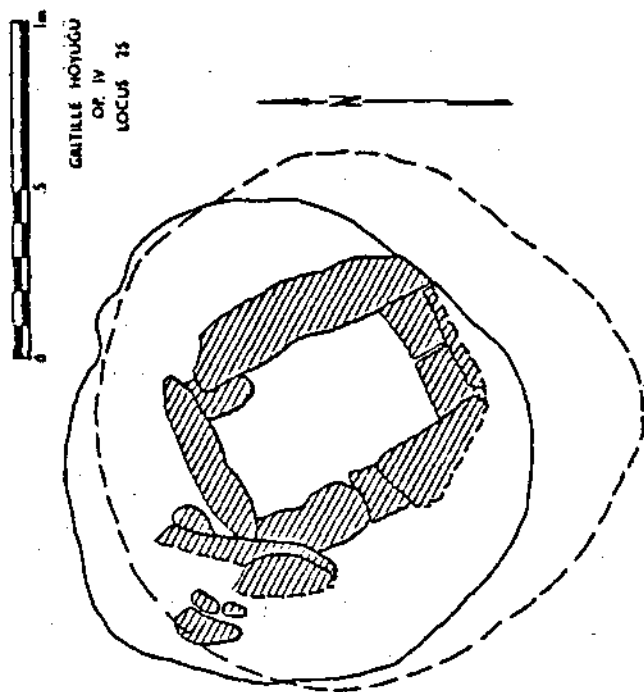

Fig. 4: PLAN OF PIT 25, OPERATION IV.

KÖŞKERBABA HÖYÜK 1981 DÖNEMİ KAZILARI

(*) Önder BİLGİ

O.D.T.Ü. Aşağı Fırat Projesi Köşkerbaba Höyük kurtarma kazıları, 1981 yılında 26 Mayıs ile 13 Temmuz tarihleri arasında 50 gün süreyle gerçekleştirildi. Höyükte 1978-1980 dönemi kazılarında ortaya çıkartılan Roma ve Orta Demir Çağı kültür katları mimari kalıntılarının sökülmesiyle başlanan bu dönem çalışmalarında amaçlar, «A» açmasında ilk defa 1978 yılında rastlanılan Eski Tunç Çağı III kültür katının ayrıntılı olarak araştırılması, yerleşmedeki ana toprağa kadar olan tabakalaşmanın belirlenmesi ve şimdiye kadar saptanmış olan kültürlerin Höyükteki yayılışının tespit edilmesiydi. Bu amaçlara yönelik olarak, önceki dönemlerde açılmağa başlanmış bulunan ve J-10-11-12, K-10-11-12, L-10-11-12, M-11-12-13, N-11, 13 olarak tanımlanan 5 x 5 m.'lik gridkarelerden oluşan toplam 350 m².lik bir alanda kazılar geliştirildi. Bu dönem kazıları arkeolog Zeynep Sevim Sarı, arkeolog-desinatör Sabri Kızıltan ve stajyer öğrenci Ayla İlgin tarafından başkanlığım altında yürütüldü. Kazının mimarlığı her yıl olduğu gibi mimar-arkeolog Dr. Günhan Danışman tarafından üstlenildi. Kültür Bakanlığı temsilciliği görevini ise Malatya Müzesi asistanlarından Adnan Erkuş yerine getirdi. Adı geçen heyet üyelerine kazının bir an önce istenilen amaçlara ulaşması için gösterdikleri çabalar için burada teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

K-11 ve K-12 plankarelerindeki kazılar geliştirilirken, bu alanda kare planlı Roma Çağı kulesinin temel kalıntılarının olması nedeniyle açığa çıkartılamamış olan Urartu Çağı büyük depo odası

(*) Doç. Dr. Önder BİLGİ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

nın batı duvarı tamamen gün ışığına çıktı. Bu duvarın altının da kırmızı renkteki kırma küçük taşlarla beslenmiş olması nedeniyle, daha evvelce Romalıların mimari faaliyetleri sırasında kullanmış olduklarını düşündüğümüz bu taş dolgunun Urartular tarafından büyük depo odasının batı kesimi altında kullanıldığı anlaşıldı.

M-13 ve N-13 gridkarelerinde yapılan çalışmalar sonucunda Urartu kültür katına ait mimari kompleksin doğu duvarının revak yapmak için uzatılmış duvarının taş temelleri bulundu. Böylece de, Köşkerbaba Höyükte akropol kesiminde saptanmış olan Urartulara ait kültür kalıntılarının tamamı ortaya çıkartılmış oldu.

1978 ve 1979 dönemlerinde K-11 ve L-11 plankarelerinde açığa çıkartılan ve Eski Tunç Çağı III'ün birinci evresi olarak kabul edilmiş olan 2 sıradan oluşan taş temelin, yine bu karelerde ve devamının ortaya çıkartıldığı L-12, M-11, M-12 plankarelerindeki kalıntılardan, şiddetli bir yangın sonucu tahrip edilmiş Demir Çağına ait bir yapının parçası olduğu anlaşıldı. Tam bir planı saptanamayan ve batı kesimi tamamen yıkılarak yerine yukarıda değindiğimiz kırma taşlar konulan bu taş temeller, Urartular tarafından Köşkerbaba zaptedilip, tahrip edilmeden evvel burada mevcut olan yerel Demir Çağı kültürüne ait bir yapıya aittir. M-12 plankaresinde ortaya çıkartılan, şiddetli yangın geçirmiş bir odanın tabanı üzerinde (Resim 1) in-situ olarak ele geçirilen matara biçimli bir kap, yonca ağızlı bir testi ile çift kulplu bir çömlek ve 3 ayaklı derin bir çanak ile kırmızı boya ile bezenmiş kapağı gerek yapılış özellikleri, gerekse tipleri nedeniyle bu yapının M.Ö. I. binyılına ait olduğunu doğrular. Bu mimari tabakanın önemli buluntularından diğer birisi ise **Ovis Aries Linneaus** yani koyuna ait **Phalangx Prima** yani birinci baş parmak kemiklerinden oluşturulmuş ve yine insitu olarak birarada bulunmuş olan kolye taneleridir.

J-11 ve 12, K-11 ve 12 ile L-11 ve 12 plankarelerinde Roma ve Demir Çağı mimari kalıntılarının taşınmasından sonra, Eski Tunç Çağı III'e tarihlenen 2 yapı katının mimari kalıntıları ortaya çıkartıldı. Üstteki 1. evreyi temsil eden kerpiç kalıntılar J-11, K-11, L-11 ve J-12, K-12, L-12 karelerinin büyük bir kısmını kapsayan büyük bir yapıyı oluşturur (Resim 3). Yangın geçirmiş olan bu yapı 4 mekandan oluşur ve duvarlarının taş temelleri yoktur. Yangın nedeniyle tuğlalaşmış kerpiçlerin yüzeyleri sıvanmıştır. Kuzey cephesini kapatması beklenen kerpiç duvar, Demir Çağı yapısının temel taşları tarafından tahrip edilmiş olarak karşımıza çıktı. Doğru, güney ve batı duvarlarında kapı boşlukları bulunmaması nedeniyle yapıya giriş kuzey, yani Fırat Nehri tarafında olmalıdır.

4 mekan arasında bağlantıyı sağlayacak kapı boşluklarına da rastlanılmadığından mekanlara kuzey yönünden bğimsiz girişlerin bulunduğu düşünöldü. Duvarlarının yeteri kadar kalın olmaması nedeniyle yapının 2 katlı olduğu düşünölemez. Mekanlar içinde yapılan derinleşmede, çeşitli seviyelerde sıvalı tabanlara rastlanılması yapının uzun bir zaman kullanılmış olduğunu gösterdi.

J-12 ve K-12 plankarelerinde bu yapının güney duvarının temele kadar olan yüksekliğini saptamak için yapılan derinleşmede, duvarın 8 sıra kerpiçten oluşturulmuş olduğu göröldü. Bu duvarın bitiminde ise daha erken evreye ait bir yapının kalıntısı ortaya çıktı. Yanmamış kerpiçten yapılmış bir duvarla, bu duvarın çevrelediği mekanın içine yerleştirilmiş değişik boyutlardaki kerpiç bloklarından oluşturulmuş bir döşemeden ibaret olan ve henüz tamamı ortaya çıkartılmayan bu yapının, Eski Tunç Çağı III'ün 2. evresini temsil ettiği anlaşıldı (Resim 3).

Höyükte bu mimari tabakanın altında başka yerleşme alanlarının mevcut olup olmadığını anlamak için L-11 plankaresinin doğu kesiminde derinleşilmeğe devam edildi. Bu araştırma sonucunda ortaya muntazam taşlardan örölmüş bir temel çıktı. Bu temel seviyesinden daha aşağıya inildiğinde ise, 1979 döneminde «B» açmasında erişilmiş olan steril kum yığıntısının devamına rastlanıldı (Resim 4). Böylece de, Köşkerbaba Höyükte ilk yerleşmenin Eski Tunç Çağı III zamanında kumdan oluşmuş bir birikinti konisi üzerinde kurulmuş olduğu açıklıkla anlaşıldı. Diğer taraftan, Höyüğün 1978 yılında kazılara başlanılmadan önceki tepesinden kum seviyesine kadar 4.60 m. kahlılıkta bir kültür birikintisine sahip olduğu saptandı.

Köşkerbaba'da \mp 0 noktasından — 1.75 ile — 4.60 m.'ler arasında yer alan Eski Tunç Çağı III kültür katına ait 3 değişik seviyedeki mimari tabakada hem bezekli, hem de bezeksiz kap parçalarının mevcut olduğu göröldü.

Köşkerbaba'nın kuzey tarafında yer alan Fırat Nehrine doğru olan yerleşme alanının sınırını saptamak amacıyla J-2 plankaresinde «C» açması adı verilen bir yerde de kazılar geliştirildi. Höyüğün \mp 0 noktasından — 13.13 ile — 14.76 m.'ler arasındaki yükseklikte bulunan bu plankarede L şeklinde plan veren bir taş temel kalıntısı, bir taş döşeme ile bastırılmış topraktan (— 14.23 m. de) bir taban ortaya çıkartıldı. Taban üzerinde ezilmiş durumda 3 adet insitu mutfak kabı ile çanak-çömlek parçaları bulundu (Resim 2). Yapılış özelliklerinden dolayı M.Ö. I. binyılına tarihlenen

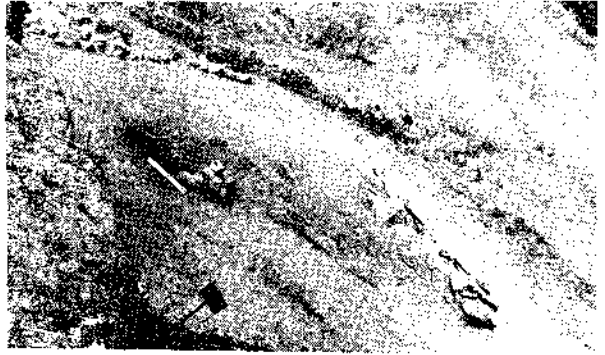
bu kaplardan ve toplanan parçalardan bu mimari tabakanın Orta Demir Çağına ait olduğu anlaşıldı. Ancak, toplanan çanak-çömlek parçaları arasında tepe kesimindeki Urartu mimari tabakalarında ele geçirilenler arasında görülen boya bezekli örneklerle rastlanmadı.

Orta Demir Çağına tarihlenen bu taban kaldırılıp, derinleştirilmeğe devam edildi. Bu derinleşme — 15.79 m.'yi bulmasına rağmen yığıntı toprağı içinde hiç bir kültür kalıntısına rastlanmadı. Böylece, höyüğün dış eteklerinin yalnız M.Ö. 1. binyılında iskan edilmiş olduğu anlaşıldı.

Gelecek dönem kazılarında genişlemesine araştırmalar geliştirilerek gerek bu Demir Çağı yerleşmesinin sınırları, gerekse akropoldeki Eski Tunç Çağı III kültürüne ait mimari kalıntıların tamamının elde edilmesine önem verilecektir.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

KURBAN HÖYÜK EXCAVATIONS, 1981

(*) Leon MARFOE

Introduction

During the summer and autumn of 1981, a second extended campaign of excavation and study was carried out at the site of Kurban Höyük in Urfa province, Bozova district, near the proposed Atatürk barrage. As in the preliminary season of 1980, the project was sponsored by the Oriental Institute of the University of Chicago and directed by the writer.

The 1981 campaign consisted of two phases, an excavation season and a study season. The excavation season lasted from June 13 to September 6, and was followed by the study period which lasted from October 1 to November 9. A total of 58 days of excavation was carried out during the excavation season. The number of local workers averaged 44, although for a period of 3 weeks, this reached a maximum of 64 workers on-site from 3 villages. Thus, the expedition has now excavated for a total of 12 weeks and been in the field for a total of 21 weeks.

The staff for the excavation season averaged 13 persons, but reached a maximum of 15 for a period of 2 weeks. In the study season, there were 3 fulltime staff. Apart from the director, the fulltime staff included M. Ingraham (U. of Toronto) & T. Wilkinson (U.K.), co-asst. directors; Dr. M. McDonald (U. of Western Ontario), Dr. D. Potts (Free U. of Berlin), B. Verhaaren and M. Evins, (U. of Chicago), archaeologists; G. Algaze (U. of Chicago), ceramics; J. Wilkinson (U. K.), photography/registry; C. Snow (Walters Art

(*) Prof. Leon MARFOE ABD Chicago Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Gallery), conservator; H. Potts (USA), draftsman. Parttime staff who participated for various periods of time were : Prof. M. Liverani (U. of Rome), Dr. A. Yener (Boğaziçi Ü.), Dr. M. Voigt (U. of Pennsylvania), Dr. T. Cross (ARIT-Ankara), C. Öztürk (Ankara Ü.), and Dr. Rahimi (U. of Pennsylvania), archaeologists; P. Wattenmaker (U. of Chicago), zoologist. In total, 18 persons participated. Bay Emin Yener from the Gaziantep Museum was the representative of the Ministry of Culture.

Following the brief, preliminary investigations of 1980, the 1981 season had as its primary objectives the following program of study: to obtain 1) a full chronological sequence of occupation at the site from both mounds; 2) larger horizontal exposures of the site to gain information on settlement planning and organization; 3) to supplement these excavations with smaller probes that would yield information on the size and nature of the settlement in different periods, and that would suggest further areas of investigation; and 4) to continue the regional program of a) archaeological site survey; b) the geography of the lower Euphrates river basin and its relationship to settlement, and c) past systems of landuse.

Towards the achievement of the above objectives, the following was accomplished during the 1981 season : 1) occupational sequences were obtained and virgin soil reached in two areas of excavation at depths of 13 meters and 7 meters respectively on the large and small mound; 2) horizontal exposures of settlement architecture totalling almost 1800 m² were reached in 6 areas of excavation, with two major areas encompassing roughly 1500 m² of this total; 3) supplementary probes completed the task of sounding the 6 principal topographic sectors of the site (outlined in the 1980 report); 4) in the study of the immediate region around the site, 22 archaeological sites were found and mapped, and information on geomorphology and landuse was obtained for understanding the evolution of the Euphrates river.

I. The Chronological Sequence

Two operations begun in 1980 were aimed at obtaining a chronological sequence for the two mounds of the site.

1. Area A (Step Trench)

In 1980, a 3 meter wide step trench had been opened on the north side of the large mound facing the saddle and the small

mound, with the intention of traversing the slope between the top of the large mound and the saddle between the mounds. This year, the step trench was extended to a total horizontal length of 60 meters, while no work was carried out in the saddle (lower A). At its maximum depth, the trench reached virgin soil at an elevation of 13 meters (86.57 m. beneath datum) beneath the top of the mound (100.00 m), and 6 meters beneath the surface at that point. So far, we can tentatively identify 16 phases of occupation from the middle/late Chalcolithic to the end of the Early Bronze period, with a much later Islamic level on top.

Phase 1. (Seljuk/Hamdanid/Abbasid, ca. 9-11th cents. AD)

This phase was excavated in 1980, but the level was more securely dated by the pottery from Area D this year. The specific chronological indicators were Samarran splashed glazed wares and early Sgraffiato wares.

Phase 2. (end of EBA, ca. 2200-2000 BC?)

This phase was also excavated in 1980. It represents the final EBA settlement. In the step trench, only a floor level and a pit were found.

Phase 3a-b (late EBA)

Also excavated in 1980, this phase consists of a well preserved, plastered mudbrick room. Two sides of the room had been found last year, but a third, west wall lined with limestone slabs on the exterior was discovered this year. Phase 3b consists of an earlier plaster floor farther downslope, which seems now to have been part of an earlier room reused in Phase 3a times.

Phase 4, 5a-d. (late EBA)

For an additional depth of 2 meters beneath phase 3b, five fragmentary levels of stone foundation walls with their associated floors or surfaces were discovered in 1981. Fully coherent building plans were not recovered, but the general orientation of the structures follow exactly those of Phases 2 and 3a-b.

Phase 6/7. (middle EBA)

Although the outer wall of this building had largely eroded, the portions of 3 rooms found in this phase were among the best preserved on the site. On the same orientation as the upper pha-

ses, the three small rooms were separated by thick mudbrick partition walls, two of which were plastered. All three rooms had plastered floors, but few objects were recovered from them. In the largest and best preserved southwest room, only one complete cooking pot and a mudbrick feature (not yet fully excavated) were found.

Phase 8a-b. (middle EBA)

Farther downslope, beyond the line of slope erosion, a well preserved unit of two rooms were found, cut into the earlier debris. The construction of the rooms was of stone rising to a meter above the floors and capped by mudbrick. The north room had a plaster floor, two benches and some complete pots were found *in situ*.

A stepped doorway led to a south room, which had a paved flagstone floor, and a rear wall cut into the slope of the mound, partly to act as a reinforcing revetment. On the floor of the room was found a group of three basalt querns. Pits were cut from the floor, one of which was almost 2 meters deep, filled with cereal seeds, nuts and pips. Although these rooms were clearly cut down from above, it can as yet be suggested only on ceramic grounds that the complex was probably contemporary with Phase 6/7. Phase 8b was another, lower floor belonging to the south room.

Phase 9. (middle EBA)

Phase 8 was cut into the north edge of a 3 meter wide mudbrick wall, preserved to a probable height of about 3 meters. The top of the wall was sealed by Phase 6/7, and the bottom was seen only in section in the deep Phase 8 pit. The interior was preserved to a height of a meter, and consisted of two rooms separated by a partition wall. Both the floors and walls of the rooms were plastered. In the east room, a large, shallow oval basin was built onto the floor. Both rooms had been filled with a thick layer of collapsed brick debris. This construction may well be the fortifications of an inner citadel located on the large south mound.

Phases 10-16. (Late Chalcolithic to EBA)

Directly beneath the floor of Phase 8, another 5 meters of occupational deposit were encountered above virgin soil. Because of the depth of wash and tip layers on the lower slope, only small areas of these earlier levels were excavated near the edge of erosion.

Phase 10 lies about 1 meter beneath Phase 8, and together with the similarly fragmentary remains of Phases 11 and 12, may date to the middle and/or early EBA. Phases 13 and 14 consist of lower, far more substantial stone foundations with a number of rebuilds that all date to the Late Chalcolithic period, ca. 3500-3100 BC.

Immediately beneath Phase 14, about 11 meters below the top of the mound, more floors dating to the Late Chalcolithic period were found. On these floors were a number of pottery vessels characteristic of the Late Uruk period in southern Mesopotamia, mixed with ceramics of local origin. Like the more abundant finds of Uruk influence or origin found at Arslantepe/Malatya VI, Tepecik, Hassek, and Amuq F, all in southeastern Anatolia, this period can be clearly dated to the same range of ca. 3500-3100 BC.

Finally, another 2 meters of deposit lie beneath the Late Chalcolithic level. The material from these layers have only been obtained from a small sounding of 1 x 2 meters, but they appear to date to the Ubaid and/or pre-Uruk late late Chalcolithic. These layers have been tentatively called Phase 16. In all these early levels, pottery that may date to an Ubaid or Halaf ceramic tradition have been found, but so far, layers of this period have yet to be located.

2. Area C01 (Deep Sounding)

The second operation aimed at a stratigraphic sequence for the site was also a continuation of a trench begun in 1980, at the highest point on the small north mound. In this small (3 x 9 meters) deep sounding, twenty phases have so far been defined in the 7 meters of deposit above virgin soil.

Phase 1. (middle/late EBA?)

Excavated just beneath the surface in 1980 were the stone foundations and circular silo bases of a phase that has now been almost entirely destroyed by ploughing. A date may be suggested for the late EBA only on analogy with a similar circular silo base found in Area A phase 2 in 1980.

Phases 2-4. (middle EBA)

Beneath Phase 1 and only 10-20 cms below topsil are the remains of a single building phase on a different orientation. Three subphases have been defined on the basis of floor levels and

architectural modification. A meter thick E-W mudbrick wall with stone foundations characterized all the subphases. In the best preserved subphase, 3, this wall formed the south boundary of a 5-6 meter wide room, the plaster floor of which was barely 30 cms beneath topsoil. South of the room lay another room and a possible open area. Phases 2-4 may be roughly contemporary with Phases 6/7 and 8a-b in Area A, on the basis of the east Anatolian painted wares found in both areas.

Phases 5-8. (middle EBA)

Built on essentially the same plan was an earlier building phase with at least 4 subphases of floors and rebuilds. Directly beneath the large Phase 2-4 east-west wall was a similar, but wider mudbrick and stone wall on exactly the same orientation. In the best preserved subphase, 7, this wall separated a closed possible courtyard area to the north, and another room and pebble pathway to the south. The courtyard floor, which had been rebuilt and replastered numerous times, had eastern Anatolian style painted pottery, 2 limestone «maceheads,» flint tools and animal bones (including fish) lying upon it.

Phases 2-4 and 5-8, and probably Phase 9 beneath, form a single architectural and stratigraphic continuum with 2 major building phases and numerous subphases. Primarily on the basis of the pottery, the upper building period (2-4) and the lower building period (5-8/9) are contemporary with the two major building phases in the step trench: Phases 6/7 and 8a-b noted above, and Phase 9, the major fortification wall.

Beneath Phase 8, the sounding was reduced to a smaller area of 3 x 3 meters, in which phases were defined mainly by floor levels and surfaces. There are 5 meters of occupational deposit in which 12 more subphases have been identified so far.

Phase 9. (middle EBA)

A series of burnt floors lay directly beneath the Phase 8 floor and is stratigraphically connected with the upper layers. This would seem to be the founding level for the middle EBA settlement.

Phases 10-16. (early EBA)

Beneath Phase 9, there seems to be a clear stratigraphic break, which can also be seen in the ceramics. The next group of phases

extend to a further depth of 3 meters. Seven phases have been identified so far, three of which contain significant architectural remains. Phase 10 was apparently a courtyard area with a burnt plaster floor, on which had been built an oval mudbrick basin. In Phase 14, fragments of a single wide wall with stone foundations oriented in an east-west direction were found. Phase 16 consisted of two perpendicular walls with stone foundations enclosing a heavily burnt mudbrick structure that might have been a large oval bread oven.

The degree of continuity between Phases 10-16 and 2-9 are still uncertain. There is some similarity in the general orientation of the structures of both periods, but the ceramics are chronologically distinct. Phases 10-16 closely resemble Amuq G-H and Hassek EB I assemblages, although the latter has a far broader range of types.

A hiatus between these two groups of phases is possible, but this remains unproven.

Phases 17-18. (Late Chalcolithic/«Uruk»)

The earliest EBA levels are preceded by a Late Chalcolithic occupation with at least two subphases of floors. Pottery characteristic of this period included local wares as well as Late Uruk type vessels, a number of which were bevelled rim bowls. Other finds included large «Canaanean» flint blades and a copper pin with a head shaped in the form of a bird.

Phases 19-20. (Chalcolithic/Ubaid-Late Halaf?)

Directly above virgin soil, there are at least two phases of occupation belonging to a Chalcolithic period, with a small quantity of painted pottery that may be considered Ubaid-like or transitional between Halaf and Ubaid. The two phases are distinguished by a basal layer of ashy occupational debris, over which has been superimposed a mudbrick structure with several subphases of floor levels.

Summary of the Stratigraphic Sequence in Areas A and C01

The sequences from the two mounds are only partially comparable. Virgin soil was reached at roughly the same elevation on both mounds, suggesting perhaps that the suspected minor river terrace either did not exist else was located farther to the east. In both Areas, roughly 5+ meters of deposit lie above virgin soil

and beneath the middle EBA levels. However, the small mound was the site of an earlier Chalcolithic occupation, which so far is unknown on the large mound. On the other hand, the large mound has a considerably deeper deposit of Late Chalcolithic layers (c. 3 meters) than the small mound (c. 80 cms). In the 3 meters of early EBA levels above the Uruk level, it is also uncertain if the two sequences followed a complementary, sequential development alternating between the two mounds or a parallel, contemporary development on both mounds. There is at present no definite evidence for an early EBA occupation on the large mound. By the middle EBA period, both mounds were clearly occupied as a single settlement. After the two principal building phases of this period, identified on both mounds, later EBA occupation was confined solely to the large mound, with the possible exception of a slight reoccupation of the small mound during Area C01 Phase, 1, perhaps contemporary to the final EBA level on the large mound.

II. Settlement Organization and Planning

Two operations begun in 1980 were continued this year to obtain large horizontal exposures that would yield information on urban organization and architectural planning.

3. Area D

Located on the flat, rectangular plateau on top of the large mound, Area D was initially investigated in 1980 with a small 4 × 6 meter probe. In 1981, these excavations were expanded to cover an area of 860 m². Two major building phases, with a later burial phase superimposed, have been investigated so far. A third building phase has been superficially observed beneath the foundations of the second phase.

Phase 0. (Late Medieval?)

On the northeast corner of the plateau, 7 common burial pits—some of which were covered by large limestone slabs—were found to be cut into the earlier levels of the mound. The burials were found with interred skeletons in a stretched position, facing south. No offerings were found in the burials. It seems probable that these date to a late Islamic, perhaps Medieval period.

Building Phase I. (early Medieval-Abbasid/Hamdanid/Seljuk, c. 9-11th cents. AD)

The flat, rectangular features at the top of the mound were found to be the result of the regular architectural features of Building Phase I. This was a large complex of long, narrow rectangular rooms facing into an inner, open court. So far, three sides of this building complex have been isolated, surrounded by a well-built outer boundary wall. Oriented in an east-west/north-south plan, at least 60 meters of the N-S and 50 meters of the E-W construction have been traced.

The Walls are all constructed of stone foundations sunk well below floor level, surmounted by a poorly preserved pisé mud superstructure. All the floors of the building level were about 30 cms beneath the surface, and were either poorly preserved beaten earth floors, or in a few cases, pebble pavements. Most of the building interiors seem to have been kept clean, but a number of rubbish pits in the open, inner court have yielded quantities of 9-11th century pottery and extrusive EBA wares. The regularity of the single building complex layout, the poverty of finds and the isolation of its position suggest that this may have been a caravanserai on the Euphrates river crossing, dating perhaps to the breakup of the Abbasid Caliphate, just before the Seljuk conquest.

Building Phase II. (end/late EBA, ca. 2200-2000 BC) = Area A Phase 2

The foundations of the Phase I complex had cut directly into the final EBA settlement on the site, and in cases had reached the elevation of the EBA floor levels of Phase II. But apart from disturbances on the north and west periphery of the plateau, the EBA buildings were preserved to a height of a meter in the center of the plateau.

In the northeast, only two rooms of Phase II have been completely cleared beneath Phase I. Two doors from these rooms, one of which may have been a courtyard, open onto a narrow, cobbled street running NNW-SSE.

The central area so far includes at least 9 rooms, a long north-south hallway and a main entrance from the north. All the walls were constructed of stone up to a height of 60-100 cms above the floors, and then capped by a mudbrick superstructure, most of which is now destroyed. Benches, hearths, collections of crushed pottery were found beneath the brick fall on the beaten earth floors.

To the west of this block of rooms in the central area, a long hallway seems to lead into the block, with 3 doors permitting access to the rooms in the block. Some of the doorways had fallen lintels while others were stepped. West of the hallway, there was an entrance built of large, rough limestone boulders. This entrance, which was built in an earlier phase (Building Phase III), permitted access from the north through a portico, and then over a threshold into an antechamber. From the antechamber, the path led up a few steps then east into another chamber. Both the antechamber and this inner chamber of hall were paved with flagstones. Further access into the building has now been destroyed by the Phase I structure to the west.

At least 4 phases of modification can be discerned in the complex. The earliest belong to the entrance and hallway, where earlier Phase III construction was reused in this period, and where earlier Phase IIc construction can be discerned beneath the latest walls. The main phase of occupation and preservation is thus Phase IIb. This is followed by a few later modifications of Phase IIa. The latter consist of a blocking of the hallway access through the construction of a new room next to the entrance, and additions of benches, reinforcing walls and partitions along the rooms of the central block.

This Phase II settlement was probably a small one limited to the top of the large mound. Contemporary layers have not been found anywhere else on the site including the slopes of the large mound, which only contain earlier layers. The diagonal orientation of this phase (relative to the main north-south axis) seems to have been the reason for the oblique morphology of the large mound. The small size of the settlement, combined with the entrance, the evidence for domestic activities and the relative distinctness of the ceramics suggest that the settlement was a major departure from the pre-existing pattern, and that it may have served specialized functions other than what one might expect of a village settlement.

Building Phase III. (late EBA)

Apart from the construction of the entrance, noted above, Phase I rubbish pits in the central area had already cut through some of the Phase II structures. At these points, they revealed earlier EBA layers beneath the Phase II floors.

4. Area C

On top of the small mound, the area of excavation around the deep sounding in C01 was expanded to a total of 600 m². However, only 400 m² of this area revealed coherent architectural features. The remaining area has only been excavated to just beneath topsoil. Two building phases have been defined so far.

Building Phase I. (late EBA?) = C01 Phase 1

Most of this phase has been found in C01. In 1981, only a few, highly fragmentary foundations of an unidentified structure were found to the southwest of C01.

Building Phase II. (middle EBA) = C01 Phases 2-4

The next phase lies immediately beneath topsoil, and consists of numerous localized subphases of floor levels and building modifications of a single, general plan. As defined by the principal buildings and street levels, these can be reduced to two major subphases. IIa and IIb.

The central feature of both subphases is a narrow, cobbled and debris-strewn street or path, with at least two well-defined levels (IIa and IIb). The street follows a north-south orientation for a distance of 20 meters, and then turns in an eastwest direction for another 20 meters. East and south of the street lies a single building complex of several rooms. The street side of this complex is bordered by a thick stone foundation wall, the exterior of which was lined with an outer revetting course to form a street curbing in Phase IIa. Entry into the complex was through a single doorway from the west. At least two of the three rooms found so far had plaster floors, but, because of the shallow depth of these floors, little was found on them. Similarly, almost all of the mudbrick had already been removed by ploughing. Only in one room was preservation better. In the southern part of the area, mudbrick was preserved on the superstructure of the room, and some discarded copper objects as well as a stone «grain stamp» was found near the room, in the street.

To the north and west of the street, only fragments of a wall bordering the street have been found. Part of it dates to Phase IIa. Otherwise, this side of the street lay open, presumably forming courtyard and service areas. Two small isolated single room buildings, each roughly 2 × 5 meters were found to the north.

One building had doorways leading in through the street and out through some steps at the rear. The second building had only a single side door, and unlike the relatively empty first building, several broken pots, lithics and a storage bin were found. In the open areas outside, oval hearth-like features, pebble and cobbled areas, and domestic debris-broken pottery, grinding stones and flintswere found.

Although these open areas were probably work areas, it should be noted that activities like flintworking, pottery manufacture and copper working-all indicated by the high proportion of debris, wasters and slag found near Area C-have not yet been found.

In summary, Phase IIa-b in Area C is still not understood. It constitutes the final period of occupation (with the exception of the minor remains of Phase I) of the small mound, and has a character considerably different from anything found so far on the large mound. At least during the middle EBA, it may have been part of the lower town of the settlement to which the major fortification wall in Area A belongs.

III. Minor Probes

In addition to the four principal operations mentioned above, two small soundings were excavated to complete the task of superficially investigating the six main sectors of the site (began last year by Areas B and A03). The new probes were called Areas E and G.

5. Area E

A 5 × 5 meter sounding was opened on the gentle west slope of the large south mound, near a slight depression that was suspected to be a possible gateway. The results showed that beneath a layer of stone rubble, the top building level probably predates Phase II in Area D. Together with the evidence from Area B, last year, therefore, this would suggest that the final EB (Area D Phase II) level at the site was confined to the top of the large mound, while earlier levels covered the slopes as well. A geometric style cylinder seal was found here.

6. Area G

In order to investigate the extent of the EB settlement on the small mound, a small sounding was excavated on the slight eastern spur about 70 meters due east of Area C, near the presumed edge

of the site. It was assumed that natural soil would lie about a meter beneath the surface at this point. The top phase encountered in the sounding showed that occupation roughly contemporary with Area C Phase II (middle EBA) extended farther east than was initially thought, and this seems to be born out by the deeper elevation for natural soil found in the C01 deep sounding. Occupation may also be several meters deeper too, since the floor level for the top phase was already at a depth of a meter, and traces of a lower phase were to be found below.

IV. Regional Archaeological Studies

In addition to the excavations, the local catchment area around the site was intensively investigated to determine the pattern of neighboring sites, the geography of the Euphrates river and its valley, and the role of the geography on settlement.

The geomorphological work has now further defined the line of river terraces on the south bank of the river, and has established their elevations. On the south bank, earlier channels of the river dating to Pleistocene times were also discovered. These indicate that the hills farther to the west had restricted the belt of erosion and meander to an ever narrowing bed towards the north. On these raised terraces of the south bank, a number of spring sources occur between joints in the underlying limestone, and these sources seem to have formed the focus of settlement for all the major sites. In 1981, 9 more archaeological sites were discovered, bringing the total to 22.

These 22 archaeological sites have now been catalogued, some have been mapped and most have been dated. Most are new. Included in this inventory, which is still not complete, are 3 Halaf/Ubaid sites, 6 EBA sites, only 2-3 sites of the MBA/LBA and Iron Age, 6 Hellenistic & Roman sites and 11 Medieval sites. Thus, the EBA, Roman and Medieval sites were the best represented.

In the EBA period, the pattern of neighboring sites would seem to indicate that the territory controlled by Kurban Höyük was probably larger than originally thought. It may have covered an area roughly equal to the present village boundaries since these are delimited by natural topographic barriers. This is supported by the existence of EBA sites of roughly the same size and importance as Kurban Höyük outside these borders. Furthermore, although the southward erosion of the Euphrates river has indeed

reduced the area of arable land on the valley plain, this loss has been minimal, and was probably dryfarmed land. The catchment area around the site during the EBA would have been mostly dryfarmed land, particularly on the upper terrace bluffs, where natural pasturage would also have been available. One other observation that can be made from the regional data is the delineation of potential «corridors» of accessibility to the river from the southern steppe. These seem to be a series of interconnected small valleys leading to the river, that formed a network of routes for river crossing. In short, the interpretation of the site's primary regional function as a river crossing point is still valid.

CONCLUSIONS

One of the more important contributions of the 1981 season was the discovery of the depth and range of occupation at the site, extending back to the Chalcolithic period, and hence pre-dating the period of early town formation in the area. Although these early periods were only reached in limited areas, it is clear that a fairly substantial village existed at the site in the Chalcolithic period. It is uncertain how many Chalcolithic phases there are prior to the Late Chalcolithic period. An Ubaid or Late Halaf-Ubaid transitional phase seems certain, and there may well be a pre-Uruk Late Chalcolithic phase as well. But a Halaf phase is still problematic. During the Late Chalcolithic period, there may have been a substantial degree of impact from the Late Uruk culture of Mesopotamia, but these «foreign» elements clearly occur within the context of an indigenous population.

During the early half of the EBA, a village may have continued at the site, confined to the small mound. The degree of continuity from the preceding late Chalcolithic period is not known however. It is possible that the main site in the region lay at Saskan Büyüktepe, where an early EBA settlement seems to be indicated by the METU survey. In any case, the external relationships of the site would seem to have been quite localized. Beyond clear relationships with Hassek and the Amuq, contacts with the Keban, Malatya and north Syrian regions are not particularly striking.

The maximum extent of the settlement as a small town was not definitely reached until the middle EBA, when the site was probably composed of a fortified citadel and a more extensive lower town. Together, the two may have covered over 6 hectares. From this period on, it would seem that the site gradually contracted in

KH 1981	LARGE SOUTH MOUND				SADDLE	SMALL NORTH MOUND	
	AREA B	AREA E	AREA D	AREA A Step Trench		AREA C01 Sounding	AREA C
10-11 th cent. AD			I	Phase 1	A03		
Final EBA	1?	1?	A II B C	2		CONTRACTION OF SETTLEMENT TO PLATEAU OF SOUTH MOUND	
Late EBA	2	2	III	3a b 4 5a b c d		CONTRACTION OF SETTLEMENT TO SOUTH MOUND	
							1?
Middle EBA		UNEXCAVATED		6 6/7 8a b	1	Phase 2 3 4	IIA IIB I
				9	2	5-6 7 8 9	III
Early EBA		SETTLEMENT REORGANIZATION & EXPANSION TO MAXIMUM EXTENT		10		10 11 12 13 14 15 16	UNEXCAVATED
				11? 12? gap?	UNEXCAV.		
Late Chalco		SETTLEMENT EXPANSION		13 14a b			
				15 16			
Chalco, "Ubaids" "L. Halsigs?"							VIRGIN SOIL
							VIRGIN SOIL

Fig. 11 Tentative Chronology of Phases

size, first reduced to the large mound and its slopes during the later EBA, and finally to an even smaller area on top of the large mound near the end of the EBA. In this latter period, perhaps contemporary with the Akkadian or Ur III periods in Mesopotamia, the settlement may have been a rather specialized one among many. Many of the neighboring sites were occupied during this period.

Although little can be said of trade connections at present, it would seem likely that the growth and importance of the site and region in the middle and late EBA was related to such factors. The decline of the lithic repertoire to a limited range of types, for instance, may be indicative of an increasing dependence on metals, all well attested at other sites. This would also perhaps be true of the expanding role of sheep in these later periods as a more marketable resource with a longer migratory range. During this period, too, the ceramic assemblage was predominantly a north Syrian one, with closer relationships to the east and north than with the west. The decline of the settlement in the later EBA may be in part related to the declining evidence for contact with eastern Anatolia suggested by the presence of such painted wares. In any case, the later Islamic complex may be suggestive of this earlier role as a river crossing town with long distance connections.

Acknowledgements

The project wishes to express its gratitude to Dr. Nurettin Yardımcı, Director General of Antiquities and Museums, Bay Kudret Ata, Director of Excavations, and Bay Adnan Mısır, Director of the Urfa Museum, for their unfailing aid, cooperation and hospitality. A special note of thanks must also be extended to Bay Emin Yener of the Gaziantep museum for his invaluable services. Grateful acknowledgement is also due to Prof. Ekmel Derya, Director of the Lower Euphrates Project, and Sevim Buluç, assistant Director of the Project. Prof. Halet Çambel of the Prehistory Section, University of Istanbul, was as usual a source of constant support. Dr. Toni Cross and Canan Öztürk, Director and assistant Director of ARIT - Ankara, and Dr. David French and Ann Murray, Director and assistant Director of the British Institute, were kind enough to extend their hospitality to the project.

KURBAN HÖYÜK

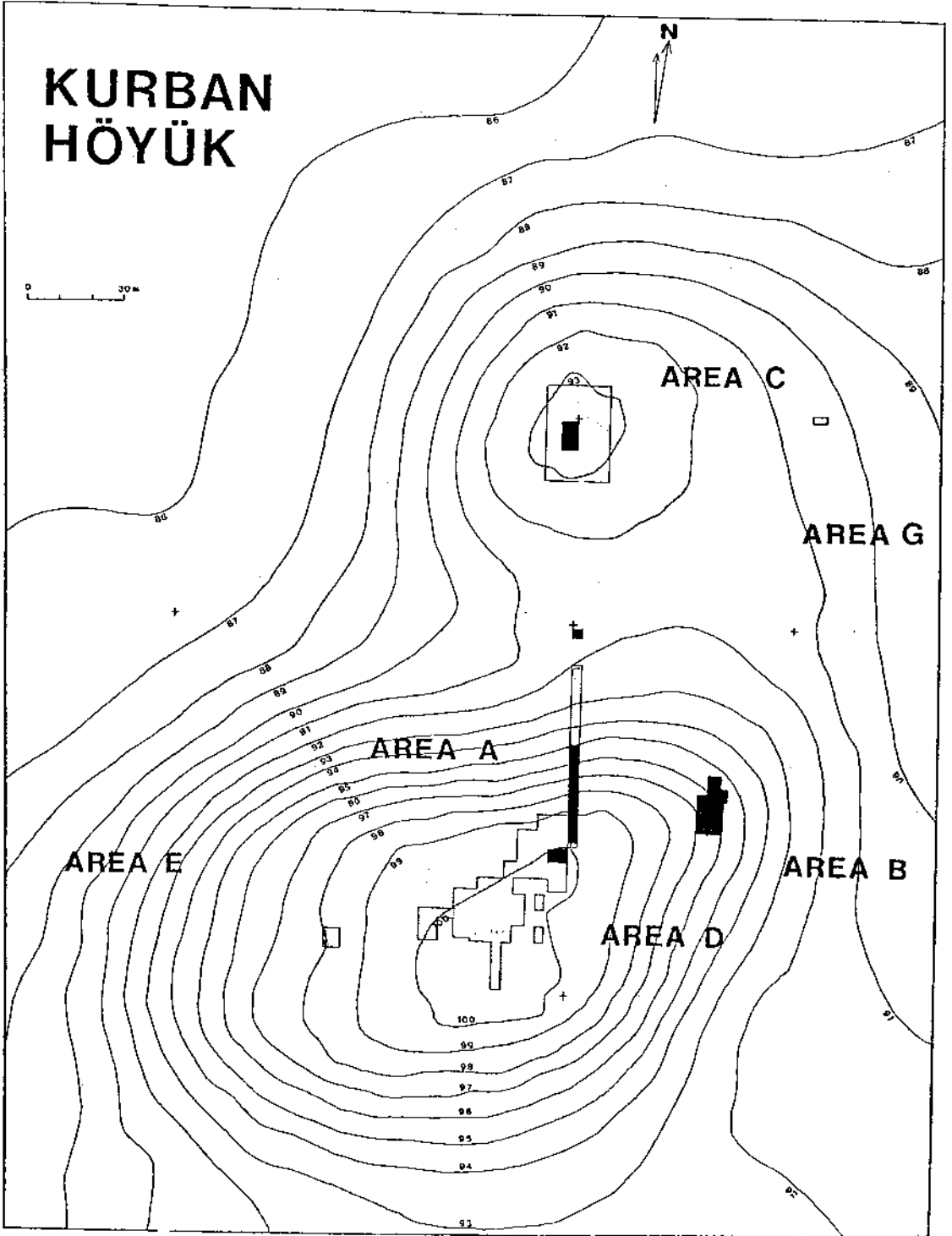
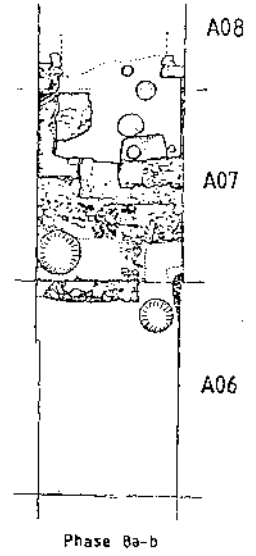
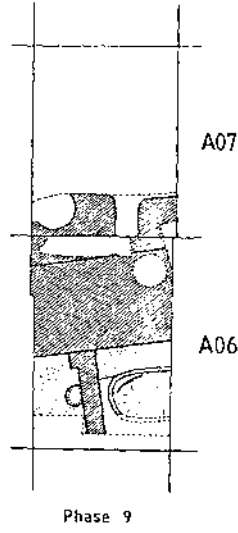
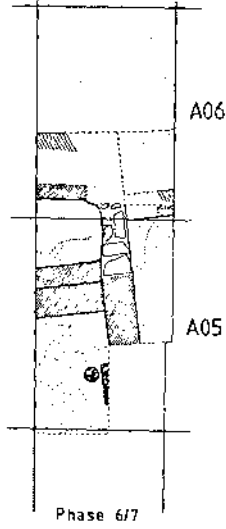
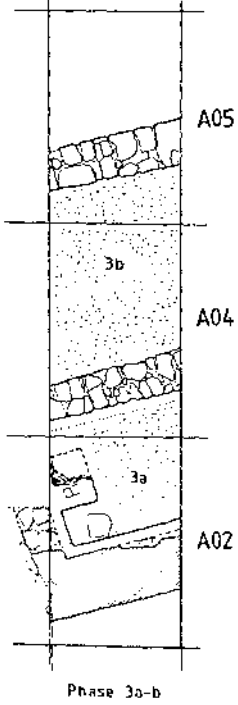

FIG. 1

AREA A

MAJOR PHASES

MID & LATE THIRD MILL.

FIG. 2

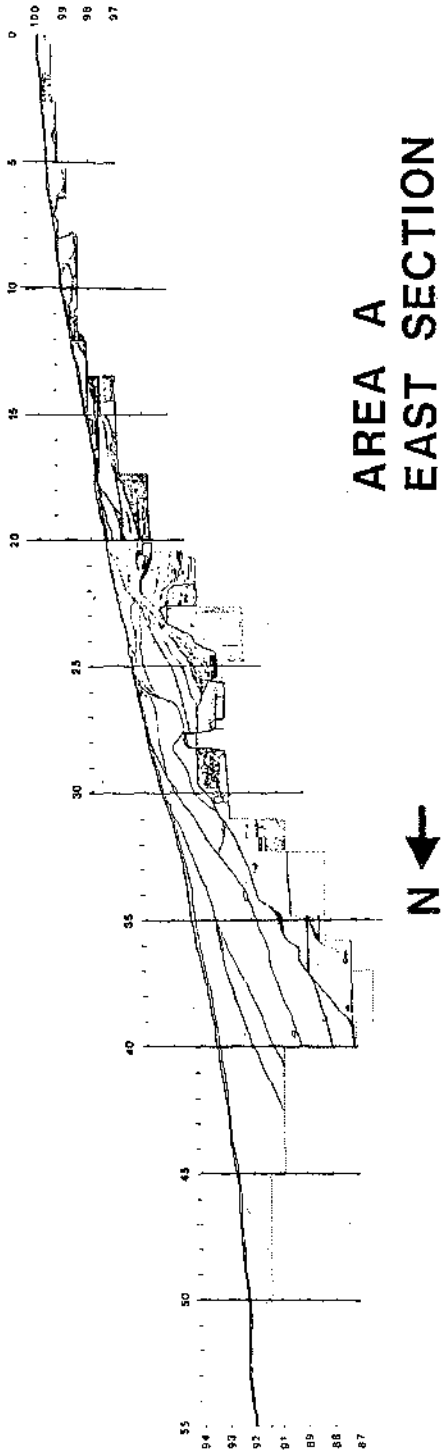

FIG. 3

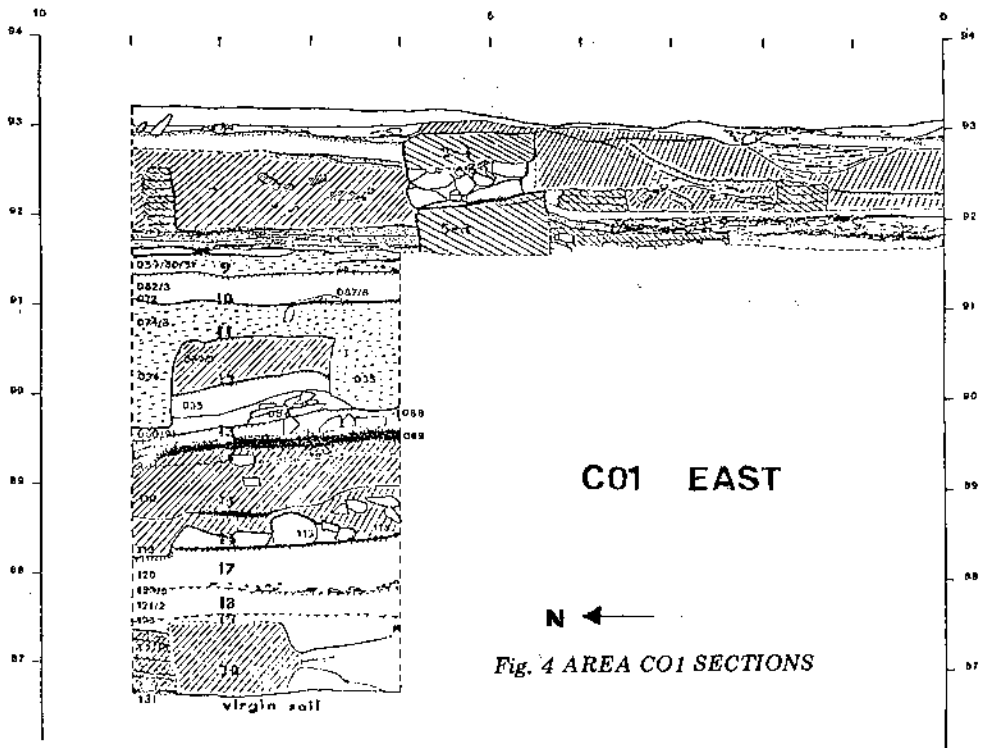
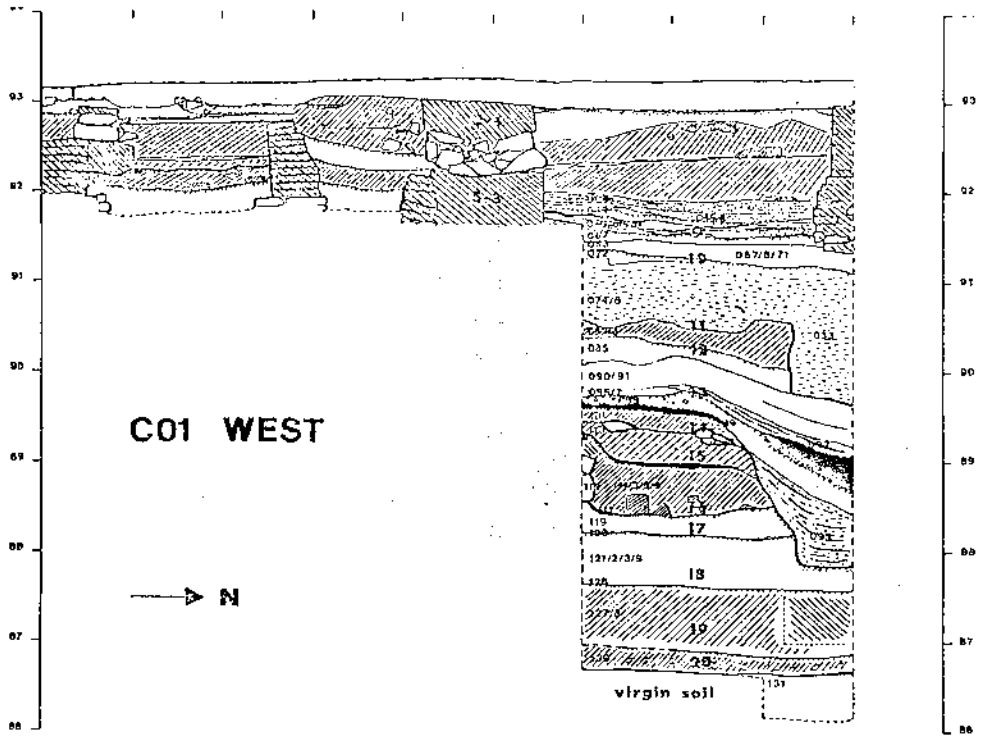
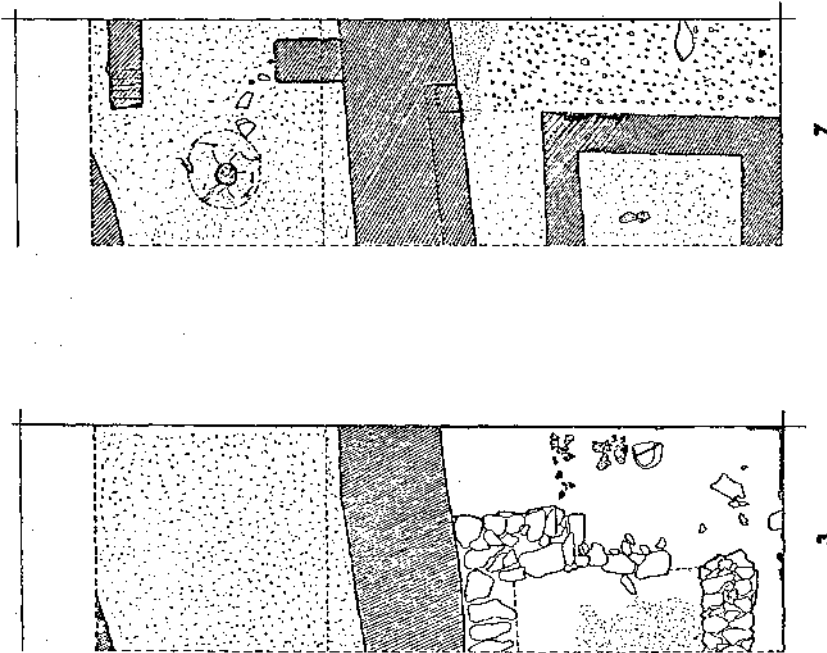
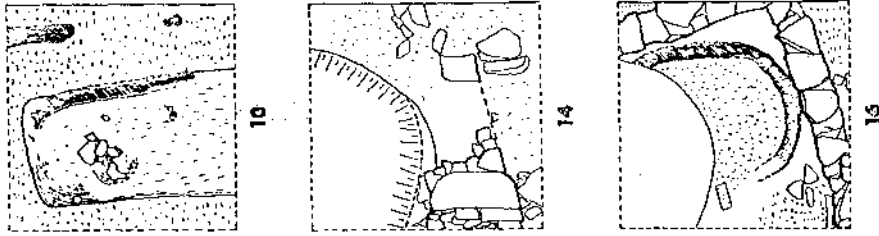

Fig. 4 AREA C01 SECTIONS

AREA C01
MAJOR PHASES
EARLY & MID-THIRD MALL.

0 ——— 3

N ———>

FIG. 5

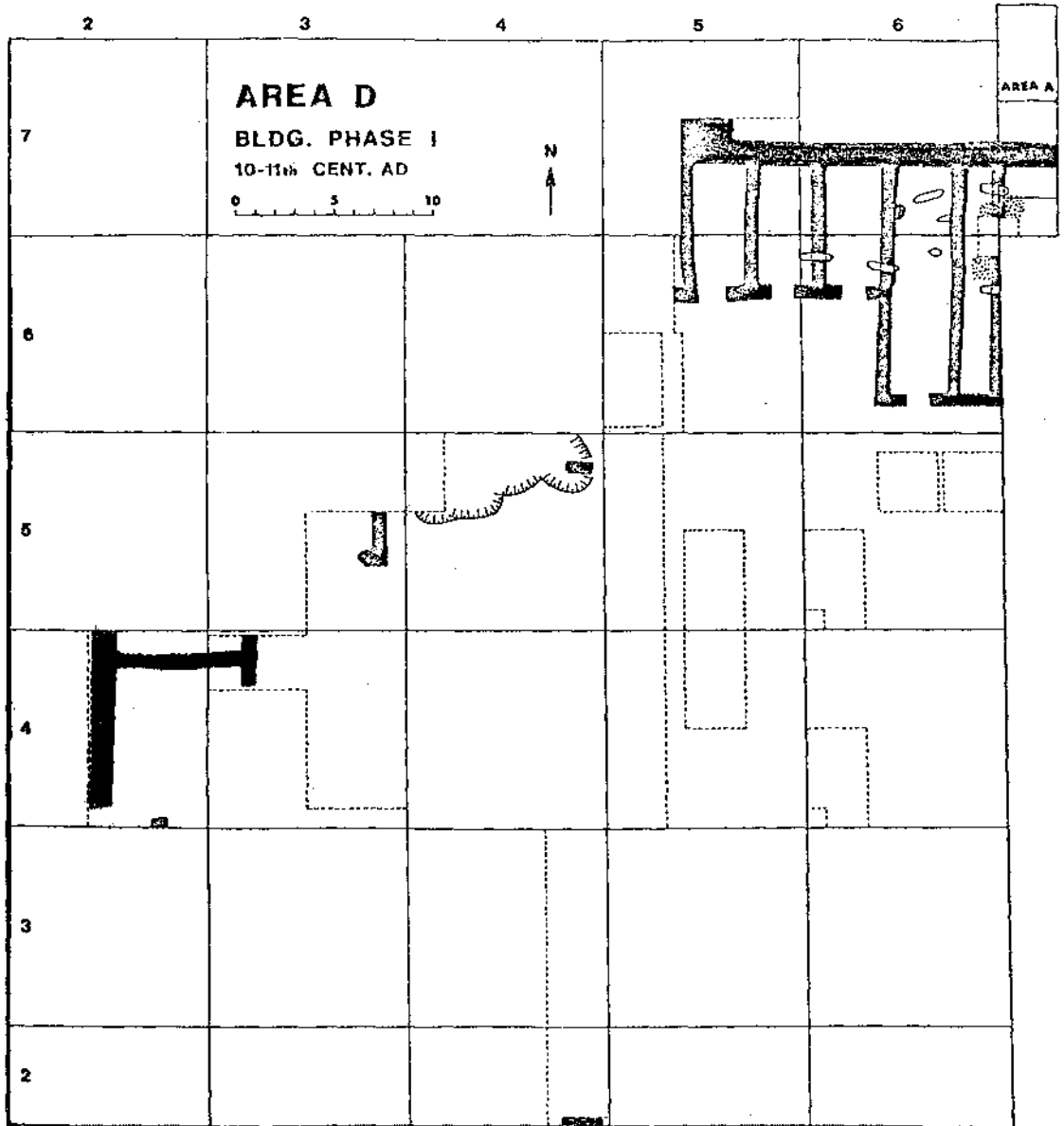

FIG. 6

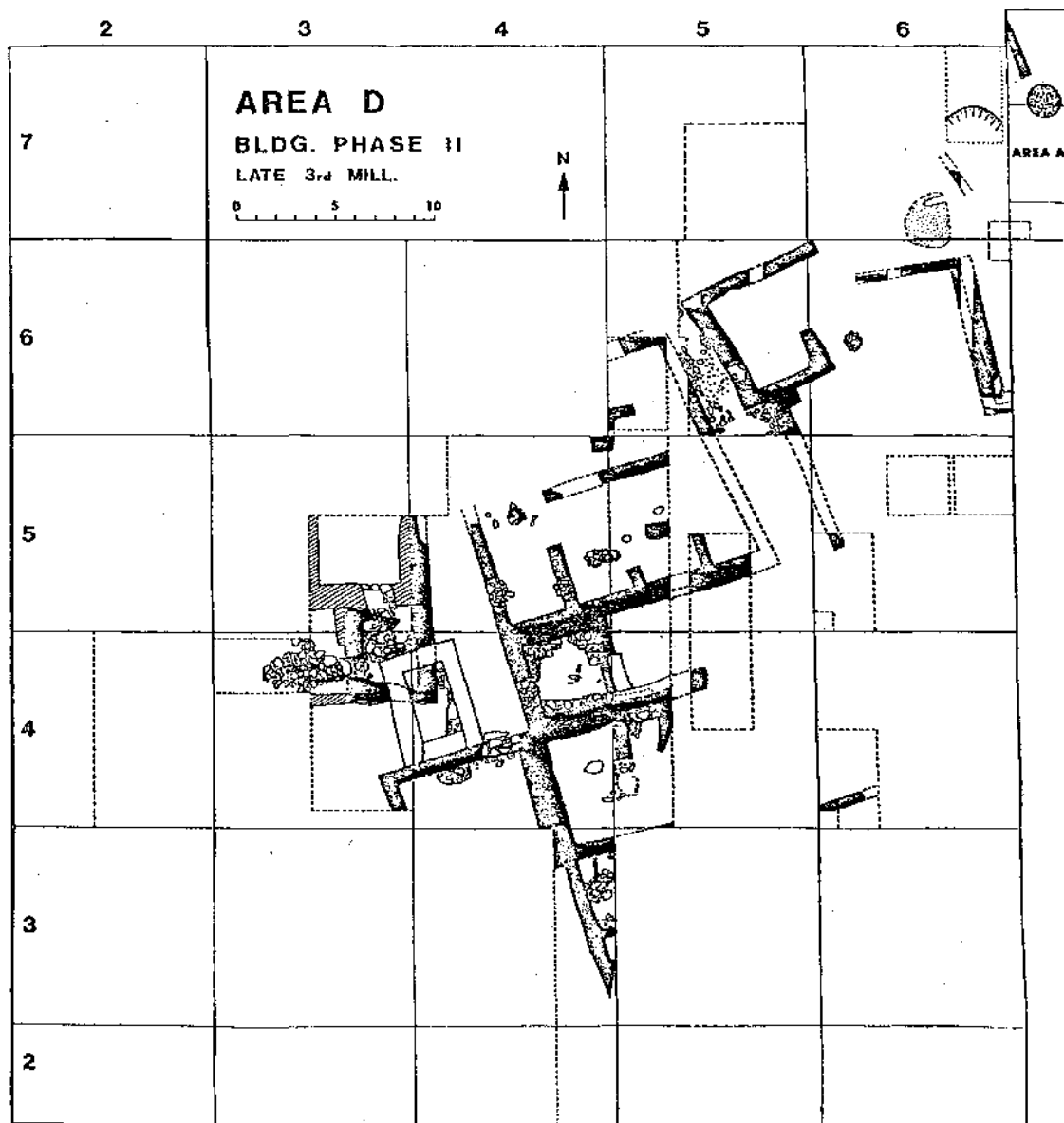
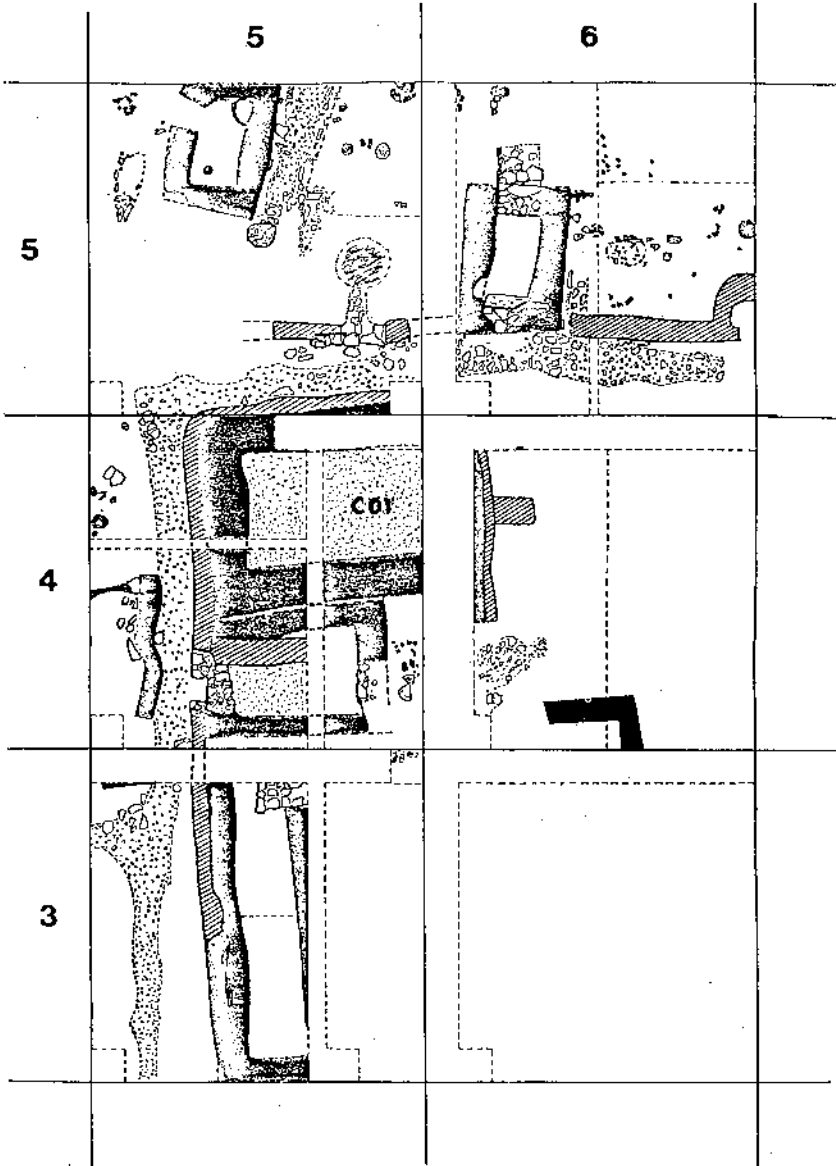

FIG. 7

AREA C
BLDG. PHASE II
MID-3rd MILL.

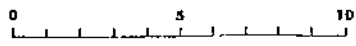

FIG. 8

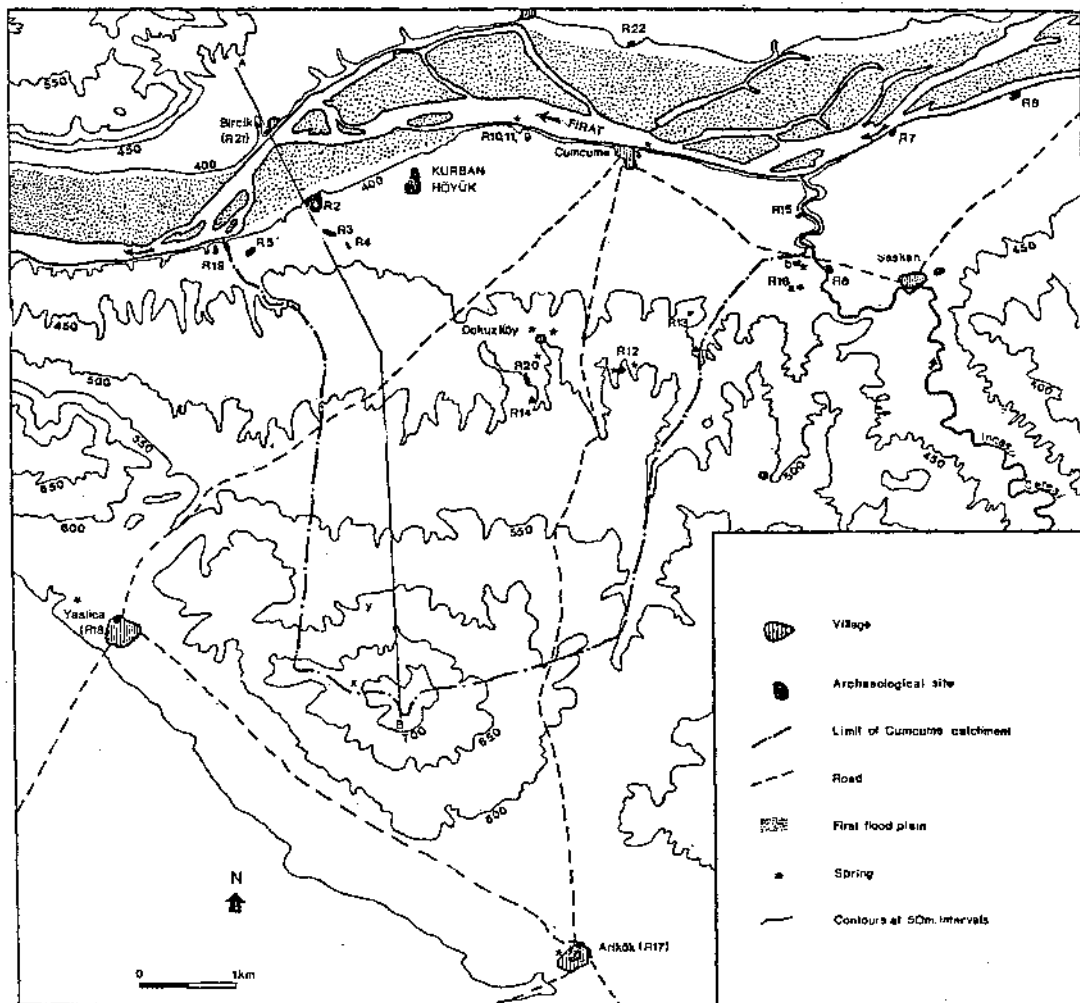
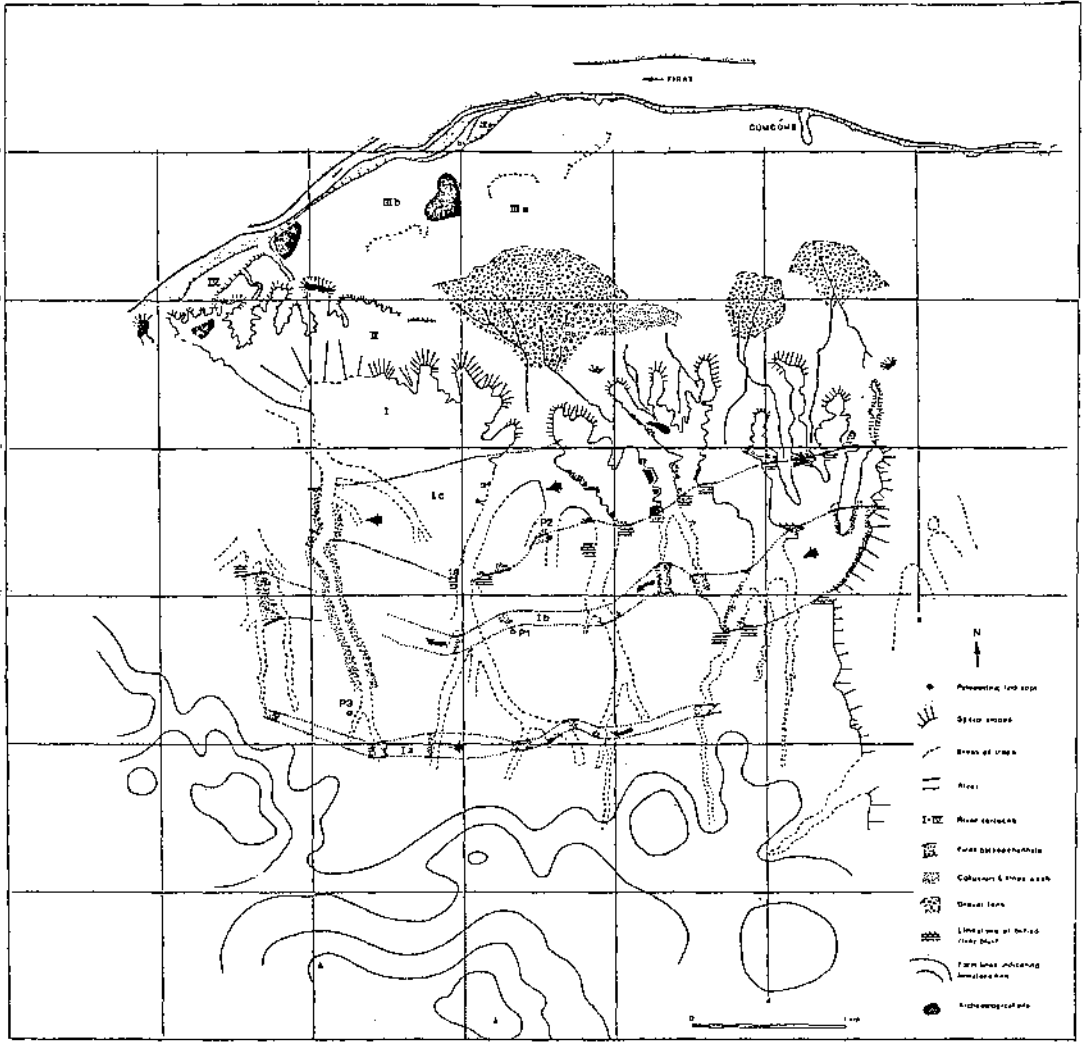

FIG. 9 ARCHAEOLOGICAL SITES IN THE KURBAN HÖYÜK REGION

10. REGIONAL GEOMORPHOLOGY

İMİKUŞAĞI KAZILARI, 1981

(*) Veli SEVİN

İmikuşağı Höyüğü, Elazığ ili Baskil ilçesine bağlı 9 haneli İmikuşağı (eski Malhasan) köyünün kuzeybatı kenarındadır. Malatya'nın 26 km. kuzeyindeki höyük, Fırat kıyısında Pliosen döneminden konglomera bir kayalık üzerinde kurulmuştur. Tohma çayının Fırat'a karıştığı kısmın karşı kıyısındadır. Konik bir biçim gösteren höyük, Fırat yatağından 38 m. ova tabanından ise 20 m. kadar yüksekliktedir: Kuzey ve batı yönleri çok sarpıtır, güney ve doğu eteklerinde geniş teraslar vardır. Teraslarıyla birlikte boyutları, kuzey-güney uzantısında 150 m. den fazla, doğu-batı uzantısında ise 200 m. civarındadır. Çekirdek tepe 110 m. boyunda ve 100 m. genişliğindedir (Resim 1-3).

İmikuşağı Höyüğü Fırat'ın doğu kıyısındaki höyüklerin en büyüğü ve muhtemelen en önemlisidir. Üzerinde höyüğün yükseldiği kayalık, ırmağın eski yatağına karşı bir set oluşturduğundan, hızla akıp gelen Fırat suları bu kesimde kayalığa büyük bir hızla çarpıp, batıya doğru keskin bir dirsek yapmakta, bu nedenle de İmikuşağı önlerinde akış hızından bir hayli kaybedip, genişleyen yatağı içinde adacıklar yaparak yoluna devam etmekteydi. Bu özelliği yüzünden İmikuşağı Höyüğü Fırat'ın ulaşımına en elverişli bir kesiminde yer almaktaydı. Eskiçağda doğu-batı ulaşımında büyük bir engel teşkil etmiş olan Fırat'ın, bugünkü Türkiye sınırları içinde yalnızca güneyde Zeugma, ortada Samosata veya Capersana ve kuzeyde de Malatya bölgesindeki Tomisa civarında geçit verdiği⁽¹⁾ göz önüne

(*) Doç. Dr. Veli SEVİN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Bkz. *Tabula Peutingeriana* (Konrad Miller), Stuttgart 1962. Gerek bu haritada ve gerekse Ammianus Marcellinus'da Samosata (XX II, 4) ve-

alınacak olursa, höyüğün konumu açısından önemi daha iyi bir şekilde anlaşılabilir.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve O.D.T.Ü. Keban ve Aşağı Fırat Havzaları Projesi'nin maddi desteğiyle başlatılan kazılar, bu dönem, kuruluş ve topografya çalışmalarıyla birlikte, 25 Temmuz 1981 tarihinden 9 Eylül 1981 tarihine değin sürmüştür⁽²⁾. Kazı ekibi, başkanlığım altında, ikinci başkan Dr. Oktay Belli, filolog Doç. Dr. Ali M. Dinçol, topograf Adnan Şakar, öğrencilerden Hasan Bahar, Oğuz Tekin, Panayota Macar, Mümtaz Arslan, Ahmet Argun, Erdoğan Yüksel, Serpil Batioğlu, Ali Bükümcüler, Somer Sezgin, Nur Karakaş, Naci Özdağlı, Saffet Yılmazlar ve Kemalettin Köroğlu'ndan kuruluydu. Kazıya Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak Diyarbakır Müzesi asistanlarından Selahattin E. Aksu katıldı. Tüm ekip üyeleriyle, emeği geçenlere, özellikle de işçisiz bir kazıyı üstün gayretleriyle başarıyla gerçekleştiren öğrencilerimize teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

Yüzey araştırmalarına göre, İmikuşağı Höyüğü Geç Kalkolitik dönemden Osmanlı çağına değin iskan edilmiştir. Yüzey toplamlarına göre, zayıf bir Kalkolitik yerleşmeden sonra, İlk Tunç çağında höyük yoğun bir iskana sahne olmağa başlamış, 2. binyılda ise belki de en önemli diyebileceğimiz dönemini yaşamıştır. Çok sayıdaki tipik Hitit boyalı keramiği yanında höyüğün kuzeybatı kesiminde, höyük konisinin üst bölümüne yakın bir yerde bulunan pişmiş topraktan bir boğa ritonu parçası, bu dönemde İmikuşağı'nda önemli bir Hitit yerleşmesi olabileceğine en iyi kanıttır (Resim 4). Patlak gözü ve altı üzerine hamur yaşken çizilmiş üçgen şekilli stilize kahrkühle bu parça Boğazköy⁽³⁾, Tokat⁽⁴⁾ ve Maşathöyük'te⁽⁵⁾ bulunanların büyük bir benzerini oluşturmakta-

ya yakınındaki Capersana'da (XXI 7. 1-7) üçüncü bir geçidin varlığından söz edilmekteyse de, bu sonuncunun Zeugma ve Tomisa geçitleri kadar önem taşımadığı anlaşılmaktadır.

- (2) Kazılarımızın gerçekleşmesini sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, O.D.T.Ü. Keban ve Aşağı Fırat Havzası Projesi Müdürlüğü'ne, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu'na, Elazığ Valiliği ile Baskil İlgöğretim Memurluğu'na ve her türlü sorunumuzda en büyük yardım ve desteklerini gördüğümüz sayın Mustafa İmik ile Hikmet İmik'e şükranlarımı sunmayı görev sayarım.
- (3) F. Fischer, *Die Hethitische Keramik von Boğazköy* (Berlin 1963), Taf. 134/1256; Taf. 135.
- (4) N. Özgüç, *Anatolia*
- (5) T. Özgüç, *Maşat Höyük ve Çevresindeki Araştırmalar* (Ankara 1978). Lev. 46/1.

dır. 2. binyıldan sonra Erken Demir çağındaki durumu hakkında pek bilgimiz olmayan İmikuşağı'nda, özellikle Geç Demir çağında yeniden yoğun bir iskanın teraslara değin yayılmış olabileceğine işaret eden yüzey malzemesine sahibiz.

Pek çok kültür katı içeren böyle bir höyükte karşılaştığımız ilk sorun kazı stratejisinin saptanması konusu idi. Çünkü Karakaya barajının 1985 yılında su toplamağa başlayacağı öngörülmekteydi. Bu nedenle çok iyi bir zamanlama yaparak, hızlı ve fakat o derecede de dikkatli bir kazı gerçekleştirmenin gerekli olduğuna karar verildi. Höyüğün büyüklüğü göz önüne alınarak, bu kısa süre içinde tüm tabakaların yatay açmalarla ortaya konamayacağı anlaşılmınca, M.Ö. 1. ve 2. bin yerleşmelerinin mümkün olduğunca yatay, ötekilerin ise dikey açmalarla araştırılmasının daha uygun olacağı kanısına varıldı, bu nedenlerle de kazıda bazı sınırlamalara gitme zorunluğu çıkmış oldu.

Bu amaçlara yönelik bir şekilde, ilk kazı döneminin sınırlı olanaklarıyla höyüğün tepe kısmında ve doğu etekteki teras alanında bazı sondajlara girişildi. Tepe sondajında amacımız gelecek yıl başlayacağımız geniş çaplı kazılara bir hazırlık olmak üzere, höyüğün batı yüzündeki dik eğimden de yararlanarak, geç devir yerleşmeleri konusunda hızlı bir fikir edinmek, etekte ise teras alanının kuzeydeki yayılım sınırı ve içerdiği kültür katları konusunda bir ön bilgiye sahip olmaktı. Toplam bir ayı bulan ve yalnızca öğrencilerimizin kol emeğiyle yürütülen fiili kazılarımızda bu hedeflere kısmen ulaşılmıştır.

Tepede açılan 15.00 × 10.00 m. boyutlarındaki 150 m² lik alanda, nirengi noktasından itibaren — 1.75 m. derinliğe inildi ve şimdilik, çok karışık durumda beş yapı katına rastlandı. Osmanlı döneminden Hellenistik çağa değin uzandığını düşündüğümüz ve bazıları birden çok ara yapı katı içeren bu yapı katları hakkında, hem çalışılan alanın çok sınırlı oluşu ve hem de zirvedeki katların çok tahrip görmesi nedeniyle açık bir bilgi edinilemedi. Ancak daha şimdiden, höyüğün zirve kısmında Osmanlı döneminin 0.07 m. kalınlığındaki kireç bir taban parçası dışında hiç bir yapı kalıntısıyla temsil edilmediğini söyleyebilecek durumdayız. Bu taban üzerinde ele geçirilen yegâne buluntu yeşil bir sır curufudur ve doğu teras alanında yüzeyden toplanan öteki parçalarla birlikte, Osmanlı döneminde İmikuşağı'nın yeşil sırlı keramik üreten bir merkez olabileceğine işaret eder.

Daha çok keramiğiyle belirlenen, Ortaçağa ait ikinci yapı katı konusunda henüz yeterli bilgilere sahip değiliz. Ancak bu dö-

nemde, açmanın kuzey bölümündeki taş temel ve kerpiç duvarlı bir binanın, tadil edilerek, mekan tabanına açılan yuvalara yerleştirilmiş pithoslarıyla birlikte, bir depo olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Resim 5-6). Bu odayla birlikte, tüm kazı alanında derlenen çok sayıda Ortaçağ keramiğinden hiç birinin sgraffito tekniğinde olmayışı ilgi çekicidir ve bu durumuyla Keban bölgesindeki Aşvan Kale'nin erken Ortaçağ (Ortaçağ I) keramiğine benzerlik göstermektedir⁽⁶⁾. Dört-beş parça beyaz hamurlu ve tek renk (mavi, kirli beyaz) şeffaf sırlı keramik dışında bulunanların tümü sırsızdır (Resim 7). Gerek biçim ve gerekse bezek yönünden uzun süre kullanılmış bulunan bu tür kaplar tarihleme konusunda pek yardımcı değildirler. Aynı mekanda cam kap ve cam bilezik parçalarına rastlanmıştır. Ancak bunlardan da bir tarihlemeye gitmek çok zordur⁽⁷⁾ (Resim 8).

Üçüncü yapı katı Ortaçağ tadilatlarından çok etkilenmiş olmakla birlikte, günümüze oldukça iyi durumda kalmış bir mekan ile temsil olunur. Ortaçağda küçültülerek bir depo olarak kullanıldığı anlaşılan ve henüz kısmen açılmış bulunan bu yapının hangi döneme ait olduğu saptanamamıştır. Dördüncü ve beşinci yapı katlarına ait kalıntılardan farklı olarak, kuzeydoğu-güneybatı yönlerinde uzanan ve onların duvarlarını tahrip ederek kurulmuş bulunan yapının 0.60 m. kalınlığındaki taş temelleri çamurla sıkıştırılmış balıkkılçığı tekniğinde bir örgüye sahiptir; bu tür taş örgü sistemine Keban bölgesi Roma ve Bizans dönemi yapılarında sıkça karşılaşılmaktadır⁽⁸⁾ (Resim 9).

Dördüncü yapı katı yalnızca kuzey-güney yönünde uzanan bir taş duvar ve küçük eklentileriyle tanınabilir (Resim 10). Günümüze çok kötü durumda kalmış, birkaç evreli bu yapı katının inşası sırasında höyük zirvesinde büyük bir zemin düzleme işlemine girilmiş, önce, höyükten çekilen toprakla Fırat kıyısından getirilen iri çakıl taşlarından sağlam bir alt yapı oluşturulmuş, bunun üzerine, kerpiç kırıklarından, 0.27 m. kalınlığında bir çamur tabakası serilerek sert bir zemin elde edilmiştir. Taş temeller bu sert zemin üzerine inşa olunmuştur. Steril malzeme vermeyen bu yapı

(6) Bkz. S. Mitchell, *Aşvan Kale, Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia vol. 1: The Hellenistic, Roman and Islamic Sites* (Oxford 1980), 49.

(7) Krş. D.S. Rice, *Anatolian Studies* 2, 1952, 73 ve not 3, fig. 18 no. 27-30, 32-33.

(8) Bkz. Ü. Serdaroğlu, *Keban 1968*, 39; R. Harper, *Keban 1969*, lev. 69/3.

katı konusunda şimdilik kesin bir fikir ileri sürülemez. Ancak, Hellenistik çağa ait olduğunu sandığımız bir yangın tabakası üzerinde kurulu olduğu kuşkusuzdur.

Dördüncü yapı katının altında büyük bir yangına ait izlere rastlanır. Bu yapı katı (beşinci yapı katı) kuzey-güney yönlerinde uzanan iki büyük mekanla temsil olunur : Kuzeydeki yaklaşık olarak 5.00×4.50 m. boyutlarındadır; güneydeki ise henüz tümüyle açılmamış olmakla birlikte, aynen kuzeydeki gibi 4.50 m. kadar genişliğindedir (Resim 11). Bu iki mekanı 1.40 m. kalınlığında bir kerpiç duvar ayırır. Şimdilik her iki odasının da ayrıntılarını pek iyi bilmediğimiz bu yapıların batı dış duvarı, kaba taş temel üzerine, üzeri sıvalı kerpiç duvar şeklinde uzanırken, 4. yapı katının inşa faaliyetlerinden çok etkilenmiş olan doğu duvarı ise rizalitli bir yapıya sahiptir. Tadilat ve tamiratlarla uzun bir süre kullanıldığı anlaşılan bu mekanlardan kuzeydekinde çoğu küme halinde ele geçirilen otuzdan çok kilden dokuma tezgahı ağırlığı (Resim 12) ile taştan bir ağırşak aynen Aşvan Kale'nin M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısı içine tarihlenen II. Hellenistik yerleşmesinde bulunanlara benzetilmektedir⁽⁹⁾.

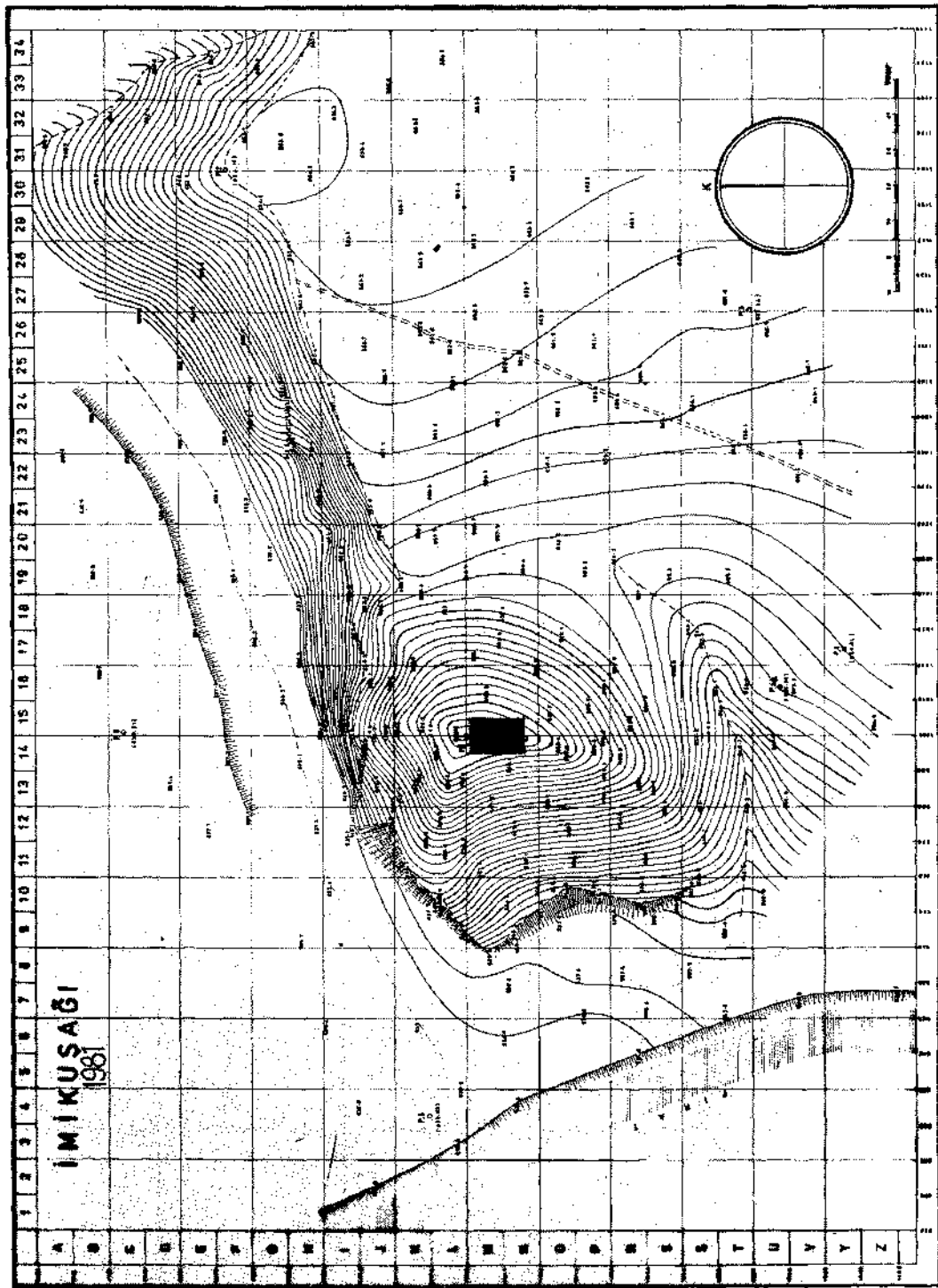
Karışık durumda da olsa, bu mekanlarda ele geçirilen keramik parçalarının çoğu Hellenistik dönem özelliklerini gösterir. Özellikle kalın ve genellikle mat kırmızı astarlı, içe ya da dışa çekik ağız kenarlı ve yüksek ayaklı bazı parçaların paralellere Orta Anadolu'daki Hellenistik merkezlerde rastlanır⁽¹⁰⁾.

Doğu terası sondajı : Höyüğün doğu eteklerinde yüzey malzemesi olarak çok sayıda boyalı 2. bin keramiğinin bulunuşu ilk bakışta bu alanda kuvvetli bir 2. bin yerleşmesinin var olabileceğine işaret ediyordu. Bu yerleşme alanının kuzey sınırını belirleyebilmek ve içerdiği kültür katları konusunda bir ön bilgi edinebilmek amacıyla açtığımız 4.50×4.50 m.'lik sondajda, yalnızca zayıf bir kültür katına rastlanmış, İlk Tunç çağı'ndan Ortaçağ'a kadar çok karışık keramik malzeme elde edilmiştir. Bu alanın güneyinde gelecek yıl açacağımız sondajlarla teras yerleşmeleri konusunda esaslı bilgiler elde edeceğimizi ümit etmekteyiz.

(9) S. Mitchell, *Aşvan Kale*, 232, fig. 116/20 ve 27-29.

(10) Bkz. F. Jones, *Anatolia XIII* 1969, fig. 7-8; K. Emre, *Anatolia XVII* 1973, şek. 34-35; P.E. Pecorella, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XVI* 1975, fig. 21 no. 20-22.

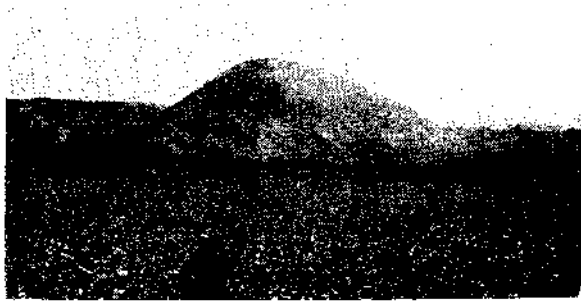
Gerek zirve ve gerekse doğu teras alanında, bir Ortaçağ mekanı dışında, steril malzeme sağlayan kültür katlarına henüz rastlanmamıştır. Bu yüzden de tarihlemelerimiz geçicidir. Ancak höyüğün zirve kesiminde varılan — 1,75 m. derinlikte henüz Hellenistik dönemden daha erkene inilmediği belli olmuştur.

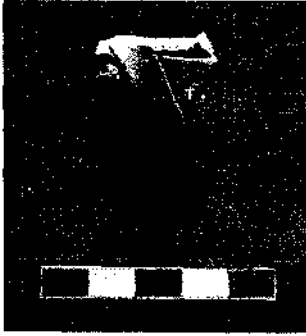
Resim 1. HOYUĞUN TOPOGRAFIK HARİTASI

Resim 2: HÖYÜĞÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ,
KUZEYDEN

Resim 3: HÖYÜĞÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ,
BATIDAN

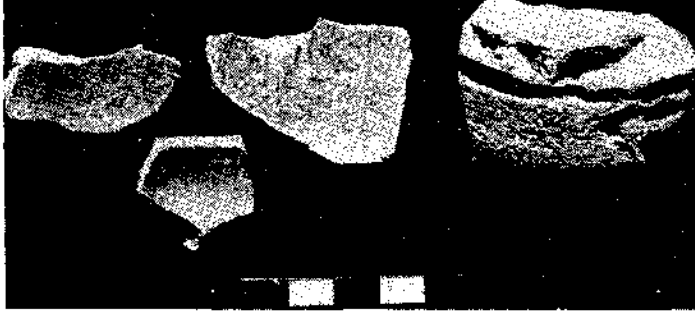
Resim 4: BOĞABAŞI
PARÇASI HİTİT
İMPARATOR-
LUK ÇAĞI

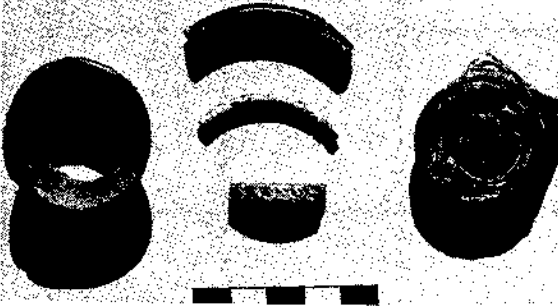
Resim 5: 2. YAPI KATINA AİT DEPO
DOĞUDAN

Resim 6: 2. YAPI KATI DEPOSU, DOĞUDAN

Resim 7: SIRLI ORTAÇAĞ
KERAMİK PARÇALARI

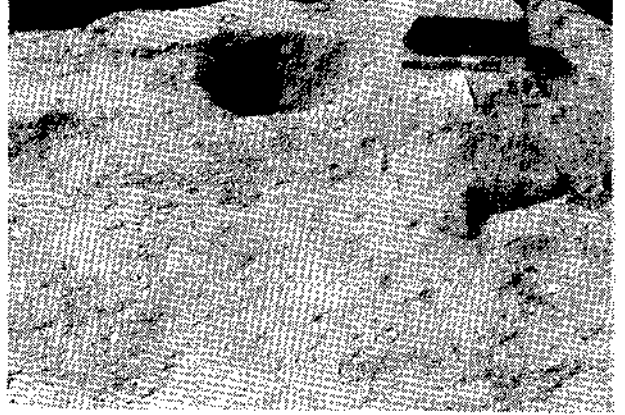
Resim 8: ORTAÇAĞA AİT CAM
ESERLER

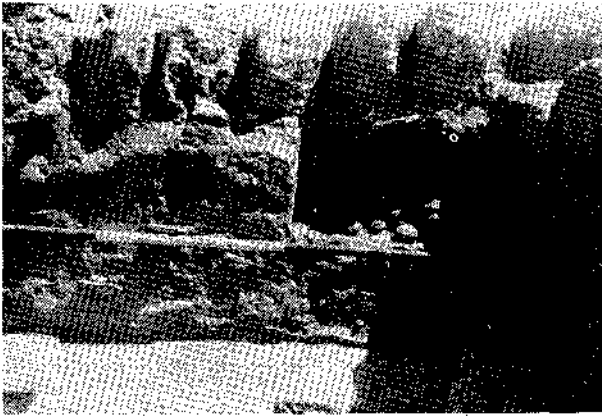
Resim 9: 3. YAPI KATINA AİT MEKANIN
DUVAR ÖRGÜSÜ, BATIDAN

*Resim 10:4. YAPI KATI TAŞ DUVAR VE
TABAN KALINTISI, KUZeyDEN*

*Resim 11:5. YAPI KATI GÜNEY
MEKANIN SAZLA ÖRTÜLÜ
TABANI, GERİDE ORTAÇAĞ
ÇÖP ÇUKURU VE SÖVE MİLİ
YATAĞI*

Resim 12: DOKUMA AĞIRLIKLARININ BULUNUŞ DURUMU

İMAMOĞLU HÖYÜĞÜNDEKİ 1981 YILI ÇALIŞMALARI

(*) Edibe UZUNOĞLU

Karakaya Baraj gölünün suları altında kalacak eski yerleşmelerden birisi olan İmamoğlu Höyüğü Malatya Merkez İlçesi sınırları içindedir. Malatya'nın yaklaşık 15 km. kuzeydoğusunda, Eski Malatya'yı İmamoğlu Köyüne bağlayan yolun üzerinde ve İmamoğlu Köyünün yaklaşık 500 m. güney batısındadır. Tepenin deniz seviyesine göre yüksekliği 693 m. dir. Boyutları doğu-batı doğrultusunda 140 m. kuzey-güney doğrultusunda 150 m. dir.

Höyükte kazılar, ODTÜ Aşağı Fırat Ku tarma Projesine Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına katılan ekibimiz tarafından 1980 yılında başlanmıştır. 1981 yılı çalışmalarını yapan kazı kurulu benden başka kazı mimarı Alpaslan Koyunlu, Mehmet Akif ve Münire Işın, Müberra Atay, Sibel Küpeli, fotoğrafçı olarak Fusun Yaraş ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri öğrencilerinden Ayda Eren, Cenap Güre, Filiz Ercan, Aydın Pıkdöken'den oluşmaktadır. Bütün Kazı kuruluna özveri ile çalışmalarından dolayı teşekkür ederim. Özellikle yüksek mimar Alpaslan Koyunlu'nun kazının sağlıklı yürütülmesindeki katkıları genç arkeologlar ve öğrenci arkadaşlarıma çeşitli ölçü aletlerini kullanma ve açma çizimi öğretmede gösterdiği çaba her türlü övgü sözünün üzerindedir. Hava fotoğraflarını çeken Dr. Güven Arsebük'e ve yardımcılarından dolayı Malatya Müzesi Müdürü Veli Yenisoğanlı'ya teşekkür ederim.

Höyükte ikinci mevsim çalışması olan 1981 yılı kazılarının amacı buradaki kültür tabakalaşmasını anlayabilmektir. Bunun için

(*) Edibe UZUNOĞLU, İstanbul Arkeoloji Müzeleri başuzmanı.

höyük tepesinde, batı yamaçta, kuzey yamaçta ve güney etekte çalışılmıştır (Resim 1).

1 — Höyük tepesinde 6H, 7H ve 6İ plankarelerinde 10×10 m. boyutlarında üç açma açılmıştır. En son kültür katı olan 1. kat terrasigillata ç.ç. buluntularına göre Erken Roma-Geç Hellenistik çağa aittir. Bu kata ait üç kültür evresi saptanmıştır. 1. evreyi saltata bir taban döşemesi temsil eder. Döşemenin büyük bir kısmı yeni ve yakın çağa ait mezarların açılması, memleket nirengi noktasının çakılması nedeniyle yapılan kazı sırasında tahrip edilmiş, bir kısmı da uçmuştur. Bu döşemenin nasıl bir yapıya ya da yapılar kompleksine ait olduğunu saptamak olanak dışıdır. 1.b evresinin yapı kalıntıları, kurutaş duvar temelleridir. 6H, 7H açmasında, bu evrenin temsilcisi olan duvar, daha önceki temeli kısmen kullanarak inşa edilmiştir. 1.c evresi yapılarının temelleri daha iyi korunmuş durumdadır. Yaklaşık 1 m. derinde bulunmaktadır. 6H de bulunan L biçimi temel bir kuleye ait olabilir. 7H plankarede yer alan 1.c duvarı ilginç bir teknik gösterir. Bu taş temel ile kerpiç üst yapı arasına konulan balçık içine, ahşap hatılların yatay olarak yerleştirilmesidir (Resim 2). Bu duvarda ahşap hatılların yalnızca delikleri kalmıştır. Yanık izi olmadığına göre çürümüş olmaları olasıdır. Üst kerpiç yapı da iki sırada günümüze kadar iyi bir durumda gelmiştir.

Biz 1. katın b ve c evresi duvarlarını tepenin tahkimatı ile ilgili görmekteyiz. Höyüğün bu ilk kültür tabakasının buluntuları olan terrasigillata ç.ç. parçaları bu katı İ.Ö. 1 — İ.S. 1 yy arasına tarihlenmeye yardım etmektedir.

Tepe açmalarında 2 kat Demir çağa aittir. Bu devir yapılarına ait temeller dar ince ve derme çatma bir görünümündedir. 6H deki temeller belki bu çağa ait bir yapının temelleri olabilir. Bunu söylerken ihtiyath olmak gereklidir. 6H açmasında bu çağa ait bir çaydanlık ve birçok mutfak kabı parçası bulunmuştur. 6H Demir çağı yapı temellerinin altında anıtsal bir yapıya ait temeller bulunmaktadır. Büyük düzgün ve bazıları işlenmiş taşlardan yapılmış olan bu temellerin yakınlarında karışık olarak Hitit adıyla tanımlanan ve Kültepe II ile çağdaş bir devrin keramiğine ait parçalara rastlanmaktadır. Her iki tepe açmasının batı höyük sınırında testere dişi şeklinde teras duvarlarına ait temeller ortaya çıkmaktadır. İki açmada da bu büyük taş temellerin altında, tabanda yaygın bir yangının izlerine rastlanmaktadır. Ne kadar tahrip olmuş ise de bu taş temellerin birbiriyle nasıl birleştikleri izlenebilmektedir.

2 — Höyüğün batı yamacında 6G açmasında 5×10 m. boyutlarındaki bir alanda İ.T.Ç. III tabakası kazılmıştır. Bu alan 6H açmasının hemen batısına düşmektedir. Açmanın kuzeyinde bir fırın odası ve kubbeli bir ekmek fırını ortaya çıkmıştır. Kubbesinin büyük bir kısmı daha sonraki devrin taş temelli binaları tarafından yakılmıştır. Yaklaşık 150 cm. çapındaki fırının kubbesi atnalı şeklinde ve basıktır. Keban bölgesinden bu fırınlardan daha büyük ve daha küçük olmak üzere birçok örnek tanımaktayız. Kül-lüklü ya da közlüklü fırınlar grubuna giren bu örnek de özenli işçiliği ile dikkati çekmektedir. Fırın odasının güney duvarı iki kerpiç yaklaşık 100 cm. genişliğindedir. İç kısmı itina ile sıvanmıştır. Odanın tabanı da aynı şekilde sıvanıp perdahlanmıştır. Bu tabanın fırının önüne rastlayan büyükçe bir kısmı günümüze sağlamca gelmiştir. Fırın odasının güneyindeki mekanın tabanı da kısmen sıvanmıştır. Odada bir direk taşı ile ezgi taşı bulunmuştur. Bu mekanın direkli bir mekan olması çok olasıdır. Açmanın güneyinde 175 cm. çapında bir çöp çukuru ortaya çıkmıştır. Açmada taban kotu 3.85 — 3.93 cm. arasında değişmektedir. 6G açmasının doğu kesiti bizim 1982 yılında höyük tepesindeki çalışmamızın programını da çizmiş bulunmaktadır. Zira bu kesitte höyük sakinlerinin İ.T.Ç. nin sonu ile Demir çağı başı arasında yaşadığı zamanı geçirdiği büyük bir yangın felaketini dikine okumak mümkündür. Ancak testere dişli duvarın içindeki ve onun altındaki şehrin yaşam belgelerini yatay olarak planda da okumak mümkün olur ümidindeyiz. Açmanın Ç.Ç. buluntularından bir kısmı İ.T.Ç.'dan O.T.Ç.'na geçiş evresinin temsilcileri ve bazıları da O.T.Ç.'nin mallarıdır.

3 — Höyüğün kuzeydoğu yamacında 1980 yılında başlamış olan 3.4I plankarelerdeki çalışmaya devam edilmiştir. Burada işlevini henüz açıklayamadığımız bir yapının yarısına yakın bir kısmı ortaya çıkmıştır (Resim 3).

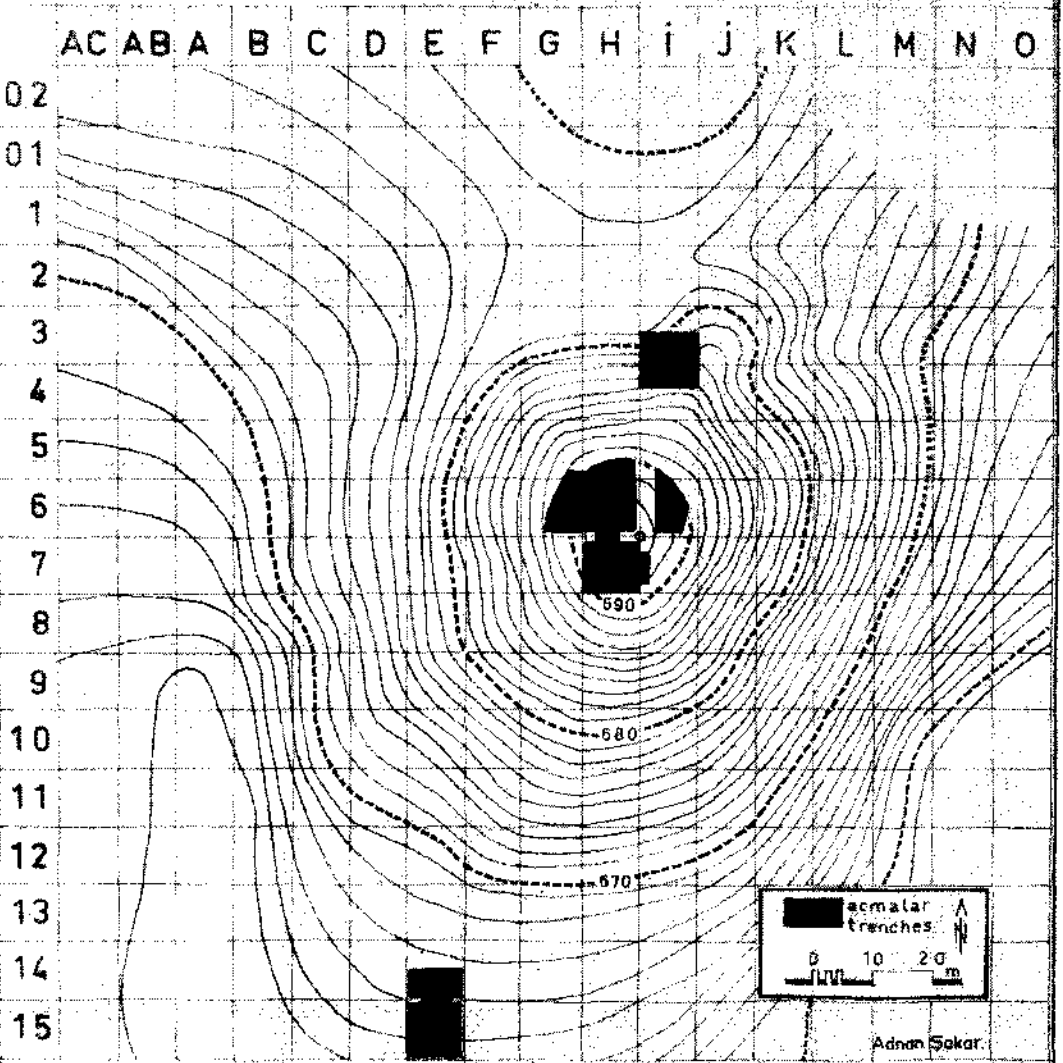
Genişliği yaklaşık 4.5 m. yük. 2 m. bulmaktadır. Dış kısmı sıkıştırılmış toprakla şekillendirilmiştir. Alt kısmında yanyana konmuş taşlarla adeta bir temel kısmı oluşturulmuştur. Yükseldikçe daralmaktadır. Üstte yanyana dört dikey deliğin yer aldığı tepe düzlüğü bulunmaktadır. Altta taban kısmının üzerinde kuzeye bakan üç yatay delik görülmektedir. Doğu kısmında kesitte görülen düzgün yatay bir sal taşı bu yapının girişinin ya da ağız kısmının önünü işaret etmektedir. Bu giriş halen höyüğün içinde bulunmaktadır. Kesitte görüldüğü gibi bina özel olarak buraya getirilip konulduğunu sandığımız sarı bir toprak içinde kurulmuştur. Özellikle girişi işaret ettiğini sandığımız sal taşının altında bu de-

ğışık toprak daha iyi farkedilmektedir. Yapının hangi işte kullanıldığı anlaşılamamıştır. Acaba bir çömlekçi fırını olabilir mi sorularının cevabını yine gelecek mevsim alabileceğiz kanısındayım. Yapının önündeki ve aşağıdaki çukurlar onun işlevi ile ilgili olabilir mi? Binanın doğusunda aşağıda büyük taşlardan yapılmış duvara benzer bir yapı yer almaktadır. Bunların kuzeyinde küçük taşlardan yapılmış kuzeye doğru şevli bir yapı ve daha doğru bir deyimle bir duvar yer almaktadır. Büyük duvarın üst seviyesinde O.T.Ç. ait ç.ç. parçaları bulunmaktadır. Bunların benzerlerine Aslantepe O.T.Ç. tabakalarında ve Kültepe II de rastlanmaktadır. Bunlardan birisi kabartmalı bir Hitit vazosunun küçük bir parçası, bir diğeri ise Koloni çağının makara kulplu perdahlı, kırmızı vazolarından birine aittir. Diğer iki buluntu ise kanımızca yine II. bin yıllarına aittir. Bunlardan birisi içeri çekik dişi yuvarlak bir kase, diğeri ise krem rengi yağlı astarlı, perdahlı, enine koyu kırmızı bant bezekli bir küptür. Açmanın doğusundaki büyük taş duvarın içinde derinleştikçe ortaya çıkan ç.ç. buluntuları İ.T.Ç. aittir. Öyle sanıyorum ki bu duvarlar şehrin İ.T.Ç. III deki surlarlarıdır. İ.Ö. II bin yılları içinde kent büyümüş ve duvarlar şehrin duvarı niteliğini yitirmiştir, ve daha sonra bu surlar bölgesinin üzerine işlevini tayin edemediğimiz bina yapılmıştır.

4 — 1980 yılında kazıya başladığımız 15.14E açmalarında 1981 yılında çalışmalar sürdürülmüştür. Bu yörede geçen yıl ortaya çıkan Geç Hellenistik-Erken Roma çağına ait iki evreli yapı kalıntıları kaldırılıp derine inilmiştir. Ancak bunlardan daha eski bir yapı katına rastlanmamıştır. Yaklaşık 2.15 cm. derinde toplu halde Geç Hellenistik çağa ait bir kase, bir tas, bir kaba mutfak çömleği, ağırlıklar ortaya çıkmıştır. Ancak burada bir taban bulunmamıştır. Böylece etekdeki Geç Hellenistik-Erken Roma kültür dolgununun 2 m. fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Tabakalaşmada daha sonra bir çakıl ve onun altında mil olduğunu tahmin ettiğimiz sert bir toprağa rastlanmış bunun da altında tekrar ç.ç. parçalarıyla karşılaşmıştır. Burada bulunan parçalar da yine ilginç bir çeşitleme gösterirler.

Bunlar arasında içinde ve dışında çark izleri bulunan açık kahverengi kırmızı astarlı parlak perdahlı parçalar içte ve dışta çark izleri bulunan gri hamurlu perdahlı, çok iyi pişmiş porselen niteliğinde parçalar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra içe çekik dudakları kalın cidarlı beyaz astarlı perdahlı parçalar ile yine kalınlaştırılmış içeri çekik ağızlar yer alır. Kırmızı şarap kırmızısı boyalı parlak perdahlı çanak çömlek görülür. Bunlar da yine Kültepe II ile çağdaş Hitit Ç.Ç. örnekleridir.

İMAMOĞLU HÖYÜĞÜ

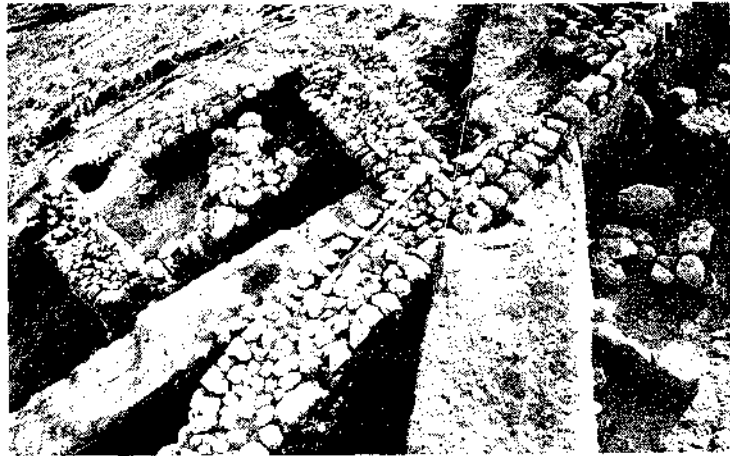

(+693.00)
± 0.00

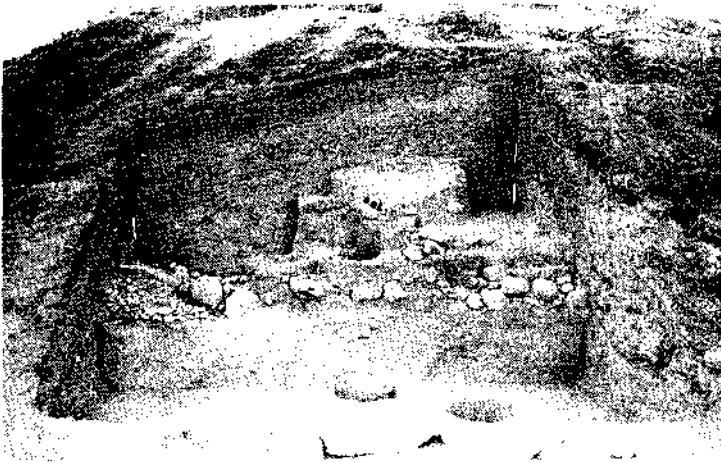
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

TRAKYA VE DOĞU MARMARA ARAŞTIRMALARI 1981 YILI ÇALIŞMALARINI

(*) Mehmet ÖZDOĞAN

Trakya ve Doğu Marmara bölgelerinde İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsünce yapılmakta olan yüzey araőtirmaları ile arkeolojik belgeleme çalışmalarına 1981 yılında da, **National Geographic Society**'den sağlanan parasal destek ile devam edilmiştir. Çalışmaların bu yılki bölümünde daha çok Kuzey Marmara kıyı şeridi, Kırklareli-Lalapaşa yöreleri ile Istranca dağlık bölgesi üzerinde durulmuş ve belgelenen arkeolojik buluntu yerleri ile anıtların sayısı 650'ye ulaşmıştır (Bk. Resim 1).

Bu yıl yapılan çalışmalar ile saptanan arkeolojik buluntu yerlerinin bir bölümünü, belirgin bir biçimde bölgenin doğu kesiminde yoğunlaşan Paleolitik çağa ait açık hava konak yerleri oluşturmaktadır. İstanbul Boğazına açılan vadilerde dağınık olarak ele geçen Alt Paleolitik el baltalarının yanı sıra, Büyük Çekmece gölünün kuzeyindeki Eskice Mevkii, Çatalca yakınlarındaki Karababa Mevkii, Karadeniz kıyı şeridi üzerinde Ağaçlı ve Kefken, Orta Paleolitik Çağa tarihlenebilecek, Levallois-Moustier gelenekli buluntu toplulukları vermiştir. Bunların yanı sıra, başta Ağaçlı, Gümüşdere, Domalı, Haramidere olmak üzere Üst Paleolitik çağın sonları ile Epi-paleolitik çağa tarihlenen bir çok konak yeri de bulunmuştur. Özellikle gelişkin bir minik alet yapım geleneği gösteren Epi-Paleolitik Çağ buluntu toplulukları, (Resim 2). Neolitik Çağa geçiş süreci içinde Anadolu ile Karadeniz ve Doğu Avrupa kültürleri arasındaki ilişkilerinin aydınlatılmasına katkıda bulunacak ni-

(*) Dr. Mehmet ÖZDOĞAN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

teliktedir. Bu evrenin çakmaktaşı alet yapım geleneğinin bölgedeki Fikirtepe, Pendik gibi ilk çanak çömlekli yerleşmelerde de devam ettiği görülmektedir.

Yüzey araştırmaları sırasında özellikle Kırklareli-Babaeski-Lapapaşa arasındaki bölgede tarih öncesi çağlara ait çok sayıda yeni yerleşme yeri saptanmıştır. Bu yerleşmelerden toplanan çanak çömlek, Trakya'nın daha önceden bilinmeyen kültür silsilesinin belirlenmesine yardımcı olmakta, ayrıca çeşitli Balkan kültürleri ile Anadolu ve Ege arasındaki ilişkilere de yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bilindiği gibi son yıllarda çeşitli Balkan ülkelerinde yoğun olarak sürdürülen arkeolojik kazı çalışmaları, daha önceki bilgilerimizin tersine, Doğu Avrupa'da gelişkin ve oldukça zengin tarih öncesi kültürlerin varlığını ortaya çıkartmış, zengin mezarlık buluntuları ile madencilik bu bölgede çok eski bir geçmişinin olduğu anlaşılmış, ayrıca Romanya ve Bulgaristan'da, bazı buluntulara dayanılarak, yazının Mezopotamya'daki kadar eski bir geçmişinin olduğu ileri sürülmüştür. Anadolu ile Balkanlar arasındaki geçiş bölgesi üzerinde yer alan Türkiye Trakyası yeterince araştırılmamış olduğundan, Balkan kültürlerinin tarihlendirilmesi ve özellikle bunların Anadolu kültürleri ile olan ilişkisi, üzerinde çok tartışılan, ancak bir sonuca varılamayan sorun olarak kalmıştır. Bölgede yeni bulunmuş olan tarih öncesi yerleşme yerleri özellikle bu sorunun çözümü bakımından büyük önem taşımaktadır.

Her şeyden önce Trakya'nın iç kesimlerinden ve özellikle Ergene havzasından toplanmış olan çanak çömlek, bölgenin Kalkolitik ve Tunç çağları boyunca Anadolu'dan çok Balkanlar ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Bölgede Anadolu ile ilişkinin en yoğun biçimde görüldüğü devir, Troya I ile çağdaş olan ilk Tunç çağı başlarına aittir. Bu evrede özellikle Kuzey Marmara kıyıları boyunca çok sayıda yerleşme yerinin bulunduğu, çanak çömleğin, bazı yöresel özellikler ile birlikte esas olarak Troya I ile aynı olduğu görülmüştür. Kıyı bölgesinden içlere doğru girdikçe, Troya I özellikleri azalmakta, buna karşılık Balkan etkileri artmaktadır. Troya I'den daha eski olan evrelerde ise kıyı bölgesinde yerleşme yerleri oldukça azdır ve bunlar da Kalkolitik Çağın sonlarına tarihlenmektedir. Bu yıl bulunan en ilginç kıyı yerleşmesi, Silivri yakınlarındaki Sülüklü Mevkii'dir. Burada, daha önceleri Yarımburgaz Mağarasından bilinenlere benzeyen, ačkılı, siyah renkli, çizi bezemeli bir tür çanak çömlek bulunmuştur.

Ergene havzasının genel olarak Balkan kültür bölgesi içinde olduğu belirtilmişti. Bölgenin bir çok yerinde Bulgaristan'da Ve-

selinovo kültürü olarak adlandırılan ve Karanovo III. tabakası ile çağdaş olan çanak çömleğe rastlanmıştır. Bundan daha eski olan evrelere ait, şimdilik, yalnızca Kırklareli il merkezinin güneyinde, Kanlıgeçit Mevkiinde bulunmuş olan bazı parçalar vardır. Genel olarak «Meriç» kültürü olarak bilinen ve Karanovo'nun IV-V. tabakaları ile çağdaş olan evrenin de Ergene havzasında yoğun olarak temsil edildiği belli olmaktadır. Bu dönemlere ait önemli yerleşmelerin arasında, gene Kırklareli il merkezi yakınındaki Salhane Mevkii (Resim 3 : 1-14) ve İnce'nin güneyindeki Helvacı Şaban Mevkii'ni (Resim 3 : 15-23) sayabiliriz. Bulgaristan'da Koca Dermen ve Karanovo VI'dan bilinen, genel olarak Gumelnitza kültürü olarak tanımlanan evre ile ilgili olarak bulunan en ilginç yerleşme, Kırklareli ile Babaeski arasındaki Tilkiburnu mevkiidir. Bu kısmen tahrip olmuş olan yerleşme yerindeki çanak çömlek, esas olarak Balkan özellikleri göstermekte ise de, Kuzey Batı Anadolu'da Son Kalkolitik çağdan İlk Tunç çağına geçiş döneminin bazı kap, biçimlerini yansıttığı bakımından da önem taşımaktadır.

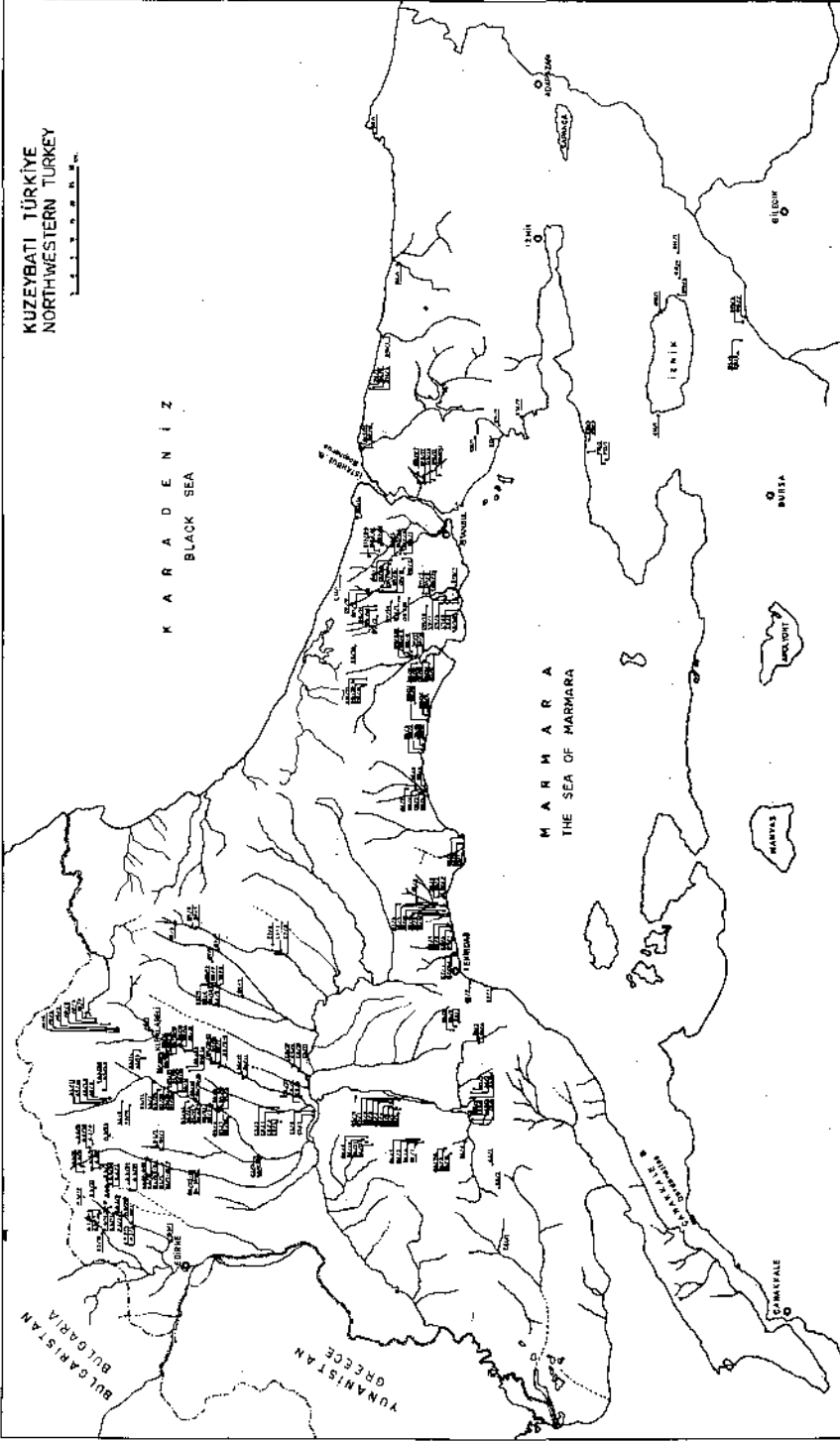
Orta ve Son Tunç çağları ile İlk Demir çağ içinde, Trakya'nın Anadolu ve Ege etkilerine tümü ile kapalı olduğu, uzun bir süre hemen hemen aynı tür çanak çömleğin bölgede kaldığı anlaşılmaktadır. Marmara kıyısındaki Karaevli Altı gibi yerleşmelerde bile, Anadolu'dan bilinen çanak çömlek türlerine hemen hemen hiç rastlanmaz. Trakya'nın 2. bin yıldaki bu güneye kapalı olma özelliği, tarihi coğrafya ve özellikle Hitit ile Miken etki alanları ile ilgili bir çok tartışmaya katkıda bulunacaktır. Marmara denizinin güney kıyılarında, İznik ve Çanakale bölgelerinde izlenebilen Orta Anadolu ve Ege etkilerinin Trakya'da görülmemesi, ve Demir çağ çanak çömleğinin M.Ö. 2. bin yıl mallarının kesintisiz bir devamı olması, genel olarak Trak kavimlerinin bölgeye Tunç çağı başlarında yerleşmesi ile açıklanmaktadır⁽¹⁾. Aynı şekilde, Trakya'da Demir çağı içinde yaygın olan tümülüs geleneğinin de, bölgede, ilk Tunç çağı başlarına kadar inmesi⁽²⁾, bu görüşü desteklemektedir. Trakya'da Lalapaşa ile Vize arasında, Bulgaristan'ın Tunç çağı tümülüslerini andıran, yayvan ve taş ile kaplı tepeliklere çok sayıda rastlanmaktadır.

(1) M. Stefanovich, «The Possible Origins of the Knobbed Ware in Troy VII b 2» *Thracia* III, 1974, s. 101-105; R. F. Hoddinott, *The Thracians*, Thames and Hudson, 1981, s. 27.

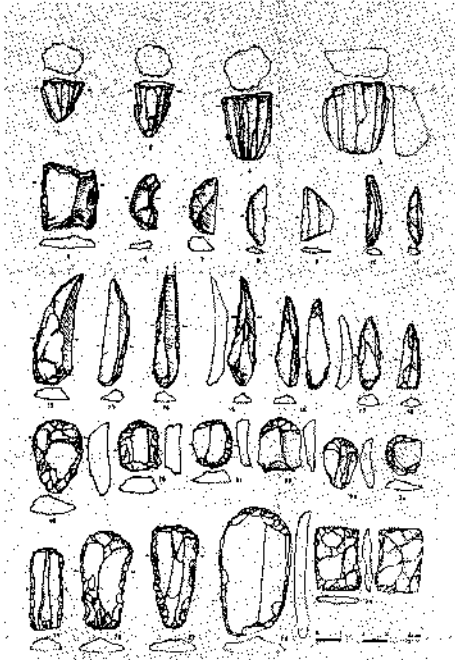
(2) B. Nikolov, «Tombees tumulaires de l'age du bronze ancien près de Tarnava et Kneza dép. de Vraca», *Archeologia* (Sofia) 18 no. 3. 1976, s. 38-51.

Yüzey araştırmalarının bir bölümü bölgede varlıkları daha önce Prof. Ş.A. Kansu tarafından saptanmış olan çeşitli megalitik anıtların belgelenmesine ayrılmıştır. Bu tür anıtların doğuda, Kırklareli - Dereköy yolunda Kapakbaba köyüne kadar yayıldığı, güneyde de, Istranca dağlarının güney eteği boyunca, Kırklareli il merkezinin yakınlıklarına kadar geldiği anlaşılmıştır. Kaçak kazı ile kısmen tahrip edilen Vaysal köyü yakınındaki bir megalitik mezardan toplanan çanak çömlek (Resim 4), bu tür kalıntıların tarihlenmesi ile ilgili yeni kanıtlar vermiştir. Genel olarak el yapımı, siyah ya da bozumsu kahverengi, ačkılı, çizi ve oluk bezemeli olan bu çanak çömlek, Troya VII b2 ve Romanya Babadağ buluntuları ile yakından benzeşmektedir. Megalitik mezar anıtları ile aynı bölgede bulunan dikilitaşların niteliği ise şimdilik tam olarak anlaşılamamıştır.

Yüzey araştırmaları sırasında tarih öncesi yerleşmelerin yanı sıra Klasik ve Orta çağlara ait yerleşme, kalıntı ve anıtlar da saptanarak belgelenmiştir. Bu çalışmalar ile Trakya ve Doğu Marmara bölgeleri için genel bir bilgi arşivinin düzenlenmesi düşünülmektedir.

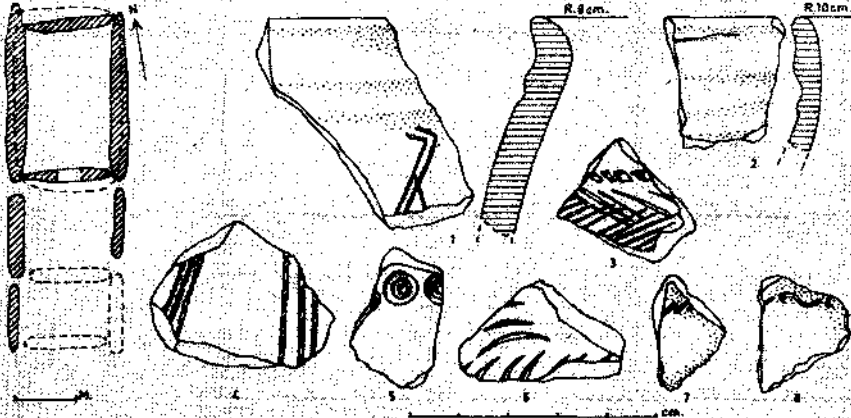
Resim 1: TRAKYA, BULUNTU YERLERİNİN DAĞILIMI

Resim 2: ÜST PALEOLİTİK VE EPI PALEOLİTİK ALETLER. GÜMUŞDERE, AĞAÇLI, DOMALI, HARAMİDERE, VE KANLI GEÇİT'TEN

Resim 3: SALHANE VE HELVACI ŞABAN'DAN ÇANAK, ÇÖMLEK ÖRNEKLERİ

Resim 4: VAYSAL YAKINLARINDAKİ DOLMENDE BULUNAN ÇANAK ÇÖMLEK VE ŞEMATİK PLAN

1981 YILI BURDUR ÇEVRESİ PREHİSTORİK ARAŞTIRMALARI

(*) Mehmet ÖZSAIT

1981 yılında Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izni ve kendi maddî olanaklarımızla araştırmalarımızı sürdürdük. Arkeolog Nesrin Özsaıt ile birlikte yaptığımız bu araştırmalar sırasında büyük yardımlarını gördüğümüz Burdur Müzesi Müdürü Sayın Mehmet Türkmen'e, Burdur Topraksu Ekip Başmühendisi Sayın Erol Akaçin'e, YSE Burdur İl Müdürü Sayın S. Uğur Sorguç'a, Burdur Teknik Ziraat Müdürü Sayın Yılmaz Çevik'e, aynı teşkilâтта görevli Sayın Hasan Kelen'e, ayrıca keramiklerin resimlerini titizlikle çeken Fotoğraf Uzmanı Selâmet Taşkın'a ve haritamızı çizen Arkeolog-Desinatör Ayşe Özkan'a candan teşekkürü zevkli bir görev sayarız.

Göller bölgesinde (Antik Pisidya) uzun yıllardan beri aralıklarla antik çağ yerleşmeleri üzerinde yaptığımız tetkik gezileri sırasında, bölgenin kültür tarihinde mevcut olan problemlere ışık tutması bakımından prehistorik merkezler de araştırılmıştır. Bunlardan, başta Kuruçay höyük olmak üzere, bir bölümünü daha önce tanıtmıştık ⁽¹⁾.

Göller bölgesi prehistorik yerleşmeler bakımından yurdumuzun çok şanslı bir bölgesi olmakla birlikte henüz bu yönden araş-

(*) Doç. Dr. Mehmet ÖZSAIT, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) «Pisidya Bölgesinde Yeni Prehistorik İskân Yerleri I», **Anadolu Araştırmaları**, IV-V (1976-1977), s. 71-95, Lev. I-XXXIV; «Burdur Çevresinde Yeni Prehistorik Yerleşmeler», **TT Kong.** VIII (1976), 1979, s. 101-106, Lev. 53-62; **İlkçağ Tarihinde Pisidya, Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar**, İstanbul, 1980, s. 79 vd.

tırılması tamamlanmamış ve tüm yerleşme yerlerinin dağılımını gösteren bir haritası yapılamamıştır.

1981 yılında bölgede yaptığımız araştırmalarda ilginç sonuçlar elde etmiş bulunmaktayız (Hrt. için bk. Resim 11). Araştırmalarımızı Burdur gölünün güneyinde Çalhca (Eğneş) - Pınarbaşı ovası ile Karamanlı ovasında topladık.

Araştırmalarımıza önce, Burdur'un 40 km. güneyinde yer alan Çalhca (Eğneş) - Pınarbaşı ovasında başladık. Ovanın doğu kısmı, 1951/1952 yıllarına kadar göl çanağını teşkil etmekteydi. İşaret ettiğimiz yıllarda Devlet Su İşleri açtığı bir kanalla Pınarbaşı gölünü kurutmuş ve böylece Burdur'a çok verimli bir ova kazandırmıştır. Bu ovanın batısında Çalhca (Eğneş) köyüne ait olan arazi üzerinde, Burdur-Karamanlı-Tefenni karayolunun 500 m. güneyinde, daha önce J. Mellaart tarafından **Pınarbaşı II** olarak isimlendirilen ve İlk Tunç çağa tarihlenen büyük bir höyük bulunmaktadır⁽²⁾. Bu höyüğün çevresinde yaptığımız incelemeler, şimdiye kadar bilinmeyen bir başka yerleşmenin tesbitini sağlamıştır. Tesbit ettiğimiz bu yeni yerleşmeyi, üzerinde yer aldığı ovadın dolaylı olarak **Eğneş Höyük** olarak isimlendirmeyi uygun bulduk. **Pınarbaşı Höyüğü**nün 250 m. kadar kuzeybatısında bulunan **Eğneş Höyük**, uzun yıllardan beri sürülerek tarla seviyesine indirilmiştir (Resim 1). Bu yüzden de höyük şimdiye kadar farkedilememiştir. Burada yaptığımız araştırmada İlk Tunç çağ yerleşmesine ait keramikler bulduk. Bunlar elde yapılmış ve saman katkılıdır, koyu kurşuni ve siyah renkliler çoğunluktadır (Resim 2). Ancak, **Eğneş Höyükte Kuruçay Geç Kalkolitik çağa** tarihlenen büyük çömleklere ait iri yatay tutamaklar da bulunmaktadır (Resim 3). Bunlar aynen **Kuruçay'da** olduğu gibi⁽³⁾, fazla özen gösterilmeden, kili iyi arıtılmadan fırınlanmış açık kırmızı renkli tutamaklardır. Ayrıca höyük yüzeyinde Roma devrine kadar inen M.Ö. I. binyılı keramikleri de bulunmaktadır.

İncelemelerimizi sürdürdüğümüz ikinci ova, Burdur'un 61 km. güneybatısında bulunan Karamanlı ovasıdır. Karamanlı bucağının 500 m. güneydoğusunda, Taşharım ya da Körkuyu olarak adlandırılan mevkide, yeni bir höyük tesbit ettik. **Körkuyu Höyüğü** ola-

(2) J. Mellaart, **AS**, IV (1954), s. 192, hrt. 3, nr. 29; s. 221, nr. 192; s. 223, nr. 229; S. Lloyd-J. Mellaart, **Beycesultan I**, London, 1962, s. 196, hrt. IV, nr. 55 (Pınarbaşı).

(3) M. Özsait, **Anadolu Araştırmaları**, IV - V (1976 - 1977), s. 82 ve Lev. XXX, res. 25; **İlkçağ Tarihinde Pisidya**, Lev. XX, res. 30; R. Duru, **Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1978-1979 Çalışma Raporu**, İstanbul, 1980, s. 31.

rak isimlendirdiğimiz yerleşme, üzerinde ekim yapıldığı için, büyük tahribat görecerak ova yüzeyiyle aynı seviyeye inmiştir (Resim 4). Yerleşmede gördüğümüz keramiklerin tümü İlk Tunç çağına ait olup elde yapılmışlardır. Çoğunluğunu kırmızı renklilerin oluşturduğu ve ince saman katkılı olan keramikler (Resim 5) çok iyi perdahlanmıştır. Kırmızı renklilerin yanı sıra, kurşuni-siyah renkli keramikler daha az bulunmaktadır (Resim 6). Bunlardan başka süzgeçli kapların da yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Körkuyu Höyükten sonra, yine aynı ovada, Karamanlı'nın 4 km. kadar güneydoğusunda yer alan **Çamur Höyüğü** de araştırdık (Resim 7). Daha önce S. Lloyd ve J. Mellaart tarafından incelenen ve yüzey buluntularına göre İlk Tunç çağına (İTÇ 2) tarihlenen⁽⁴⁾ **Çamur Höyük**, geçen süre içinde oldukça tahribata uğramıştır. Yaptığımız araştırmada, höyüğün özellikle kuzeydoğu kesiminde **Kuruçay** ve **Hacılar** Höyüklerinde olduğu gibi, Erken Kalkolitik çağa ait monokrom ve boyalı çanak çömlek parçalarına rastladık (Resim 8). Böylece, bölgede tek merkez olduğu düşünülen **Hacılar'ın Kuruçay'** dan sonra ikinci çağdaşını da tesbit etmiş olduk. Bu, göller bölgesi araştırmaları için son derece önemli bir sonuçtur. Boyalı ve monokrom keramiklerin hamuru yabancı maddelerden arıtılmış olup özenli bir işçilik, iyi bir perdahlama ve pişme göstermektedir. Bulduğumuz keramik parçalarının hemen hepsinin küçük çaplı kaplara ait olduğu anlaşılmaktadır. **Çamur Höyükte**, İlk Tunç çağdan başka, M.Ö. I. binyılının ilk yarısına tarihlenen keramikler de bulunmaktadır.

Yine aynı ovada yaptığımız araştırmada, Karamanlı'nın yaklaşık olarak 9 km. doğusunda engebeli arazide, 1121 m. yükseklikteki Külhanlı tepenin kuzeybatı etekleri ile Aşağı Kayı arasındaki Kocagöz bayırında yeni bir yerleşme yeri daha tesbit ettik (Resim 9). **Kocagöz Höyük** olarak isimlendirdiğimiz bu yerleşme antik **Lysis**. Şimdiki Bozçay (Erençay) vadisinin 2 km. kadar kuzeyindedir. Höyükteki saman katkılı, iyi perdahlanmasına rağmen iyi pişirilmemiş keramikler bir İlk Tunç çağı yerleşmesine işaret etmektedir (Resim 10).

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Kuruçay Höyüğün tanıtılmasına kadar Göller bölgesinin batısında Hacılar Kat I'den sonraki dönem ile Beycesultan Geç Kalkolitik tabakaları (XL-XX) arasındaki geçiş evresi bir sorundu. Bugün Kuruçay'da Refik

(4) S. Lloyd-J. Mellaart, **Beycesultan I**, s. 196, hrt. VI, nr. 58; ayr. bk. M. Özsait, **Anadolu Araştırmaları**, IV-V (1976-1977) s. 77, dipnot 37; İlkçağ Tarihinde Pisidya, s. 81.

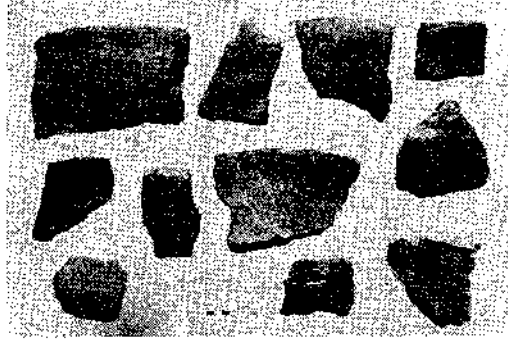
Duru'nun 1978 yılından beri sürdürdüğü kazılar bu soruna önemli ölçüde ışık tutmuştur. Bununla birlikte henüz kronolojik boşlukların varlığı kabul edilmektedir⁵⁾. Kuruçay'ın 40 km., Hacılar'ın ise 30 km. kadar güneyinde yer alan ve Kalkolitik Çağ ile onu izleyen Tunç Çağ yerleşmeleri bulunan Çamur Höyük mevcut kronoloji boşluklarını doldurmaya yardım etmesi yanı sıra, HACILAR-KURUÇAY KÜLTÜRÜ olarak adlandırdığımız kültürün yalnızca iki merkezle sınırlanmadığını açıkça kanıtlamaktadır. Çamur Höyük ve belki de Körkuyu Höyükte yapılacak sistematik kazılarla bu kültürün tümüyle aydınlanacağını sanmaktayız.

Göller bölgesinde aynı kültür çerçevesi içindeki toplulukların yarattığını düşündüğümüz bu kültürün önümüzdeki yıllarda titizlikle yapılacak yüzey araştırmalarıyla yeni merkezlerinin bulunacağı ümidindeyiz.

5) R. Duru, Aynı eser, s. 37.

Resim 1: EĞNEŞ HÖYÜK (OK İŞARETLİ) ONUN HEMEN GÜNEYDOĞUSUNDA PINARBAŞI HÖYÜK

Resim 2: EĞNEŞ HÖYÜK KERAMİKLERİNDEN ÖRNEKLER

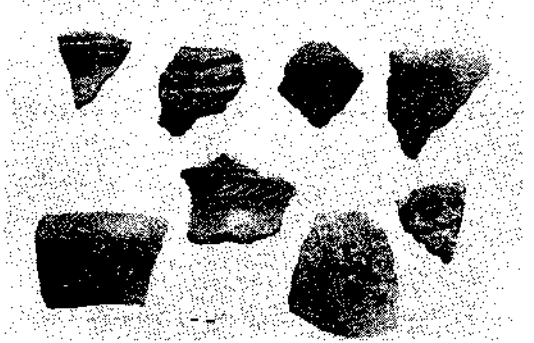
Resim 3: EĞNEŞ HÖYÜK İRİ YATAY TUTAMAKLARINDAN ÖRNEKLER

Resim 4: KÖRKUYU HÖYÜK (ÖN PLANDA)

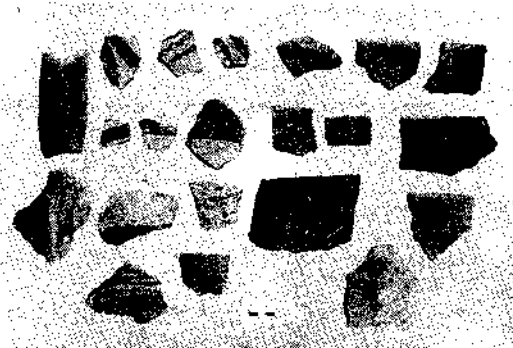
Resim 5: KÖRKUYU HÖYÜK KIRMIZI RENKLİ KERAMİKLERDEN ÖRNEKLER

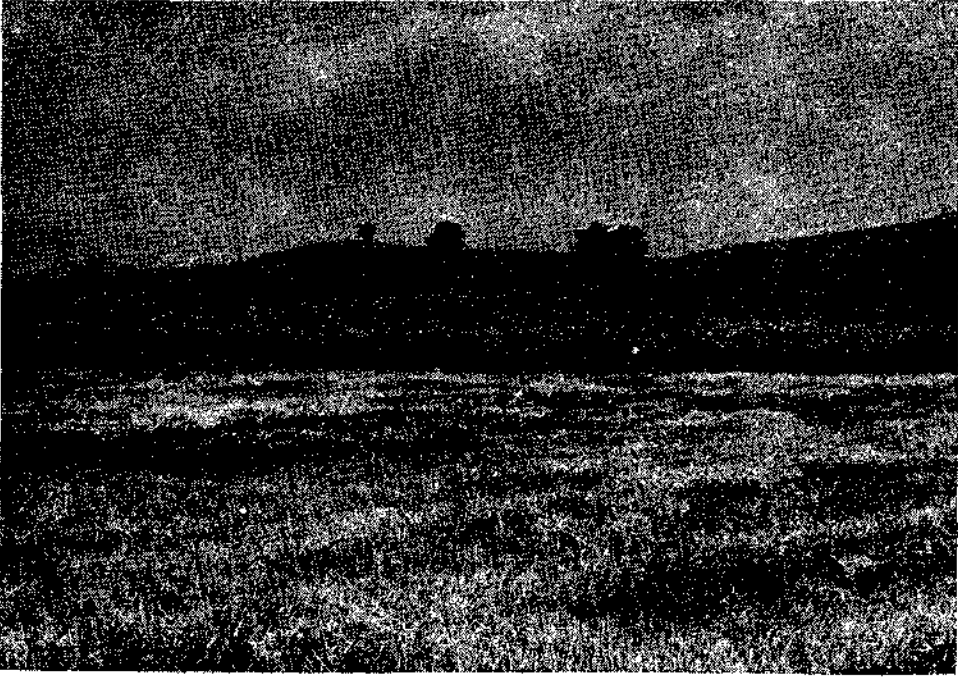
Resim 6: KÖRKUYU HÖYÜK KURŞUNİ-SİLAH RENKLİ KERAMİKLERDEN ÖRNEKLER

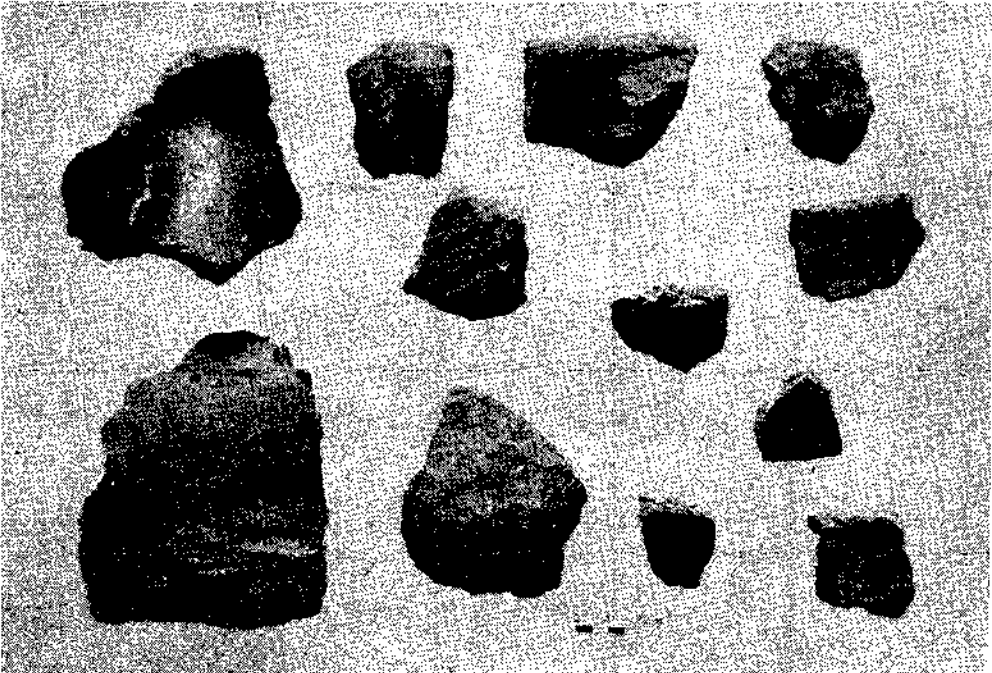
Resim 7: ÇAMUR HÖYÜK, KUZEYDEN

Resim 8: ÇAMUR HÖYÜK ERKEN KALKOLİTİK ÇAĞ BOYALI VE MONOKROM KERAMİKLERDEN ÖRNEKLER

Resim 9: KOCAGÖZ HÖYÜK, GÜNEYDEN

Resim 10: KOCAGÖZ HÖYÜK İLK TUNÇ ÇAĞ KERAMİKLERİNDEN ÖRNEKLER

BEYKÖY YÜZEY ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

(*) Hatice GONNET

Üç yıldır Afyon'un 40 km. kuzeybatısında bulunan Beyköy ve çevresinde arkeoloji araştırmaları yapıyoruz. Bu araştırmalar Fransız Kazıları Kurulunun sağladığı kredi ve Türk Kültür Bakanlığının izniyle gerçekleşmişlerdir. Kendilerine teşekkür ederiz.

Çalışmalarımıza Bakanlık temsilcisi olarak katılan Afyon Müze Müdürü Ahmet Topbaş'a, Müze asistanlarından Ahmet İlaşlı'ya, Bakanlık elemanlarından Meliha Coşkun'a, planlarımızı derleyen Yaşar Eröztürk, Yaşar Güngör, Ahmet Topbaş ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü mimarı Serge Sadler'e, ve bir de çanak-çömleklerimizi inceleyen P.-E. Pecorella'ya teşekkürlerimizi tekrarlarız.

Beyköy, bilindiği gibi, arkeoloji dünyasına, ünlü İngiliz arkeologu Ramsay tarafından, 1884 yılında höyükte bulduğu hiyeroglif yazıtlı bir taş kalıntısı nedeniyle tanıtılmıştır. Taşın o zamandan beri kayıp olmasına rağmen, Ramsay'in bıraktığı çizim üzerindeki çalışmalar, bu yazıtın Hitit İmparatorluk devrine ait olduğunu saptamışlardır. Demek oluyor ki, bir yandan Ramsay'in hiyeroglifli taşı Beyköy'de Hitit yerleşmesini olası kılarken, öbür yandan da aynı höyük üzerinde bizim toplamış olduğumuz, yazıtla çağdaş (Geç Bronz) çanak çömlek kalıntıları da, varlıklarını Hitit metinlerinden bildiğimiz, Batı Anadolu yerel krallıklarına tanıklık etmektedirler. Beyköy Höyüğü yetim, tek başına bir höyük değildir, kuzeyden güneye bir çizginin üzerinde sıralanan ve aynı devirleri içeren (Geç Kalkolitik, II., I. Bin'den Osmanlı

(*) Dr. Hatice GONNET, Fransız Bilimsel Araştırma Merkezinde (CNRS) hititolog.

devri) dört höyük silsilesinden biridir : Malatça, Beyköy, Ablak ve Sipsin. Bunlardan en önemlisi, hiç şüphesizdir ki, antik Meros'la kesin olarak özdeş kılınmış olan Malatça Höyüktür. Son yıllarda da antik Meros'un, yani Malatça'nın, Geç Bronz devrinin Batı Anadolu yerel krallıklarının en güçlüsü olan Mera/Mira olup olmayacağı sorunu ortaya atılmıştır. Bu sorun, araştırmalarımızın düğüm noktalarından biridir.

Şimdiye dek Friky'a'da, tarihi Frikler'le başlatıp bölgenin tüm kaya anıtlarını hiçbir tipolojik etüd ve karşılaştırma yapmaksızın, herhangi somut bir kanıt ortaya koymaksızın, Frikler'e maleden sistematik kolaylığın artık bilimsel açıdan çıkmazda olduğu görünmektedir. Nitekim, Friky'a'da bizden önce veya tarafımızdan bulunmuş kaya yapıtlarının bir türünün Frik öncesi, yani Geç Bronz devrine ait olabileceklerini öneriyoruz. Çalışma hipotezimiz budur ve bundan böyle araştırmalarımızı, hiç bir devri ihmal etmeksizin, daha çok alanımız olan Geç Bronz çağıyla, Hitit-Frik ilişkilerine yönelttik.

Şimdi, önce köydeki çalışmalarımıza, sonra da çevre araştırmalarımıza değineceğim :

Beyköy, tüften kayalık bir tepeciğe kurulmuş ve bizim etrafında beş arkeolojik alan saptadığımız bir köydür.

1. alan : Köyden 2 km. güneyde yer alan höyük ve çevresidir.

2. alan : Etrafı 600 m.'lik gelişigüzel yapılmış, harçsız bir duvarla çevrili köyün mezarlığıdır. Mezarlığın içinde, «dayanağının ortası çıkıntılı» ve 2. küme olarak sınıflandırdığımız, Beyköy'ün 4 kaya-koltuğundan biri bulunmaktadır. Bu koltuğun etrafında, Frik, Roma mezarlarıyla, bir Erken Bizans ortak mezarı yer almaktadır. Bu ortak mezara, Ramsay'ın taşını ararken kaldırdığımız bir taşın arkasından göçen toprak yığınının altından ortaya çıkan duvar nedeniyle rasladık, ve bildirimize karşılık Bakanlık'tan Müze'ye gelen tel emirle üzerinde çalıştık. Ortak mezar, doğu-batı doğrultusunda 12 mezardan oluşmaktadır. Mezarlardan hiçbir ölü hediyesi çıkmamıştır, fakat buna karşılık, ikisi etüdde olan, eksiksiz 11 iskelet bulunmuştur.

Genel mezarlığın duvarından kurtardığımız eserlerden yalnız bir Bizans kilise kürsü kalıntısıyla (mermer), koç biçiminde iki yönü kabartmalı bir Selçuk mezar taşını görüyoruz.

3. alan : Köyün doğusundaki kayalık Yumrutepe'lerdir. Yumrutepe I, tepelerin en büyüğü olup, doğu yamacı dört doğal ta-

raçaya açılmış 48 mezardan oluşan bir mezarlıktır. Mezarların çoğu Roma devrine ait olduğu halde, Roma devrinde tekrar kullanılmış Frik mezarları ve hatta bize göre Frik öncesi mezarları da bulunmaktadır.

En üst taraçadaki (A) onbir mezar bizce, en eski, Frik öncesi diyebileceğimiz mezarlar olup B taraçasındaki kabartmalı ve banketli panolarla örgensel bir bütün ortaya getirmektedirler. Bu panoların yapısal nitelikleri, görüldüğü gibi kartuş kavramındadır. c panosu, F. Steinherr'in üzerinde kanatlı Hitit güneş kursu gördüğünü sandığı, fakat aslında bir kartuşun alt çizgileriyle doğal bir delikten başka birşey olmayan bir yapıttır. e-f panolarının önünden Yumrutepe'nin, I. kümemize giren kütleli ve ilkel tip olarak sınıflandırdığımız kaya koltuğu bulunmaktadır. d panosu en ilginçlerinden olup, paralelini Hitit Yazılıkaya'sında bulmaktadır; banketli, dirsekli, kabartmalarını kaybetmiş bir panodur.

A taraçasındaki, bu en eski mezarların bazılarında, kaya çanakları dediğimiz yapıtlar vardır. Oluklu, oluksuz ve «tava biçimi» olarak üçe ayırdığımız bu çukurcuklar dizgesinin paralellerine Anadolu'da Hitit merkezlerinde rastlamaktayız (Yazılıkaya, Kızlarkaya-sı, Osmankaya, Fraktın, Sirkeli). «Tava» biçimli dinsel kaplar Urartular ve Etrüskler'de de devam etmektedir.

Yumrutepe'nin en alt taraçasında (D), yakma tekniği izleri gösteren 23 Roma mezarı vardır. Bunlar bizden önce açılmış, içleri çöplüğe dönüştürülmüş olmalarına rağmen, biçimlerinin özellikleri dikkatimizi çekmiştir, ve planlamaları yapılırken içlerindeki dolgu topraktan ve çevrelerinden, definecileri ilgilendirmeyen veya görmedikleri ölü hediyeleri bulduk. Bunlardan en eski eser bir Frik fibulasıdır.

4. alan : Köyün kuzeyinde, Karaçayır mevkiindeki pınara hakim sırakayalardır. Daha basit olmasına rağmen, kavram ve boyutlarıyla Eflatunpınarı hatırlatır.

5. alan : Köyün batısında 8 Roma mezarından oluşan bir mezarlıktır ve bizim kütleli/erken tip olarak sınıflandırdığımız kaya koltuklarının en ilginç örneğini vermektedir.

Beyköy çevre araştırmalarımıza gelince, bunlardan en çok önem taşıyan **Sarıalan, Menekşekaya, Demirlikale** ve **Sulumanastrı**'dan söz edeceğim :

Beyköy'den 3 km. kuzeybatıda bulunan, doğu-batı çizgisinde, 200 m. uzunluğunda, güneye bakan ve İncedere'ye hakim **Sarıalan**

sırakayaları araştırmamızın en ilginç buluntusudur. Çünkü, bu sırakayalar, kaya koltukları, sunakları, kaya çanakları, su olukları, dikilitaşı ve havuzu adını verdiğimiz yapıtlardan oluşan bir kutsal alandır. Ve Sarıalan, bize göre, Hitit metinlerinde NA hekur adıyla geçen, Hitit tipinde, kutsal kayalık ve sulak, yağmur ve dolayısıyla «bereket» inancını içeren bir açikhava mabedidir.

Menekşekaya'dan da oluklu çanakların en ilginç örneğiyle, Alcahöyük yakınlarındaki Kalınkaya Hitit taş ocağında bulunan yarım daire biçiminde çalışılmış olan kaya çıkıntılarını hatırlatan yapıtları görüyoruz.

Sulumanastır'ın da kendine özgü dikey oluklu kaya çanağının yapısal paralelini yalnız Boğazköy'ün Ambarlıkaya'sında rasladığımızı vurgulamak isteriz.

Son olarak ta gene Hitit Yazılıkaya'sıyla kurabildiğimiz bir bağlantının üzerinde duracağız : bu da **Demirlikale**'de rastladığımız çift nişle, Yazılıkaya'da B odasındaki, ortamları, boyutları, biçimleri ve hatta yöntemlerine kadar eş olan çift nişler arasında kurabildiğimiz ilginç bağlantıdır.

Bütün bu benzerlikler bir raslantı olamaz, bizce aynı dinsel ihtiyaçlara cevap veren yapıtlardır.

Buluntularımızı Hitit eserleriyle karşılaştırmakla bunların Hitit olduklarını söylemek istemiyoruz. Yalnız ne var ki, Frikya'da bir tür yapıtların Geç Bronz çağına tarihlenebileceklerini öneren çalışma hipotezimiz, beş kanıt tarafından desteklenmektedir :

1. Bir Hitit İmparatorluk devri hieroglif yazıtının Beyköy Höyüğünde bulunmuş olması (Ramsay).
2. Aynı höyükte Geç Bronz seramiğinin varlığı.
3. Kaya buluntularımızın yapısal niteliklerinin paralelllerine yalnız Hitit merkezlerinde rastlanması.
4. Bu yapıtların işlevlerini de gene Hitit metinlerinden aldığımız verilerle açıklayabilmemiz.
5. Bu tür yapıtların, Frik oldukları kesin olan geometrik, titiz çalışılmış yapıtlarla gösterdikleri teknik, tipolojik ve kavramsal çelişkiler.

Üç yıldır sürdürmekte olduğumuz Beyköy çalışmalarına geçici olarak ara vermeğe karar verdik. Bu da akla gelebileceği gibi araştırmamızın verimsizliği değil, tam aksine, buluntularımızın çokluğu ve yoğunluğudur. Bunları bir an önce tanıtmak amacıyla yayını hazırlamak nedeniyle Beyköy çalışmalarına ara veriyoruz.

ÇAVUŞTEPE KAZISI ÇALIŞMALARI

(*) Afif ERZEN

1981 Çavuştepe kazısı çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığı altında, Doç. Dr. Mehmet Özsait, Doç. Dr. Ali Dinçol, Uzman Restoratör Sait Başaran, Mimar Serpil Özügurlu, Bakanlık temsilcisi Ömer Severoğlu, Eskiçağ Tarihi mezunu Yavuz Özgüldür ve Eskiçağ Tarihi Kürsüsü öğrencilerinden Tunçer Kaya, Serdar Duruel, Mutlu Akdoğan ve M. Tarık Kırmızı'dan oluşan bilim heyeti tarafından 17 Ağustos - 5 Eylül 1981 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Çavuştepe 1981 kazıları Yukarı Kale ve Aşağı Kale çalışmaları olarak iki ana bölümde toplanmaktadır.

Yukarı Kale Çalışmaları

- 1 — Kuzey Surları,
- 2 — Mabedin kuzeybatısındaki II. mekân
- 3 — Mabedin doğu avlusu ve temenos duvarı arası
- 4 — Mabedin güneyindeki teras duvarı

Aşağı Kale Çalışmaları

- 1 — Güney surları
- 2 — Pithoslu mekan ile mabed arasındaki sahada yapılan sondajlar
- 3 — Kuzey surları «Büyük Kule» iç mekanı

(*) Prof. Dr. Afif ERZEN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

YUKARI KALE ÇALIŞMALARI

1 — Bu yıl Yukarı Kale Kuzey Surlarında yürütülen kazı çalışmaları, batı-doğu istikametinde 15.30 m.'den itibaren doğu yönünde devam ettirilmiştir. Hafriyat sonunda doğu yönünde 27.10 m.'lik bir kısım açılmış ve böylece kuzey surları batı ucundan itibaren 42.40 m.'si meydana çıkarılmıştır. Bu çalışmalar esnasında her noktada ana kayaya kadar inilmiştir. Ana kayadan itibaren surların yüksekliği ortalama olarak 2.50 m.'yi bulmakta, surlar genellikle 4 taş dizisinden oluşmaktadır. Sur duvarı aşırma tekniğiyle yapılmıştır (Resim 1). Bu yılki çalışmalar neticesinde iki bastion ve bir kurtin tamamen, bir kurtinin de yarısından fazla bir bölümü açılmış oldu. Bastion ve kurtin uzunlukları; bastion 5.45-5.40, kurtin 8.50 m. ve ikinci kurtinin 5.60 m.'si açılmıştır. Bastion çıkıntıları 1 m.'dir. Gelecek yıl kuzey surlarının açılmasına devam edilecek ve muhtemelen tamamen açılmış ve böylece Yukarı Kale sur çemberi ve planı meydana çıkmış olacaktır.

2 — Yukarı Kaledeki tapınağın daha önceki yıllarda açılmış olan batı alanının alt yapısını anlayabilmek için bu alanın batı kenarından 1 × 1 m. boyutunda bir sondaj yeri açılmıştır. Sondaj çalışmaları esnasında 0.50 m. derinlikte muntazam derzleri olan zemin kerpiçine rastlanmıştır. Bu kerpiç zeminin 0.15 m. altında Urartu mıcırına ve bunun hemen altında da taş blokaja rastlanmıştır. Çavuştepe'nin diğer yerlerinde de görüldüğü üzere, düzgün bir zemin elde etmek için irili ufaklı taşlar ve onun üzerinde ince çakıl taşlı mıcırla alanın üzeri örtülmüştür. Aynı şekilde mıcır ve taş blokaj Aşağı Kale İrmuşini mabedinin ön avlusunda da görülür. Ancak aradaki fark, Aşağı mabed avlusunun dörtgen şeklindeki taş bloklarla kaplanmış olmasına karşılık, bu alanın zemin kerpiçi ile kaplanmış bulunmasıdır (Resim 2).

Geçen sene kazılan mabedin kuzeybatısında ikinci mekân olarak nitelendirdiğimiz ve maden eritme ocaklarının bulunduğu alanın temizliği yapılmış ve ocaklar ortaya çıkarılmıştır. Bu yıl güneydoğu köşesinde geçen yıl açılmamış duvar kenarları temizlendi ve burada yanık tabaka, yanmış tuğla ve kesif şekilde odun kömürü tabakasına rastlandı. Bu alanın ocak bulunmayan kuzeybatısında bir sondaj çalışması yapıldı. Burada gene bir mıcır döşeme meydana çıkarıldı ve üzerinde 0.15 m. kalınlıkta bir kerpiç döşemenin yer aldığı görüldü.

Mabedin kuzeybatısındaki II. mekânın güney duvarından 2.20 m., doğu duvarından 0.80 m. mesafede, 0.20 m. çapında ve 0.20 m.

derinliğinde havalandırma deliği bulunan ve maden izabesinde kullanıldığı anlaşılan bir fırın bulunmuştur. Ayrıca aynı alanda yine havalandırma kanalı bulunan 2 ocak da ortaya çıkarılmıştır. Böylece bu alanda izabe fırınlarının bulunduğu anlaşılıyor ki, bu durum bu seneki Yukarı Kale çalışmalarının en önemli sonuçlarından birisidir.

Madencilik Atölyesi

Bu alanda yaptığımız incelemeler sonunda, bir madencilik atölyesine rastladık. Alanda 1980 yılı çalışmalarında da araştırmalar yapılmış ve madencilik atölyesi olabileceğini gösteren bazı ipuçları elde edilmiştir ki, bunlar kazı sırasında meydana çıkan madeni cüruf parçalarıydı. Bu seneki çalışmalarımızda bu alanda daha geniş ve daha ayrıntılı araştırmalar yapılmıştır. Öncelikle Urartu katına önem vererek bunun üzerindeki tabakalar temizlenmiştir. Çalışmalarımız sırasında mekânda yer yer kesif ve kuvvetli bir yangın tabakasıyla da karşılaştık. Bu tabaka arasında belirli bir plan göstermeyen düzensiz altı adet ocağa rastlanmıştır (Resim 3). Ocaklar Urartu dönemine ait döşemenin içine oyularak yapılmış olup, biri dışında çapları 20 ile 30 cm. arasında değişen büyüklüktedir. Derinlikleri ise 20 cm. dir. Ocakların sıvasını teşkil eden mühre, devamlı ateşe maruz kaldığı için sertleşmiştir.

Bu çalışmalarda ocaklara açılan ve döşemenin altında kuzey yönüne doğru giden 20 cm. çapında havalandırma kanallarına rastlanmıştır. Bu kanalların hava akımını sağlamak için boru vazifesini gördükleri anlaşılmıştır. Ocakların temizliği sırasında yanmış tunç parçaları yanında, maden cüruf ve pota parçaları ele geçirildi. Yangın tabakaları içerisinde odun kömürü ile karışık bol miktarda taş kömürü cürufuna rastlanması, izabe yapılırken taş kömürünün de kullanılmış olduğu tesbit edilmiştir. Buraya taş kömürünün yakın bir yöreden muhtemelen Gürpınar'a bağlı Şahmanis köyünden getirildiği sanılmaktadır. M.Ö. I. binin ilk yarısında Urartu iskân merkezlerinde, Çavuştepe Yukarı Kalesinde gösterdiğimiz kalıntılarıyla, böyle bir madencilik atölyesinin gün ışığına çıkartılmış olması, madencilik bakımından oldukça ilgi çekicidir.

3 — Mabedin doğu avlusunda, mabedin 10 m. ilerisinde 3 × 4.50 m. ebadında bir sondaj çalışması yapılmıştır. Bu alanda çalışmalar yürütülürken 1.30 m. derinlikte Urartu mıcır tabakasına rastlandı. 1.10 m. derinlikte Ortaçağ'dan kalan bir tandır bulun-

du. Tandır 0.40 m. çapında, 0.50 m. derinliğinde ve kuzeye doğru 0.50 m. sonra bir havalandırma deliğine sahiptir⁽¹⁾. Bu alanın 2.50 m. daha doğusunda 3.50 × 2.50 m. ebadında bir sondaj çalışması daha yapılmıştır. Bu sondajda da 1.55 m. derinlikte Urartu mıcır zemine ulaşıldı.

Bu alanda da Ortaçağ'dan kalmış ve tahrip edilmiş bir tandıra rastlanılmıştır. Tandır üst yüzeyden 1.45 m. derinlikte ele geçmiş olup, 0.60 m. çapında ve 0.15 m. yüksekliğindedir. Hava deliği mevcuttur. Tandırın hemen yanında 0.80 m. derinliğinde 1.55 m. genişliğinde taş zemine sahip bir zahire çukuru bulunmuştur. Her iki alan arasında 1.40 m. genişliğinde, 0.50 m. derinliğinde Urartu kerpiçi zemininden oluşan bir zahire çukuru (silo) daha bulunmuştur. Böylece tapınağın doğu avlusunda doğudaki temenos duvarına 3.50 m. genişliğinde bir koridor açılmış ve bu koridor üzerinde Ortaçağ'dan kalma muhtelif çapta zahire çukurları ve tandırılar tesbit edilmiş oldu.

4 — Bu alanda yürütülen çalışmalarda mabedin güneyine doğru inen 17.50 m.'lik bir taş teras duvarı ortaya çıkarılmıştır. Tapınaktan sonra güneye doğru 8.50 m. uzunluğundaki duvarın genişliği 1.75 m., yüksekliği 1.40 m. (açıldığı kadarıyla) olarak saptanmıştır. Taş blokların ebadları 0.50 × 0.65 × 0.70 m. olarak tesbit edilmiştir. Tapınaktan 3.50 m. güneye doğru gidildiğinde duvar üzerinde Ortaçağ'a ait iki adet tandır bulunmuştur. Tandırlardan bir tanesinde, taş bloklar arasındaki boşluklar hava deliği olarak kullanılmıştır. Duvarın hemen yanındaki alanda 0.60 m. yüksekliğindeki Ortaçağ'dan kalma mahalli deyme göre bir gözlü tandır bulunmuştur. Duvarın geri kalan kısmı yüzeyden itibaren ortaya çıkarılmış ve bitiminde duvarın 5.60 m. uzunluğunda bir bastion yaparak doğuya doğru devam ettiği ve bu kesimde (batı-doğu yönünde) duvarın aşırma tekniğiyle inşa edilmiş olduğu tesbit olunmuştur. Böylece mabed cellasıyla teras arasındaki bağlantıyı teşkil eden 17.50 m.'lik bir taş duvar meydana çıkarılmış ve daha önceki plânda noktalı olarak gösterilmiş bulunan doğu-batı yönündeki teras duvarının batı köşesi de tesbit edilmiş bulunmaktadır. Gelecek sene bu taş duvarın gerek doğusunda gerekse güneyinde çalışılacak, ana kayaya kadar inilecek ve yüksekliği tesbit edilmiş olacaktır.

Ayrıca Yukarı Kale kuzey surunda molozlar içinde ve 2.50 m. kadar derinlikte bir bazalt yazıt parçası bulunmuştur. Parçanın sağ

(1) Aynı tandır geleneğinin bugün dahi Çavuştepe köyünde Mehmet Kuşman'ın evi önünde işlev yaptığı görülmektedir.

kenarı, blokun düzeltilmiş yüzü, sol tarafı tahrip edilmiş olup, yukarı kısmı da aynı şekilde kırıktır. Yüksekliği 20 cm. genişliği 17.5 cm. ve derinliği 20 cm. olan parçada sadece iki satır kalıntısı görülmekte olup, alt kısmı boş bırakılmıştır. Doç. Dr. A. Dinçol'un bildirdiğine göre ilk satırda bir işaret kalıntısı varsa da teşhis edilememektedir. İkinci satırın son işareti ise -si dir. Muhteviyatı hakkında birşey tahmin edilemezse de bir yapı kitabesi olması kuvvetle muhtemeldir. Bu çivi yazılı Urartu kitabe parçası, bu durumuyla fazla birşey ifade etmiyorsa da, yine de Yukarı Kalede de Urartu kitabelerinin bulunmuş olduğuna dair bir delildir (Resim 4).

AŞAĞI KALE ÇALIŞMALARI

1 — Önceki yıllarda Aşağı Kale güney surlarında yürütülen çalışmalar sonunda, sadece pithoslu mekânın güneyindeki güney sur duvarı, pithoslu mekânda yürütülen çalışmaları engellememesi açısından açılmamıştı. Bu yıl bu alanda yürütülen yoğun çalışmalar neticesinde, bu kısım tamamiyle açılmış ve böylece güney surları planındaki boşluk doldurulmuştur. Çalışmalar sonunda bu alanda, iki bastion ve iki kurtin tamamen ortaya çıkarılmıştır. Doğu-batı yönünde birinci bastion 3.60 m., birinci kurtin 6.65 m., ikinci bastion 3.60 m. ve ikinci kurtin 5.10 m. uzunlukta olup, bastion 1 m. derinliğindedir. Yoğun çalışmalar neticesinde doğu-batı yönünde 19 m.'lik bir kesim tamamen açılmıştır. Üst seviyeden ortalama 4 m. derinliğe kadar inilmiş ve bir taş sırası meydana çıkarılmıştır. Bu taş dizisinin üst tarafında 4 m. yüksekliğinde kısmen düzenli kısmen bozulmuş kerpiç duvar elde edilmiştir (Resim 5). Gelecek yıl ana kayaya kadar inilerek bu kısımdaki sur duvarının yüksekliği tesbit edilecektir.

2 — Aşağı Kalede yürütülen çalışmaların önemli bir kısmını da mabed ile pithoslu mekân arasındaki sondajlar teşkil etmiştir. Pithoslu mekânın hemen batısında 3 × 3 m. ebadında (1) nolu, mabedin kuzeydoğusunda ise 3 × 3 m. ebadında (2) nolu sondajlar açılmak suretiyle mabetle pithoslu mekân arasındaki sahada mekân araştırması yapılmıştır (1) nolu sondajla (Resim 6) mevcut üst yüzeyden 0.50 m. derinlikte düzenli ve derz yerleri belli olan kerpiç bir zemin ortaya çıkarılmıştır. Sondajın güney köşesinden kuzeye doğru 3.10 m. mesafede kerpiç zemin son bulmuştur. Bu durum karşısında sondaj da kuzeye doğru genişletilmiş olup, mevcut üst düzeyden 0.90 m. derinlikte gene kerpiç bir zemin ortaya çıkarılmıştır. Tranşenin kuzey köşesinden itibaren bir metre daha

kuzeye gidilmiş ve 1.20 m. derinlikte III. bir kerpiç zemine daha rastlanılmıştır. Kuzeye doğru tekrar 1 m. açılmış ve 1.40 m. de IV. kerpiç zemin ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sonunda, 0.50 m. deki kerpiç zeminden itibaren kuzeye doğru gayet düzenli bir teraslama yapılmak suretiyle bu üst kerpiç zeminin üzerinde yükselen yapıya zemin teşkil ettiği anlaşılmıştır.

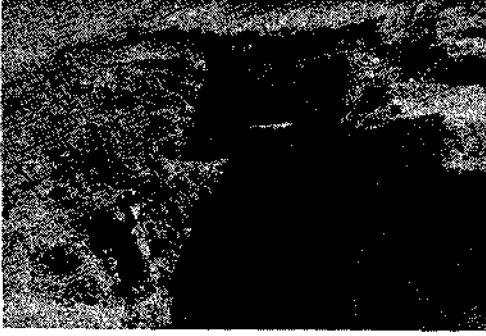
Tranşenin güneydoğu köşesinin batı kısmında ve 5.20 m. mesafede bir taş dizisine rastlanılmıştır. Fakat bu dizi 3.10 m. kuzeye doğru devam ettikten sonra kesilmiştir. Sondaj açmasının güneydoğu köşesinden kuzeye doğru 12.50 m. gidildiğinde, kuzeydeki taş istinat duvarının köşesine gelinmiştir. Tranşeden itibaren istinat duvarının üstüne kadar teraslama sisteminin devam ettiği tesbit edilmiştir. Kuzey istinat duvarına gelindiğinde önce bu istinat duvarının güney ve batı yönünde devam edip etmediği araştırılmıştır. Güney yönde yürütülen çalışmalar neticesinde duvarın güney yönde 3 m. daha devam ettiği anlaşılmıştır. Taş duvar sırası bu noktadan itibaren batı yönüne dönmüş ve 1.60 m. batı yönünde ilerledikten sonra kesilmiştir. Bu çalışmalar sırasında güney yönde ilerleyen istinat duvarının üzerinde düzenli kerpiç bloklar ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bu istinat duvarını teşkil eden taş bloklarının ana kaya zeminle birleştiği yerdeki derinliğini ortaya çıkarmak için kuzeyde, duvar dibinde derinlik sondajları yapılmış ve üst taş hizasından 2.70 m. derinliğe inildiğinde ana kaya zemine ulaşılmıştır. Duvarın diğer noktalarında da yapılan ufak sondajlar neticesinde duvarın 1.00, 0.90 ve 0.80 m. ebadında üç taş bloktan teşekkül ettiği anlaşılmıştır. Düzenli dikdörtgen bloklardan oluşan ve itinalı sur duvarları kadar görkemli olan bu teras istinat duvarının üzerinde önemli bir binanın varlığını kabul etmek gerekirse de kerpiç ve taş blokajdan başka elimize herhangi bir bina kalıntısı geçmemiştir. Ancak bu istinat duvarının bir kısmı doğuda büyük pithoslu mekânların istinat duvarı görevini de yapmıştır (Resim 7).

(2) Nolu sondaj 3×3 m. ebadında olup 0.40 m. derinlikte kerpiç bir zemin elde edilmiştir. Sondaj, batı ve doğu yönlerinde 0.70 m. ve her iki tarafta bulunan taş bloklara kadar yürütülmüştür. Alanın güneyinde 1.50 m. sonra kerpiç blokların bittiği görüldü. Kuzey tarafında ise 5.50 m. sonra kerpiç zeminlerin son bulunduğu anlaşıldı. Bu alanda, arasında derz yerleri görülecek kadar düzenli döşenmiş kerpiç basamaklar görülür ki, bunlar kuzey yönde 8 basamak teşkil etmekteydi. Güney yönde ise 3 kerpiç basamak tesbit edilmiştir. Basamaklar üst düzeyden itibaren bir ker-

piç blok yükseklikten başlayarak 0.50 m. ye kadar kademeler teşkil etmektedir.

3 — Kuzey surları üzerinde bulunan ve önceki yıllarda açılmış olan «Büyük Kule» denilen mevkideki çalışmalar esnasında kule içi mekânında, taş duvarın oturduğu ana kaya zemine kadar inmeyi ve kule içindeki muhtemel yapı kalıntılarını ve mekânları ortaya çıkarmayı amaçladı.

Kule içinde yürütülen derinlik sondajları sırasında mevcut yüzeyden 0.30 m. derinliğe inildiğinde, 0.25 m. kalınlığında, 4 m. boyunda bir ahşap kalas kalıntısına rastlanılmıştır (Resim 8). Kule duvarının hemen dibinde bulunan bu ahşap kalasın kule üzerinde yükselen kerpiç bir yapının hatıllarına ait olabileceğini düşünmekteyiz. Bu ağaç hatılın 4 m. boyunda olması da bize kule üzerinde büyükçe bir yapının yer alabileceğini göstermektedir. Kule içi derinlik sondajı mevcut üst taş dizisinden itibaren 3.70 m. derinliğe inildiğinde ana kaya zemine ulaşılmıştır. Ayrıca Büyük Kule içinde ana kayanın batı yönünde yüseldiği görülmüştür. Büyük Kule içinde ana kayanın kuzeyinde yürütülen çalışmalarda, 0.30 m. derinlikte oldukça düzenli ve derz yerleri görülen kerpiç bloklardan oluşan bir zemine rastlanılmıştır. Çalışmalar sonunda bunun ana kaya üstünde, taş blokaaj üzerinde oluşturulmuş kerpiç bir zemin olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca tranşenin doğu duvarı üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde, burada da bir kerpiç duvar ortaya çıkarılmıştır. Büyük Kule içinde 1.10 × 1.00 m. ebadında ortası delik büyükçe bir kare şeklinde taş (muhtemelen tuvalet taşı?) bulunmuştur. Gelecek sene Büyük Kale'nin açılmamış mekânları açılacak ve iç planı tamamıyla ortaya çıkarılacaktır.

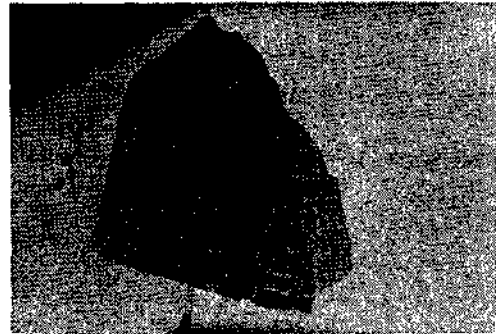
Resim 1

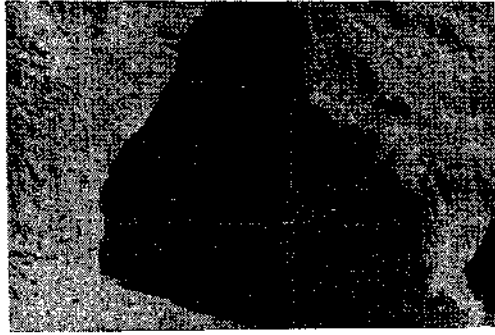
Resim 2

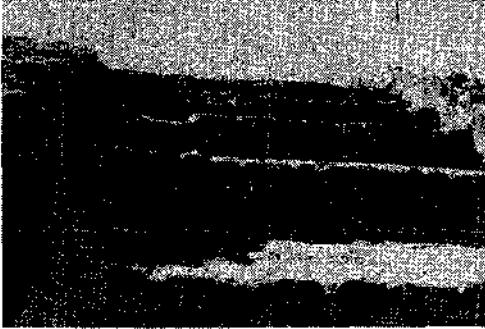
Resim 3

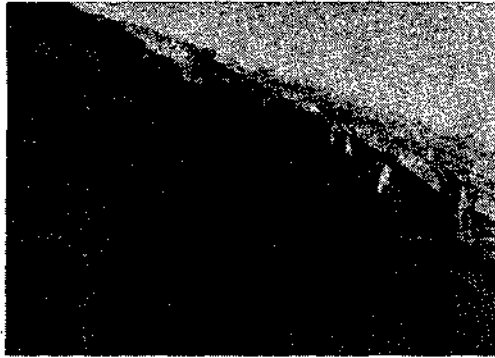
Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

KALEKÖY 1981 KAZI SONUÇLARI RAPORU

(*) Tomris BAKIR

1980 kazı mevsiminde elde edilen veriler sonucu Kale'nin güney girişinde bu yıl, giriş koridorunun batısında kazı yapılarak, Demir çağlarda Kale girişine ait yapıların durumunu anlama amacı güdülmüştür. Bu alanda sırası ile Bizans, Geç Roma, M.Ö.7.ve 8. yüzyıllara ait mimari kalıntılar ile bunları tarihleyici seramikler ele geçmiştir. Kazı alanının kuzeyinde gerek seramikler gerekse sikkeler yardımı ile Bizans devrine tarihlenen oval bir yapı ve içinde Bizans sikkelerinin bulunduğu bir tandır, bu alandan güneye doğru ana kayaya paralel ve duvar örgüsü içinde bir Bizans sikkesi bulunan bir duvar ve güneydeki girişi kapatan Bizans duvarına paralel ve o duvarın iç sırası olduğu anlaşılan ince bir duvar bu alandaki Bizans yerleşmelerine ait kalıntıları gösterirken, kuzeydeki tandırlı mekanın hemen altında yerel Roma seramiği veren bir tabakada da geç Roma yerleşmesinin izlerine rastlanmıştır. Ana kayaya paralel Bizans duvarı ile girişi kapatan Bizans surunun arka sırası arasında bir duvar izine daha rastlanmıştır. Burada bir gömüt ve gömüt ile aynı seviyede bulunan ve M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen seramikler ele geçmiştir. Kale'de diğer açmalarda aynı stratigrafi izlenmelidir. Ortaçağ döneminden önce zayıf bir geç Roma yerleşmesi ve bunun da altında 6. ve 7. yüzyıllara ait yerleşmelerin izleri böylece bu yıl Güney Giriş'de de saptanmış oluyor. Geçen yıl ortaya çıkan giriş koridorunu güneyde Demirçağda kapatan kalın sur duvarının anlamı da bu yıl açığa çıkmıştır. Bu sur duvarının bu yıl iç sırası da bulunmuş, ancak batı köşe Ortaçağ duvarları ile oldukça tahrip edilmiştir. Gene de bu duvarın

(*) Doç. Dr. Tomris BAKIR, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

kuzeye doğru döndüğü, ortaya çıkarılan iri bir blok taş ile anlaşılmıştır. Batıdan gelip kuzeye doğru dönen bu sur duvarı kuzeyde, batıdaki ana kayaya bitişik olarak devam etmektedir. Bu duvarda iki mimari evre saptanabilmektedir. Arada kalan iri blok taş ile, ana kaya ucundaki açıklık anlamlıdır. Bu bize, Demirçığ'da batıdan bir giriş olduğunu göstermektedir. Bu girişin önündeki set duvarı da iki evreli mimariyi bir kez daha kanıtlamaktadır. Bu yeni girişin doğusunda ve kuzeyinde ana kaya üzerinde döşeme de ele geçmiştir. Güney Giriş'de bu yıl yapılan kazı sonucu şu noktalar açıklık kazanmıştır:

- 1) Demirçığ'da Kale'de giriş batıda yer almaktadır.
- 2) Demirçığ Kale girişinde iki evreli bir mimari söz konusudur.
- 3) Demirçığ girişine ait döşeme ana kaya üzerinde yer almaktadır.
- 4) Bu nedenle, Demirçığ öncesinde Kale'de var olduğu şüphesiz Tunççığ yerleşmelerinin sur ya da Kale girişinin bu alanda olmayacağı açıklık kazanmıştır.

NİŞLİ ALAN

Bu yıl Nişli Alan'da büyük ve küçük Niş'ler önünde yer alan sette tümüyle ana kayaya kadar inilerek çalışmalar tamamlanmıştır. Bu alanın geçen yıl ortaya çıkan ve Ortaçağa tarihlenen Şapel'den ötürü kutsal alan, fakat daha erken dönemlerde ise aynı zamanda gömüt alanı olarak kullanıldığı artık anlaşılmıştır. Gömüt tipleri ise dört grupta toplanmaktadır :

- a) Doğrudan düzensiz toprağa gömme,
- b) Kerpiç bloklarla çevrili mezar,
- c) Ölünün baş ve ayak uçlarına dikey taşlar dikilerek belirtilen mezar,
- d) Ölünün gömüldüğü çukurun üstünün plaka taşlarla kapatıldığı mezar.

Bu son gruba giren iki mezar büyük ve küçük nişlerin önünde bu yıl ele geçmiştir. Bunlardan Büyük Niş önündeki mezarda ele geçen iskelet ilginç bir buluntudur. İskelette in situ olarak demir

alet parçaları ele geçmiştir. Ameliyat, ya da işkence gibi durumlar söz konusu olabilir. İskeletimiz Proje Müdürlüğüne teslim edilmiş olup, Prof. Dr. Eşref Deniz tarafından incelenmektedir. İskelet gömülü biçimi ile Altınova Demirçay gömüt tiplerini anımsatmaktadır. Nişli Alan'da küçük niş önünde de ilginç bir buluntu olarak birbirine altlıkları ile bitişik iki at nalı şeklinde ocağın ele geçmesini sayabiliriz. Her iki ocakta ve çevresinde yanık ya da kül izi olmaması bu ocakların kutsal amaç ile, belki de bir nevi sunak biçiminde kullanıldıklarını düşündürmektedir. Ocaklar da kazı alanında tarafımızdan ilk restorasyon işlemleri yapılarak Elazığ Müzesine teslim edilmişlerdir.

F 14 II Açması :

Kale'de tabakalaşmayı veren ve geçen yıl kazımına başlanan F 14 I açmasına ek olarak, bu yıl F 14 II açmasında çalışılmıştır. Amaç, geçen yıl tam olarak saptayamadığımız Roma yerleşmesini araştırmak idi. Açmanın üst tabakaları geç, orta ve erken Bizans devirlerine ait buluntular verdi. Bunlardan en ilginç olanı benzerine M.S. 9.-13. yüzyıllarda Taşkun Kale'de rastlanan «Balık Kılçığı» tarzı örgüye sahip güzel korunmuş bir teras duvarıdır. Ayrıca bu açmada orta Bizans yerleşme katlarını tarihleyen ve M.S. 989-1028 arasında hüküm sürmüş Constantin VIII ile Basil II ve Romanus III dönemlerine ait sikkeler de ele geçmiştir.

F 14 I Açması :

Geçen yıl bu açmada 740.50 kodunda 11 kaptan oluşan in situ vaziyette ele geçen toplu buluntular, inilen bu en alt seviyedeki tabakanın M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına ait olduğunu göstermişti. Bu seviyeden itibaren, F 14 I açmasında bu yıl 2 m. daha derine inilmiştir. M.Ö. 6. yüzyıl tabakasının hemen altında açmanın güney duvarına bitişik bir teras duvarı 1 m. yüksekliği ile korunmuş olarak bulundu. Birbirini kesen duvarların bağlama tekniği, duvarların yönü ile bu Demirçay duvarı, bitişik açmadaki geç Bizans dönemine tarihlenen teras duvarı ile paralellik göstermektedir. Ancak duvar örgü teknikleri birbirinden farklıdır.

F 14 I açmasında bu yıl kazılan alanda sırası ile şu kronolojik tabakalaşma elde edilmiştir :

A) Üç evreli orta Demirçay

B) Orta Demirçay ile Erken Demirçay arasında yerleşim olmayan bir dönem

C) Erken Demirağ

Erken Demirağ tabakasının altında kuvvetli mimari izleri kazılmadan dahi kendini belli etmektedir. Bu da, bu yıl inilen en derin kod olan 738.40 kod'unun altında gelecek dönemde ya erken Demirağ'ın devamı ya da geç Tunçağ ile karşılaşacağımızı göstermektedir. Bu tabakaların tarihlenmelerini veren seramikler arasında Urartu seramik parçaları ve çok renkli bantlı bezekli olanlar dikkati çekmektedirler. Ayrıca Erken Demirağ'a tarihlenen tabakada, ocak, dibek taşı ve çöp çukuru ile iyi korunmuş bir oda tabanı da ilginçtir.

TÜMÜLÜS

Kaleköy Nekropol alışmaları kapsamında, Kale'nin 1,5 km. güneyinde bir tepe üstünde yer alan Tümülüs görünümlü yığma tepede kısa dönemli kazı ve araştırma yapılmıştır. 3 × 4 m.'lik bir açmada 2 m. derine inerek bu açmanın batı ve kuzeyinde yarmalar yapılmıştır. Herhangi bir kk buluntu ya da mezar odasına henüz rastlanılmamasına karşın, kuzey yarmada eğimli, 12 taş sırasından oluşan ve 1.55 m. yükseklikte bir destek duvarının ve de tepenin etrafını çevirir biçimde krepisi oluşturun taşların ortaya çıkması burada bir tümülüs olması olası arttırmıştır.

SONUÇ

Çok az sayıda müzelik eserin bulunmasına karşın, 1981 kazı çalışmaları, bir kurtarma kazısı olan Kaleköy'de amaçlananın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da Kale'de geç, orta ve erken Bizans, geç Roma, 6. yüzyıldan başlayıp 7. ve 8. yüzyılları içeren üç evreli bir orta Demirağ ve bundan da erken olarak erken Demirağ yerleşmelerinin varlığının anlaşılmış olmasıdır. Ayrıca Tunağ mimarisine ait izler de bu yıl belirlenmiştir.

Bundan sonra yapılacak, Kale'de Demirağ ncesi yerleşmelerini aığa ıkaracak alanlarda, yani F 14 1 açmasında kazı yapmak olacaktır.

BERICHT ÜBER DIE ARBEITEN DES JAHRES 1981 IN MİLET

(*) Wolfgang MÜLLER - WIENER

Im Jahre 1981 fanden in Milet zwei Arbeitskampagnen statt - eine vom 28.4. - 14.7. dauernde Frühjahrskampagne zum Aufarbeiten von Depotmaterial und von Grabungsfunden des Jahres 1980 sowie eine vom 25.8. - 7.11. dauernde Ausgrabungskampagne; im Frühjahr waren 3-4 Mitarbeiter, im Herbst eine zwischen 8-12 wechselnde Zahl tätig, denen als Vertreter der türkischen Antikenverwaltung Herr Ahmet Yüce (Museum Amasya) beigegeben war. Daneben waren im Herbst bis zu 24 örtliche Arbeiter beschäftigt. Für die Herbstkampagne gestellte Aufgaben waren.

1) die abschliessende Untersuchung der mittelalterlichen Befestigungsanlagen auf dem Kale tepe,

2) eine möglichst abschliessende untersuchung der Grossen Kirche,

3) Fortsetzung der Arbeiten in der 1979 begonnenen stratigraphischen Sondage westlich vom Buleuterion und

4) weiteres Aufarbeiten älterer Fundkomplexe in den Depots.

1) **Arbeiten auf dem Kaletepe (Theaterhügel)**: Nachdem bereits 1961 einige kleinere Sondagen im Bereich des mittelalterlichen Kastells unternommen worden waren (vgl. dazu W. Müller - Wiener, Ist. Mitt. 17, 1967, 279-290), wurde in diesem Jahr der Verlauf der wohl komnenischen Ringmauer soweit untersucht wie es ohne allzu grossen Grabungsaufwand möglich war. Dabei liess

(*) Dr. Wolfgang MÜLLER - WIENER İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Direktörü

sich an der langen Ortfront feststellen, dass nur an den gefährdeten Stellen im Norden und Süden Türme errichtet worden waren, während die einem direkten Angriff offenbar weniger ausgesetzte lange Ost-Kurtine in einer andernorts bisher noch nicht beobachteten Zickzack-Führung angelegt war. Auf eine detaillierte Klärung der stark verschütteten und weitgehend abgestürzten Westfront wurde aus arbeitstechnischen Gründen (zu hoher Personalaufwand bei vermutlich nur geringen Ergebnissen) verzichtet, zumal hier ohnehin mit einer etwa der Hangkante folgenden Mauerführung zu rechnen sein dürfte. Daneben wurde die Innenbebauung der älteren Kastellanlage oberhalb vom Theater an einzelnen Stellen durch Sondagen weiter untersucht.

2) **Arbeiten in der Grossen Kirche** : Dem bereits 1904 - 1906 ausgegrabenen, 1972 genauer aufgenommenen und durch einige kleine Sondagen untersuchten Kirchengebäude (vgl. *İst. Mitt.* 23/24, 1973/74, 131-137) gehen einige bisher noch recht unklar gebliebene Bauphasen voran, die es in diesem Jahr zu klären galt. Dabei zeigte sich, dass nach anfänglicher Nutzung des Gebietes in frühhellenistischer Zeit durch kleinere Wohnbauten (Phase I) hier im Laufe des 2. Jhs. v. Chr. ein grösserer Hallenkomplex errichtet worden ist (Phase II), der sich aber über das bisher freigelegte Gebiet hinaus noch erheblich nach Süden in nicht ausgegrabenes (und auch nicht im Besitz der Grabung befindliches) Gebiet erstrecken muss. Diese etwa 33,1 m breite Hofanlage war von Westen her durch ein im Verband der W-Mauer stehendes, jedoch nur in Fundamenten erhaltenes Propylon von dem vor dem Buleuterion sich erstreckenden freien Platz aus zu betreten; im Inneren lagen vor der West- und Nord-Wand relativ schmale Hallen (innere Breite ca. 2,5 m), während auf der fast völlig durch späte Mauerzüge überlagerten Ostseite wohl ein System unterschiedlich grosser Kammern und Räume zu ergänzen ist, von dem freilich nur einige Fundamentreste aus Porosblöcken zurückgeblieben sind. Auch im Westen und Norden sind in den Sondagen hauptsächlich die aus Poros- und Gneisblöcken bestehenden, tief in den hier nicht sehr tragfähigen Boden eingesenkten Fundamente erhalten; nur an einer Stelle hat sich noch die Marmorschwelle des Aufbaues erhalten, von dem im übrigen aber eine grosse Zahl im letzten Bau wiederverwendeter Spolien und zerschlagener Werkstücke zeugen. Danach war der Aufbau in dorischen Formen gehalten mit Resten zweier unterschiedlich grosser Ordnungen, deren kleinere offenbar zu den Hofhallen gehörte. Im späteren Baptisterium wiederverwendete

Antenquader mit der schon seit 1905 bekannten Inschrift (Milet I 7, 299 f. zu Regelungen des Asklepios-Kultes) scheinen zusammen mit den neugefundenen Fragmenten der grösseren dorischen Ordnung zu einem in diesem Bezirk anzusetzenden Bau zu gehören, der nach den Abmessungen aller Bauglieder der grösste bisher aus Milet bekannte dorische Einzelbau war; leider lässt er sich aber nicht innerhalb des Bezirkes im Grundriss fixieren, doch muss er nach seiner Grösse und dem Inhalt der Inschrift öffentliche oder kultische Funktionen gehabt haben.

Dieser - vielleicht infolge Alters oder nach Erdbeben baufällige (?) - Komplex wurde gegen E. 2./A. 3. Jh. n. Chr. in einer 3. Ausbauphase (Phase III) erneuert; dabei wurden die inneren Hallen niedergelegt und ein neues, ca. 2,5 m breites Opus-incertum-Fundament neben dem älteren Stylobatfundament eingebracht, das bei einem Aussenmass von ca. 19×21,5 m einen inneren Hofraum von etwa 14×16,5 m umschloss. Abdrücke grosser Quader auf diesem Fundament zeigen, dass sich darauf der Stufenbau wohl einer neuen Hofhalle erhob. Genau achsial zu diesem neuen Fundament liegen in der den Bezirk nach Süden hin begrenzenden neuen Südwand 3 unterschiedlich breite Türen, die eine Verbindung zu einem südlich anschliessenden Komplex (Hallenhof, Saalbau?) bildeten (vgl. Milet I 7, 225 ff.). Beide Bereiche waren reich ausgestattet; Reste des Architekturdekors und des Hallenaufbaues haben sich z. T. in den Sondagen, z. T. in den Mauern der Kirche verbaut gefunden: Basen, Teile eines Konsolgebälks, zahlreiche abgeschlagene Stücke von Kapitellen, ein Inkrustationskapitell sowie ein Fragment des Architraves mit angearbeitetem Fries, das in einem nach Osten aus dem Bezirk herausführenden Kanal lag - offenbar bei einem Erdbeben hier hineingestürzt. Nach dieser wohl gegen M./E. 3. Jhs. anzusetzenden Zerstörung wurde der gesamte Komplex bis auf die Fundamente hinunter abgetragen und durch einen Neubau ersetzt (Phase IV). Dabei handelt es sich um die bereits im Grabungsbericht 1972 erwähnte Hofanlage mit im Westen vorgelegtem Propylon und einem basilika-artigen Apsidenbau im Osten, an den sich im Norden noch eine kleinere Hofanlage anschloss, die aber bisher nicht genauer zu fassen ist, da sie weitgehend durch Mosaiken überdeckt ist. Auf der Südseite war auch dieser neue Komplex weiterhin mit dem wohl noch weiterbestehenden Südbau verbunden. Ein südlich neben dem Propylon freigelegter kleiner Bezirk mit einer Wandnische und einem achsial davorliegenden Rundfundament scheint kultische Funktionen gehabt zu haben,

während für den ganzen Bezirk eher Funktionen aus dem Bereich staatlicher Repräsentation (Kaiserkult? o.ä.) vorzusetzen sind. Die baulichen Veränderungen gegenüber der Vorgängerphase (III) waren erheblich: Propylon wie Apsidenbau wurden fast ganz auf neuen, wiederum tief in ältere Schichten eingreifenden Fundamenten errichtet. Demgegenüber war der Wechsel zur Phase V, dem um 500 errichteten Kirchengebäude, nicht ganz so einschneidend: hierbei wurden grosse Teile der aus Phase IV stammenden Baubsubstanz und darüberhinaus viele Bauglieder aus Phase II erneut verwendet. Für eine nähere Beschreibung und Einordnung der Kirche sei auf den früheren Bericht (Ist. Mitt. 23/24, 1973/74, 131 ff.) verwiesen. Neufunde dieser Kampagne aus der «Kirchen-Phase (V)» sind lediglich zwei Mosaiken, die zwar 1905 bereits freigelegt waren, damals aber nicht in den Plan aufgenommen wurden; lediglich einige bisher nicht lokalisierbare alte Fotos zeigen den damaligen, gegenüber heute erheblich besseren Zustand dieser Mosaiken. Um weitere —damit wohl endgültige— Zerstörung der Mosaikflächen zu verhindern, wurden beide abgenommen (ein Feld mit geometrischen und figürlichen Darstellungen von ca. 3,2 × 35 m und ein zweites Feld mit figürlichen Darstellungen in ornamentierten Rahmen von ca. 1,8 × 2,7); beide Mosaikflächen sollen im kommenden Jahr restauriert und dann dem Museum übergeben werden.

Reste der letzten Besiedlungsphase (VI) durch Wohnbauten aus der Emiratszeit (14.-16. Jh.) sind in dieser Kampagne in Form mehrerer Brunnen und Abfallgruben beobachtet worden.

3) **Fortsetzung der stratigraphischen Sondage:** Die 1979 im Gebiet westlich des Buleuterion begonnene Sondage wurde in diesem Jahr durch Entfernen des bisher stehengebliebenen Steges mit dem Grabungsgebiet von 1959 (vgl. Ist. Mitt. 22, 1972, 45-92) verbunden, wodurch sich Bezüge zwischen einzelnen Mauerzügen und Baugruppen klären liessen, vor allem aber auch Fondkomplexe aus beiden Grabungsphasen miteinander vereinigt werden konnten. Dabei liess sich ein Kolonnenkrater des 5. Jhs. in wesentlichen Teilen wieder zusammenfügen; weitere Fragmente der beiden Bildfelder lassen sich vielleicht noch bei einer Feinrestaurierung einpassen. Darüberhinaus fanden sich weitere archaische Terrakotten. Eine zusammenfassende Publikation der Ergebnisse dieser Sondage ist für den nächsten Band der Ist. Mitt. (Bd. 32, 1982) zur Zeit in Arbeit.

4) **Arbeiten an älteren Fundkomplexen in den Depots:** Hierbei wurden vor allem die aus den Grabungen 1977-1979 stammenden

Fundgruppen emiratszeitlicher Keramik aus der seinerzeit ausgegrabenen Töpferwerkstatt gesichtet, restauriert und katalogisiert; eine zusammenfassende Materialvorlage ist in Arbeit. Daneben standen die Fortsetzung der Studien zur römischen Bauornamentik mit Einarbeitung des neuen Materials aus der grossen Kirche (wobei diese Studien wichtige Datierungshinweise für die Neufunde gegeben haben) sowie die Arbeiten zum Projekt «Archaische Keramik aus Milet». Die geplante Aufarbeitung der Keramikfunde aus Michaelskirche und Humeitepe-Grabung musste wegen plötzlicher Erkrankung des dafür vorgesehenen Mitarbeiters leider ausfallen.

5) Restaurierungsarbeiten: Die durch das türkische Antikengesetz geforderten Sicherungs- und Restaurierungsarbeiten wurden auch im Jahre 1981 fortgesetzt: gründliche Reinigungsarbeiten im Frühjahr und Herbst in einigen Ruinenkomplexen ergänzten dies Programm. Mit Mitteln des Deutschen Archäologischen Institutes Berlin sowie privaten Stiftungsmitteln wurde der 2. Abschnitt des Schutzdaches über den Mosaikräumen des Bischofspalastes fertiggestellt; damit sind nun ca. 500 m² mit etwa 300 m² Mosaikflächen überdeckt. Feinarbeiten (Türgitter, Reparatur von Stufen u.ä.) sowie die Säuberung der stark versinterten Mosaiken sind für 1982 vorgesehen. Die leeren Wandflächen des Baues sollen künftig zur Anbringung von Mosaiken dienen, die im Laufe der Grabungsarbeiten herausgenommen wurden (wie z. B. die aus der Michaelskirche sowie der grossen Kirche).

Abb. 1: KALETEPE OSTMAUER AM
KASTELL

Abb. 2: SCHNITT O IN DER GROSSEN KIRCHE
MIT HELLENISTISCHEN FUNDAMENTEN

Abb. 3: GROSSE KIRCHESCHNITT. K IV
MIT ABGESTURZTEM ARCHITECTUR.
FRAGMENT IN KANAL.

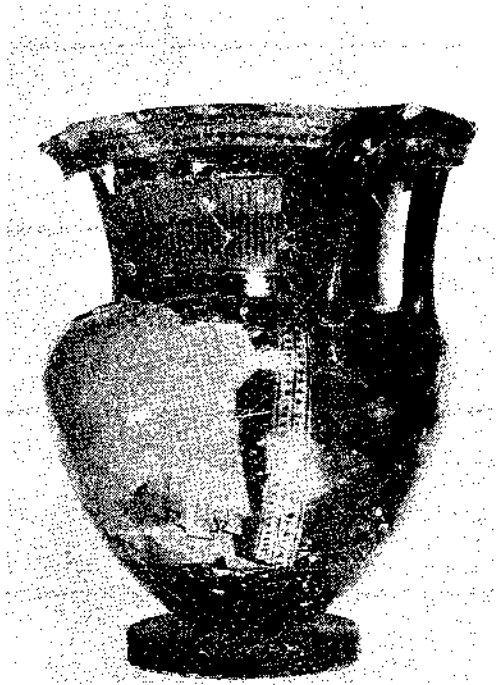

Abb. 4: KOLONETTEN KRATER AUS DEN
GRABUNGEN 1959 - 1981 IM VORLAUFIG
RESTAURIERTEN ZUSTAND...

DİDYMA 1981 YILI KAZI RAPORU

(*) Klaus TUCHELT

Didyma araştırmalarına K. Tuchelt başkanlığında 10.8. - 30.9. tarihleri arasında devam edildi. Aşağda gösterilen çalışmalar yapıldı :

1) Yüzeydeki kazılara batı yönde ve 1980 yılında açılan hamam sokağına bağlanarak devam edildi. Hamamın güney doğusunda temizlenen yaklaşık 12×35 m. ölçüsündeki alanda ilk Bizans ağına ait büyük tesisler ortaya çıkarıldı, bunlarda bir değışim evresi tanınabildi; sonraki zamanlarda tahrip edilmiş ve üzerine yeniden inşaat yapılmıştır. Daha eskiye ait kalıntıların araştırılması bu alanda atılan toprağın fazla yer kaplaması dolayısıyla daha sonraya bırakılmıştır.

2) Kutsal yolun güneybatısında ve yolun kenarında kalan kazı alanı 2 m. genişlikte kuzey - güney ve doğu - batı yöneltisindeki tranşeler açılarak araştırılmıştır. Bu araştırmanın amacı içinde sunak temenosu (İst. Mitt. 30, 1980, 109 vdd) bulunan kayalık kütle- nin batı yanında sınırını saptamaktı. Tranşeler antik çağın topog- rafyasını ortaya koyduğı gibi M.Ö. 7./6. yüzyıllardan imparatorluk devri ve M.S. 4./5. yüzyıl yapı kalıntılarının bulunmasını sağlamıştır.

3) Galerinin ve kutsal yola olan ilişkisinin açıklanması için bu alanda 2 ve 3 numaralı odalarda sondajlar yapılmıştır. P. Schneider'in göremeleri ve U. Wintermeyer'in keramik buluntuları ilk değerlendirmesi ile bağılı olarak bu sondajlarla aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır : Trajan devri caddesinin (I) daha önceki cadde-

(*) Dr. Klaus TUCHELT Alman Arkeoloji Enstitüsü Genel Direktör Yardımcısı

den (II) dar olduğu biliniyordu, ayrıca arazinin güneydoğuya doğru yükselimin tesviye etmek amacıyla daha derinde uzanıyordu. Cadde III'ün (P. Schneider)in situ duran kenar taşlarından cadde III'ün Hellenistik olduğu kanıtlanmıştır, cadde II ise ilk imp. devrine aittir. Şimdiye kadar cadde II'ye ait olduğu sanılan (İst. Mitt. a.y. 103) künklerden yapılmış su yolu da cadde III'e aittir. Galeri yöresinde uzanan bir pis su kanalı cadde II'ye ait olup kırılmış kireç taşından yapılmış kapak örtüsünden artık kullanılmayan cadde II'nin döşeme taşlarından yararlanılmıştır. Bir sondajda cadde III'ün kenar taşlarının altında uzanan ve IV'üncü bir caddeye ait olması gereken ikinci bir künk su yolu bulunmuş ve bununla yaklaşık M.Ö. 200 yıllarından önceki bir zamana gelinmiştir. 1977 yılında ortaya çıkan kaba kireç taşlarından yapılmış döşeme şimdiye kadar bilinen en eski cadde (V) (İst. Mitt. ay. lev. 44,1) olup, burada da yaklaşık 25 m. güneydoğuda açılan sondajda saptanmıştır. Galerinin 2 ve 3'üncü odalarında açılan sondajlarda, iri ve kaba kireç taşı bloklardan yapılmış ve daha önce 4'üncü odadan tanınan (İst. Mitt. ay. lev. 47,1 kuzey işaretinin yanı) taş yapı parçasına rastlanmış ve doğu yanda kırma taşlara bağlandığı hayretle görülmüştür. Bu inşaat güneydoğuya doğru yükselmekte ve bu durumda kayalık kütlenin yükselişini izlemektedir. Burada bir destek duvarın kalıntısının söz konusu mu, yoksa bilinen en eski caddenin (M.Ö. 7./6. yüzyılı) uzantısıymıydı, bunu açıklayabilmek için daha araştırma yapılması gereklidir. Arkaik çağda bu inşaat bırakılmıştır; cadde V ve bunu izleyen caddeler IV-I daha doğuda kayalık kütlenin yamacındadır.

4 / Apollon tapınağı araştırmaları : L. Haselberger tarafından antik yapı taslaklarının ölçümü ile sürdürülmüştür. Batı adyton duvarındaki kazıma çizgi sistemi dikkat çekici olup Naikos cephesinin inşası ile çakışmakta ve bunun genişliği yaklaşık 2 m. aşmaktadır. Araştırmalarında L. Haselberger çok sayıda ve şimdiye kadar hiç tanınmayan Naikos'un yapı öğelerini (duvara ait bloklar) tapınak alanında tanıyabilmiştir. P. Schneider ilk defa Apollon tapınağının Arkaik ve Geometrik tapınak (Sekos) kalıntılarının adytonda seviyesini (deniz seviyesinden yükseklik) saptamış ve bununla sekos'un yan duvarının uzantısında yeni gözlemler yapmıştır.

5) H.G. Gebel Didyma yöresindeki gezintileri sırasında yerleşmenin öncülerini saptamış ve obsidian endüstrisine ait kalıntılar bulmuştur.

6) Bayan U. Wintermeyer (Hellenistik - Roma günlük kullanan kapların araştırılması) ile birlikte yapılan çalışmalarda Bayan K.

Goedecken'in keramik buluntularda kil araştırmaları n6tron analiz için hazırlanmış ve yerel kil 6zellikleri araştırılmıştır.

7) Koruma çalışmalarında yıkılma tehlikesi g6steren galerinin oda duvarları g6neydoğudaki galeri ucuna kadar ele alınmıştır. Bununla kutsal yol ve hamam sokağındaki İmparatorluk devri inşaatının bağlantısının g6r6n6m6 ortaya konabilmıştir.

1981 YILI ASSOS ÇALIŞMALARI

(*) Ümit SERDAROĞLU

1981 yılında kazı izin ve ruhsatı aldığımız Assos (Behramkale) ören yerinde bu yılın kampanyasına Eylül ayı başında başladık. 21 Eylül'de Athena tapınağının bulunduğu Akropolis ile kentin batı kapısına ulaşan kutsal yolun kapı ile birleştiği noktada ilk açmaları yaptık.

Kazı çalışmaları zaman zaman ortaya çıkan hava muhalefetine rağmen 4 Şubat 1982 tarihine kadar aralıksız sürdürülmüş, bu tarihten sonra da envanter çalışmaları yapılmıştır. Bu raporumuzun yazıldığı tarihte, kazılara paralel olarak inşaatına başladığımız depo + atölye ve şantiye binasının temel yapımı ile tüm kent alanında topografik harita alımı sürdürülmekte idi. Bu çalışmalar 26 Şubat 1982 tarihinde sona erecektir. Halen Genel Müdürlüğünüzün onarımını planladığı liman mendireğinin röleve ve restorasyon projesinin hazırlanmasına esas olacak liman çevresi haritası bitmiş durumdadır.

İstanbul Teknik Büro uzmanlarının kullanımına hazırdır.

Akropol çalışmaları sırasında tapınağa ait yeni mimari elemanlar ortaya çıkarılmış, böylece bir ayağa kaldırma ve onarma işlemi için daha fazla parçaya sahip olma fırsatı elde edilmiştir. Halen tapınağın, olması gereken 36 sütun başlığının 31 tanesi bulunmuştur. 51 sütun tanburu ile 6 yeni triglif bloku da bulunan parçalar arasındadır.

Kazılar sırasında Akropolün. ortaçağda Bizans iskânı gördüğü de ortaya çıkarılmıştır.

(*) Prof. Dr. Ümit SERDAROĞLU, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi

Batı kapısında yapılan Nekropol çalışmalarında, anıtsal lahit mezarların büyük ölçüde tahrip edildiği ortaya çıkarıldı. 1881 yılında açılan ve sonradan dolan veya doldurulan kısımların yeniden temizlenmesi yanısıra mezarlar da açıldı ve kırık olanlarından bazıları onarıldı ve eksikleri tamamlandı.

Kazı çalışmaları yanısıra 1981 yılında gerek Behramköy ve İskele gerek kentin yakın çevresinde araştırmalar yapılarak iskânın muhtelif devirlerdeki yayılma alanları belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca köyde ve iskeledeki yeni inşaat isteklerinin artması nedeni ile önerilecek yeni bir iskân ve koruma planına temel olmak üzere tesbit işlemleri yapılmış, mevcut yapılar için tescil fişleri hazırlanmıştır. Bunlar harita üzerine işlendikten sonra Genel Müdürlüğüne önerilerle birlikte teslim edilecektir.

Kazılarda bulunan müzelik ve etüdlük tüm eserler envanter ve fişleri hazırlanarak, Çanakkale müzesine teslim edilmiş ve bu işlemler kazıda bulunan Bakanlık temsilcisi Ali Zafer Çakmakçı tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazı temsilcisine ayrıca, katkısından dolayı müteşekkir olduğumuzu da belirtmek isterim.

DIE AUSGRABUNGEN IN AIZANOI 1981

(*) Rudolf NAUMANN

Die Ausgrabungen wurden in der Zeit vom 12.8. - 26.9. ausgeführt und dabei konnte an drei Stellen gearbeitet werden : Bei der römischen Therme, auf dem Meydan Kiran und bei dem Dorischen Säulenhof.

1. Römische Thermen (Plan 1)

Bei der Ausgrabung der römischen Therme wurden die Räume H, D₂ und E vollständig freigelegt. In Raum H sind noch vielfach die Abdrücke des ehemaligen Marmorplattenbodens erhalten. Unter dem Boden liegt ein Abwasserkanal mit vier in ihn hineinführenden Abflußrinnen aus den seitlichen Raumnischen, in denen sich Türen befinden. In dem Kanal lagen viele Bruchstücke von Keramik; es sind vorwiegend kleine Kannen mit Kleeblattmündung, aber auch Öllampen und Glasgefäßscherben, Nadeln und Münzen. Da kein Objekt später als in das 4. Jh. zu datieren ist, scheint die Therme danach nicht mehr in Gebrauch gewesen zu sein. Im Gegensatz zur Nordseite des Saales H, wo in vier Nischen Türen lagen, befindet sich an der Südseite nur eine Tür, die in den Raum E führt.

Der Raum E wurde ebenfalls ausgeräumt, aber die Mauern eines später in ihn eingefügten Hauses am Ort belassen. Diese späten Mauern bestehen vorwiegend aus großen Werksteinblöcken, die vom Thermengebäude stammen. In Raum E befanden sich im Gegensatz zu den Räumen D₁ und D₂ keine Hypokausten und Heizungsanlagen. Zwischen den Werksteinpfeilern der Ost- und Westseiten liegen je drei 2 m tiefe Nischen. Vermutlich diente der Raum als Massage- und Behandlungsraum vor dem Betreten der eigentlichen Baderäume.

(*) Prof. Rudolf NAUMANN Alman Arkeoloji Enstitüsü Üyesi

Bei der Freilegung des Raumes D₂ wurde auch die Trennmauer zu Raum D₁ vollständig aufgedeckt und in ihrer Mitte eine Türschwelle gefunden. Da die Mauer stellenweise noch bis 1,26 m Höhe erhalten ist, kann angenommen werden, daß sich in ihr keine Nischen befanden. Bei einer Sondage entlang der Nordmauer des Raumes wurden noch geringe Reste der ehemaligen Hypokausten gefunden, und hier lagen auch Reste von Tubuli, welche eine Beheizung der Wände beweisen.

Neben den Freilegungsarbeiten wurden auch Restaurierungen ausgeführt. In Raum H konnten dabei, soweit es mit Hilfe eines Dreibeins möglich war, die von den Pfeilern herabgestürzten Werksteinblöcke wieder auf diese hinaufgehoben werden, und es wurden auch einige Profilblöcke, wenn auch nicht in alter Lage, wieder aufgelegt. Unter dem Statuensockel in der Apsis, auf dem einst die Hygieia-Statue stand, mußte ein Fundament gebaut werden, da der Sockelblock in die Öffnung in der Apsisrückmauer abzustürzen drohte. Ferner wurden auch mehrere Mauern in den Räumen G₂ und G₃ bei dem Badebecken an der Südseite restauriert.

2. Grabung auf dem Meydan Kiran (Plan 2)

Auf dem Meydan Kiran, einem Platz im Osten des Dorfes Çavdarhisar auf der rechten Flußseite wurde bei den Untersuchungen 1980 ein kleiner Teil eines Mosaikbodens gefunden; doch konnte damals nicht geklärt werden, um was für ein Gebäude es sich dabei handelte. Die neuen Grabungen haben nun ergeben, das hier eine Thermenanlage des 2. Jh. lag, die im 4./5. Jh. eine neue Verwendung fand, wobei ein großer Saal mit einem Mosaikboden ausgestattet wurde.

Die bisher festgestellten Reste der Therme sind auf Plan 2 dargestellt und lassen ein Gebäude von bisher etwa 50×50 m. Größe erkennen, dessen Grundriß nicht streng symmetrisch angelegt war. Wie weit sich die Anlage nach Norden erstreckte und ob hier eine Palästra lag, konnte wegen der dort befindlichen Dorfhäuser noch nicht festgestellt werden. In Raum G in der Mitte des Gebäudes befindet sich eine 0,80 m tiefe Natatio mit gerundeten Schmalseiten. Auf ihrem Boden und bei den Stufen der Südseite sind noch einige Marmorplatten erhalten mit z.T. wiederverwendeten Stücken. Die Stufen der westlichen Rundung sind fast vollständig zerstört und wurden wieder rekonstruiert, jedoch noch ohne Marmorbelag. An einer Schmalseite des Raumes G liegt ein mit Marmor ausgekleidetes Badebecken mit Sitzstufen

an den Langseiten. Auch auf dem Boden des Raumes G sind noch die Abdrücke vom einstigen Marmorbelag erhalten. In der Natatio aufgefundene Gewölbeteile mit Mosaikresten lassen erkennen, daß der Raum einst mit mosaiziertem Gewölbe überdeckt war.

In den Räumen H, C und D wurden Reste von Hypokausten gefunden, welche aus viereckigen und runden Ziegeln bestehen. Der Raum C kann als Caldarium gedeutet werden, seine innere Ausstattung ist jedoch noch nicht geklärt. In Raum D befinden sich an den Langseiten Nischen mit erhöhtem Boden. Zwischen den Resten der Hypokausten in diesem Raum standen große Vorratsgefäße (Pithoi), die mit Platten abgedeckt waren, aber keinen Inhalt mehr aufwiesen. Eine auf dem Boden zwischen diesen Gefäßen aufgefundene frühbyzantinische Münze läßt erkennen, daß der Raum in dieser Zeit bereits nicht mehr als Therme benutzt wurde, sondern hier Vorratslager eingerichtet worden sind. Hieraus ergibt sich ein Umbau und eine neue Verwendung des Thermengebäudes und anlässlich dieser Umgestaltung wurde in Raum E ein großer Mosaikboden angelegt. Da sich unter diesem Boden mehrere Abwasserkanäle befinden, ist der Mosaikboden an diesen Stellen vielfach eingebrochen. Der Kanal war mit vielen Wandverkleidungsplatten der Thermenanlage aufgefüllt, und dabei wurde auch ein Bruchstück einer Hekate-Skulptur gefunden.

Außer an den Einbruchstellen ist der Mosaikboden noch gut erhalten und zeigt eine geometrische Aufteilung (Plan 3). In einer Raumnische an der Westseite liegt ein Feld mit weißen Kreuzblumen und in dem schwarzen Grund zwischen ihnen befinden sich weiße Kreuzsterne (Resim 1). Den Rahmen des Saalbodens selbst bildet ein weißer Streifen mit schwarzen Quadraten in ungleichem Abstand. Dann folgt ein breites Feld mit geometrischen Motiv aus weißen Rhomben und Quadraten und schwarzen Dreiecken. Die weißen Flächen weisen wiederum Kreuzsterne auf. Die beiden nächsten Streifen enthalten einen laufenden Hund in schwarz und weiß und ein Flechtband mit schwarzen, roten und blauen Steinen (Resim 2). Diese Bänder umgeben die in vier quadratische und ein rechteckiges Feld aufgeteilte Mittelfäche. Ein Quadrat enthält ein Mäandermotiv, ein anderes ist aus Blüten und Peltaelementen zusammengesetzt, ein drittes hat Kreisornamente und das Rechteck ein Schuppenmuster. Das Mittelfeld zeigt ein Bild von Mänade und Satyr (Resim 3). Die Mänade trägt in der Linken ein Tympanon und stemmt sich mit der Rechten gegen den andrängenden Satyr; der mit seiner Linken ihr Kleid herunterzureissen droht. Von der

Qualität des Mosaiks gibt der Kopf der Mänade (Resim 4) einen guten Eindruck. Für die geometrischen Motive des Bodens, vor allem auch die Kreuzsterne in den Rhomben und zwischen dem Blütenmuster der Raumnische gibt es Parallelen bei in den Hanghäusern von Ephesos gefundenen Bodenmosaiken, wie auch bei Mosaiken in Salzburg, die in das Ende des 4. Jh. fest datiert sind. Der Umbau der Therme dürfte somit etwa in der gleichen Zeit vorgenommen worden zu sein. Da bereits bei dem Konzil von Nicaea von 325 n. Chr. Aizanoi als Bistum der Phrygia erwähnt ist, scheint in der Therme nun ein Bischofspalast Platz gefunden zu haben.

Nach Ende der Grabung wurde die ganze Grabungsfläche mit Sand zugedeckt, um Beschädigungen zu verhüten. Die von den Mauerpfeilern herabgestürzten großen Steinblöcke wurden wieder auf die Pfeiler gehoben und die Südmauer des Raumes E wieder aufgebaut.

3. Die Grabung am Dorischen Säulenhof (Plan 4) (Friederike Naumann)

Die mittelalterliche Überbauung, der Verlauf der modernen Dorfstraße und die hohe Verschüttung hatten während der Grabungskampagne 1980 die vollständige Klärung der Nordwest-Ecke des Dorischen Säulenhofes verhindert. Deshalb wurde während der Kampagne 1981 versucht, Ausdehnung und Charakter des Hofes und der anschließenden Hallen an der Nordost-Ecke festzustellen.

Aufgedeckt wurde in der Nordost-Ecke der Unterbau der Säulenreihen, und zwar sechs Blöcke der Krepis und darüber vier Blöcke des Stylobats; diese waren so gelegt, daß die Krepis eine 30 cm breite und 27 cm hohe Stufe bildete. Die herzförmige Ecksäule und die dritte Säule der Osthalle stehen noch in situ. Krepis, Stylobat und Säulen sind aus lokalem, grauweißem Marmor mit bläulichen Adern, der vermutlich im Steinbruch von Altıntaş gebrochen wurde. Blöcke und Säulen sind sehr präzise verlegt bzw. aufgestellt, wie z.Z. die fein gespitzte Auflagerfläche für den Stylobaten auf der Krepis oder die T- und L-förmigen Ritzmarken auf dem Stylobaten und an den Säulen zeigen. Nach der Standspur auf dem nördlichen Stylobaten läßt sich errechnen, daß der Eckabstand zwischen Herzsäule und 1. Säule 1,66 m betrug, während ein normales Intercolumnium 2,89 m groß ist. Teile vom Gebälk wurden nicht gefunden, wahrscheinlich war es aus Holz.

Im Abstand von 6,61 m von der Stylobatkante wurde die Rückwand der Halle gefunden, eine aus Bruchsteinen unter Verwendung von Mörtel erbaute Mauer von 94-100 cm Dicke. Da sie nur wenige Zentimeter über Stylobathöhe erhalten ist, konnten keine Schwellen festgestellt werden, über die man die dahinter liegenden Räume hätte betreten können. Die an die Halle anschließenden Räume sind 4,7 m tief; leider wurde nur eine Quermauer aufgedeckt, so daß ihre Breite unbekannt bleibt. An diese Räume, die vermutlich Läden beherbergten, schlossen sich nach Osten hin weitere Räume an, jedoch auf einem 62 cm tieferem Niveau. Sie waren wahrscheinlich vom Kai des Flusses aus zu betreten. Der angegrabene Raum weist einen Fußboden aus Ziegelplatten und Bruchstücken von Marmorplatten auf. Für die Nordostecke des Dorischen Säulenhofes ergibt sich somit, daß an der Ostseite Kammern hinter der Halle lagen und wahrscheinlich auch an der Nordseite, weil die bisher als zur Agora gehörige Raumreihe wohl auch zugehörig ist.

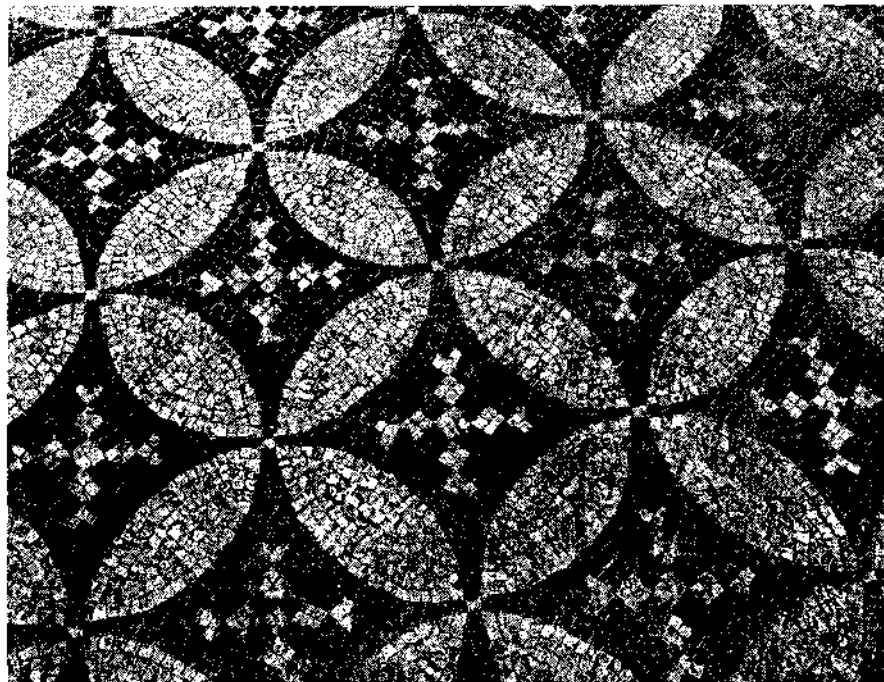
Der Boden des Säulenhofes bestand aus gestampftem Lehm. In den Hof gestellt waren Postamente, wohl für Ehrendenkmäler oder Statuen. Ein solches, 2,00×2,20 m großes Postament aus zwei Blöcken wurde vor der dritten Säule aufgedeckt. Außerdem wurde die obere Abdeckplatte eines kleineren Postaments auf dem nördlichen Stylobaten wiederverwendet aufgefunden. Die Oberseite dieses Postamentblockes zeigt noch die Einlaßspuren für die Füße einer Statue. Von den Standbildern auf diesen oder entsprechenden Postamenten wurden nur geringe Reste gefunden: das Fragment einer kolossalen Hand und das Fragment eines wenig überlebensgroßen Armes, beide aus großkristallinem weißen Marmor.

Nur wenige Kleinfunde lassen sich der Dorischen Säulenhalle und den dazugehörigen Räumen zuordnen: Fragmente eines sehr feinen Sigilataschüsselchens mit kantigem Profil, Fragmente eines Bechers mit Noppen in Barboutinetechnik und verschiedene reliefierte Scherben, teils Sigilaten, teils dunkelbraun gefirnist. Die sehr geringen Architektur-, Skulptur- und Keramikfunde lassen keine präzise Datierung zu und erlauben nur, den Hof in die 1. Hälfte des 2. Jh. n. Chr. zu datieren. Er ist somit älter als der Zeustempelhof.

In einer 2. Phase, in der die Dorische Halle offenbar noch in Benutzung war, sind Einbauten getätigt worden. Im Abstand von 4,46 m war parallel zum östlichen Stylobaten eine ihn um einige Zentimeter überragende Mauer errichtet worden. Sie ist ohne Ver-

wendung von Mörtel aus Bruchsteinen und Erde gebaut und hat einen 1,30 m breiten Durchgang. Diese Mauer ist an ihrer Westseite und an den Schmalseiten des Durchgangs bis 58 cm unter das Niveau des Stylobaten mit weißer Mörtel verputzt, in dem horizontale, vertikale und schräge Doppellinien eingeritzt sind. Gleichzeitig mit ihr ist ein der Hallenrückwand vorgebautes, 30 cm breites Mauerchen, das ebenso tief fundamentierte ist wie die eingebaute Mauer und nach 50 cm Höhe mit einer Mörtelschicht abschließt. Wahrscheinlich wurde in der 2. Phase das Fußbodenniveau in der Halle um 2 Stufen gesenkt und in die Halle Theke und Bank eingebaut.

Aus einer 3. Phase stammen dann weitere aus Bruchsteinen und Erde unter Verwendung von Ziegelbruchstücken und Spolien erbaute Mauern, die alle nur 1-3 Steinlagen hoch erhalten sind. Drei von ihnen verlaufen senkrecht oder annähernd senkrecht zur Hallenrückwand, die Räume in kleine Kammern teilend, zwei andere sind parallel zur Rückwand der Räume gebaut und haben zwischen sich nur einen schmalen Kanal. Zwischen den antiken und jüngeren Mauern wurde etwa in Höhe des Fundaments der späten Mauern eine dicke Ascheschicht gefunden, und in dieser lagen drei fast vollständig erhaltene Gefäße: ein zweihenkliger Topf aus weich gebranntem, grauem Ton, eine Kleeblattkanne und eine gradwandige Olpe mit hochgezogenem Henkel, der in einen Sporn ausläuft. Die Keramik ist mittelalterlich und datiert die eingebauten Bruchsteinmauern in das 13. Jh. n. Chr. Dies entspricht dem Befund an der Westseite der Dorischen Halle, wo ebenfalls in dieser Zeit ein Umbau stattfand.

Resim 1: AIZANOI, MOSAIKBODEN IN RAUM E

Resim 2: MOSAIKBODEN IN RAUM E

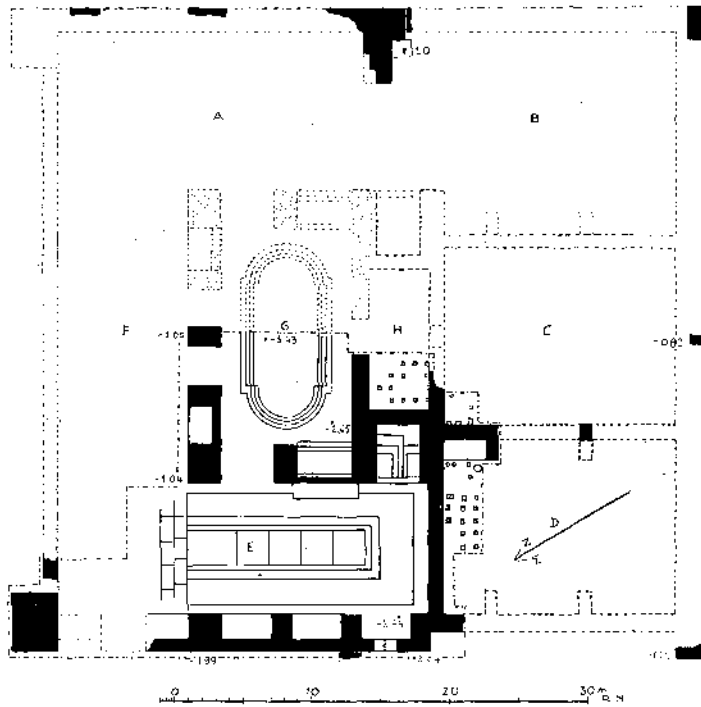
*Resim 3: AIZANOI.
SATYR UND MÄNADE
IN RAUM E.*

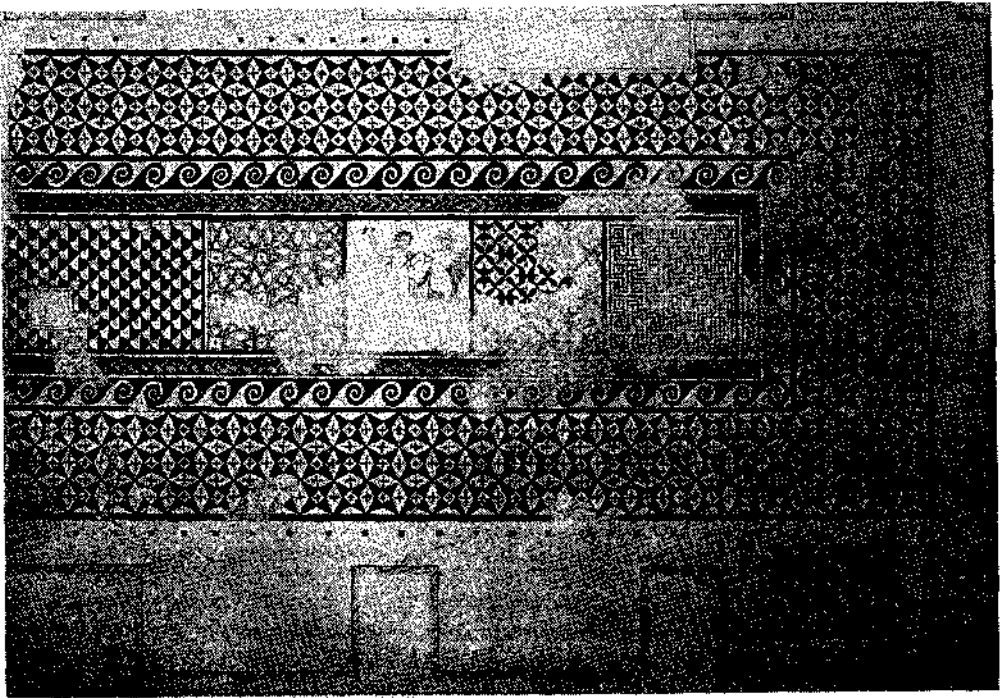
*Resim 4: AIZANOI. KOPF-DER MÄNADE
IN RAUM E.*

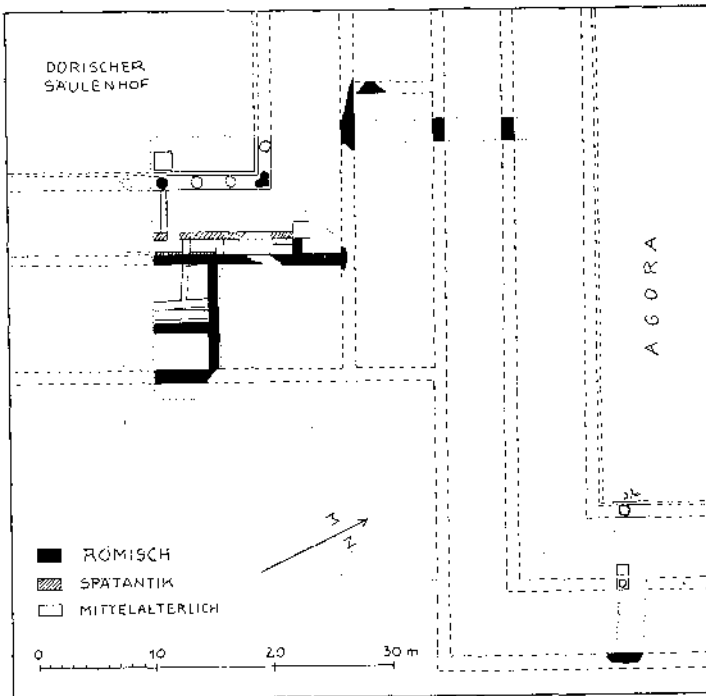
*Plan 1 :
AIZANOI.
OSTHÄLFTE
DER RÖMISCHEN
THERME*

Plan 2 : AIZANOI - GEBÄUDE AUF DEM MEYDANKIRAN

Plan 3: AIZANOI. MOSAIKBODEN VOM MEYDANKIRAN RAUM E.

Plan 4: AIZANOI. GROBUNG AM DORISCHEN SÖULENHOF

STRATONIKEIA KAZISI 1981 ÇALIŞMA RAPORU

(*) Yusuf BOYSAL

BOULEUTERION

Stratonikeia şehrinin yaklaşık ortasında bulunan ve bugüne kadar Serapis tapınağı, Mezar anıtı ve Bouleuterion gibi değişik adlarla bilim alemine tanıtılan yapının içeriğinin anlaşılması zamanının geldiğine kanaat getirdik. Bu nedenle bu seneki çalışmalarımızın büyük bir kısmını bu binanın açılması ve içeriğinin aydınlatılması üzerinde yoğunlaştırdık.

Binanın içi toprakla dolu ve üzerinde tarım yapılan bir bahçe hüviyetinde idi. Bu alanın istimlâk işlemleri de aşağı yukarı tamamlanmıştı. Bu nedenle burada çalışmak için bir engel kalmamıştı. Geçen sene esasen kuzey taraftaki merdivenli girişi açmıştık. Böylece yapının iki tarafından (kuzey ve güney) binanın toprakla dolu olan arka kısmına çıkılan iki giriş yeri olduğu ortaya çıktı.

Bu yüksek kısımdaki dolgu toprak boşaltılmaya başlandı. Hemen bunun altında blokaj kısım görüldü. Bu blokaj taşlarını temizlemedik, bu taşların bulunduğu kısmı zemin kabul ettik. Çalış-

(*) Prof. Dr. Yusuf BOYSAL, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Temmuz-Eylül ayları arasında Başkanlığım altında sürdürülen çalışmalara Ass. Dr. Levent Zoroğlu, Uz. Ahmet Tırpan, Fotoğrafçı Ali Baş, Arkeolog Josef Nasch, Öğrenciler Nükhet Avdan, Aşlı Reyhanlı, Emine Ceran, Seher Sucuoğlu, Nihan Ülger, Necati Kodalak, Doğan Demirci, Ali Kabak, Sabri Doğan ve Tahir Balcı katılmışlardır. Bakanlık Temsilcisi olarak da Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinden Nihal Tırpan katılmıştır. Kazının mali giderlerini karşılayan Kültür Bakanlığı ve Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesine, ayrıca kazıya iştirak edenlere çalışmalarından dolayı teşekkür ederim.

mamızı doğu giriş kısmına kaydirdık. Burada dolgu toprak temizlendikten sonra yapıya ait çeşitli mimari parçalar çıkarıldı. Çıkan bu parçalar yapının ön kısmında toplandı. Bütün açma ve temizleme işlemi bittikten sonra yapının içeriği ortaya çıktı.

Bina 30.90 m. × 25.80 m. ölçülerinde dikdörtgen bir yapıdır. Yapının güney, batı ve kuzey yönleri kalın duvarlarla çevrilmiş ve yine dış görünüşü ile Peristilsiz bir tapınağı andırmaktadır. Bu benzeyiş yapıya doğudan bakıldığında zaman daha iyi anlaşılmalıdır. Binanın esas kısmına doğudan girilmekte, sağda ve solda ante duvarları bulunmakta, ön kısım ile iç kısmı bir duvar ve var idiye sütunlar ayırmaktadır. Ante duvarının uzunluğu 8.25 m. dir. Ante duvarlarının iç kısmına dayanan, ante duvarları boyunca uzanan, zemine oturan ve profil ihtiva eden birer oturma sırası ortaya çıkartılmıştır.

Çalışmamızın en önemli yanı, oturma sıralarının büyük bir kısmının oldukça sağlam vaziyette açığa çıkmış olmasıdır. Böylece Naumann'ın görüşü kesinlik kazanmış oldu.

Bugün binanın duvarlarının 3-4 m. yükseklikte olan kısmı, diğer bir deyimle dört sıra taşı kalmıştır. Duvarlar altta bir Attika profil gösteren kaide üzerinde yükselirler. 62-63 cm. yükseklikte olan bu kısım altta kalınca, üstte biraz küçük olan ve ikisi arasında altta üstte silmeleri bulunan bir Trohilos ile iki Torus'tan ibarettir. Bunun da altında, yani temel ile Attika profilli kısım arasında 28-29 cm. kalınlık gösteren ve üst kısmında basit ve kalınca bir silmesi bulunan kısım, yatay vaziyette konmuş taş bulunmaktadır. Bu taşları, tahrip olmasına rağmen binanın her tarafında görmek mümkündür. Böylece sokağın bugünkü seviyesi eski seviyesi oluyor.

Duvarlar üç yönde de aynı teknik ve işçiliği gösterirler. Dış cepheden şu şekli gösterir: Profilli su basmanı üzerinde 1.20 m. yüksekliğinde bir orthostad sırası yer almaktadır. Bunun üzerindeki duvar sırası bir ince bir kalın olmaktadır. Kalınlıkları 50-80 cm. olarak tespit edilmiştir. Bu rektagonal taş sıralarının dış yüzleri ince yonu olarak işlenmiştir. Duvar kalınlığı 1.50 m. dir. Ayrıca büyük kalın sıranın taşları arasında kilit vazifesi gören ince taşlar kullanılmıştır. Bu taşların duvarın iç kısmına, binanın içine doğru duvar kalınlığından taşıkları tespit edilmiş olup, bunların içe doğru merdiven kollarının altına bir destek vazifesi görmek amacı ile uzatıldıkları tahmin edilmektedir. Yapının duvar kalınlığı

ante duvarlarında değişmekte, esas duvar kalınlığı 1.50 cm. iken ante duvarının kalınlığı 90 cm. dir.

Binanın alt kısmına önde, doğu yönde bulunan iki kapıdan girilmektedir. Yukarı kısmına ise yanlarda, güney ve kuzey yönlerde bulunan merdivenli girişlerden çıkılmaktadır. Yanlardaki girişler eşik vazifesi gören düzgün ve açıklığı tamamen kaplayan kalın plakalarla başlamakta ve bir sahanlıktan sonra batıya dönülmekte, basamaklarla yukarıya, oturma sıralarının arkasına doğru çıkılmaktadır. Güney ve kuzeydeki merdivenlerin onar basamağını açığa çıkardık. Bu yükseklikten sonra düz bir kısmın, bir sahanlığın geldiğı ve binanın arka kısmında, oturma sıralarının arkasına doğru tekrar birkaç basamağın daha bulunduğu duvarın iç kısmındaki izlerden anlaşılmaktadır. Böylece basamaklarla binanın yukarı kısmına yani oturma sıralarının arkasındaki boşluğa çıkılmaktadır.

Pronaos üzeri düzeltilmiş plâka taşlarla döşenmiştir. Ancak bu alan yer yer sökülerek tahrip olmuştur. Pronaos ile yapının birleştiğı duvar yani giriş yerlerinin bulunduğu duvarın alt kısmı oldukça sağlam bir şekilde ele geçmiştir. Bu duvar ana duvarlara bitişik olan kısmın dışında tek sıra ve büyük bloklarla eski halini korumaktadır. Üst satıhta işlenmeden bırakılan kaba kısım ve bağlantı delikleri ile duvarın daha da yükseldiğı anlaşılmaktadır. Yapıda görülen tüm girişlerin açıklığı 1.55 m. dir. Bu kapılardan yine düzgün mermer plâkalarla döşeli olan kısma geçilmektedir ve bu girişlerin karşısında oturma sıralarının yan taraflarındaki kalkan duvarları bulunmaktadır.

Yapının ortasında toplantı mahallinin yarım daire şeklindeki orkestra kısmı bulunmaktadır. Orkestra kavsinin bittiğı yerden güney-kuzey doğrultusundaki açıklık 5.90 m. dir, yarıçapı ise 3 m. dir.

Bugün tabanda sert ve kırmızımtırak bir toprakla karşılaşilmektedir. Bugün oturma sıralarının yalnızca dört sırası kalmıştır. İki kalkan duvarlarına bitişik olmak üzere dört tane çıkış merdiveni mevcuttur ve oturma sıraları üç eşit parçaya bölünmüştür. Oturma sıralarının yüksekliğı 43 cm., genişliğı ise 60 cm. dir. Merdivenlerin genişliğı 60 cm. ve her oturma sırasına iki merdiven denk gelmektedir. Her iki yöndeki merdivenli çıkışların batı duvarına birleştikleri üst sahanlıklarından itibaren duvar üzerinde beş basamak daha devam ettiğı görülmektedir. Bu veriler sonucunda yaptığımız hesaplarda oturma sıralarının sayısının 14'e ulaşması

gerektiği, bina taban-tavan yüksekliğinin ise 10 m. yi bulduğu savi ortaya çıkmaktadır.

GYMNASION

1981 sezonundaki çalışmamızın önemli bir kısmını Apsisli yapının ön kısmının açılması ve Korinth düzenindeki yapının ön ve iç kısmının temizliği teşkil etmiştir.

Apsisli yapının ön kısmında 3-4 m. kadar derinlikteki yıkıntı ve topraklar atılmış ve burada giriş seviyesine kadar inilmiştir. Ancak apsisin üçte birlik kısmının önüne ev isabet ettiğinden burası açılmamıştır. Açılan alanda özellikle yapının giriş kısmına ait mimari parçalar açığa çıkartılmıştır. Bu parçaların çoğunluğunu baştabanlar teşkil etmektedir. Sütunların önünde duran ve bir bloğa ait olan iki baştaban parçası Apsisli yapıya aittir. Bu parçalar daha sonraki dönemlerde duvar taşı olarak kullanılmışlardır.

Bu baştabanların bir tarafında İon Kymationu bulunmaktadır. Oklar kanatlanmış fakat fazla oyulmamıştır. Diğer yüzde ise bir sıra lotus-palmet ve onun altında İon Kymationu bulunmaktadır. İşçilik bakımından daha önce çıkanlara (yapının içinde bulunanlara) benzemektedir. Böylece Roma devrine ait giriş kısmının baştabanları yapının içinde ve önünde bulunmaktadır. Daha önceki senelerde yapının içerisinde dört adet baştaban parçası ortaya çıkarılmıştı. Yine yapının ön kısmında Roma dönemine ait olan bir başlık ortaya çıkarıldı. Fakat etrafı tam olarak açılmadığı için bunun sütun mu yoksa plaster başlığı mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Bu sene bu yapı kompleksinde yapılan çalışmaların en önemli yanı iki binanın sırt sırta veren duvarının ön tarafta bir cephe duvarıyla son bulmasının anlaşılmasıdır. Duvarın uzunluğu 4.15 m. dir. İki tarafta plasterler bulunmakta ve bunların arasında iki geniş blok yer almakta, en alt kısım ise Attik kaide ile son bulmaktadır. Böylece iki binanın aynı zamanda yapıldığı kesinlik kazanmaktadır. Yuvarlak yapı önünde ortaya çıkartılan sütun sırasının korinth düzenli yapının önünde de devam ettiği bu sene açılan dört kaide ile saptanmıştır. Açığa çıkarılan bu duvarın önünde 4 m. genişliğindeki bir alan doğudaki Bizans duvarına kadar hatta Bizans duvarının önünde daha da genişleyerek kazılmıştır. Burada beklenmedik önemli bir buluntu ele geçmiştir. Doğu Bizans duvarından 3.75 m. kuzey Bizans duvarından ise 4.20 m. mesafede ve

doğu Bizans duvarının orthostad gibi duran çıkıntısının üst seviyesinde çömlek nevinden bir kap içerisinde 61 adet (7'si Osmanlı) sikke ortaya çıkarılmıştır. Sikkeler İspanyollara ait olup hemen hepsi 17. yy'a aittir.

Korinth düzenindeki yapının içerisinde bir hayli mimari parça ele geçmiştir. Burada yapıya ait olan parçaların yanında başka yerlerden getirilen mimari öğeler de bulunmuştur. Bu alana Bizans ve daha sonraki dönemlerde çeşitli duvarlar örölmüştür.

Kuzeydoğu köşede mermer bloklarla döşeli ve Bizans dönemine ait bir taban bulunmuştur. Doğu duvarına bitişik olan orthostat sırasının yüksekliği 60 cm. doğu duvarının tabandan yüksekliği ise 3.75 m. dir. Yapının orijinal kuzey duvarı önünde duran ve Bizans dönemine ait olan duvar da doğu duvarı ile aynı zamanda yapılmış olmalıdır.

ALİBEYLİ TÜMÜLÜSLERİ KURTARMA KAZISI - 1981

(*) Kubilay NAYIR

Manisa ili, Saruhanlı ilçesi, Alibeyli kasabası yakın doğusunda bulunan ve çok kısa bir zaman önce kısmen de olsa tahrip edilen Mangaltepe tümülüsünde, Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izni ile bir kurtarma kazısı yapılmıştır. Kazı çalışmaları, Müze Müdürü Kubilay Nayır başkanlığında, arkeolog Hasan Dedeoğlu ve müze memuru Celalettin Şentürk'ten oluşan bir ekiple, 15.10.1981 - 2.11.1981 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Kazı ekibimiz, bu tümülüste çalışmalarını devam ettirirken, aynı zamanda çevre araştırması da yapmış ve Mangaltepe'nin güneyindeki Mitralyöz tepe tümülüsü ile güneydoğusundaki Bekçitepe tümülüsünde de incelemelerde bulunmuştur. Söz konusu her iki tümülüsten Mitralyöztepe, 1965 yılında yapılan bir kaçak kazı sonucu tahrip edilmiş, ancak bir şans eseri olarak mezar hediyelerinin büyük bir çoğunluğu Manisa Müzesine intikal etmiştir. Ne kadar önce tahrip edilerek soyulduğunu binlemediğimiz Bekçitepe tümülüsünde ise, her ne kadar küçük buluntu ele geçmemişse de, fevkalade işçilik gösteren kline parçaları bulunmuştur.

Kazı ve araştırma sahamız; antik Lidya bölgesinin batı tarafında, Manisa ilinin Saruhanlı ilçesinin 16 Km. güneydoğusunda bulunan Alibeyli kasabası doğu ve güneydoğu yakın çevresinde olup, güneyde 1040 m. rakımlı Çal Dağı, kuzeyde Kumçayı'na (Hyllus) karışan Özdere'si (antik ismi Pidasos⁽¹⁾ olması muhtemel) ile sınırlanmaktadır.

(*) Kubilay NAYIR, Manisa Müzesi Müdürü

(1) Head, V., *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*. London - 1901, s. 65.

Alibeyli ve yakın çevresinde ilk yerleşmenin Prehistorik devirlere kadar çıktığını saptayabiliyoruz ⁽²⁾. Ve yine, bazı kaynaklardan, burada antik HYRKANİS kentinin kurulduğunu öğreniyoruz ⁽³⁾. Bugünkü Halitpaşa kasabası çevresinde gösterilen bu kente, Hyrkanis adını, Perslerin Anadolu'ya egemen oldukları sırada, yani İ.Ö. 547' den sonra, Hazer Denizi güneyindeki Hyrkania bölgesinde yaşayan ve Perslerin buraya sürdüğü Hyrkania göçmenleri vermiştir ⁽⁴⁾. Yeri kesinlikle saptanmamış olan Hyrkanis kentinin, yukarıda da belirtildiği gibi, Halitpaşa yakın çevresinde bulunduğu sanılmaktadır. Ancak, Halitpaşa (Papazlı)'da konuya açıklık getirecek herhangi bir kalıntı mevcut değildir. Buna karşılık, Alibeyli çevresinde, bilhassa güneyindeki Çal Dağı kuzey yamaçlarında kale kalıntılarını görmek mümkündür. Ayrıca, Alibeyli'nin yaklaşık 4 km. kuzeydoğusunda bulunan Örentepe'de oldukça yoğun bir yerleşme görülmektedir. Araştırdığımız tümülüsler de dikkate alınacak olursa, Hyrkanis kentinin Halitpaşa yakınında değil, fakat Alibeyli kasabası yakın çevresinde aranmasının yanlış olmayacağı kanısındayız.

MANGALTEPE TÜMÜLÜSÜ

Alibeyli kasabasının yaklaşık 250 m. doğusunda, Alibeyli-Büyükbelen asfaltının 50 m. güneyindedir. Doğu-batı ekseninde olup giriş batıya açılmaktadır. Tek mezar odası, önündeki ön oda ve uzun dromosu ile Mangaltepe tümülüsü, Lidya bölgesinde yaygın olan bir tiptir. Oldukça uzun olan dromosun 4.30 m. lik kısmı açılmıştır. Sadece ön oda girişi üstü iki büyük blokla, düz olarak örtülü olan dromosun, her iki yan duvarı irili ufaklı moloz taşlarla, toprak harçla örülmüştür. Tabanı topraktır. Ön oda girişi önünde, çok kaba işlenmiş eşik taşı bulunmaktadır. Ortalama genişliği 1.55 m. olan dromosun içi; güney duvarı önünde 0.75 m. genişliğinde bir kısım toprak ile, diğer taraf moloz taşlarla doldurulmuştur. Ön oda girişini yekpare bir blok kapatmaktadır. Bu kapak taşının geriye yatmasını önlemek için önüne (eşik taşı üstüne) çok büyük bir taş yerleştirilmiştir.

1.50 × 2.32 m. ölçüsündeki ön oda tavan yüksekliği 1.81 m. dir. Üzeri dört adet kireçtaşı blok ile düz olarak örtülmüştür. İti-

(2) French, D.H., «Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II. The Balıkesir and Akhisar-Manisa Areas». *Anatolian Studies*, vol. 19 (1969), s. 51 vd.

(3) Head, Barclay V., *Historia Numorum*, Oxford-1911, s. 652.

(4) W.M. Ramsay, (çev. Mihri Pektaş), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul-1960 s. 133.

nalı bir taş işçiliği göstermeyen odanın taban kaplama blokları, çok sık demir kenetle birbirine bağlanmıştır.

0.68 × 1.24 m. ölçüsünde ve üst üste konan iki blok ile örtülen bir kapıdan girilen mezar odası 2.18 × 2.50 m. ölçüsünde olup, yüksekliği 1.93 m. dir. Üzeri, üç adet blok ile düz olarak örtülmüştür. Kullanılan taşın cinsi kireçtaşıdır. İşçilik, yapının diğer kısımlarına nazaran çok daha itinalıdır. Ön odada olduğu gibi, taban bloklarının bağlantısında demir kenet kullanılmıştır.

Mezar odasının en çok dikkati çeken tarafı, oda duvarları ile bağlantısı bulunmayan ve doğu duvarı önünde, tabandan 0.50 m. yükseklikte, baş tarafı güneyde olan yan yana iki klinedir. Kireçtaşından yapılmış olan yataklarda, ölülerin yatırılacağı kısımlar, 8 cm. derinliğinde oyulmuşlar ve bu kısımlar vücut şekline benzetilmiştir. Her iki yatakta bir diğer enteresan husus, aşağı yukarı bel hizasına gelen kısımlarda üçer tane deliğin mevcudiyetidir. Bu klinenin en fazla kayda değer tarafı, yatak kenarı ile ayaklardaki bezemedir. Her iki ayaktaki volütler, plastik olarak işlenmiş, yatak kenarındaki bezeme ise kırmızı boya ile yapılmıştır. Yatak kenarının düz olan alt kısmının ortasında bir rozet, dış bükey yüzeyli üst kısmında ise, ters yumurta dizisi mevcuttur. Baş ve ayak kısmındaki, dikdörtgen düz satırlarda, oldukça değişik tipte volütler resmedilmiştir.

Bu mezarda, üç adet tek kulplu amphora ile bir adet pişmiş topraktan düğme ve camdan kolye taneleri ele geçmiştir. Bu buluntular incelendiğinde, mezarı Hellenistik çağa tarihlenmek mümkündür.

BEKÇİTEPE TÜMÜLÜSÜ

Mangaltepe tümülüsünün yaklaşık 300 m. güneydoğusunda bulunan Bekçitepe tümülüsü, kısa dromos ile bir ön oda ve mezar odasından ibarettir. Kuzey-güney ekseninde olan mezarın girişi kuzeye açılmaktadır. Duvarları irili ufaklı ve doğal şekilli kireçtaşları ile toprak harçla örülü olan dromosun tabanı topraktır. Genel olarak 2.40 m. uzunluğunda ve 1.48 m. genişliğindeki ön odanın tavan yüksekliği 2.10 m. olup üzeri dört adet blok ile düz olarak örtülmüştür. Bu örtü bloklarının, birbirine temas eden kenarlarında çıkıntı silmeler vardır. Ön oda tabanının, mezar odası girişinden itibaren 1.60 m. lik kısmı iki adet blok ile kaplanmıştır. Diğer kısım ise topraktır. Ön oda yan duvarlarında, önde gri renk mermer, diğer kısımda ise kireçtaşı kullanılmıştır. Bindirme tekni-

ğinde yapılan duvarlardaki mermer blokların dört bir kenarı raspa edilerek çerçeveslendirilmiş, orta kısımları çok hafif yüksek bırakılmıştır. Kireçtaşı bloklar ise son derece güzel perdahlanmıştır.

Ön odadan 0.74×1.17 m. ölçüsündeki bir kapı ile mezar odasına girilmektedir. Kapı, tabandan 0.31 m. yükseklikte bir eşik yapmaktadır. Bu oda, ön oda tarafından $0.60 \times 0.50 \times 0.77$ m. ölçüsünde iki blok ile kapatılmış olması yanında, mezar odası içinden de, oda içine açılan, alt ve üstteki söve deliklerine göre, ahşap kapı örneği olması çok muhtemel ve tek kanattan oluşan bir kapı ile de kapatılmaktadır. Şu anda mevcut olmayan bu kapının, girişin sol tarafındaki sürgü deliğine göre kilitlendiği belli olmaktadır.

2.28×2.38 m. ölçüsünde ve 2.08 m. yüksekliğinde olan mezar odası tamamen ve son derece güzel perdahlanmış kireçtaşından, bindirme tekniğinde inşa edilmiş olup, üzeri dört adet blok ile düz olarak örtülmüştür. Odada, in situ durumda olmamakla beraber, fevkalâde işçilik gösteren, mermer kline parçaları ele geçmiştir. Ele geçen parçalara ve duvar ile tabandaki izlere göre, biri girişin tam karşısında, diğeri de solda (doğu duvarı önünde) olmak üzere iki kline mevcuttur. Doğu duvarı önündeki klinenin baş tarafı, ayak kısmına nazaran daha geniştir. Doğu duvarı önündeki klinenin iki ayağı ile girişin tam karşısındaki klinenin bir ayağı palmet ve volütlerle bezelidir. Yine sadece baş kısmı ele geçen yatağın, ön tarafı ve ayak üstüne gelen kısım volüt dekorludur. Kabartma tekniğinde işlenen kline ayaklarındaki bu süslemeler; kırmızı, siyah, mavi ve yeşil renkler münavebeli şekilde kullanılmak suretiyle boyanmıştır.

Yatakta, cesetin başının konulacağı yer yastık şeklinde işlenmiş olup, Mangaltepe tümülüsünde olduğu gibi, bunda da (mevcut parçada üç tane) delikler mevcuttur.

Söz konusu mezarda, kline dışında en küçük bir parça dahi ele geçmemiştir. Bu bakımdan tarihlemeyi klineye göre yapmak uygun olacaktır. Klinelerin stil ve tekniği incelendiğinde, bunları İ.Ö. 525-500'e tarihlemek mümkün görülmektedir.

MİTRALYÖZTEPE TÜMÜLÜSÜ

Alibeyli kasabasının yaklaşık 700 m. güneyindedir. 1965 yılında kaçak kazı sonucunda tahrip edilmiş, ancak bulunan eserlerin bir kısmı, bir şans eseri olarak müzeye intikal etmiştir.

Doğu-batı ekseninde olan mezarın girişi batıya açılmaktadır. Bir kısmı açığa çıkarılan uzun bir dromos, bir ön oda ve bir mezar odasından oluşan yapı tümüyle gri renk mermerden inşa olunmuştur. İçi tamamen moloz taş ile doldurulmuş olan dromosun tabanı topraktır ve üzeri açıktır. Üzeri iki blok ile düz olarak örtülen ve 1.88×1.90 m. ölçüsündeki ön odanın, tavan yüksekliği 1.85 m. dir. Tabanı, üst yüzeyleri fazla ince işçilik göstermeyen blok taşlarla kaplanmıştır.

Semerdam çatılı mezar odası 1.90×2.18 m. ölçüsündedir. Tavan yüksekliği ise 1.97 m. dir. Yekpare tek bir bloğun örttüğü giriş kapısı 0.62×1.21 m. ölçüsündedir. Bu odanın doğu duvarı önünde ve baş tarafı güneyde olan tek kişilik bir kline mevcuttur. Oda duvarları ile bağlantısı bulunmayan klinede herhangi bir bezeme mevcut olmamakla beraber, cesetin konulduğu kısım, Mangaltepe'de olduğu gibi, insan vücudu şeklinde oyulmuştur.

Çok fazla tahrip edilen bu mezarda, yapılan temizlik esnasında parçalanmış, çok sayıda buluntu ele geçmiş olup, bunlar seramik, kemik ve fildişi olarak gruplanmaktadır. Bu buluntulardan sivri dipli amphora ile bir adet kase ve lekythos Roma çağına; iki adet tek kulplu ve boyun kısımları vişne çürüğü renginde, baklava dilimi bezemeli amphora ile bir adet Megara kasesi Hellenistik çağa; bunlardan ayrı olarak mezar odası içinde ele geçen seramik parçalar ise kesin olmamakla birlikte İ.Ö. altıncı yüzyılın ikinci yarısı içinde düşünülebilir.

Yukarıda sayılan buluntular yanında, çok daha ilginç olarak kemik ve fildişi parçalar ele geçmiştir. Söz konusu bu eserlerden bir kısmı süsleme elemanı (aplik olarak) kullanılmış olmalıdır. Bu süsleme elemanları; boynuzdan (?) yapılmış bir sfenksin yarısı, üzerinde karşılıklı aslan ve kartal (griffon ?) kabartmalı fildişi parça, iki adet disk, iki adet kemikten mamul üçgen şeklinde parçalar, bol miktarda üzeri bitki ve çiçeklerle bezeli kemik parçalar, yine bol miktarda, yarım silindir biçiminde kemikten saplar (?), iki figürin parçası ve konik biçimli ayak-kaideden oluşmaktadır. Sıraladığımız bu kemik ve fildişi parçaları en erken Geç Arkaik çağa, en geç olarak ta Erken Roma çağına tarihlemek mümkün görülmektedir. Seramik ve kemik-fildişi buluntular yanında ele geçen küçük bir parça cam buluntu ise İ.Ö. 6-4 ncü yüzyıl karakterindedir.

Buluntulardan hareketle, Mitralyöztepe tümülüsünün uzun bir süre ve bir kaç kez kullanıldığını söylemek mümkündür. Bir başka

deyişle, mezar ilk olarak Geç Arkaik çağda yapılmış, Erken Roma çağından sonra bir daha kullanılmamıştır.

Alibeyli tümülüsleri kazısı, Lidya bölgesinde, ölü gömme gelenekleri ile birlikte, mezar mimari teknik ve tipleri hakkında önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bilhassa, bezemeli klineler, konuya ayrı bir önem ve özellik kazandırmıştır. Bunun içindir ki, konunun bilinçli bir şekilde ele alınmasını, kaçak kazılar sonunda gün geçtikçe yok olan arkeolojik verilerin kaybolmaması için, Lidya bölgesinde sistemli kazıların devam etmesini, bölgemiz arkeolojisi yönünden gerekli görmekteyiz.

*Resim 1: ALİBEYLİ-1981 MANGALTEPE
TUMULUSU*

*Resim 2: ALİBEYLİ-1981 MANGALTEPE
TUMULUSU*

*Resim 3: ALİBEYLİ-1981 MANGALTEPE
TUMULUSU*

Resim 4: ALİBEYLİ-1981 MİTRALYÖZ-
TEPE TÜMÜLÜSÜ

Resim 5: ALİBEYLİ-1981 MİTRAL-
YÖZTEPE TÜMÜLÜSÜ

Resim 6: ALİBEYLİ-1981 MİTRAL-
YÖZTEPE TÜMÜLÜSÜ

Resim 7: ALİBEYLİ-1981 MİTRAL-
YÖZTEPE TÜMÜLÜSÜ

CHRYSE - APOLLON SMINTHEUS TAPINAĞI 1980 - 1981 YILI KAZILARI

(*) Coşkun ÖZGÜNEL

Troas bölgesindeki Chryse (Gülpınar) kentinde yer alan Apollon Smintheus tapınağı, Hellenistik evre Anadolu mimarlık sanatında Hermogenes etkileri ve kendine özgü mimari plastik yapıtları ve tasarımı ile önemli bir yer işgal etmektedir. Anadolu kökenli bu tanrının, çok eski zamanlardan beri birçok epitheton'larla simgele-nerek tapınılmış, onurlandırılmış ve adına büyük kültler oluşturulmuş olduğunu bilmekteyiz. Anadolu kökenli tanrı, Batı Anadolu kıyılarında, özellikle Troas bölgesinde, Likya'da ve İonia ile Karia bölgelerinde de önemli kültleri ile karşımıza çıkmıştır⁽¹⁾. Tanrı Apollon'un Troas bölgesindeki önemini, onurlandırılmasını büyük ozan Homeros'un İlyada destanındaki seslenişlerinden ilk kez öğ-reniyoruz⁽²⁾. Tanrı Apollon'un özellikle fare-Smintheus ile ilgili tapımı, yunan dinsel hayatında eski zamanlardan beri büyük onur görmüş ve adına tapınaklar kurulmuştur. Tanrı Apollon'un Smintheus (fare) epitheton'u ile tanınması, tapımı ve adına kültler oluşturulması, Homeros'un bize aktardıkları ışığı altında ilk kez Troas bölgesinde doğmuş olmasını aklımıza getirmektedir⁽³⁾.

Söylencelerle birleştirilerek ortaya çıkan bu kültün Troas bölgesinde Chryse'de onurlandırıldığı, bugün elimizdeki somut kalıntıları ile Apollon Smintheus tapınağına bağlamamız olanaklıdır. Söz konusu tapınak, Çanakkale ili, Ayvacık ilçesine bağlı Gülpınar

(*) Doç. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi

(1) U. von Wilamowitz-Möllendorff, **Der Glaube Der Hellenen, I. Band** Berlin 1931, s. 324 f.

(2) İlyada I, 37.

(3) İbid.; Wernicke, **RE II** 1895, 68 f.

(Külahlı) köyünde, olasılıkla eski adı Chryse olan yörede yer almaktadır ⁽⁴⁾.

Apollon'a ait Smintheion kutsal alanının söz konusu yörede olabileceği üzerine bilgilerimizi başlangıçta antik kaynaklardan sağlamaktayız. Homeros'tan beri, Strabon, Pliny, Pausanias, Pseudo Skylax, Aelian, Ammianus Marcellinus, Menandros, Quintus Smyrnaeus, Bizanslı Stephanos, Eusthii ve Eusebii Pamphili Chryse ve Apollon Smintheus tapınağı ile, kültü üzerine çeşitli bilgiler vermişlerdir ⁽⁵⁾.

Chryse Apollon Smintheus tapınağı üzerine zamanımızda da kimi araştırmacıların ve gezginlerin gözlemlerine rastlamaktayız. J.M. Cook'un belirttiğine göre; 1785 yılında Bababurnu'ndan (Lektum) Alexandria Troas'a giderken tapınağın varlığına işaret eden ilk kişi olarak Le Chevalier olduğuna değinmektedir ⁽⁶⁾. Le Chevalier'den sonra Smintheion ile ilgili bilgiyi C. Texier vermektedir. Ancak Texier tanımlamasında tapınağın dor düzeninde bir yapı olduğunu ileri sürer ⁽⁷⁾. Bu yanılı daha sonra, 1853 yılında bu yöreye yaptığı gezi ile İngiliz kaptanı Spratt tarafından düzeltilerek, ion düzeninde yapılmış bir Apollon tapınağı olarak vurgulanmıştır ⁽⁸⁾. Daha sonra yörede İngiliz Amatör Arkeologlar Cemiyeti adına

-
- (4) Ayvacık ilçesi sınırları içinde yer alan tapınak, Biga volkanik yarımadasının batı ucunda, antik Assos (Behramkale köyü) kentinin 26 km. batısında, Lektum (Babakale) burnunun 9 km. kuzeybatısında, Gülpınar köyünün «Bahçeleriçi» diye adlandırılan mevkiinin etekleri ile bahçelerin birleştiği, bugünkü köyün su pompasının karşısında, Ali Şengören'e ait yağhanenin altında yer almaktadır.
- (5) Ilyada I, 37; Strabon, **The Geography of Strabo**, XIII, 604, 48 London, 1970³; Pliny, **Natural History**, V, 123, Cambridge 1961³; Pausanias, **Description of Greece**, XII, 5, London 1958; A. Peretti, **Il Periplo di Scillace**, Pisa 1979, 525, 95; Aelian, **On the Characteristics of Animals**, London 1959, XII, 5, Ammianus Marcellinus, **Julianus**, London 1956³, II, XXII, 8, 3; L. Spengel, **Rhetores Graeci**², Vol. III, Frankfurt/Main 1966, 427 ff.; Quintus Smyrnaeus, **The Fall of Troy**, London 1962⁴, VII, 395 Stephanos von Byzantion, **Ethnika**, Graz 1958, 263 f.; Eustathii, **Commentarij ad Homeri Iliadem**, Tomus I, Hildesheim 1960, 30 ff.; Eusebii Pamphili, **De Vita Constantini Libri IV**, Lipsiae 1830, 213 ff.
- (6) J.M. Cook, **The Troad**, Oxford 1973, 228 f. Cook'un kaynak olarak belirtmediği Le Chevalier'in yapıtı, bizce «Voyage de la Torade fait dans les années 1785 et 1786, Paris 1802» olmalıdır.
- (7) C. Texier, **Asie Mineure, Description Géographique Historique et Archéologique**, Paris 1852, 191 f.
- (8) R.N. Spratt, **Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom**, Second Series Vol. V, London 1856, 236 ff.

1866 yılında R. Pullan eski adı ile Külahlı olan Gülpınar köyündeki Apollon Smintheus tapınağında ilk olarak kazı yapmış ve kimi önemli bulguları ortaya koymuştur⁽⁹⁾. Ancak tapınağın önem kazanması günümüzde gerçekleşmiştir. Pullan'dan sonra, Chryse Apollon Smintheus tapınağı ikinci kez 1966 yılında, yani tam yüzyıl sonra H. Weber tarafından arkeoloji dünyasına anımsatılmış⁽¹⁰⁾ ve daha sonra 1971-73 yılları arasında ise, Çanakkale Arkeoloji Müzesi yörede tekrar kimi çalışmalarda bulunmuştur. 1980 yılından beri, bu satırların yazarının başkanlığındaki bir heyet, Chryse'de (Gülpınar) tekrar, özellikle tapınakta sistematik kazılara başlamıştır⁽¹¹⁾.

(9) R. Pullan *Antiquities of Ionia*, R. Pullan, IV, London 1881, 40 ff.

(10) *IstMitt* 16, 1966, 100 ff.

(11) T.C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Gülpınar (Chryse) Apollon Smintheus tapınağı ve çevresi kazılarına başlamamız için her türlü maddi ve manevi desteği ve izni veren Kültür Bakanlığı yetkililerine, özellikle Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Dr. Nurettin Yardımcı'ya ve çalışma arkadaşlarına bu satırlarda teşekkürlerimizi sunmak bizim için bir zevktir. 1980 yılından beri sürdürülen kazının büyük mali desteğini Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü sağlamaktadır. 1980 ve 1981 yılları kazı çalışmaları A. Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde maddi ve manevi katkıları ile Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği'nin yardımları ve Türkiye İş Bankasının 1981 yılında yaptığı armağanı bu satırlarda belirtmek ve şükranlarımızı sunmak bizim için borçtur. Ayrıca 1981 yılı çalışmalarını destekleyen Sayın İbrahim Güngör'e (Sarkuysan Holding İdare Meclisi Üyesi - İstanbul) teşekkür ve şükran borçluyuz. 1980-81 yılları çalışmalarımızda bize her türlü yardım elini uzatan Gülpınar köyü sakinlerine, genç dinamik, çalışkan ve aydın Muhtar Resul Uysal'a, Emekli Nahiye Müdürü Hilmi Özak'a, Jandarma Karakol Komutanı Astsubay Ahmet S. Akkılıç'a, Köy ihtiyar heyetine, Ayvacık ilçesinin arkeolojiyi seven, yardımsever kaymakamı Yıldırım Kartal (1980-81), Arkeoloji'ye tutkun Ayvacık Mal Müdürü Abdurrahim Konukbay'a, Ayvacık Belediye yetkililerine, Çanakkale valiliğine ve bize her zaman severek, içtenlikle yardım elini uzatan Çanakkale Arkeoloji Müzesi Müdürü Şakire Erkanlı'ya bu satırlarda en içten teşekkür ve şükranlarımızı sunmak büyük bir zevk olmaktadır. 1980 yılı çalışmalarına başkanlığımızda: Dr. O. Bingöl, M. A. Mimar, Ege Üni, D. Mustafa Uz, Mimar Nimet Özgönül, Mimar Fuat Gökçe, Mimar Aydın Urla (ODTÜ - Ankara), Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi K. Arkeoloji Anabilim Dalından Murat Demir, Salih Seçkin, Nihat Özçubukçu ile Canan Öztürk katılmışlardır. Bakanlık temsilcisi olarak Işık Bingöl katılmış ve yardımlarda bulunmuştur, kendisine teşekkürlerimizi bu satırlarda sunmak borçtur. 1981 yılı çalışmalarımızda kazı grubumuz büyütülmüş, konusunda uzman kişiler kazıya katılmış bulunmaktadır. Bu arada ODTÜ, Mimarlık Fak. Restorasyon Bölümü ile DGSA - İstanbul gibi kurumlarla işbirliğine gi-

Zamanımızda tapınağın açık-seçik tanımını yapan kişinin ilk kez Spratt tarafından gerçekleştirildiğini daha önce belirtmiştik. Spratt o zamanki adı ile Külahlı köyü sınırları içinde yer alan yapının, özellikle kentin kuzeyine düşen Tuzla ovasına dağılmış parçalarını görerek, tapınak için başka yerleri düşünmeye yönelirken, kendisine bilgi veren bir köylünün uyarıları ile Külahlı (Gülpınar) köyüne yönelmiş ve köyün batı yamacı etekleri altında, Bahçeleriçi mevkiinde yer alan kalıntıları görerek büyük bir tapınakla karşılaştığını anlamıştır⁽¹²⁾. Spratt'ın yaptığı bu önemli buluştan sonra, Pullan 1861 yılında yöreye gelerek üç veya dört günlük bir geziden sonra⁽¹³⁾, 1866 yılının sonbahar aylarında Dilettanti Cemiyeti adına kazıları yürütür⁽¹⁴⁾. Ancak Spratt söz konusu yapının bir ion tapınağı olabileceğini, tapınak çevresinde gördüğü sütun tamburları aracılığı ile Pullan'dan önce keşfetmiştir⁽¹⁵⁾.

R. Pullan tarafından 1866 yılında sürdürülen bir mevsimlik çalışmalar sonunda, yapının 8 × 14 sütun sıralı bir ion pseudodipteros

dilmiştir. Tapınağın Mimari ve Restorasyon işlerini, ODTÜ, Mimarlık Fak. Res. Böl. Öğretim Üyelerinden Yük. Mim. Res. Emre Madran yüklenmiştir. Aynı Bölümden Mimarlar olarak, Nimet Özgönül, Fuat Gökçe ve Aylın Öney katılmışlardır. DGS Akademisi, Seramik Fakültesinden Gül Özturanlı ile Selami Torun söz konusu işbirliğini gerçekleştirmişlerdir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, K. Arkeoloji Anabilim Dalından ise Murat Demir, Ali Toksoy, Kudret Turhangül Saniye Erhal, Sibel Gök, D. Nuray Günal, Nur Özasan ile Murat Akurgal katılmışlardır. 1980-81 yıllarında gün ışığına çıkarılan Bizans seramiği üzerinde çalışmalarda bulunmak için Dr. Filiz Yenişehirlioğlu ile Yunan yazıtlarını araştırmak için de Ender Varnılioğlu kısa bir süre Gülpınar'da bulunmuşlardır. Kimi fotoğrafların çekimi için, M. Ali Düğenci kazıyı ziyaret etmiştir. 1981 yılı Bakanlık temsilcisi olarak katılan Durmuş Acar'a yaptığı yardım ve önerilerinden dolayı teşekkür etmek bizim için bu satırlarda zevk olacaktır.

- (12) R.N. Spratt, a.o. 236 ff., tapınağın kalıntılarının deniz kıyısından çok uzak olmadığını, Alexandria Troas kentinin güney yıkıntılarından direkt olarak 12 coğrafya mili (yaklaşık 19,3 km.) uzaklıkta ve Lektum (Baba) burnundan ise (kuzeybatı) 4 coğrafya mili (6,5 km.) uzaklıkta ve Külahlı (Gülpınar) köyü sınırları içinde olduğunu vurgulamıştır. Ancak köy bugün karayolu ile Lektum (Bababurnu) - Babakale köyünden 9 km. uzaklıktadır. Alexandria Troas'tan ise, yaklaşık 16-17 km. uzaklıktadır.
- (13) R. Pullan yöreye gelişini kazıdan 4 yıl önce olarak belirtmekte, J.M. Cook bu tarihi 1861 yılı olarak vermektedir. Bk. *Antiquities of Ionia* IV, 44 f.; J.M. Cook, a.o. 228 ff.
- (14) R. Pullan, a.o. 40 ff.
- (15) R.N. Spratt, a.o. 237 f.

biçiminde yapılmış bir tapınak olduğunu saptamıştır. Pullan tapınağın kimi ayrıntılarında belirsizlikler olduğuna işaret ederek, bulgularını ve düşüncelerini daha sonraki yayınları ile arkeoloji dünyasına duyurmuştur (16). R. Pullan'dan sonra bu yöreye gelen kimi bilginler, J.M. Cook'un daha önce vurguladığı gibi (17); örneğin Leaf, Pullan'ın çevreyi hiç açmadığını ileri sürer. Ancak çevrede çok büyük ceviz ağaçları bulunduğunu belirtir (18). Bugün tapınağın çevresinde oldukça büyük ceviz ağaçları hâlâ ürün vermektedir. Büyük olasılıkla Leaf, tapınağı J.M. Cook'un daha önce vurguladığı gibi köyün kuzey ucundaki yamaçlarda aramış olmalıdır (19).

Spratt bize göre verdiği tanımlamalarda oldukça titiz davranmış, aktardığı bilgilerle bugün bile kimi kalıntıların hâlâ yerlerinde durduğu görülmektedir. Özellikle Spratt tarafından, olasılıkla tapınağın kuzeydoğu köşesinde in situ olarak gördüğü ve çizimini verdiği sütun kaidesi ve ilk sütun tamburunun kalıntıları ile kaide özellikle tarafımızdan söz konusu köşede parçalar halinde bulunmuş ve yaptığımız tamamlama önerisi ile Spratt'la aynı görüşte birleştiğimiz saptanmıştır (20). Diğer taraftan Spratt'ın ileri sürdüğü ve tapınağın batısına düşen sırtlar yönünde bugünkü Beşiktepe (Hamaxitos) ve Bababurnu'nun (Lektum) 5-6 km. kuzeyinde yer alan patika yol üzerinde gördüğü toprağa gömülmüş, Assos'ta rastladığı yapıda ve volkanik taştan yapıldığını belirttiği lahitler bugün de söz konusu yörede görülmektedir (21). Diğer taraftan Spratt yolun bittiği yerde, deniz kıyısında gemiye yüklenmek için çekilmiş tapınağa ait mermerden mimari parçaların varlığından söz etmektedir (22). Bu parçalardan bazıları Gülpınar Tatil Köyü yakınındaki kumsal içinde tarafımızdan da görülmüştür (23). Spratt Külahlı (Gülpınar) - Tuzla yolu üzerinde Çelen Bağları olarak zamanında adlandırılan, köye aşağı yukarı 1,5-2 km. uzaklıkta yol kenarında 1980

(16) R. Pullan, a.o. 40 ff.

(17) J.M. Cook, a. o. 229 f.

(18) Walter Leaf, **Strabo on the Troad**, Cambridge 1923, 226 f.

(19) J.M. Cook, a.o. 229 f., Pullan'ın kazıdan sonra açmaları kapatmış olması da, Leaf'i yanılgıya düşürmüş olmalıdır. Ancak Leaf gerçekten Gülpınar köyüne gitmiş midir? Çünkü çevrede Spratt'ın gördüğü ve 1981 yılına dek yerlerinde duran tapınak dışındaki kimi kalıntıları görmesi gerekirdi.

(20) R. N. Spratt, a. o. 237, 239 f., çizim.

(21) İbid., 238 f., ancak söz konusu lahitler andezitik-bazalttan yapılmışlardır.

(22) İbid.,

(23) Gülpınar Tatil Köyü bugün, köyün güneybatı kıyısında, Hamaxitos ile Göztepe arasında yer almaktadır.

yılı kazı çalışmalarına dek duran mermerden yapılmış boğa ve çiçeklerle bezeli bir kaideden söz etmekte ve buraya Külahlı'dan (Gülpınar) getirilmiş olduğunu söylemektedir⁽²⁴⁾. Spratt'ın «toe of the ridge» olarak belirlediği yörede gördüğü parça daha sonra 60'lı yılların içinde J.M. Cook tarafından da görülmüş ve Spratt'ın tarifi ile aynı yerde duran parça olduğu anlaşılmıştır⁽²⁵⁾. Ancak söz konusu mimari eleman 1980 yılı kazı çalışmaları sırasında köylülerin bugün «Öküzbaşı» olarak adlandırdıkları «toe of the ridge» yöresinden alınmış ve kazı deposuna getirilmiştir. Bu olanaklarla söz konusu parçanın kaide olmayıp, sütun başlıklarının altında yer alan bir kabartmalı sütun tamburu olduğu bilim dünyasına ilk kez 1981 yılında Kazılar Toplantısında duyurulmuştur⁽²⁶⁾. J.M. Cook, Spratt'ın belirttiği parçanın karşısında çok tahrip olmuş bir ion başlığından söz eder. Bu parça Spratt ve Pullan'dan sonra buraya çekilmiş olmalıdır⁽²⁷⁾. Spratt tapınak üzerinde ikinci bir yapının varlığına değinerek, söz konusu yapının Roma çağından olabileceğini ve tapınağı kestiğini işaret eder. Ancak bugünkü koşullarla böyle bir yapının izlerini saptamak mümkün olamamıştır.

Başkanlığımız altında yürütülmekte olan Chryse-Gülpınar Apollon Smintheus tapınağı kazılarına 1980 yılında küçük bir ekip ile başlanmış, daha sonraki yıllarda mimari ve restorasyon işlerinin önemi göz önüne alınarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü ile ortak çalışmalar öngörülmüştür. Tapınağın Restorasyon projesini ve mimarlık işlerini söz ko-

(24) R.N. Spratt, a.o. 230 f. Spratt kaide olarak adlandırdığı parçanın yerini «Toe of the ridge» olarak belirtmiştir. 1853 yılında büyük olasılıkla bugünkü toprak yol yoktu. Bundan ötürü Spratt Tuzla ovasının kenarı olarak belirtiyor.

(25) J.M. Cook, a.o. 230 f. Lev. 29 c.

(26) Belleten 174, 1980, 258 f., dipnot 8 ve 262 f., dipnot 4; C. Özgünel 1981 yılı III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Şubat 1981, Ankara ve IX. Türk Tarih Kongresi, Eylül 1981, Ankara. Söz konusu parçanın ve yayında duyurulan diğer elemanların kabartmalı sütun tamburları olduğunun saptanması, 1979 yılı sonbaharında Res. Yük. Mimar Emre Madran ile, Dr. O. Bingöl tarafından yapılan gezi sırasında olmuştur. Daha sonra 1980 yılı şubat ayında bu satırların yazarının da katıldığı ikinci araştırma gezisinde, diğer örneklerin de kabartmalı sütun tamburları olduğu saptanmıştır. Orhan Bingöl'ün dışında geziye, Ege Üniversitesinden M.A. Mimar D. Mustafa Uz da katılmıştır.

(27) J.M. Cook, a.o. 230 f.; Söz konusu başlık, kabartmalı tamburlar gibi, 1980 yılı kazı çalışmaları sırasında kazı başkanı tarafından yerinden alınarak, kazı deposunda korunmaktadır.

nusu bölüm öğretim üyelerinden Yük. Mimar Restoratör Emre Madran yüklenmiştir.

Tapınağın üst yapısından tamamen arındırılmış temeli bugün Ali Şengören'e ait Mengene-yağhane ve onun bahçesi ile güneybatısında Ali Onaran ve Bilal Yıldırım'a ait olan bahçelerde olup, söz konusu son yerler önceki çalışmalar sırasında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından kamulaştırılmıştır. Ayrıca tapınağın güney dar cephesini, bahçeler ile yağhane duvarı arasında kalan bahçelere uzanan bir yol kesmektedir. Tapınağın üst yapı elemanları temelin çevresinden başlayarak yakınındaki diğer bahçelere ve etrafa dağılmış biçimde bugüne dek çeşitli tahriplere uğrayarak gelebilmiştir⁽²⁸⁾. Tapınak ve çevresinde yer alan mimari ve plastik yapıtların sağlıklı bir biçimde saptanması amacı ile, tapınağın temelleri ile birlikte çevresini saran bahçeleri de içine alabilecek bir kareleme sistemi oluşturulmuştur. 10×10 m. ölçülerinde karelerden oluşan ızgara sistemine göre kazı alanı 150×150 m. büyüklüğünde belirlenmiştir. Izgara sistemi oluşturulurken, tapınağa diagonal kesime dikkat edilmiştir. Kuzey ve güney doğrultusundaki kareler 1-15 sıra sayılarıyla, doğu ve batı doğrultusundaki kareler ise A-O abc'leri ile belirlenmiştir. Tapınak temel detaylarının ve yapı elemanlarının plan üzerinde nitelikleriyle işlenebilmesi amacı ile de ölçek 1/50 olarak saptanmıştır.

1980 yılındaki ilk kazılara başlamadan önce, 1971-73 yılları arasında Çanakkale Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan çalışmalar sırasında kazı alanı içine yığılan sondaj açmalarından F 6, E 8, E 9, F 7-8-9 ile H 10-11, H 9, I 8-10, J 8-9 ve J 7 karelerindeki toprak ve döküntüler temizlenmiş ve çevreyi saran yoğun bitki örtüsünden arındırılması gerektiği⁽²⁹⁾. Bitki örtüsünün ve zamanla çevreden yığılan eski ve yeni toprağın kaldırılması sonunda, doğa ve insan elinin olumsuz etkilerine terk edilmiş tapınağa ait H 10, I 9 ve F 9 kareleri içinde beş adet friz bloğuna rastlanıldı⁽³⁰⁾.

(28) Tapınak üzerindeki ilk yapılaşma, 1945-46 yıllarında arazinin sahibi olan Hasan Korol ve çocukları tarafından gerçekleştirilen küçük mence ile olmuştur. Daha önce de tapınak yakınında bir kireç ocağının olduğunu köylüler söylemektedirler. Söz konusu ocakta bir bölüm mermerler yakılarak kireç yapılmak istenmiş, ancak henedense bu girişim tam olarak gerçekleştirilmemiştir.

(29) 1971-73 yılları arasında yapılan sondaj niteliğindeki kazılar, ne yazık ki kimi yapı elemanlarının ve tapınak alt yapısının çeşitli nedenlerle tahrip olmasından başka yarar sağlamadığı, söz konusu temizliklerden sonra ortaya çıkan durum ile gözlenmiştir.

(30) IstMitt 16, 1966, lev. 14

1980 yılı çalışmalarının temelini temizlik ile Genel Müdürlük tarafından daha önce kamulaştırılmış alanlar üzerinde bulunan kimi bahçe duvarları ile Yağhane sahibi Ali Şengören tarafından kamulaştırıldıktan sonra da kullanılan, yağhane binasına yapışık, çoğunluğu J 8-9 kareleri ile I 8 karesi içinde kalan amele evinin yıkımı gerçekleştirilerek, yağhane sahibinin 1964 yılında yaptığı bu yapıda kullandığı mermer ve diğer taş yapı elemanları ayrılarak koruma altına alındı. Daha sonra söz konusu yapının altında kalan alanda kazılara devam edilerek, toprağa gömülü yapı elemanları ile stylobat ve krepisi oluşturan merdiven sıraları açığa çıkarıldı. Tapınağın kuzeydoğu köşesinin bulunması amacı ile, 1971-73 yılındaki çalışmalar sırasında yığılan toprağın temizlenmesi ve açılmayan alanlarının gün ışığına çıkarılması amacı ile, J 7 karesi içinde çalışmalar sürdürülerek, tapınağın kuzey, güneydoğu uzun kenarının açığa çıkarılması sonuçlandırılarak, stylobat, krepis ve kimi yapı elemanları ile antik bir tapınak kalıntısı karakterinin kazanılması için ilk adım atılmış oldu. Ancak bu çalışmalar sonunda, stylobat üzerindeki bir takım tahribatın yapıldığı gözlemlendi. H 10 karesi ile J 7 kareleri boyunca merdiven sıralarına paralel uzayan alan içinde daha önce vurguladığımız friz blokları dışında çok sayıda tambur, arşitrav blokları, andezitik-bazalt yapı elemanları, cella duvarı dış örgü mermer plakaları ile yonga haline gelmiş birçok süsleme elemanları ile olasılıkla daha önce tahrib olmuş frizlere ait plastik bezeme öğeleri ile relief biçimindeki heykelcik parçaları gün ışığına çıkarıldı.

Daha önceki yıllarda Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından F, G 10 kareleri içinde yer alan Bilal Yıldırım'a ait yağhanenin 300 m² lik bahçesini çevreleyen ve zeytin ambarlarını içeren duvarlar kaldırılarak tapınağın güney dar cephesinde bir devamlılık sağlandı. Bu çalışmalar sırasında söz konusu duvarlar içinden birçok mimari ve plastik mermer parçaları ile çok tahrip edilmiş mimari bloklara rastlanıldı. Tapınağın güney dar cephesinin daha belirgin bir duruma gelmesi amacı ile de, yine daha önce kamulaştırılmış ve Çanakkale Müzesi tarafından sondaj açmaları ile araştırılmış olan E 8, 9 ve F 8, 9 karelerinde yer alan Ali Onaran'a ait bahçe tekrar kazılarak, dar cepheyi oluşturan tüf temel yapısı ortaya çıkarıldı. F, G 7 kareleri içinde, yağhane duvarının arkasında yer alan alanda yapılan temizlik ve kazı sırasında, güneydoğu uzun kenara ait andezitik-basalt merdiven sıralarına rastlanıldı. Ancak üst korunmuş sıranın yağhane tarafından pis su kanalı geçirilmek için oyulduğu, tahrip edildiği gözlemlendi, F 7 kare-

sinin yola yakın köşesinde ise çok tahrip olmuş yarısı meydanda bir ion başlığı görünür bir biçimde çevresi temizlenerek ortaya çıkarıldı.

1980 yılı çalışmaları, salt tapınak kazısı dışında, 1971-73 yılları Çanakkale müzesi tarafından gerçekleştirilen araştırmalar sırasında gün ışığına çıkarılan ve çevreden taşınan kimi parçalar ile⁽³¹⁾, köyün civarına dağılmış kimi mimari parçaların araştırılarak toplanmasını da içermiştir. Söz konusu parçalar kazı alanı yakınındaki Gülpınar Sanayi ve Tarım Ürünleri Kooperatifine ait yağ fabrikasının bahçesine inşaa ettiğimiz sundurma-depo içinde korunma altına alınmıştır⁽³²⁾.

Çevreden toplanan mimari parçaların çoğunluğu, kanımızca 17. yy. veya daha öncesi zamanlarda tapınaktan alınarak üzüm sıkımda kullanılmak amacı ile pres taşı olarak işlev gören kabartmalı sütun tamburlarından oluşmaktadır. Köylülerin «orduluk» adı ile adlandırdıkları yörelerde ele geçen bu buluntular sırası ile, Gülpınar köyünün kuzeybatısında yer alan aşağı yukarı 10 km. uzaklıkta Kösedere köyü yalısında Tuzla (Satnius) çayından 500-600 m. uzaklıkta Kösedereli Emin Sezer'e ait Karadut mevkii olarak tanımlanan tarlanın içinde ele geçen üzerinde oldukça iyi korunmuş plastik bezemeleri ile görülen sütun tamburu 1980 yılının en önemli buluntusu olarak vurgulanabilir.

Söz konusu tambur üzerinde bir kurban töreni sahnesi betimlenmiştir. Bezemelerin ağırlığını ve odak noktasını oluşturan figür, bir tahta oturan yaşlı bir erkek betimlemesi üzerinde toplanmaktadır. Tahta oturan yaşlı erkeğin karşısında bir kadın figürü yer almakta yaşlı erkeğe olasılıkla eli ile birşey vermektedir. Bu ikili kümenin sağında ise bir sunak sahnesi yer almakta, sunağın yanında bir rahibe ve onun yanında ise yine kurban töreni ile ilgili bir kadın kabartması görülmektedir. Kurban sahnesi ile ilgili diğer konuları şöyle sıralamak mümkündür. Sunağa giden yana iki boğa, boğaların arkasında çok tahrip olmuş iki insan figürü ve iki koyunu sunak doğrultusunda götüren üçlü insan kümesi ve

- (31) Bu parçalar, friz ve kabartmalı sütun tamburlarından oluşmakta idi. Söz konusu parçalardan frizlerin H. Weber tarafından daha önce görülüp işlendiğini bilmekteyiz. *IstMitt* 16, 1966, lev. 14. İlhan Akşit tarafından getirilen kabartmalı sütun tamburu ise daha sonra, O. Bingöl tarafından yayınlanmıştır. *Bellekten*, 174, 1980, 264 ff. Res. 1. Söz konusu parçalar tapınak yakınındaki alanda, dut ağacı altında durmakta idiler.
- (32) Bu olanağı hazırlayan Sayın Muhtar Resul Uysal ile Ayvacık Kaymakamı Yıldırım Kartal'a şükranlarımızı sunarız.

omuzunda belirleyemediğimiz yük taşıyan tahrip olmuş olasılıkla bir erkek betimlemesi. Mitolojik bir olayı simgeleyen bu kabartmalı tamburun, olasılıkla tapınakla ilgili kişilerin üzerine kurulmuş olması gerekir. Bizce taht içinde oturan kişi, ikonografisine göre Zeus olmamalıdır. Zeus çoğu kez taht içinde otururken betimlenmiştir. Ancak karşısındaki eğer Zeus'a hizmet veren bir kadın figürü ise, ikonographiede şimdiye dek rastlamadığımız ve bilmediğimiz bir betimleme biçimi olması gerekir. Diğer taraftan kimi mitolojik kralların Zeus gibi tahtta oturur biçimde betimlemeleri bilinmektedir. Ancak tapınak Apollon için yapılmıştır. Tapınak ile Troia savaşına katılan Akha'ların ilişkide olduğunu Homeros'un İlyada destanından bilmekteyiz. Akha orduları komutanı Agamemnon'un Troia iline savaşa giderken Chryse'ye uğrayıp, tapınağın veya o zaman olması mümkün olan sunağın Rahip'inin kızını yanına alıp gittiğini, daha sonra Apollon'a yakaran rahipin arzusunun yerine getirilip, kızın Odysseus tarafında Chryse getirildiğini ve tapınakta kurban törenleri verildiğini İlyada'dan bilmekteyiz⁽³³⁾. Eğer bu çıkış ile hareket edersek, tahta oturan kralın Odysseus olması olanaklıdır. Diğer bir varsayım olarak ta, kimi araştırmacılar, tahta oturanın Zeus, karşısındakinin de Leto olduğu, çocuk Apollon'un ise ana ve babası için bir kurban şöleni düzenlediği biçiminde de açıklanması ileriye atılabilmektedir. Bu konudaki çalışmaların daha sonraki yayınlarda daha ayrıntılı olarak ele alınması öngörülmektedir.

1980 yılında tarafımızdan tapınak dışında bulunan ikinci plastik bezemeli sütun tamburu, Gülpınar köyünün yalısı ve domates üretimi ile ünlü Kumbağlar mevkiinde bulunmuştur. Köye dört km. uzaklıkta Bayram Bozeli'ne ait Karaağaç mevkiindeki tarlasının içinde yaptığımız araştırmalar sırasında çok tahrip olmuş olarak ele geçen söz konusu tambur da, yine mitolojik konularla süslendirilmiştir. Tanınabilen figürler aracılığı ile, Apollon'un okları ile Akha ordusuna ait gemilere veba hastalığını saçması ile, bir kağrı arabası ile yükü ve arkasında insan figürleri tanımlanabilmektedir. Kağrı arabası olasılıkla bir kimseyi kurtarmak için armağanlarla yüklüdür. Varsayım ile, kağrının yükü tapınağın rahibi Chryses tarafından kızı Chryseis'i kurtarmak için Agamemnon'a götürülen kurtarmalıklardır.⁽³⁴⁾

(33) İlyada, I 308-312.

(34) İlyada, I 17-28.

Toplam olarak üç adet mitolojik beşimlemeli tamburların dışında üç adet de boğa ve gırlant bezemeli tambur yapılan araştırmalar sonunda ele geçmiş bulunmaktadır. Bugün için toplam altı tane süslendirilmiş-plastik tambur daha önce sözünü ettiğimiz sundurma-depoda korunma altında bulunmaktadır.

1981 yılı yaz ayları içinde ikinci çalışma yılını tamamladığımız Chryse-Gülpınar kazılarında, araştırmalar iki ana amaç üzerine yönlendirilmiş bulunmaktadır. 1980 yılında oluşturulan çalışmalar sırasında tapınağın saptanamayan güneydoğu dar köşesinin gün ışığına çıkarılması ile temel tasarımının açığa kavuşturulması üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu arada gelecek yıllarda bu satırların yazarı ile kazı üyesi ve mimari işlerin sorumlusu Emre Madran ile gerçekleştirilmek istenen Anastylose'nin ön hazırlıkları olarak ta, tapınak çevresinde yer alan mimari elemanların plan üzerine sağlıklı bir biçimde işlenmesi ile söz konusu parçaların kataloglanması olayı da ana amacımızın içeriğinde bulunmaktadır.

6 Temmuz 1981 tarihinde başlayan ve 4 Eylül 1981'de biten 1981 yılı Gülpınar kazısında amaçlanan çalışmalar uyarınca, güneydoğu dar cephe köşesini belirlemek için E, F 9; F, G 10 ile H 10 kareleri içinde yoğun bir biçimde sürdürülmüştür. G 10 karesi içinde yer alan söz konusu dönüş sağlıklı bir biçimde saptanmış ve güney dar cephe boyunca uzanan Bizans çağında yapılmış bir kanal da ele geçirilmiştir. Kanalda kullanılan malzemenin tapınağa ait olduğu saptanmış ve Bizans tahribatının boyutlarının ne denli büyük olduğu gözlenmiştir.

1981 yılı çalışmaları sırasında tapınağın alt yapı tasarımının saptanması amacı ile, yağhane bahçesi içinde yer alan G ve H 9 kareleri içinde sondaj niteliğinde açmalar kazılarak temel ve cella duvarlarının nasıl vücuda getirildiği saptanmıştır. 1980 yılı çalışmaları sırasında da aynı amaçla sondajlar yapıldı ise de, alan sorumlularının düşük kotlara dek inmemesi nedeninden daha önce söz konusu saptama gerçekleştirilemedi. Bu konudaki ayrıntılı bilgileri daha sonraki yayınlarımızda bilim alemine sunmak arzundayız. Bu arada tapınağın kuzey dar cephesinde de kimi sondajlar yaparak, stylobat ile krepisin durumunun saptanmasına gidildi. J 6, 7 kareleri içinde yapılan sondajlar sonunda, merdiven sıralarına ait andezitik-bazalt ve altlarında tüf taşından oluşmuş temel tasarımına rastlanıldı. Bu yılki araştırmalar sırasında sözünü ettiğimiz karelerde - 2.83 m. kotuna dek inilerek, tapınağın bu seviyede çevresinin ve cellasının içinde su katına rastlandığı gözlendi.

Bu çalışmalar sonunda tapınağın temel tasarımı üzerine daha önceki araştırmacıların göremediği yeni gözlemler ile özellikle temeli oluşturan tuf düzenlemesi üzerine yeni buluşlar E. Madran tarafından saptanmış oldu⁽³⁵⁾. Söz konusu tasarım ile ilgili problemlerin çözümünde şanssız da olsa, yağhane sahibi Ali Şengören'in 1964 yılında I 8, 9 karesinin ortasında yer alan kuyunun açılması neden olmuştur. Tarafımızdan güneydoğu uzun kenarında yer alan bu kuyu sökülerek, örme duvarların temizliğine geçilmiş ve daha sonra profil okunması ile de yukarıda sözünü ettiğimiz tasarım gözlenmiştir.

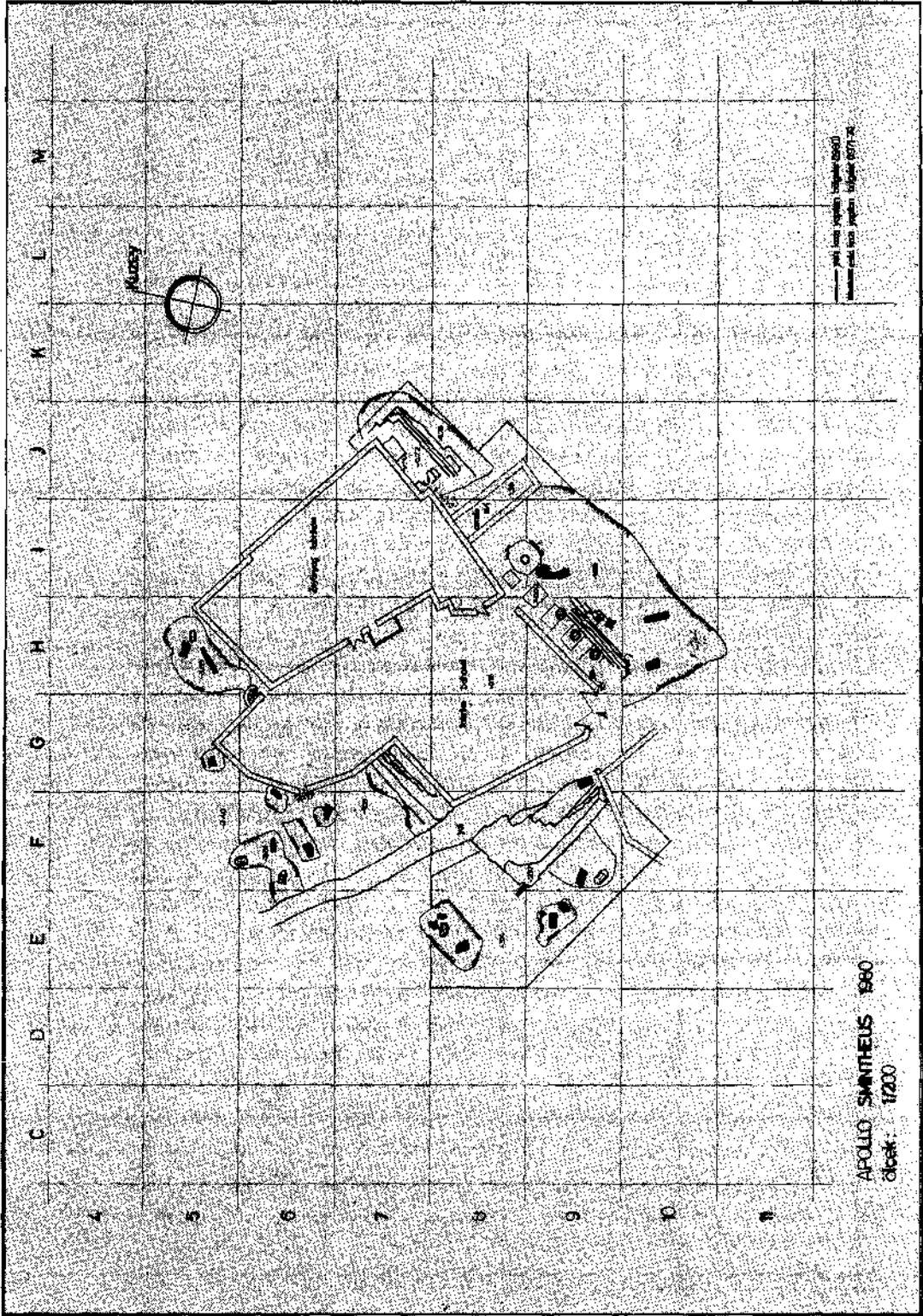
Bu yılki çalışmalar sırasında, F 10 karesi içinde ele geçen bir friz bloğu, daha önceki çalışmalar sırasında bulunan bir dizi yumurta bezeklerinin frizlere ait ion kymationlarına ait taçlandırma elemanları olduğunu, söz konusu frizde oldukça iyi korunmuş biçimi ile ortaya koydu. Diğer yönden 1981 yılı çalışmalarının önemli bir keşfi olarak ta, H 9 karesi içinde yer alan merdiven sıralarının taban düzeyinde yapılan temizlik sırasında ele geçen kolosal bir heykele ait olması gereken bacak parçasını gösterebiliriz. Söz konusu parça, antik kaynakların ve kimi çevre paralarında sözü edilen ve görülen tanrı Apollon'a ait kült heykelinden olması düşüncemizi kuvvetlendirir niteliktedir. Söz konusu kült heykelinin heykeltraş Skopas tarafından yapıldığını antik kaynaklar ve bilim adamları ileri sürmektedirler. Ancak bu konu her zaman tartışmaya açıktır. Çünkü eğer sözü edilen sanatkar, 4. yüzyılın ortasında yaşamış Skopas ise, tapınağın eldeki verilere göre 2. yüzyılın ortasından olması gerekirken, bu durumla çelişki göstermektedir. Diğer bir varsayım ise, 2. yüzyıl tapınağından önce bir yapının olmasıdır. İleriki çalışma ve yayınlarda bu konu kuşkusuz açığa kavuşacaktır.

1981 yılı araştırmaları genelde tapınağa yönelik olmuştur. Çevresinde ve cella içinde yapılan çeşitli kazı ve sondajların yanında, mimari tasarımı yönünden ileriye dönük plan ve çizim çalışmaları ve toprak üstünde kalan tüm kalıntılarının kâğıt üzerine geçirilmesi bu kazı döneminde gerçekleştirilmiş, 40 yakın tasarım ve tamamlamayı içeren çizim ortaya konmuştur. Genel yayında söz konusu çalışmalar bilim alemine duyurulacaktır. Daha önce sözünü ettiğimiz Bizans tahribatı ile birlikte parçalar halinde çok sayıda Bizans seramiği ele geçmiştir. Söz konusu seramik şu sıralarda Dr. Filiz Yenişehirlioğlu tarafından yayına hazırlanmaktadır. Çevreden

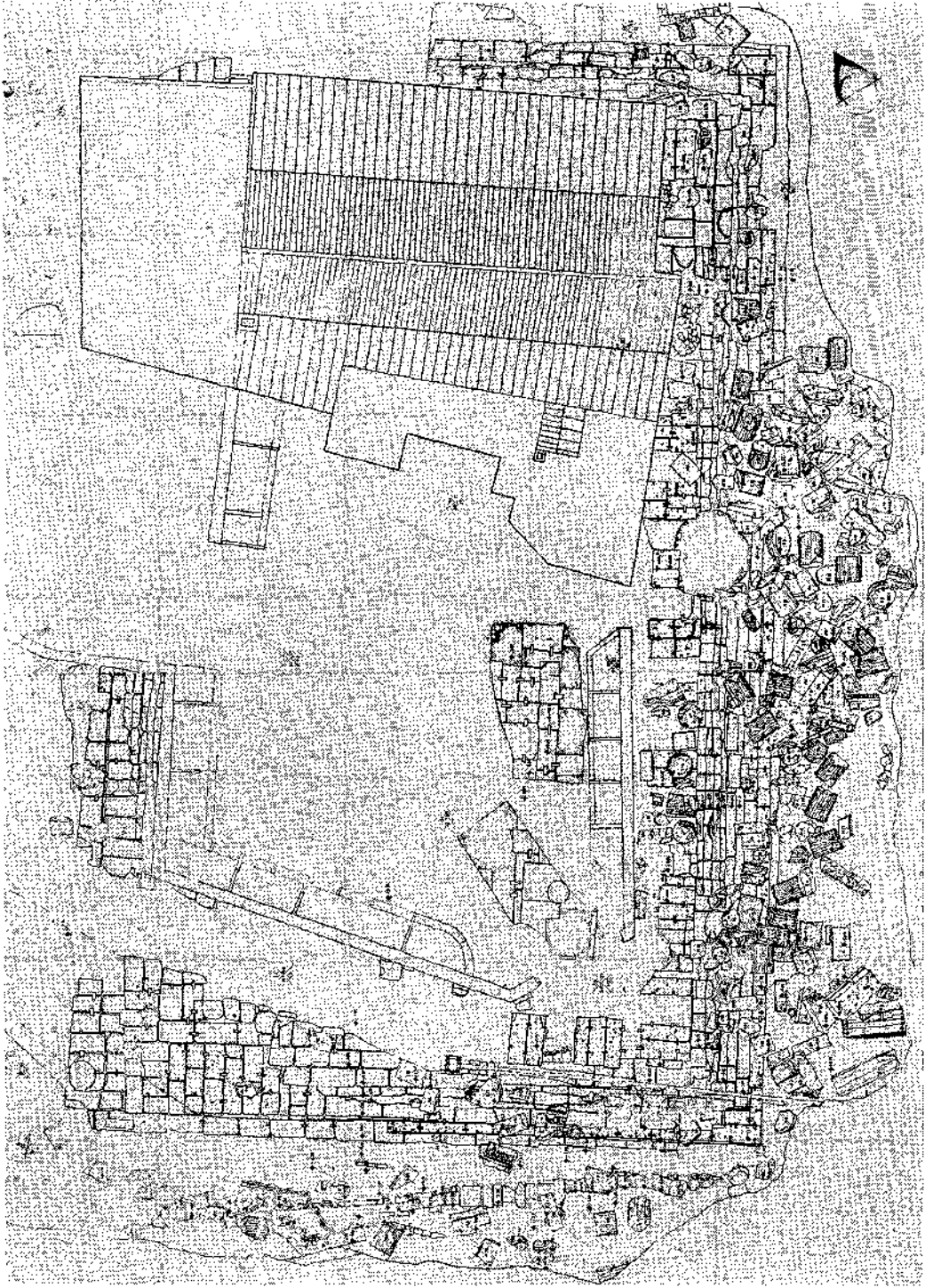
(35) Söz konusu buluşların ayrıntılı bilgileri, E. Madran ile bu satırların yazarının ortak yapacakları ana raporda verilecektir.

toplanan tapınağa ait olan kimi yazıtlar ise, Ender Varinlioğlu'na yayınlanması için verilmiştir. Tapınak tasarımımda önemli bir öge olan, mimari elemanların bağlanması oluşturulan bağlaç-engeç problemi ise, bir öğrencimize mezuniyet tezi olarak verilmiş bulunmaktadır.

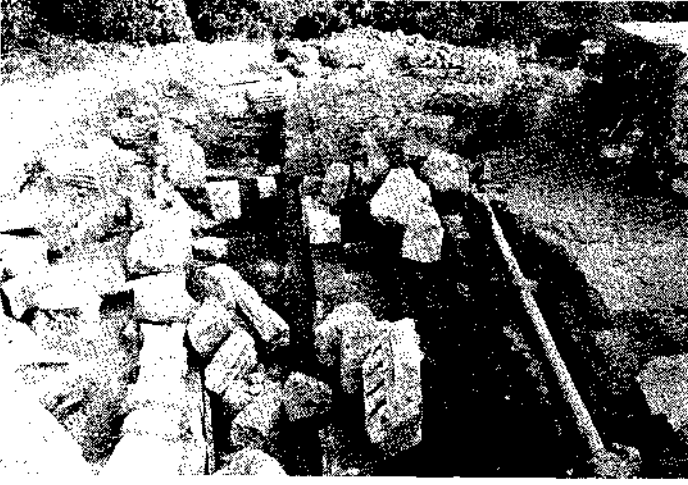
1981 yılı çalışmalarında gerçekleştirmek istediğimiz ikinci amacımız; Gülpınar çevresindeki yerel mimarinin ve Osmanlı dönemi yapıların tesbiti ile, daha önceki kazılar sırasında gün ışığına çıkarılan tapınağın batısına düşen Ekrem Çakır'a ait tarla içinde yer alan Roma yapısının plana geçirilmesi ve korunma altına alınmasını öngörüyordu. Bu amaçla ilk olarak Gülpınar köyündeki yerel mimari ile tapınaktan köy evlerinde kullanılan malzemenin saptanması gerçekleştirildi. 16. yüzyıldan itibaren etkin bir rol oynayan Babakale köyü ve köyde yer alan Osmanlı çağı eserlerinin koruyucu envanterleri ile ölmek üzere olan bıçakçılık üzerine çalışmalar gerçekleştirildi. Filiz Yenişehirlioğlu'nun katılması ile, Tuzla köyündeki Osmanlı dönemi camii ve hamamda plan ve fotoğraf çalışmaları yapıldı. Daha sonra Emre Madran'ın başkanlığında Gülpınar köyüne 16 km. uzaklıktaki Tamış köyünde, yerel taş mimarinin bir envanteri oluşturuldu. Tapınak yakınındaki Osmanlı döneminde yapılan devşirme çeşmenin rölevesi yapılarak çevredeki araştırmalar gerçekleştirilmiş oldu. Tapınak yakınındaki Roma yapısının plana aktarılmasından sonra, doğaya terk edilmiş taban mozaikinden kalan bölümlerin Vitruvius harcı ile korunması yapıldı. Bu arada hamam olarak adlandırılan yapının zengin bir Romalıya ait ev olduğu ve son kullanma zamanının M.S. IV yüzyıl sonu, V. yüzyıl başı olduğu saptandı. Kazı ekibi olarak Troia, Tenedos (Bozcaada) ve Assos'a bilimsel geziler tertip edildi. 1981 yılı çalışmalarını içeren haberler, 1981 yılı Şubat ayında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen Kazılar Toplantısında, Atina Alman Arkeoloji'sinde ve IX. Türk Tarih Kongresinde konferans ve bildiri biçiminde bilim dünyasına duyurulmuştur.

Plan 1 : IZGARA SİSTEMİ VE SİSTEM İÇİNDEKİ TAPINAK VE ÇEVRESİ

Plan 2 : 1981 YILINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN TAPINAK PLANI

Resim 1: TAPINAĞIN GÜNEY DAR CEPHESİ VE MERDİVEN SIRALARI

Resim 2: TAPINAĞIN GÜNEY KUZAY DOĞRULTUSU GÜNEYDOĞU UZUN CEPHESİ VE MERDİVEN SIRALARI.

Resim 3: G 10 KARESİ İÇİNDE YER ALAN GÜNEYDOĞU CEPHEYE DÖNÜŞÜ SAĞLAYAN KÖŞE VE MERDİVEN SIRALARI.

Resim 4: **İN SİTU OLARAK H 9 KARESİ İÇİNDE ELE GEÇEN MERMER BASAMAK VE TAMBURLAR**

Resim 5: **1964 YILINDA AÇILAN KUYUNUN 1981 YILINDA TEMİZLENMİŞ DURUMU. İ 8, 9, KARESİ İÇİNDE YER ALAN BU KUYU İLE TUĞ YAPILAŞMANIN SAPTANMASI**

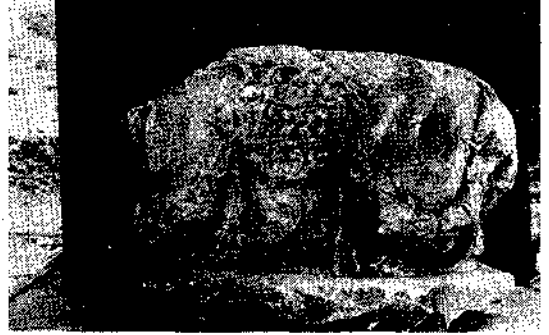
Resim 6: **TUZLA OVASINDA ELE GEÇEN KABARTMALI TAMBUR, TAHTA OTURAN MİTOLJİK KRAL VEYA ZEUS İLE LETO VE SUNAK.**

Resim 7: **AYNI TAMBURDAN SUNAĞA KURBAN OLARAK GİDEN KOYUN VE İNSAN KUMESİ: ARKADA OMUZUNDA ADAK TAŞIYAN DİĞER BİR FIGÜR**

Resim 8: AYNI TAMBURDAN, SUNAK, RAHİBELER VE KURBAN İÇİN GELEN BOĞA ÇİFTİ

Resim 9: BOĞA VE GİRLANLARA BEZELİ TAMBUR.

Resim 10: KUMBAĞLAR, DOMATES TARLALARINDA ELE GEÇEN KABARTMALI TAMBUR KAYA ÜZERİNDE OKU İLE OTURAN APOLLON KARŞISINDA AKHA GEMİSİ.

Resim 11: AYNI TAMBURDAN, OLASILIKLA KIZINI KURTARMALIKLARLA GERİ ALMAYA GİDEN RAHİP CHRYSSES KIZI VE KAĞNISI.

1981 YILINDA XANTHOS LETOON TAPINAĞINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

(*) Christian Le ROY

20 Ağustos 1981'den 7 Ekim 1981 tarihine kadar süren kazı ve araştırma kampanyası başlıca üç sektör üzerinde yürütüldü :

Leto tapınağı; kutsal yol; kuzey portik ⁽¹⁾.

1) Tapınağın sella ve peristil kısımları hâlen tamamen ortaya çıkarılmış durumdadır, fakat mimarî blokların çökme bölgesindeki güneybatı köşesi ve kuzey kenarı sektörlerinde henüz araştırma yapılmamıştır.

1) Tapınağın güneybatı köşesinde birçok sütun yuvarlakları, sütun teknesi, gözyaşı şişecikleri ve yağmur suyu kanalları ortaya çıkarıldı. Ayrıca, freatik tabakanın çok altına inen bir sondaj sayesinde ve birbirini takip eden çeşitli yer tabakalarının tetkiki sonucu, tapınak temellerinin kayalara kadar inen kısımlarının incelenmesi ve tapınaktaki yaşamın çeşitli safhalarını, temellerin inşasından tapınağın nihai yıkımına kadar süren devre içinde belirlemek mümkün oldu.

(*) Prof. Christian Le ROY, Paris Üniversitesi Öğretim Üyesi.

(1) Çalışmalara katılanlar : B. Christian LE ROY, misyon direktörü, Paris I Üniversitesi profesörü; B. Alain DAVESNE, arkeolog, İstanbul Fransız Enstitüsünde, pansiyoner; B. Eric HANSEN, Copenhagen (Danimarka) Güzel Sanatlar Akademisinde profesör, mimar; B. Serge SADLER, İstanbul Fransız Enstitüsünde mimar; Bn. Nuran OZAL, Yüksek Mimar, Ankara Üniversitesi mezunu, İstanbul Üniversitesinde asistan; Bn. Birte SKOV ve Bn. Kristina GOTTFRIES, Kopenhag Güzel Sanatlar Akademisi mimarlık talebesi; Bn. Oya AKIN, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji talebesi; Mme. Gisèle LE ROY; B. Ergon ATAÇERİ, İstanbul Arkeoloji Müzesi konservatörü, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü temsilcisi.

2) Tapınağın kuzeyindeki çöküntü bölgesinde bol miktarda sella ve peristil blokları ortaya çıkarıldı. Özellikle, sellanın arka tarafındaki yarım kolonun iyon stili başlığı ve peristilin kuzeydoğu ve kuzetbatı köşelerindeki iki iyonik sütun başlığı bulundu. Bu başlıklar, klâsik çağdan beri bilinen, dışa doğru 45°'lik bir çıkıntı yapan iki kıvrımlı modeldendir.

II) Tapınakların güneybatısındaki taş yolda yapılan kazı

1) **Taş yol.** «Nemfe emperyal» boyunca uzanan ve bugün tahrip olmuş bir merdivenle tapınağın içine kadar ulaşan taş yol üzerindeki kazılara 1979 yılında başlandı. 1981'de bu yol ve etrafı 15 metre genişlik ve 10 metre derinlikde yapılan ek bir kazı ile iyice meydana çıkarıldı ve toplam yol uzunluğu 35 metreyi geçti. Böylece, kısmen ortaya çıkarılan batı portiğinin devamında, muhtemelen tapınağın başlıca girişlerinden birini teşkil eden propile cephesine kadar varılmış oldu. Yol, milâttan sonra II'inci yüzyıldaki imparatorluk devri hâliyle bulundu. Fakat daha önceki iki devrin varlığını da incelemek mümkün oldu; biri, tapınakların inşa edildiği Hellenistik; diğeri ise milâttan sonra I'inci yüzyıl.

2) **Yeni kitabeler.** Bulunan birçok Hellenistik ve Roma devrine ait fragmanların dışında, özellikle belirtilecek olanlar şunlardır :

— Bir Likya Ligi elçisi için yazılmış kırık bir kaide;

— Xanthos şehrinin iyiliksever kişilerinden Tobôlasis'in oğlu Moles'in şerefine yazılmış bir Hellenistik kaide;

— Milâttan sonra II'inci yüzyılda, Likya halkını mirasçısı olarak tâyin eden bir Podalya vatandaşı şerefine yapılmış kaide;

— İki Likya Ligi ve biri Xanthos şehri kaynaklı, metinleri aşağı yukarı aynı olan üç kararname. Şerefine kitabenin yazıldığı kişi, Roma vatandaşlığına geçtikten sonra Titus Flavius Hermogenes adını alan Xanthos'lu Hermogenes'dir. Bu kişinin ayrıca Patara ve Alexandrie vatandaşı olduğu da yazılı.

Roma Kapitolyası; İstnik, Nemeen, Pitik ve Olimpik yarışmaları; Alexandrie; Antakya, Bergama, İzmir ve Argos müsabakaları gibi, ayrıca listesi verilen sayısız yarışların galibi olan Hermogenes, yürüyüş yarışı spesyalisti bir atletti.

Kazandığı olimpiyad zaferleri sadece Julius Africanus'un bir anı yazısı ile bilinir ve milâttan sonra 81-90 yıllarına aittir. Her-

mogenes, meslek hayatının sonunda tüm Likya'da çeşitli müsabakaların organizasyonunu yapmakla görevlendirildi ve ayrıca federal hakim tâyin edildi. Sonradan toplumun önemli kişileri arasında yer alan olağanüstü bir atletin yaşamını ortaya çıkaran bu doküman, devrin çeşitli kurumları ve resmî belgeleri hakkında da aydınlatıcı bilgiler vermesi bakımından, antik toplum tarihi için büyük önem taşır.

III) Kuzey portik duvarında yapılan araştırma

1975'den beri yapılan kazılarda, tapınağa kuzeyde sınırlar teşkil eden, Roma devrinde inşa edilmiş temel duvarının iki sathı arasını doldurmak için kullanılmış binlerce heykel fragmanı bulundu. Bu duvarı temele kadar incelemek için 1981 yılında duvar satırlarından biri sökülerek duvarın iç kısmı aşağıya kadar tarandı ve içinden çıkarılan mermer parçalarının yerine, çimento ile karıştırılmış kaba taşlar konarak aynı şekilde yeniden örüldü. Böylece 300'e yakın heykel fragmanı ortaya çıkarıldı. Bu parçalar, muhtemelen yeni bir heykel meydana getirilmesini ve Antalya müzesindeki bazı kısımları eksik beş heykelin tamamlanmasını mümkün kılacak niteliktedir.

IV) Yayınlar

— Fouilles de Xanthos, VII, (Xanthos Kazıları) André BAL-
LAND, *Inscriptions d'époque impériale du Létoon* (Létoon İmparatorluk devri kitabeleri)

— Jean MACADE, «Les statues reconstituées du Létoon de Xanthos» *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 1980, sahife 737-759

— Henri METZGER, «Fouilles du Létoon de Xanthos en 1976» (Létoon-Xanthos'da 1976 yılı kazıları) *Türk Arkeoloji Dergisi*, 25 (1980) sahife 187-195

İZNİK TİYATRO KAZISI 1981

(*) Bedri YALMAN

Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 10.4.1981 tarih ve 02.5.710.1-(16) 002550 sayılı belgeleri ile Bursa ili İznik ilçesi Mahmut Çelebi Mahallesi Saraybahçe mevkiinde 7332 m² lik alana yayılmış olan tiyatro kalıntılarındaki bu yılki kazı çalışmaları 19.7.1981 ile 19.9.1981 tarihleri arasında yapıldı.⁽¹⁾ Açmalar caveanın kuzeybatısında, orta kısımda ve IV. trapezoidal galerinin güneydoğusunda yoğunlaştırıldı (Kroki 1).

Caveanın ortasında 1980 yılında 4 X 4 m² boyutlu başlanan 4. açmada çalışmalara devam edildi. Burada üstüste atılmış insan cesetlerinin çürütmesiyle oluşmuş 3 m. kalınlığındaki tabaka içinde, uzantıları değişik yönlerde 32 iskelet ortaya çıkarıldı. Bunların bir kısmı sırt üstü yatırılmış, kolları göğüs hizasında kavuşturulmuş şekilde bulundu. Açmanın batısındakilerde ayaklar dizlerden yukarıya doğru kıvrılmış, kollar yanlara uzatılmıştır (Resim 1). Bir grup halinde sadece bacak ve kafatası kemikleri meydana çıkarıldı. Aynı açmada bulunan sırt üstü yatırılmış cesetten arta kalan iskeletin bacak kemiklerinden dizden aşağısının bulunmaması dikkat çekicidir (Resim 2).

Açmada 2,9 m. derinde çıkan iskeletin kafatasının altına konmuş 23 adet bakır sikke İmparator I. John, Ducas Vatatzes (1222-

(*) Bedri YALMAN, Bursa Müzesi Uzmanı.

(1) Tiyatro kazısı Bursa Müzesi Uzmanı arkeolog Bedri Yalman başkanlığında İznik Müzesinden arkeolog Ali Kılıçkaya, arkeolog Necati Ayas, Bursa Müzesinden arkeolog Ali Zafer Çakmakçı ile İstanbul Üniversitesi arkeoloji bölümü mezunlarından Najda Demircioğlu, Nihâl Çağlar, Veyssel Tolun ve öğrenci Fatma Seymen'den meydana gelen bir heyet tarafından yürütülmüştür.

1254) tarafından bastırılmış, nadir bulunan sikkelerdendir⁽²⁾. Bunlar caveayı örten iskelet grubunun tarihlenmesinde ve bu tarihler içinde meydana gelen önemli olaylardan hangisinde toplu ölümlerin olduğunu aydınlatacak niteliktedir.

Açmanın güneyinde 3,6 m. ile 4,2 m. arasındaki tabakada at, eşek, sığır, koyun ve domuz a ait çok girift bir kemik dolgusu meydana çıkarıldı. 4,2 m. derinlikte, açmanın güney yarısında caveayı taşıyan trapezoidal galerilerden IV. sünün beşik tonozu üstüne ulaşıldı (Kroki 1). Burada caveanın oturma basamaklarının tümünün sökülmüş olduğu görüldü. Sadece moloz taştan kireç kum harcı ile örülmüş temel izlerine rastlandı (Resim 3).

IV. trapezoidal galeride orkestraya doğru açılmış olan, kesme taştan kapı boşluğundan, hayvan kemiklerinin yoğun olduğu kısma geçilmektedir. Burası senelerce meraklılarca eşilerek bir boşluk haline sokulmuştur⁽³⁾ ⁽⁴⁾. 4. açmada 4,5 m. derinlikte bu boşlukla temas kurulmuştur. Bunun zemininde yapılan çalışmalar sonunda 9 m. derinliğe ulaşılmıştır. Açmanın güneyinde hayvan kemiklerinin oluşturduğu tabaka 4 m. kalınlıktadır.

IV. trapezoidal galeriden orkestraya uzanan kapı boşluğu 0,70 m. genişliğindedir. Zemini kare tuğlalarla döşelidir (Resim 4). Biri batıya diğeri doğuya uzanan ve hafif iç bükeylik gösteren birbirine paralel duvarlar arasında dar bir koridor gözlenmektedir. Koridorun güney duvar yüzeyinin sıvalı ve kırmızı boyalı olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Kapı boşluğunun karşısında 0,95 m. genişliğinde bir kapıya ait eşik meydana çıkarılmıştır. Eşikten 0,80 m. kuzeybatıda bir mazgal deliği yer almaktadır. Bu kalıntıların, önümüzdeki yıllarda yapılacak kazılarda bulunacak uzantılarından sonra açıklamaları yapılacaktır.

Galeriden orkestraya uzanan kapı boşluğunun üzerine oturma setlerine ait bir parça konmuştur (Resim 3). Kapı boşluğunun zeminini kare tuğlalarla kaplıdır. Belki galeri zeminlerinde de aynı tuğla döşemelere rastlanacaktır.

(2) Hugh Goodacre, F.R.N.S. — *A handbook of the coinage of the Byzantine Empire*, London 1971 p. 310-313.

(3) İznik (Nikaea) te tiyatro kalıntılarının IV. trapezoidal galerideki kapı boşluğundan ulaşılan bu bölüme halk arasında «Kemik Odası» denilmektedir.

(4) A.M. Schneider : *Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von İznik-Nicaea-1943* Berlin s. 8.

IV. trapezoidal galeri içinde 2 x 2 m² olarak açılan, 14. açma kuzeydoğu duvarına bitişiktir (Kroki 1). Üst kısmında moloz taş ve tuğla kırıkları temizlendikten sonra Osmanlı devrine ait üç ayaklar, karpuz dilimleri, simitler, koniler gibi fırın malzemesi yanında Milet işi kase parçaları bulunmuştur. Açmanın ikinci tabakasında Bizans devrine ait tabak, kase, kadeh ve yağ kandilleri çıkmaktadır. 2,2 m. derinlikten itibaren rastlanan kumlu tabaka içinde kırmızı hamurlu ve astarlı Roma devri seramik parçaları veren 3. tabakaya ulaşıldı. Bu açmada IV. trapezoidal galeriden V. ye bağlantı kuran kapı boşluğu ortaya çıkarıldı. Kapı boşluğunun üst kısmı da yanlardaki gibi düz bloklarla örülmüştür. Bu boşluk içinde üç insan iskeletine rastlanmış olunması burasının bir mezar şeklinde kullanıldığını göstermektedir. Burada bulunan iskeletler, caveada toprak içinde bulunanlarla benzerlik göstermemektedir.

Caveanın kuzeybatısındaki çalışmalarda doğu - batı uzantılı 0,85 m. genişliğinde, kristalin kalkerden, kiklopien bolaklarla örülmüş analemna duvarının 6 m. lik kısmı ortaya çıkarıldı. Bu kısmın batıdaki devamını görmek için açılan 8. açmada 2,7 m. derinliğe inildi. Bu açmada, aralarında yanık hatlar bulunan 0,15 m. kalınlıkta kat kat kemik tozundan tabakalara rastlandı. Bunlar caveaya atılan cesetlerin dışında, yakılarak ortadan kaldırılanların da olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

8. açmadaki ile birlikte analemna duvarının 9,5 m. uzunluğundaki kısmı ortaya çıkarıldı. Analemna duvarı burada köşe yapıp güneye 5,5 m. uzandıktan sonra doğuya dönerek 3,75 m. devam etmektedir. Duvarlardaki, demir kenetlerle birbirine bağlanmış bloklardan çoğu sökülmüştür. Duvarlar 3,6 X 3,45 m² boyutlu bir alanı sınırlamaktadır. Bu alan horasan üzerine ince mermer levhalarla kaplıydı. Bugün horasana ait izler olduğu gibi kalmasına rağmen mermer kaplamalardan çok az parça elde edilmiştir.

Düz alanın doğusunda 5 x 5 m² boyutlu olarak başlatılan 11. açmanın batısında, düzlüğün doğu kenarında paravan görevini yapan dikit taş levhalarının bulunduğu, kenardaki demir bağlantı yuvalarına ait izlerden bellidir.

Bu açmada da 8. açmada rastlanan yanık ve kemik tozu tabakaları yoğun şekilde devam etmektedir. Açmanın güneyinde 4,3 m. derinliği olan, başlangıcı 1,1 m. genişliğinde ve iç kısmı 0,7 m. çapındaki delik sahneye çıkışa yarayan beşik tonozlu tünel ile irtibat sağlayacak şekilde sonradan açılmıştır.

Bu açmanın analemna duvarının güneybatısında yer alan düzlükten 0,6 m. derinlikte kesme taşlardan örülmüş 2,55 m. genişlikli beşik tonuzlu, orkestraya çıkış tünelinin ağız kısmı tespit edildi. Düzlükten 0,65 m. derinde 1,38 m. genişlikte ikinci beşik tonozlu bir tünel birinciye paralel uzanmaktadır. Bu iki tonozun müşterek ayağı 0,9 m. genişliğinde ve 2,40 m. lik kısmı dışa uzanan kesme taştan yapılmış duvar üzerine oturmaktadır. Dar beşik tonozlu tünel içeride ağıza yakın kısmında ana tünelden ayrılarak güneye, sonra doğuya dönerek orkestraya doğru uzanmaktadır. Ağız kısmında kazılabilinen bölümden, dört basamaklı merdiven sistemi ile orkestra önündeki sete çıkarılmaktadır.

Orkestraya çıkış tünelinin batısındaki kısmın tespiti için 4×6 m² ebatlı 16. açmada çalışmalar başlatıldı. Doğusunda 4,70 m. uzunluğunda, 1,5 m. kalınlığında kesme taşlardan örülmüş bir duvarın 2 m. derinliğinde aynı galerinin batı yönündeki ağız kısmı meydana çıkarıldı. Açmanın güneyinde bu duvara dik ikinci bir duvar uzanmaktadır. Bu tünelin uzunluğunun 12,75 m. olduğu her iki ağzının tespit edilmesinden sonra anlaşıldı.

10. açmada Osmanlı tabakasının altında 1,70 m derinde hocker tarzda gömülen bir cesete ait iskelet ortaya çıkarıldı. Bunun baş ve ayakları altında sığra ait kemiklerin konmuş olması dikkat çekicidir.

Caveanın güneyini örten toprak tabakalarında bol miktarda XIV. yüzyıl Osmanlı seramiği —Milet işi— ile XV.; XVI. ve XVII. yüzyıllara ait mavi-beyaz, Haliç, işi, Rodos işi ve Şam işi seramik örnekleri yanında üç ayaklar, simitler, karpuz dilimleri, daireler, koniler ve çubuklar gibi seramik fırınına ait malzemeye bol miktarda rastlanmaktadır.

5×6 m² olarak başlatılan 12 açmanın 1. tabakasında aynı malzeme yanında günümüze sadece külhanı kalan bir seramik fırını ortaya çıkarıldı (Kroki 2) (Resim 5). Fırın kuzey-güney uzantılıdır. Külhân ağzının eni 0,4 m. yük. 0,45 m. dir. İçi 0,9 m. eninde ve 1,05 m. uzunluğundadır. Duvarların iç kısmının kalın şekilde zinterleşmiş olması, fırının uzun süre kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Külhân kısmının üzerindeki pişirme odasının zemini 0,30 m. genişliğinde basık iki kemerin taşıdığı tonozla oturmaktadır. Yan duvarlar, ateş tuğlasıyla örülmüştür. Dördü güneyde, ikisi doğu, ikisi batıda olmak üzere kenarları 0,14 m. genişliğinde kare prizma 8 baca yer almaktadır (Kroki 2). Külhana odun atılan kısmın

karşısındaki güney duvarında 0,4 m. yük. 0,19 m. gen. de bir set. bu setin 0,19 m. üstünde 0,35 m. gen, 0,17 m. derinliğinde bir niş açılmıştır. Külhan zemini tuğla ile kaplıdır.

Bu tip ufak ölçekli seramik fırınlarına ender rastlanmaktadır. Osmanlı devrine ait olan bu fırın Selçuk tekniğinin etkisinde kalınarak inşa edilmiştir. Yeryüzünde tiyatro caveasında yapıp işletilen nadir örneklerdendir.

1981 tiyatro kazısının 4. 10. ve 12. açmalarında caveadaki oturma basamakları, kerkidesleri oluşturan kesme taşlar yerlerinden sökülmüş olduğu, moloz taş, kireç ve kum harcı ile örülmüş temel izlerinin kaldığı görüldü. Tiyatronun, VIII. yüzyıl başlarında şehir surlarının yükseltilme ihtiyacı duyulduğu zaman, kesme taşlarının sökülerek surların üstlerine taşınarak ikinci kez kullanıldığı tespit edilmiştir (Resim 6). Bugün tiyatroya ait yüzlerce mimari parça sur eteklerindeki bahçelerde veya sur yıkıntıları içinde bulunmaktadır. Bunların gerçek yerleri olan tiyatroya taşınması, gelecekte yapılacak restorasyon çalışmaları için bir başlangıç olacaktır.

Tiyatronun yapımında kullanılan kesme taşların çıkarıldığı taş ocaklarından en önemlileri İnikli, Deliktaş ve Ömerli'dir. Bugün bunlardan İnikli taş ocağı Roma çağının taş işletmeciliğinin tüm özellikleriyle ayakta durmaktadır (Resim 7).

1981 yılı tiyatro kazısının önemli buluntularından Milet işi kaseler İznik seramik sanatının gözde eserleridir (Resim 8).

Resim 1: 4. AÇMADA ORTAYA ÇIKARILAN İSKELET GRUPLARI.

Resim 2: 4. AÇMADA ORTAYA ÇIKARILAN BACAK KEMİKLERİ NOKSAN BİR İSKELET.

Resim 3: 4. AÇMADA ÜST KISMINA İNİLEN 4. TRAPEZOİDAL GALERİNİN GÖRÜŞÜ.

Resim 4: 4. TRAPEZOİDAL GALERİDEN ORKESTRAYA AÇILAN KAPI BOŞLUĞU.

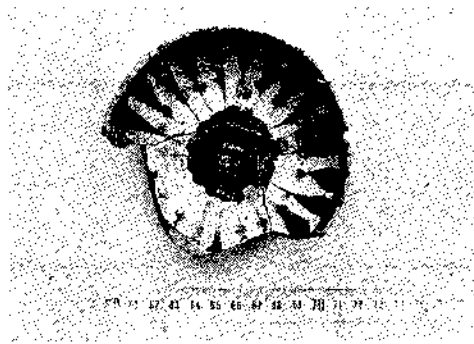
Resim 5: 12. AÇMADA ORTAYA ÇIKARILAN SERAMİK FİRİNİ KALINTISI.

Resim 6: SURLARIN YUKSELTİLMESİNDE KULLANILAN TİYATROYA AİT MİMARİ PARÇALARDAN BİR GRUP.

Resim 7: TİYATRODA KULLANILAN TAŞLARIN ÇIKARILDIĞI İNKİLİ OCAĞI.

Resim 8: TİYATRO KAZISINDA BULUNAN MİLET İŞİ KASELERDEN BİR ÖRNEK.

SARDIS ARCHAEOLOGICAL WORK IN 1981

(*) Crawford H. GREENEWALT Jr.

The Sardis Expedition, co-sponsored in America by the Fogg Art Museum of Harvard University, Cornell University, and the American Schools of Oriental Research, conducted a field season of three months (June - September). The program included reconstruction, survey, excavation, and conservation.

Reconstruction. The Expedition's Reconstruction Project, whose objective is the display of recreated Lydian roof and revetment tiles in an appropriate architectural context and outdoor setting at Sardis, was finished in essentials (Fig. 1). In February and March the display area was landscaped with plants that are historically authentic and either visually attractive (trees and shrubs with seasonal flowers and fruits) or aromatic (herbs). The reinforced concrete frame of the display structure was sheathed with «dummy» walls of authentic Lydian materials and construction (stone socle and mud brick superstructure - the bricks made in standard Lydian sizes - with mud plaster). Tiles and plaster were treated with a solution of methyl trimethoxy silane (Rhodorsil Resine X54-802) and methyl alcohol, to make their surfaces water repellent. A temporary shelter provides extra protection during the winter months.

Survey. Five ancient settlement sites near the Gygaean Lake and in the Hermos River valley (satellite communities of ancient Sardis?) were informally surveyed. Two by the north shore of the Lake have considerable archaeological promise. One, on a promen-

(*) Crawford H. GREENEWALT, California Berkley Üniversitesi Öğretim Üyesi.

tory of the northeast shore, exhibits a substantial limestone foundation at the highest point of the promontory, and, near the shore, Roman walls and small rectangular structures of burnt mud brick (2 m. by 1.5 m. on a side). The other site, located ca. 4 km. north of the Lake near the village of Kilcanlar, is mound ca. 220-227 m. in diameter. Pottery remains on the surface range in date from Early Bronze through Byzantine-Islamic. The Early Bronze Age material included pottery reminiscent of Troy II types and a double-bladed axehead of finely-polished dark green stone. There was much early Iron Age pottery, which included both traditional Anatolian and Eastern Greek shapes and decorative conventions. A linguistic footnote to these ancient settlements by the Lake was added by R. Gusmani, who identified a graffito on a pottery fragment recovered in excavations in 1969 from Ahlatlı Tepecik (site on the southwest shore) as Carian. Asar Tepe, a mound site that lies in the Hermos River valley ca. 15 km. west of Sardis, just northeast of the village of Urganlı, exhibits remains of a circuit wall, marble architectural fragments of Classical and Byzantine design, and surface pottery remains that evidently range in date from pre-Roman through Byzantine-Islamic times.

Excavation. Excavations were conducted in the locale of the colossal Lydian structure (for which see earlier reports) and in the eastern part of Sardis; for only eight days, due to circumstances beyond the Expedition's control. The most important discoveries in the locale of the colossal Lydian structure are Lydian architectural features connected with the structure: (1) a stone wall ca. 3 m. east of the structure and parallel to it (creating a ditch in front? (Fig. 2); and (2) a vertical facade of coursed and roughly trimmed large stones at the structure's east face. (Fig. 2-3). The transition between the inclined mud brick and the vertical stone surfaces of this east facade is conjecturally restored in (Fig. 3); the point of juncture has not yet been excavated. Whether the stone construction belongs to a bastion or represents a change of construction in the facade is unclear. Two bronze arrowheads (one socketed with cylindrical mid-rib and leaf-shaped form; the other socketed and trilobate) were recovered from Lydian destruction debris immediately in front of the stone facade. New drawings by T. N. Howe illustrate the colossal structure's design and materials of construction (Fig. 3) and his interpretation of the structure's building history (Fig. 4). Howe suggests that after the original upper superstructure had been damaged (ca. 550 B.C.), its remains

were dumped against the building's surviving east face in order to create a wide foundation stable enough to support a secondary stone wall, which was built to replace the upper superstructure. The most probable function of the colossal structure still seems to us to be a fortification of some kind; such as a tower or tower-gate complex. The mud brick superstructure has been protected by (1) reburial, (2) roof shelter (for all original surfaces not reburied), and (3) treatment with a 3 % toluene solution of Paraloid A-21 polymer, which is applied by means of a hand sprayer, penetrates 2-5 cm. into the brick, and makes the penetrated parts of the brick hard and water repellent. The treatment, developed by D. J. Butterbaugh (University of Pennsylvania), was tested, by him, on portions of original surfaces that also are protected by roof shelter.

In the eastern part of the ancient city site, within a very large region that had never before been excavated, two small trenches were opened. Their sites were selected on the basis of surface survey of ca. 400 acres of terrain on the skirt of the acropolis.

One trench exposed remains of a large Roman building, consisting of an L-shaped masonry and mortar foundation for a colonnade of marble Ionic columns, with the lower part of one (Attic-type) column base *in situ* and setting marks indicating the positions of two others: (Fig. 5-6) (Fig. 6) shows the columns and interior paving restored. The columns' size (estimated diameter of base's bearing surface: 1.16 m.) and quality (finely profiled base; fluted shafts, preserved in fragments) suggest that the building belonged to a sanctuary: temple or **propylon**. Stylistic features have suggested to T. N. Howe a date in the first or early second century A.D. A deposit of four bronze coins of Hadrian was recovered beneath the corner of the column base. Two Late Roman graffiti on the upper surface of one stylobate block read «place» (**topos**) «of somebody» (**Polychroniou** or «or something» (**dioikeias** ??). Their relevance to the function of the building is unclear.

The other trench, located on the crest of a spur of the acropolis, exposed a monumental Lydian wall: 3.0-3.4 m. thick, traced for a distance of 10 m., preserved to an height of 1.50 m. (FIG. 7). The outer face is built of large stones, roughly trimmed and laid in a crude polygonal style; the packing consists of large stones, some approaching boulder size. Diagnostic pottery remains (much Grey Ware, early Black-on-Red Lydian Geometric, early Bird Bowl rim and Corinthian or Corinthianizing skyphos rim fragments) suggest

for the wall a date ca. 700 B.C. This monumental Lydian feature might be either a simple terrace wall or part of the Acropolis triple fortification system (Arrian, *Anabasis* 1. 17. 5). Located some 700 m. further east of other known Lydian occupation remains at Sardis, it shows that the eastern region was important to Sardis in the early Lydian period (and does not merely represent an extension of the city in Hellenistic or Roman times).

Miscellaneous. Conservation efforts in addition to those noted above included the protection of architectural features in the Roman Gymnasium-Bath complex (pool) and sector HoB (Lydian buildings); and the cleaning and restoration of pottery (notably a pair of Lydian orientalizing skyphoi, recovered from a grave at Sardis in 1961). Antiquities confiscated from Sart villagers by the local gendarmerie and subsequently turned over to the Expedition included the following items of particular interest: three Archaic silver coins (Croesid and Persian sigloi, unidentified Greek issue with gorgoneion obv. and running winged figure rv.); one small marble herm; Roman glass unguentarium containing oily substance,

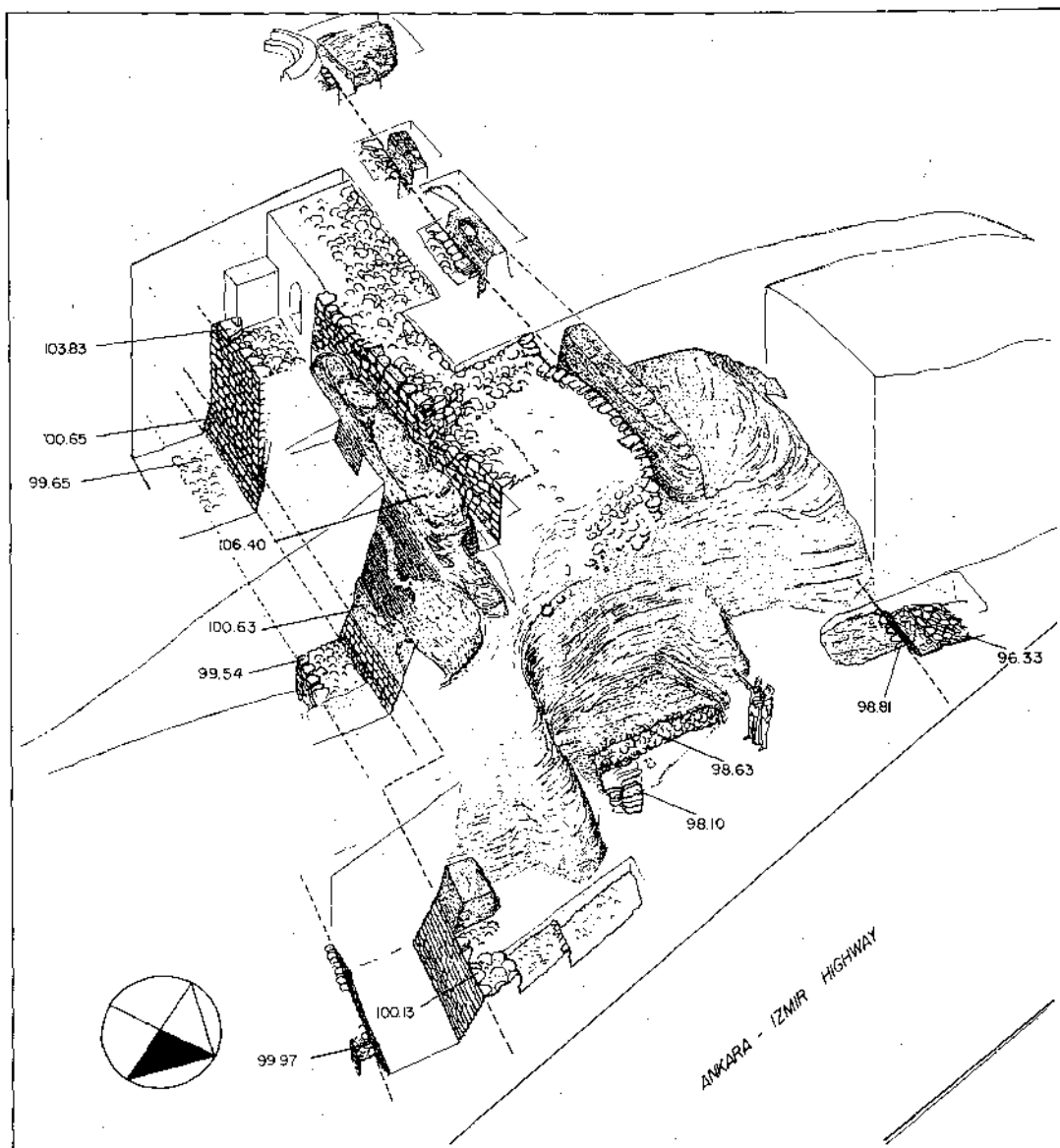

Fig. 1 : CLOSSAL LYDIN STRUCTURE : INTERPRETIVE BIRD'S EYE VIEW OF ARTIFICIAL HILL AND LYDIAN REMAINS, WITH MOST ROMAN REMAINS AND SOME TRENCH SCARPS OMITTED.

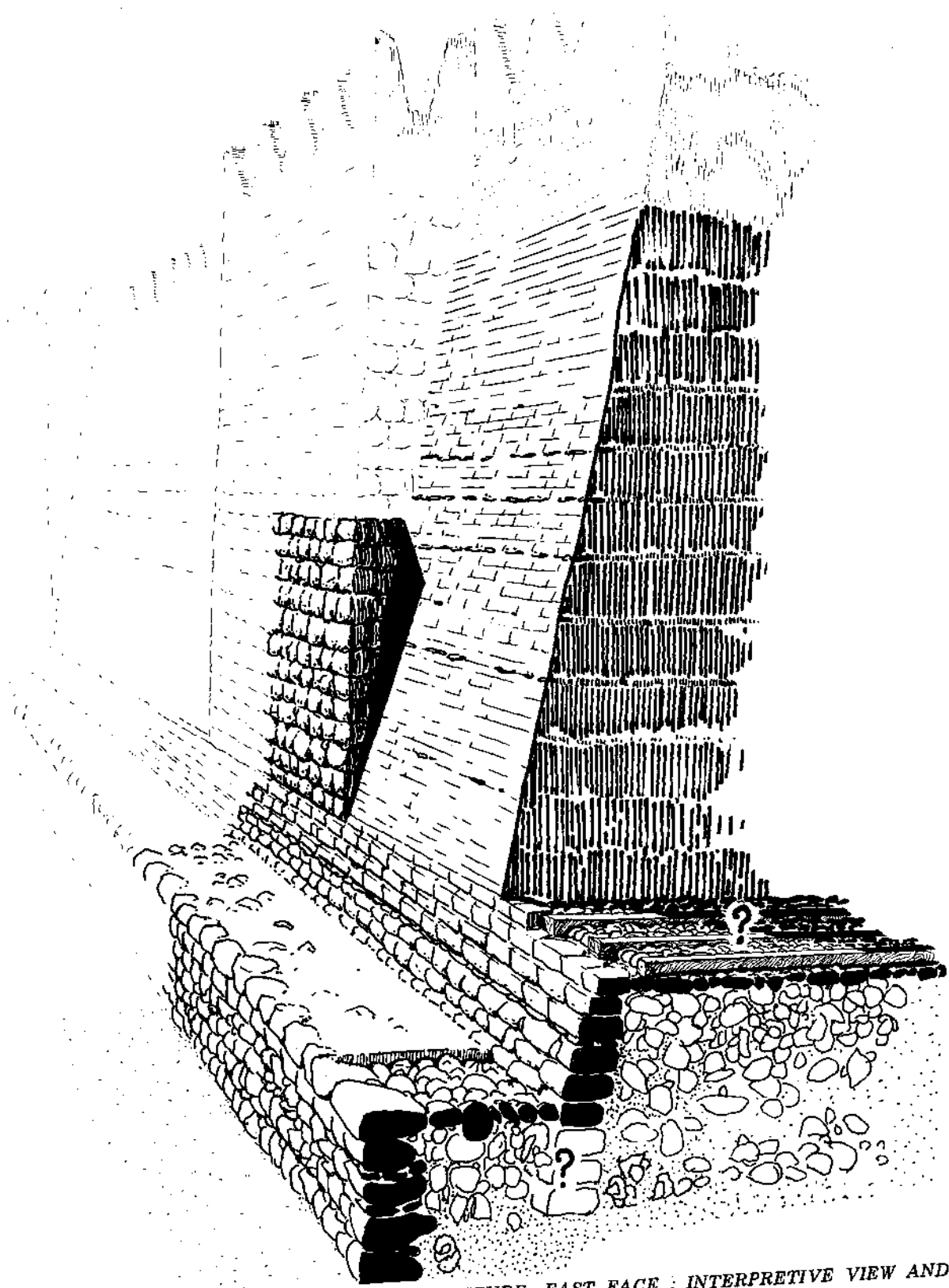
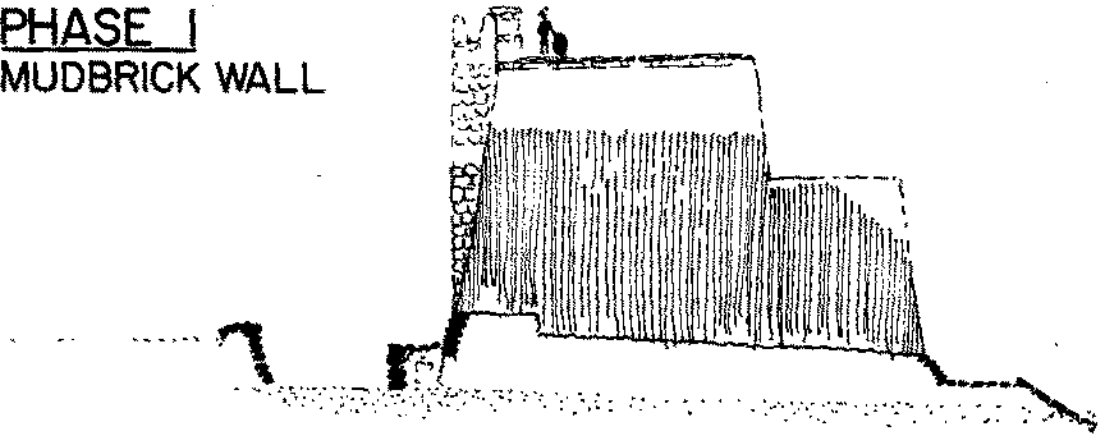
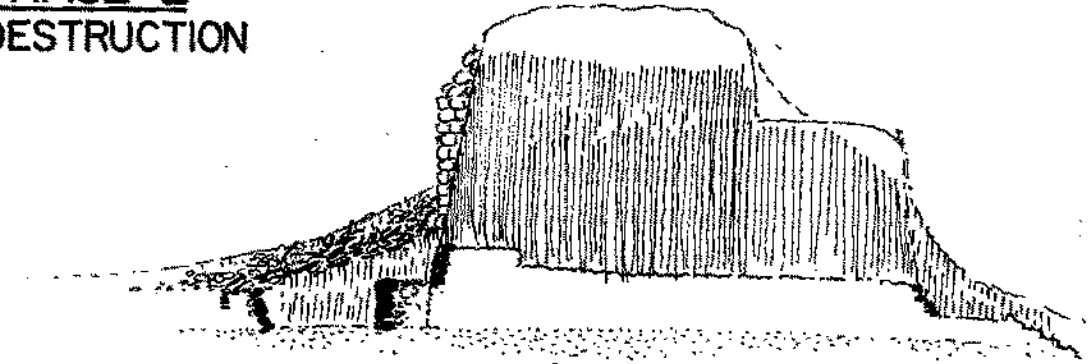

Fig. 2: COLOSSAL LYDIAN STRUCTURE, EAST FACE : INTERPRETIVE VIEW AND SECTION.

PHASE 1
MUDBRICK WALL

PHASE 2
DESTRUCTION

PHASE 3
UPPER LIMESTONE
"WALL"

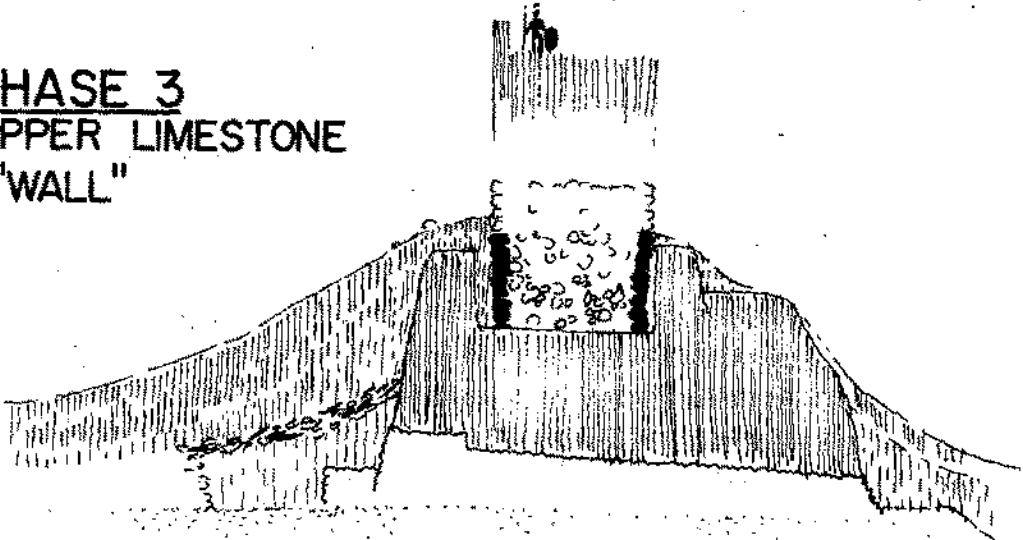

Fig. 3 : COLOSSAL LYDIAN STRUCTURE: INTERPRETIVE SECTIONS ILLUSTRATING HYPOTHETICAL CONSECUTIVE PHASES OF CONSTRUCTION AND DESTRUCTION.

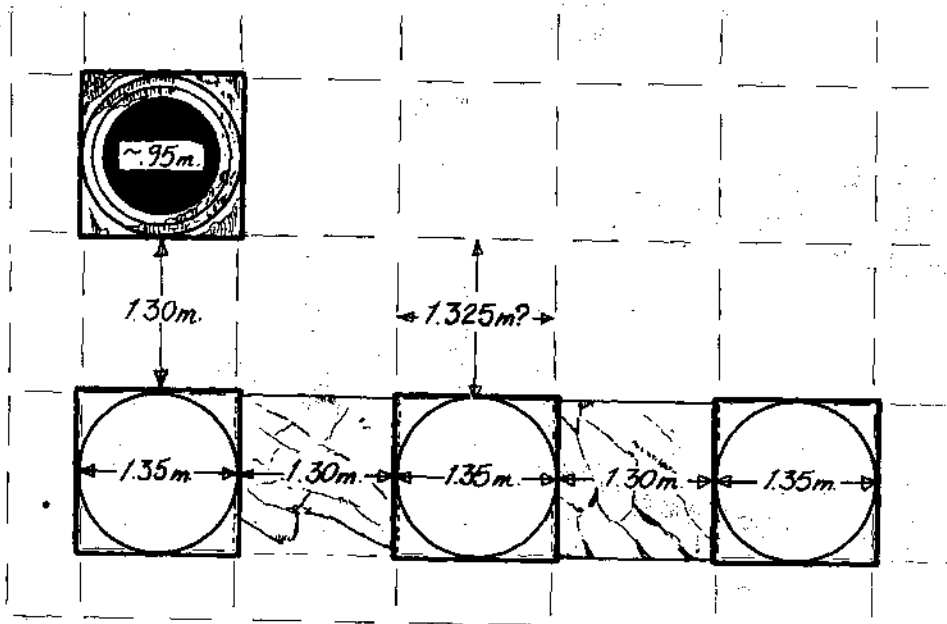
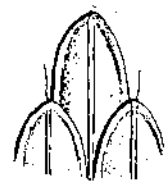
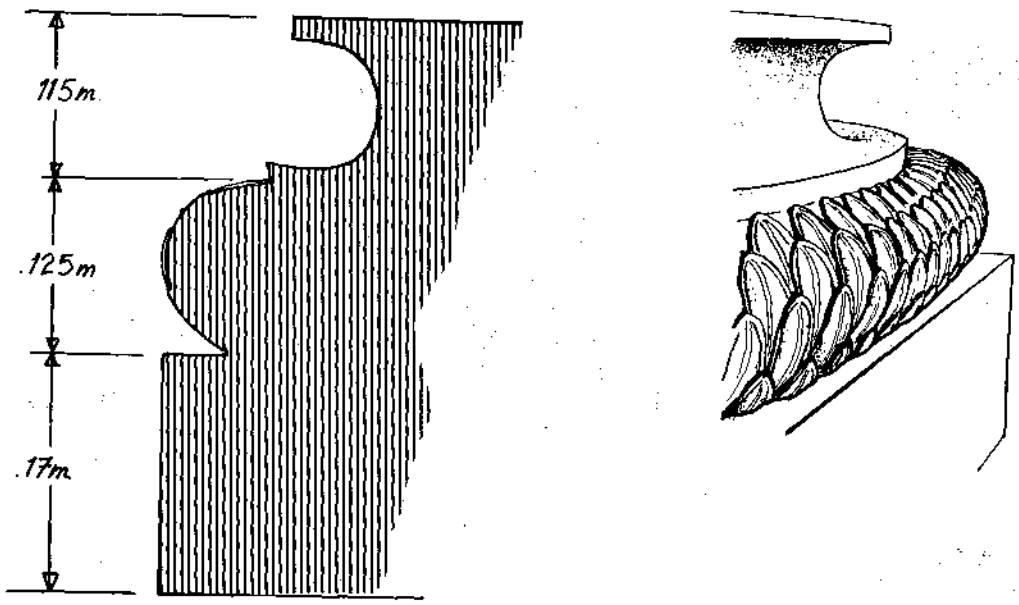

Fig. 4 : ROMAN BUILDING IN "SARDIS EAST", IONIC COLUMN BASE, ABOVE; AND APPARENT PLANING SCHEME OF COLUMNS, BELOW

Fig. 5: LYDIAN WALL IN "SARDIS EAST."

KAUNOS KAZILARI 1981

(*) Baki ÖGÜN

Kaunos ören yerindeki çalışmalara 1981 kazı mevsiminde Ağustos ayı sonunda başlanmış ve Kasım ayı ortalarına kadar devam edilmiştir⁽¹⁾. Çalışmalarımız kazı ve restorasyon olmak üzere iki şekilde sürdürülmüştür.

1) KAZI ÇALIŞMALARI

1981 mevsimi çalışmalarında kazılar Agora ve Teras Tapınağı çevresinde yoğunlaştırılmıştır.

a) Agora'da yapılan kazılar :

Kaunos Liman Agorası'nın şimdiye kadar yapılan kazılarımızla ortaya çıkarılan ve İ.Ö. 2. y.yıla tarihlenen stoa'sının temizlenmesi çalışmaları geçen yıla kadar sürmüştü ve yaklaşık 97 m. uzunluğundaki stoa'nın tamamı orjinal taban seviyesine kadar bütünüyle açılmıştı. Fakat agora sahası çoğu yerde 2 m. ye varan dolgu toprağı ile tamamen örtülü olduğundan stoa, bu dolgu toprağı arasında etkin görüntüsünü kaybetmekteydi. Bu nedenle bu kazı mevsiminden itibaren agora sahasının temizlenip açılmasına karar verilmiş ve çalışmalara stoa'nın doğu ucunda, limana doğru olan alanda başlanmıştır. Bu yönde 5 × 5 m² lik dört alan açılmış (B₁₀ B₁₅ — OG₅; B₁₀ B₁₅ — G₅ G₁₀; B₅ B₁₀ — G₅ G₁₀; OB₅ — G₅ G₁₀; OB₅ — G₅ G₁₀) (Fig.

(*) Prof. Dr. Baki ÖGÜN Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Başkanlığım altındaki kazı heyeti Asist. Dr. Cengiz Işık ve arkeoloji öğrencilerinden Salih Seçkin, Nihat Özçubukçu, Adnan Diler, Serdar Akerdem, Havva Yılmaz'dan oluşmuştur. Asist. Recep Yıldırım kazı başlangıcında ve Asist. Dr. Seyhan Doruk kazı sonlarında heyetimize katılmıştır.

1) ve agoranın orjinal taban seviyesine inilmiştir (Resim 1). B₁₀ B₁₅ — G₅ G₁₀; B₁₀ B₁₅ — OG₅ karelerinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvar, orjinal taban seviyesinden ortalama 0.50 m. yukarıda kalmaktadır. Bu duvar toplama taşlardan çamur harçla örülmüştür. Duvar, örgü karakteriyle, daha önceki yıllarda stoa üzerinde ortaya çıkartılan ve muhtemelen Erken Bizans döneminden bölme duvarlarıyla benzerlik göstermektedir; bu nedenle de onlarla çağdaş olmalıdır. Bunun dışında, agoranın tabanı üzerinde yükselen iki anıtın yalnızca kaidesine ait düz blok taşları in-situ olarak bulunmuştur. B₁₀ B₁₅ — OG₅ açmasının güney ucunda, taban seviyesinde ele geçen kitabeli iki blok, bu alandaki önemli buluntulardır. Bunlar gerek şekilleri ve gerekse yazıtlarına göre, bu bölgede geçen yıllarda ortaya çıkarılmış olan heykel grupları anıtlarının temelini oluşturan exedraya ait olmalıdırlar. Bunlar üzerinde heykel ayaklarının izleri görülmektedir (Resim 2).

b) Teras Tapınağı çevresindeki çalışmalar :

Agora'nın kuzeydoğusundaki suni teras üzerine kurulmuş tapınak çevresinde kazılar 1980 yılında sürdürülmüş ve tapınağın doğusundaki kilise ile çağdaş olması gereken eskiden açılmış mezarlara benzer 30 kadar mezar açığa çıkarılmıştı. Muhtemelen Erken Bizans döneminden olan bu mezarlar açılırken bunların yanlarında ve altında bir çok mimari parçalar görülmüştü. Bu nedenle bu kazı mevsiminde çalışmalar daha çok burada yoğunlaştırılmış ve tapınak alanının orjinal seviyesine inilmiştir (Resim 3). Nitekim çalışmalar sırasında bu alanda kum taşından yapılmış, üzeri kireç harçla sıvanmış pek çok sütun parçası ile üst yapı elemanları açığa çıkarılmıştır. Stuko ile kaplanmış bu kumtaşı mimari elemanlar (Resim 4) Knidos'da olduğu gibi burada da tapınağın Hellenistik dönemi ile çağdaş olmalıdır. Mimari parçaların tapınağın kuzeybatısına doğru yoğunlaşmış olması nedeniyle kazı, bu yöne doğru kaydırılmıştır. Buradaki çalışmalar sonunda, çoğu sütun tamburu, sütun başlığı ve arşitrav blokları olan yeni mimari parçalar ele geçmiştir. Bunların tapınağın kuzeybatısını çeviren bir stylobat üzerinden devrilmiş oldukları kesindir. Çünkü, stylobatın kuzeydoğu ucunda bir sütun tamburu in-situ olarak durmaktadır. Çoğu sütun tamburu, başlığı ve arşitrav bloğu dor düzenine işaret etmektedir. 1968 kazı mevsiminde tapınağın güneydoğusunda in-situ olarak üzeri stuko kaplı bir sıra kumtaşı sütun ortaya çıkarılmıştı. Bu mevsim burada yapılan yeni çalışmalar sonunda, bunların da ona benzer bir sütunlu galerinin elemanları olduğu anlaşılmıştır. Böylece tapınağın önünde, kutsal alanı iki yandan çeviren bir portiko-

nun bulunduğu kesin olarak saptanmıştır. Kutsal alanın kuzeybatısını çeviren portikoya ait mimari parçalar arasında, portikonun ortalarına rastlayan bir yerde yoğunlaşmış olarak ion düzeninde yapılmış bazı sütun tamburu ve arşitrav parçaları bulunmaktadır (Resim 5). Bunlar muhtemelen ion düzeninde yapılmış propylaion'un bu yönde olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Nitekim bu mimari parçaların kuzeybatısında yapılan çalışmalar sonunda, burada bir cadde ortaya çıkartılmıştır (Resim 6). Portikoya paralel olarak, tapınağın doğusunda yer alan palaestra'ya doğru yönelen caddenin tabanı düz taşlarla döşenmiştir (Resim 7). Bazı kısımlarda döşeme taşları kaldırılmış ise de, çoğu yerde orjinal durumunu korumaktadır. Palaestra alanına doğru yükselen arazinin meyline uygun olarak cadde üzerinde aralıklarla merdivenler yapılmıştır (Resim 8). Caddenin kuzeybatı yanı boyunca bir kanal uzanmaktadır.

Kazılar sırasında, mimari parçalar arasında yeni mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Öncekilerle çağdaş olan bu mezarlar açılıp temizlenmiştir. İskeletlere ait kemikler incelenmek üzere Ankara'ya getirilmiştir.

Tapınak alanının güneybatısında yer alan ve daha önce «Yuvarlak Çeşme» olarak isimlendirilen alanda da bazı sondaj çalışmaları yapılmış ve bu çalışmalar sonunda bu yapının bir çeşme anıtı olmadığı anlaşılmıştır. Eğer bu bir sunak ise, neden tapınağın önünde değil de, geleneğe aykırı olarak kutsal alanın bir köşesinde yapılmıştır?

Teras Tapınağı alanında yapılan kazılar sonunda ele geçen en önemli buluntu üzeri «ΔΙΟC CWTHTΠOC» yazıtlı bir sütun tamburu parçasıdır (Resim 9). Tapınağa ait olması gereken bu taş, tapınağın Zeus'a atfedilmiş olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

2) RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Geçen yıl stoa'nın batı ucu önünde ortaya çıkartılan exedra 1981 kazı mevsiminde restore edilmiştir. Exedra'nın üstteki üç sıra taşı tamamen yıkık, alttaki iki taş sırası ise dağılmış durumdaydı (Resim 10). Kenet demirleri tamamen sökülüştü. Exedraya ait bloklardan bazılarının daha geç dönemde yapılmış duvarlarda yapı malzemesi olarak kullanılmış olduğu saptanmıştır.

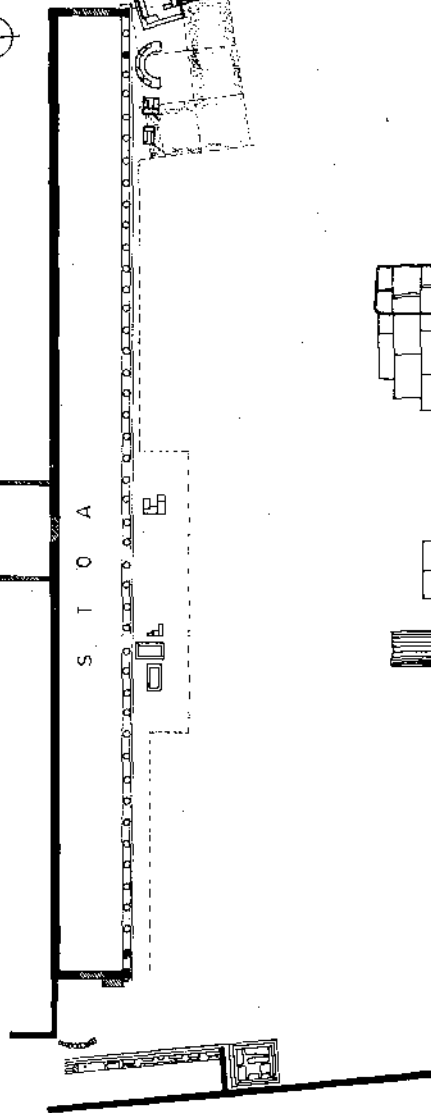
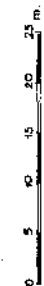
İlk iş olarak muhtemelen Erken Bizans dönemine ait bu duvarların plânı yapılmış ve exedraya ait bloklar ayrılarak duvarlar

kaldırılmıştır (Resim 11). Daha sonra exedranın yıkılmış ve dağılmış taşları alınmış ve alt sıradaki bloklar da teker teker kaldırılıp, zemin toprak ve bitki köklerinden temizlendikten sonra yerlerine konmuştur (Resim 12). Yerleştirilen blok taşlar üzerindeki kenet yuvalarına kurşun dökülerek blokların birbirleriyle olan bağıntısı sağlamlaştırılmıştır. Aynı işlemler 2. ve 3. sıranın blok taşları için de tekrarlanarak exedra elimizdeki orjinal malzemeleriyle eski durumuna getirilmeye çalışılmıştır. Üst sıradaki bloklar üzerinde görülen ayak izlerinden bunların üstünde çeşitli heykellerin bulunduğu anlaşılmaktadır (Resim 13-14).

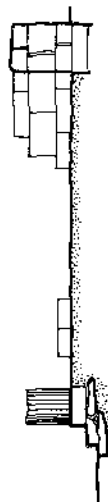
Restorasyon sırasında exedranın blok taşları arasındaki topraklar içinde 12 adet para bulunmuştur. Çoğu İ.Ö. I. yıla tarihlenen bu paralar, stoanın İ.Ö. II. yılda yapılmış olduğuna dair fikrimizi doğrulayan yeni belgelerdir. Exedranın çevresini genişletmek için yaptığımız kazı çalışmaları sonunda iki yeni kitabe daha bulunmuştur. Böylece 1981 mevsiminde Kaunos'ta beş yeni yazıt daha çıkarılmış olmaktadır.

Bu kazı mevsiminde stoa'da da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Stoa'nın stylobatı üzerine daha geç dönemde konulmuş olan blokların hepsi kaldırılmıştır. Daha sonra, civardaki geç dönem yapılarında duvar malzemesi olarak kullanılmış kum taşından yapılan stoanın orjinal sütun tamburları toplanarak, yerlerine dikilmiştir (Resim 15).

KAUNOS AGORASTI

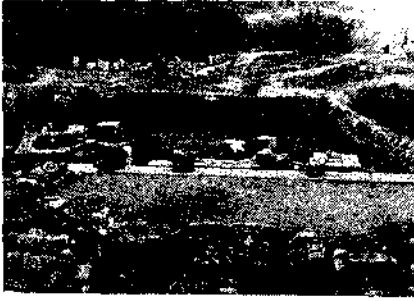
NYMPHAEION

STOA - KESIT

Fig. 4

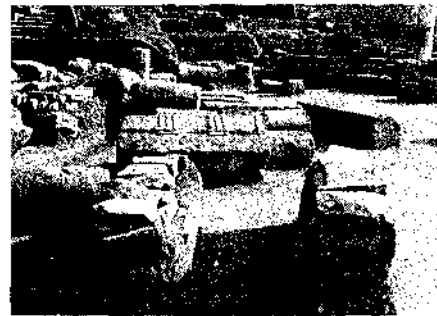
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4:

Resim 5

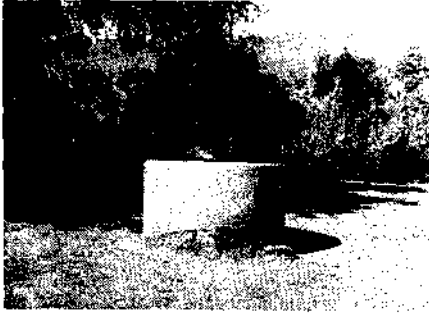
Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

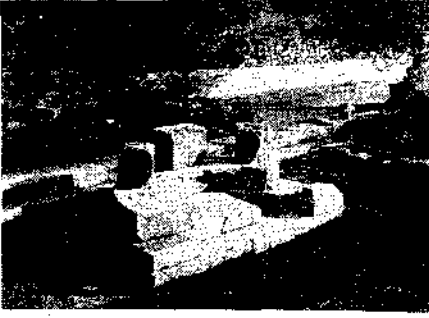
Resim 10

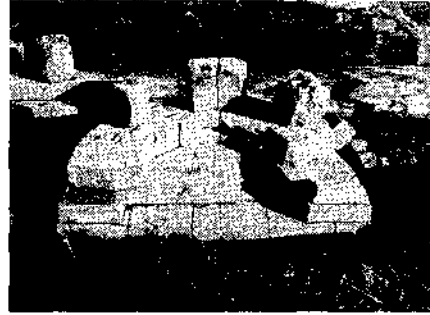
Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

PERGAMON. VORBERICHT ÜBER DIE ARBEITEN 1981

(*) Wolfgang RADT

Die Restaurierungsarbeiten am Trajanstempel begannen Anfang Mai und endeten am 19. September. Vom 23. Juli bis zum 24. August liefen topographische Vermessungsarbeiten im Bereich der Stadtgrabung. Diese begann am 3. August und schloss am 3. Oktober. Aufarbeitung fand noch bis zum 27. Oktober statt.

Gemäss der Planung und den Vorbereitungen, die schon in der Kampagne 1980 getroffen worden waren, wurde die Aufnahme der noch erhaltenen Mauern und sonstigen baulichen Reste in zwei Arealen durchgeführt, in denen schon vor dem 1. Weltkrieg, in den Jahren 1912 und 1913, Grabungen stattgefunden hatten. Die zwei Bereiche sollen hier nacheinander vorgestellt werden :

A. Eine peristylförmige Anlage östlich des bisherigen Stadtgrabungsgebietes, unmittelbar neben dem Südosttor der philetairischen Stadtmauer.

B. Ein kleines römisches Bad mit Umgebung und früheren Bauten, südwestlich des Oberen Marktes gelegen.

Das Programm dieser Arbeiten konnte gänzlich erfüllt werden. Stingerechte Aufnahme und Geländeschnitte beider Areale wurden fertiggestellt. Zahlreiche Sondagen mussten angelegt werden, in einzelnen Bereichen waren zur Komplettierung der Grundrisse noch regelrechte Grabungen notwendig.

**A. Bauten beim Südosttor der Frühhellenistischen Stadtmauer
Antike Bebauung (Abb. 1. 4-11)**

(*) Dr. Wolfgang RADT, Istanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdür Yardımcısı.

1. Älteste hellenistische Bebauung

Die frühhellenistischen Mauern in dem Gebiet sind auf unserem Übersichtsplan senkrecht schraffiert. Sie sind so vereinzelt, dass zusammenhängende Grundrisse sich nicht mehr feststellen lassen. Es handelt sich um Mauern von Wohnhäusern, die unmittelbar hinter der Stadtmauer erbaut worden waren. Diese Häuser gehören, ebenso wie die Stadtmauer, der Zeit des Dynasten Philetairos, grob gesprochen der 1. Hälfte des 3. Jh. v. Chr., an

2. Hauptbebauung hellenistischer Zeit : Peristylanlage (Abb. 1.4)

In der Zeit um 200 v. Chr. wurde in dem Gebiet eine grosse, regelmässige Bauanlage errichtet. Ihre Mauern sind im Plan kreuzschraffiert angegeben. Die Datierung ergibt sich aus dem Vergleich von Grundriss und Bautechnik mit dem sog. Temenos für den Herrscherkult im oberen Stadtgebiet von Pergamon. Um einen grossen Hof lagen im Westen und Süden, vermutlich auch im Norden Hallen. Im Osten befand sich eine gegenüber den anderen tiefere Halle. Der Eingang von der Hauptstrasse aus lag in der Nordostecke des Hofes. An die Osthalle schlossen sich ein grosser Raum im Nordosten und südlich von diesem ein kleiner Raum an.

Von dem Peristylgebäude sind nur die Grundmauern erhalten (Abb. 5-6). Sie zeigen, dass es sich im Norden auf etwa gleichem Niveau mit der Hauptstrasse befand, im Süden, Westen und Osten aber eine hohe Terrasse bildete. Vor dieser Terrasse lag im Osten die Stadtmauer, (Abb. 6, vorn) welche die Grundmauern verdeckte. Der eigentliche architektonische Aufbau muss die Stadtmauer und das Stadttor in repräsentativer Form hoch überragt haben. Von dieser Architektur aus Andesitgestein in dorischem Stil sind nur Fragmente erhalten (Abb. 7-10). Bei dem Peristylgebäude kann es sich wegen der Grösse und Lage nicht um ein Privathaus gehandelt haben. Man muss es sich als ein öffentliches Gebäude, wohl als ein Heiligtum vorstellen. Der Kultraum befand sich vermutlich in dem grossen nordöstlichen Gebäudeteil, der den Bereich des Stadttores hoch überragte. Die Gottheit, der das Heiligtum geweiht war, können wir nicht mit Sicherheit benennen.

3. Bebauung der römischen Kaiserzeit

In der römischen Kaiserzeit wurde an der Nordseite des Hofes eine Exedra (Abb. 4, vorn rechts) eingebaut. Die Mauern sind im

Plan horizontal schraffiert. Die Fassade der Exedra mit zwei Säulen war aus Marmor. Auch das Dach war mit Marmorziegeln gedeckt. Vier innere Eckpfeiler deuten darauf hin, dass die Decke des Raumes gewölbt war.

In der späten römischen Kaiserzeit, wohl im 3. Jh., wurden weitere Umbauten vorgenommen (im Plan schwarz verzeichnet). Hierbei wurde der Charakter der Peristylanlage gründlich verändert. Die Hallen um den Hof waren schon zerstört oder wurden jetzt gänzlich abgetragen. Statt ihrer wurden auf denselben Fundamenten lange Reihen von Räumen angelegt, die den Hof wie bei einem Han (Karawanserais) umgaben. Vielleicht waren diese Raumreihen sogar zweigeschossig. In den Hof wurde unterirdisch ein mit 16 kleinen Kuppeln überwölbt Wasserdepot eingebaut. Es handelt sich um eine Schöpf-Zisterne mit einer Schlammfangrinne (Abb. 11) in der Südostecke. Die römische Exedra bestand weiter und wurde jetzt als Werkstatt für die Bearbeitung von Knochen, (Abb. 12) vermutlich eine Drechselei, benutzt. Auch die anderen Räume, die den Hof umgaben, werden Werkstätten gewesen sein. So erklärt sich auch der Bedarf für das grosse Wasserreservoir. Die zentrale Versorgung des Stadtteils mit Wasserleitungen muss um diese Zeit schon ausser Funktion gewesen sein.

Mittelalterliche Bebauung

1. Frühbyzantinische Kirche (Abb. 13-14)

Im 5. oder 6. Jh. wurde in die antiken Grundmauern des ehemaligen hellenistischen Kultraumes eine Kirche eingebaut. Sie ist im Plan kreuzschraffiert dargestellt und an ihrer Apsis gut zu erkennen. Der Eingang lag im Süden, davor lag ein Hof, durch eine Mauer begrenzt. Westlich vor der Kirche lag ein Vorraum oder Vorhof, an dessen Westwand sich ein halbrundes Fundament fand, wohl der Unterbau für ein Wasserbecken. Die Datierung der Kirche stützt sich auf mehrere Fragmente von Bauornamentik, vor allem Schrankenplatten, (Abb. 14) die unmittelbar dabei gefunden wurden.

Ob das grosse, spätkaiserzeitliche Wasserdepot zur Periode der Kirche noch bestand, ist nicht sicher.

2. Spätbyzantinische Häuser und Gräber

Eine intensive Besiedlung des Gebiets erfolgte nochmals im 12. - 14. Jh. Leider haben die Grabungen von 1913 diese Baureste

in unserem Bereich fast völlig beseitigt. Die wenigen Hausreste (im Plan unschraffiert) zeigen dieselbe Kleinteiligkeit und Unregelmässigkeit wie die Häuser in der Stadtgrabung. Mehrere Pithoi deuten darauf hin, dass die erhaltenen Räume Vorrats- oder Wirtschaftsräume waren. Einige Gräber scheinen noch zur Benutzungszeit der Häuser im Siedlungsgebiet eingerichtet worden zu sein. Die meisten Gräber gehören aber wohl schon der Periode des 14. Jh. an, als die byzantinische Bevölkerung vom Berg hinunter in das Gebiet des heutigen Bergama zog, und der Berg allmählich zum Friedhof wurde. Jetzt errichtete man innerhalb der Mauern der älteren Kirche eine kleine Friedhofskapelle, um die herum die Gräber dicht gedrängt angelegt sind (Abb. 15). Die Gräber sind teils aus steinernen Spolien, teils auch aus den typischen spätbyzantinischen Dachziegeln erbaut.

B. Bauten südwestlich der Oberen Agora (Abb. 3. 16 - 18) **Antike Bebauung**

1. Frühhellenistische Bauten

Die Bebauung erstreckt sich zwischen der philetairischen Stadtmauer im Westen und der Stützmauer der Hauptstrasse im Osten. Die Mauern der frühhellenistischen Phase (1. Hälfte 3. Jh. v. Chr.) sind im Plan senkrecht schraffiert. Es handelt sich um die Stadtmauer und einige wenige Hausmauern. Der wichtigste Fund ist ein Kieselmosaik mit den Mustern Mäander und Wellenband. Möglicherweise lässt sich aus der runden Anlage des Mosaiks schliessen, dass sich schon im 3. Jh. v. Chr. hier ein Rundraum, dann wohl ein Baderaum, befand.

2. Hochhellenistische Bauten (Abb. 16)

Nach der Bautechnik aus gelbem Fundamenttuff gehören drei grosse Bauterrassen im Süden des Areals in die Zeit um 200 v. Chr. (im Plan horizontal bzw. kreuzschraffiert). Vielleicht stand auf diesen Terrassen ein einziges grosses Gebäude, vielleicht war die Bebauung auch dreifach nach Süden zu abgestuft. Heute sind nur noch die einst nicht sichtbaren Grundmauern erhalten.

3. Römische Badeanlage (Abb. 17-18)

In der römischen Kaiserzeit, wohl im frühen 2. Jh. wurde das Areal mit der Errichtung eines Bades gründlich neu gestaltet. Die

nördlichste der drei hellenistischen Terrassen (im Plan Niv. 259,53) wurde zur Vorterrasse des Einganges gemacht. Von dort aus führte eine Treppe hinauf in das Badegebäude. Im Grundriss fallen besonders der Rundraum mit seiner grossen Nische und der Heissbaderaum mit Apsis und Hypokausten auf (Abb. 18, im Plan schwarz). Von dem Absatz der Zugangstreppe gelangte man durch einen kleinen Vorraum in den Rundraum. Er hat keinen Anschluss an die Heizung, war also ein nur mässig warmer Raum, der als Tepidarium diente. Von dort wendete man sich durch einen kleinen Windfang nach links in den Heissbaderaum mit Apsis. Eine Heissbadewanne wird in der rechteckigen Nische über den beiden Heizzunnels (Niv. 260, 30) gestanden haben. Jenseits der Nische befand sich der Heizraum des Bades (Niv. 259, 70), dahinter weitere Nebenräume, die wohl als Holzlager dienten.

C. Trajaneum (Abb. 18a - 22)

Die archäologischen Ausgrabungsarbeiten, die für den Fortgang der Restaurierung notwendig waren, konzentrierten sich auf die Bereiche Westkopfbau, Gewölbe A und des Südende der Osthalle.

Besonders wichtig war der Fund einer überlebensgrossen, marmornen Panzerstatue (Abb. 20) im Westkopfbau, mit der höchstwahrscheinlich dazugehörigen Basis. Die Inschrift der Basis besagt, dass der Dargestellte der Kaiser Hadrian und der Stifter der berühmte Pergamener Aulus Iulius Quadratus ist.

Bei der Restaurierung des Heiligtums wurde besonderes Gewicht auf die Wiedererrichtung der Nordhalle gelegt. Mit Hilfe unseres Autokrans konnten weitere 8 Säulen mit 6 Kapitellen, 4 Architraven und drei Konsolgesimsen aufgestellt werden (Abb. 21). Die Dokumentationsarbeiten, das Zusammensetzen von Architekturteilen und alle anderen Vorbereitungen gingen so zügig weiter, dass im nächsten Jahr mit dem Abschluss der wiederaufbauarbeiten an der Nordhalle zu rechnen ist.

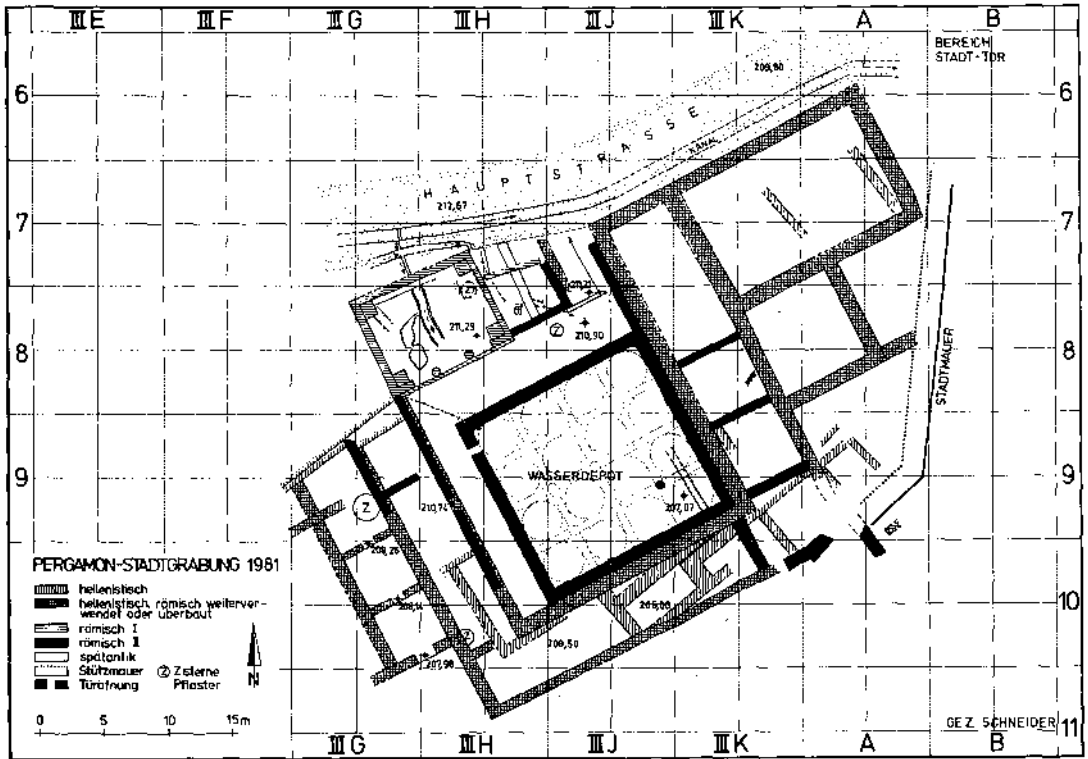

Abb. 1: BEREICH BEIM SUDOSTTOR. ANTIKE BEBAUUNG VORLÄUFIGER ÜBERSICHTSPLAN

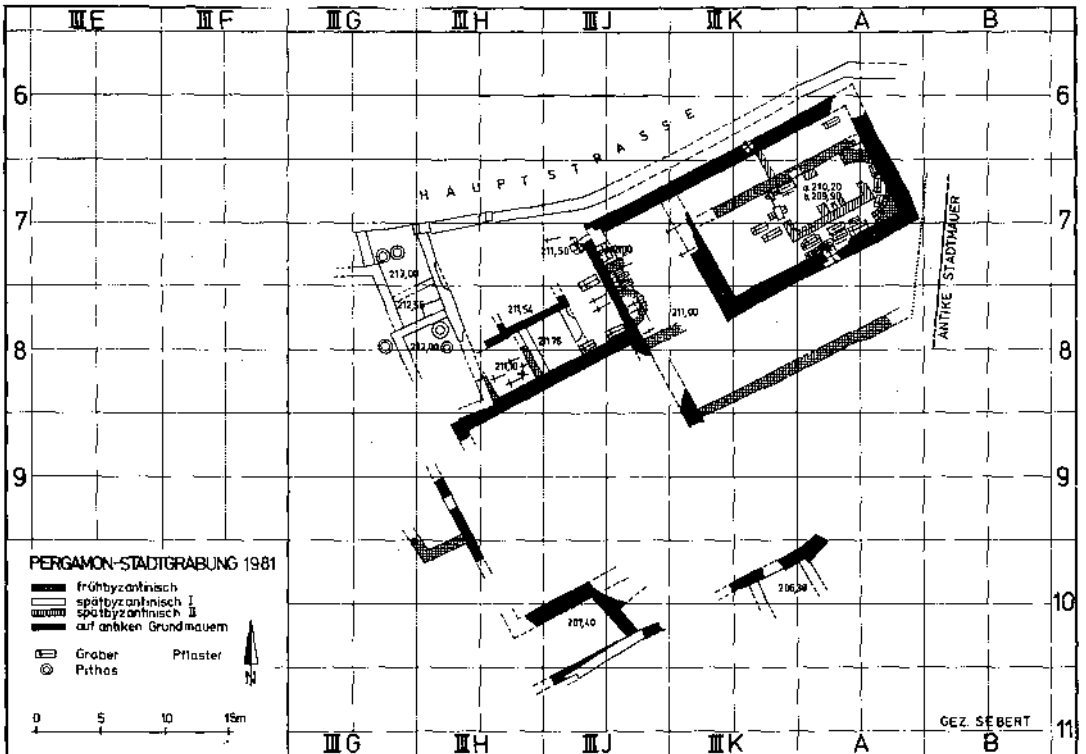

Abb. 2: BEREICH BEIM SUDOSTTOR. BYZANTINISCHE BEBAUUNG VORLÄUFIGER ÜBERSICHTSPLAN

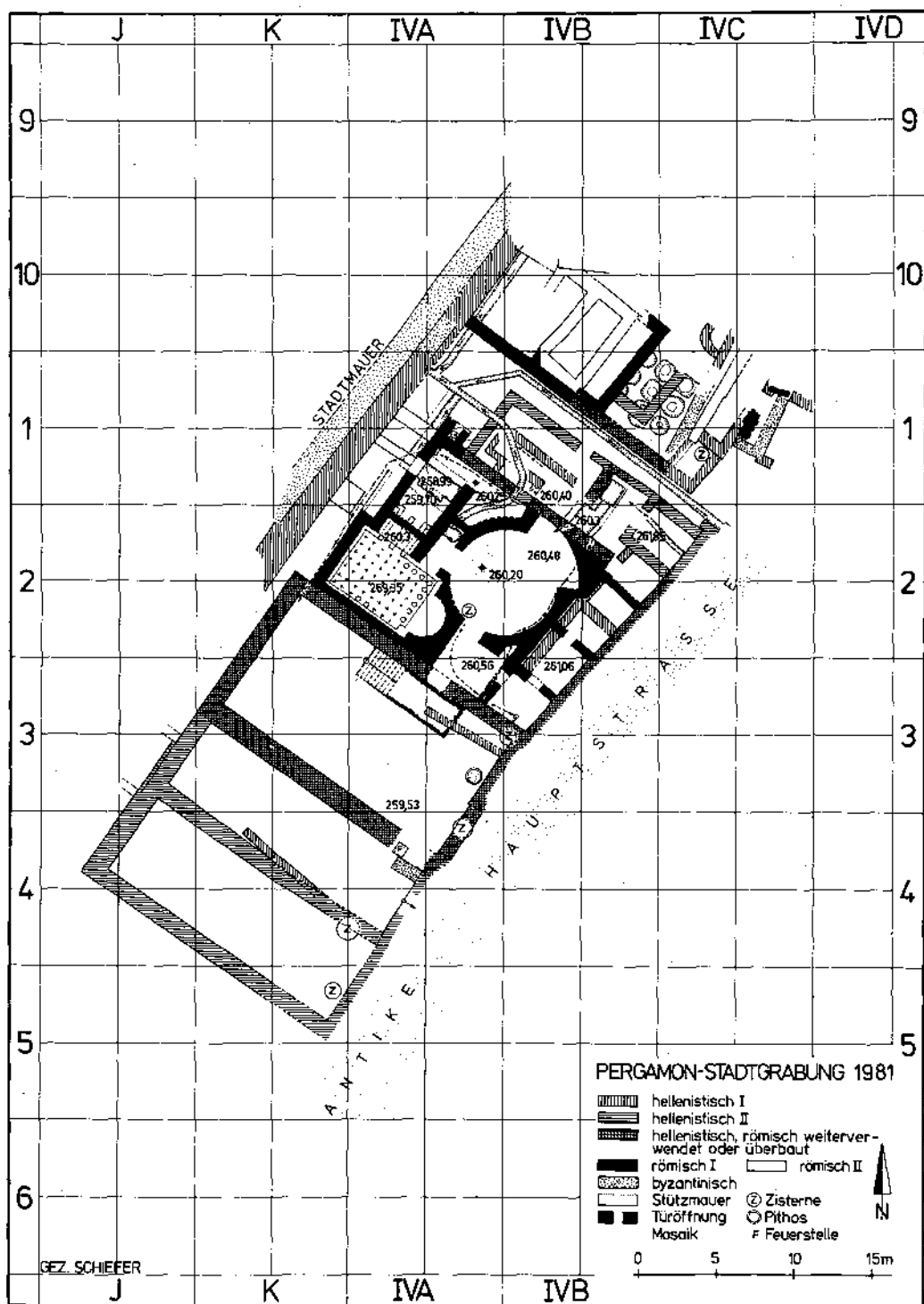

Abb. 3: BERICH SÜDWESTLICH DER OBEREN AGORA. VORLÄUFIGER ÜBERSICHTSPLAN.

Abb. 4: PERISTYLANLAGE ÜBER-
SICHT VON NORDWESTEN
VORN RECHTS DIE EXEDRA.
MIT BAUM: HOF (WASSERDE-
POT)

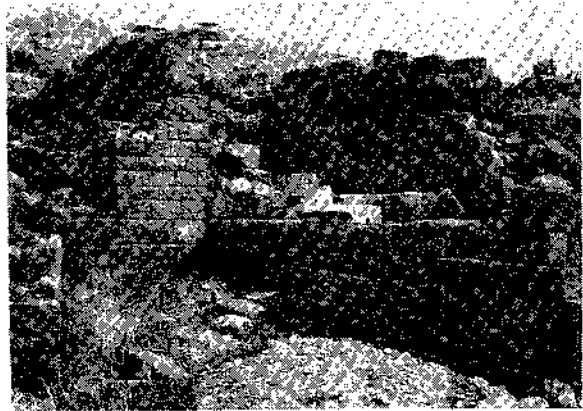

Abb. 5: SÜDWESTLICHE MAUERN DER
PERISTYLANLAGE. BLICK
VON SÜDWESTEN

Abb. 6: SÜDOSTECKE DES 'PYRGOS'-
FUNDEMENTS. DAVOR RESTE
DER STADTMAUER.

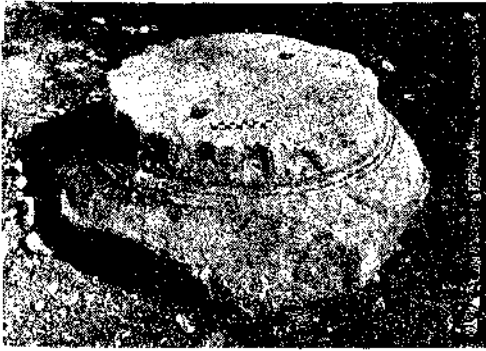

Abb. 7: DORISCHES KAPITELL VOM PERISTYL. ANDESIT

Abb. 8 : DORISCHES GEISON VOM PERISTYL. ANDESIT

Abb. 9 : DRILLINGSSAULE VON EINER ECKE DES PERISTYLS. ANDESIT.

Abb. 10: DOPPELSÄULEN VOM 'PYRGOS', ANDESIT

Abb. 11: SCHLAMMFANG-GRABEN IN DER SÜDOSTECKE DES WASSERDEPOTS. MIT STÜTZSÄULE FÜR GEWÖLBE, IN SITU

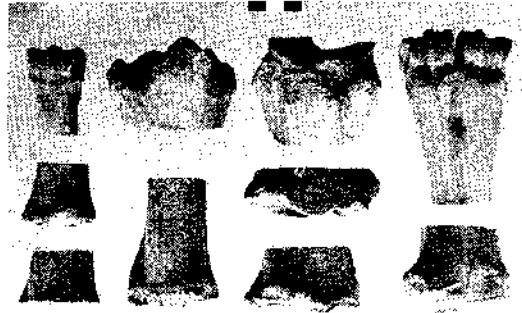

Abb. 12: ABGESÄGTE STÜCKE VON RÖHRENKNOCHEN AUS DER WERKSTATT

Abb. 13: FRUHBYZANTINISCHE KIRCHE (AP SIS HINTEN) VON SÜDWESTEN. IM KIRCHENRAUM RESTE DER SPÄTEREN FRIEDHOFSKAPELLE UND GRÄBER.

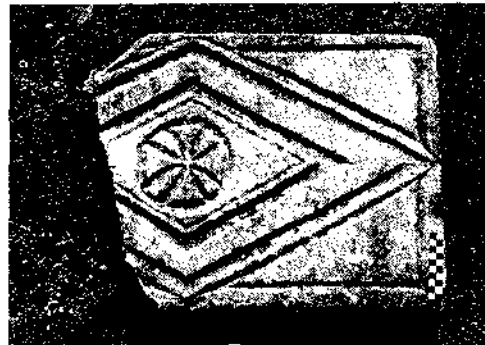

Abb. 14: SCHRANK EN PLATTE VON DER FRUHBYZANTINISCHEN KIRCHE. MARMOR

Abb. 15: SPÄTBYZANTINISCHE GRABER ZWISCHE SÜDOSTMAUER DER FRIEDHOFKAPELLE (LINKS) UND DER FRÜHBYZANTINISCHEN KIRCHE (RECHTS)

Abb. 16: BEREICH SÜDWESTLICH DER OBEREN AGORA (JK 3) HOCHHELLENISTISCHE FUNDAMENTMAUERN VON SÜDWESTEN

Abb. 17: BREICH SÜDWESTLICH DER OBEREN AGORA ÜBERSICHT VON NORDWESTEN

Abb. 18: HYPOKAUSTENRAUM DES RÖMISCHEN BADES. NORDOSTSEITE, MIT HEIZTUNNELS.

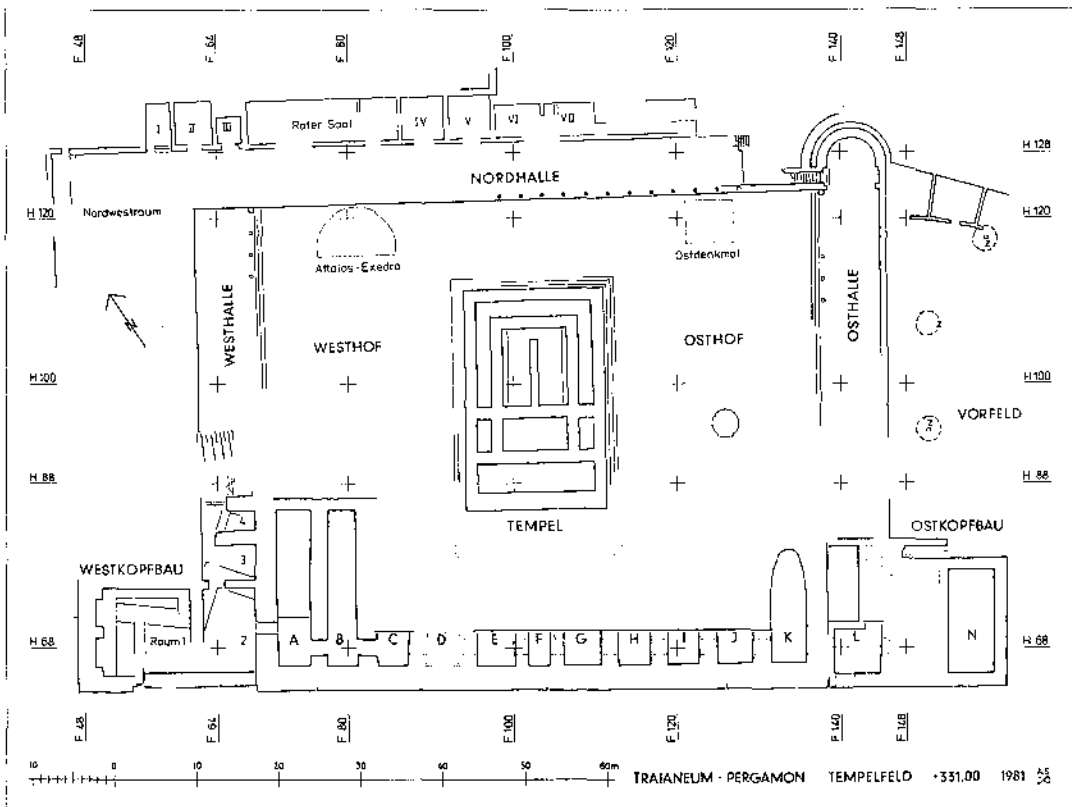

Abb. 18a: TRAJANEUM VORLÄUFIGER ÜBERSICHTSPLAN

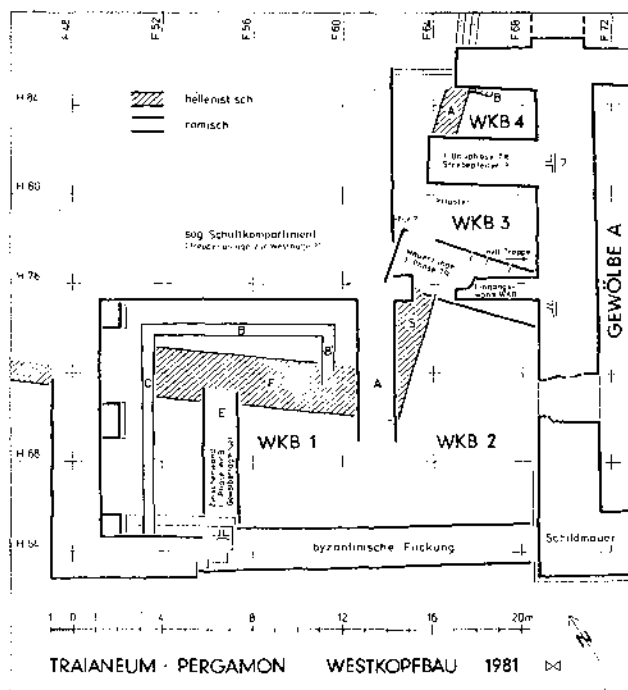

Abb. 19: TRAJANEUM ÜBERSICHTSPALN DER GRABUNGEN IM WESTKOPFBAU

Abb. 20: *TRAJANEUM. MARMORNE PANZERSTATUE
VOM WESTKOPFBAU.*

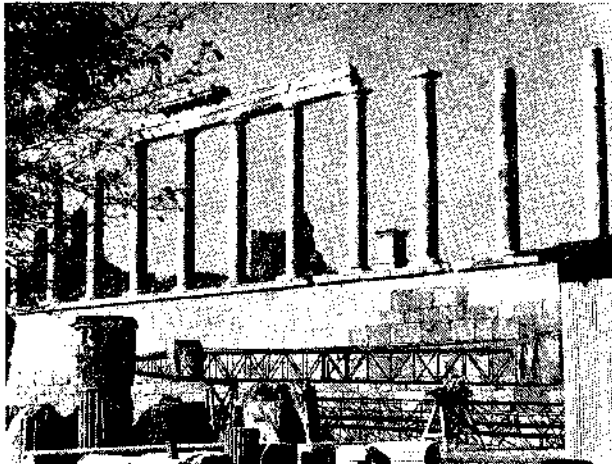

Abb. 21: *TRAJANEUM. WIEDERER RICHTETE SÄULEN
DER NORDHALLE.*

SELEUKEIA 1981

(*) Çelik TOPÇU

İlk kez 1980 yılında başlanan Seleukeia kazısı, 1981 kazı sezonunda da sürdürülmüş, Eylül 1981 tarihinden itibaren yaklaşık üç ay çalışılmıştır.

1980 kazı mevsiminde ilk kazı yeri olarak saptanan ve kazısına başlanan Seleukeia tapınak alanında, bu yıl da çalışmalar sürdürülmüş, oldukça büyük bir kısmının kazısı yapılarak hayli ilginç ve önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Tapınak alanında, bir önceki yıl kaldırılması gerekli bir takım taş ve ağaç köklerinin temizlenebilmesi amacıyla, bazı alanlar kazılmadan bırakılmış, 5 × 7 m. lik A-B-C-D açma kareleri kazılmıştı. Bu yıl, gerekli temizlik yapılırken öncelikle kazıya engel olan taşlar ve ağaç köklerinin kaldırılması işi ele alınmış, (Resim 1) bu çalışmalar sonuçlandırıldıktan sonra da 1980 de batıdan doğuya açılmış olan A-B-C açmaları 7 m. lik bir trench halinde birleştirilmiştir (Resim 2). C ve D açmalarını ayıran 1 m. lik ara köprü ise kaldırılarak bu kısım batı yönünde 10 m. genişletilmiştir (Resim 3). Böylece, doğu-batı yönünde 7 m. eninde bir trench ile buna bitişik kuzey-güney yönünde geniş bir açma oluşturulmuştur.

Bunun sonucu, 1980'de açığa çıkarılan kısımların birbirleri ile ilişkileri belirlenirken tapınak planı hakkında da önemli ipuçları elde edilmiştir.

1980 yılında muhtemel cella temeli ile sütunlar arasında yer alan ve döşeme temelini oluşturduğunu düşündüğümüz ızgara sisteme ait taşların eşit aralıklarla ve kesintisiz olarak çepeçevre devam ettiği görülmüştür.

(*) Çelik TOPÇU Adıyaman Müzesi Uzmanı.

Dikkati çeken ve çok önemli bir husus da, 1980'de ufak bir kısmı görülebilen ve cella duvarına ait olduğu düşünülen düzgün temelin güney kanadının tamamen açığa çıkarılmasıdır. Doğu-batı cepheleri üçüncü sütunlar hizasından 90° lik bir açıyla dönen ve aynı noktalar arasında boydan boya devam eden temelin varlığı, tapınağın şimdiye kadar PERİPTEROS olarak bilinen plan düzeninin aslında PSEUDODİPTEROS olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir (Resim 4), (Plan 1).

Bunlar dışında, tapınağın doğu ve güneybatı sütun sıraları üzerinde sonradan örülmüş moloz taşlı bahçe duvarları kaldırılmış, kuzeybatı köşedeki evin de sahiplerince yıkılması için anlaşma sağlanmıştır.

Diğer yandan doğu cephe sütun sırası üzerindeki moloz duvarın kaldırılması sonucu tapınağa çıkan merdivenlere ait bir parça da açığa çıkarılmıştır. Ayrıca bu kısımda ve tapınak dışında yapılan sondajda da şimdilik niteliği belirlenemeyen bazı kalıntılar ele geçmiştir (Resim 5).

KÜÇÜK BULUNTU OLARAK :

Trench 1 E1 karesi	— P.T. Testicik
» 1 E1 »	— Bronz Haç
» 1 E1 »	— Porselen Fincan
» 1 E1 »	— Porselen Fincan
» 1 F1 »	— Sırlı Çukur Tabak
» 1 F1 - G1	— Porselen Fincan
A2 Sondaj Açması	— Demir Okucu ele geçmiştir.

Silifke (Seleukeia) kazısının diğer bir çalışma yeri de, tapınak alanının yaklaşık 500 m. batısında ve yeri önceden saptanan bir arsadır (Resim 6).

Bu alanda, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapı taşı çıkarmak amacıyla daha önce kazılmış yerler bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi ilk sondaj yeri olarak seçilmiş ve 5 × 10 m. lik bir açma ile araştırmaya başlanmıştır. Ancak, buluntuların durumu nedeniyle açma daha sonra biraz daha genişletilerek 6 × 11 m. boyutlarına ulaşmıştır.

Açmada yaklaşık, 1.50 m. ye kadar devam eden mil dolgu toprağı daha sonra yerini kireçli ve sert bir tabakaya bırakmaktadır. Açma içinde ve hemen her seviyede çeşitli boylarda beyaz, ince

grenli, mermerden heykel parçaları ve çeşitli mozaik parçacıkları dağınık olarak ele geçmiştir ki, bu parçaların büyük olasılıkla daha önceki taş ahımları sırasında çıkarılıp dağıtıldıkları anlaşıl-maktadır.

Açma içindeki ilk buluntu 1.60 m. boyundaki kırmızı damarlı pembe-bej mermerden yapılmış üç yüzü yazıtlı in-situ heykel kai-desidir (Resim 7). Yazıtlardan biri Latince, diğer ikisi ise Grekçe olup, Grekçe yazılmış her iki yüzde de Silifkeli XYSTARHOS T. AELIUS AURELIUS MARON isimli, Anadolu, Yunanistan ve İtal-ya'da birçok şehirlerde yarışarak birincilikler alan kişiden söz edil-mektedir. Latince olan üçüncü yüz ise, mutlu, yumuşak ve yüce insan FLAVIUS SEVERIANUS'a ithaf edilmiştir.

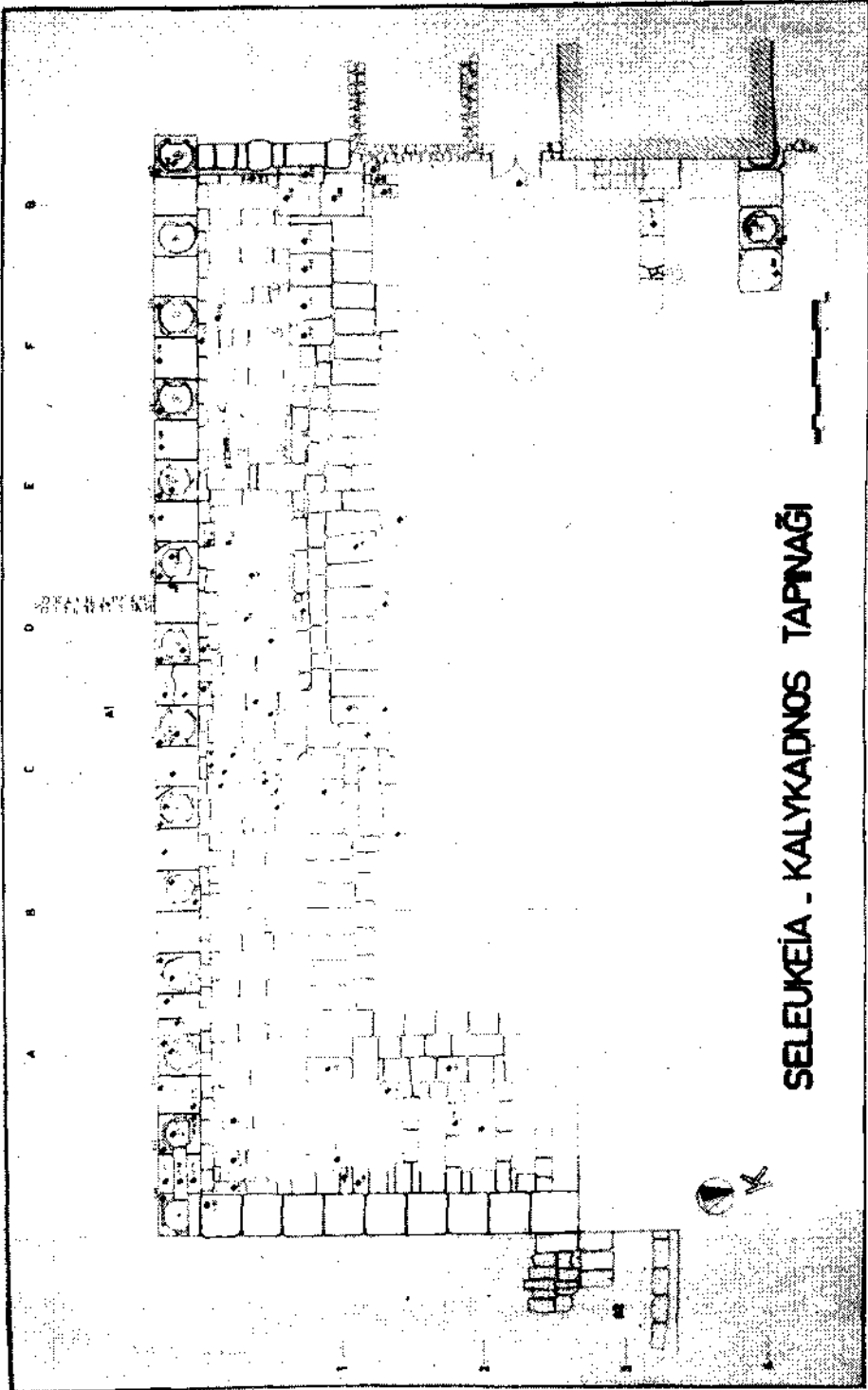
Grekçe yazıtın harf karakterine göre, şimdilik kabaca M.S. II. yy.'a tarihlenen kaidenin, üzerindeki bağlantı yerlerinden de anla-şılacağı gibi ünlü atletin bronzdan yapılmış heykelini taşıdığı anla-şılmaktadır. Latince yazıt ise büyük olasılıkla daha sonraki bir ta-rihte yazılmış olup, gerek teknik ve gerekse karakter olarak daha değişik ve özensizdir.

Açma içinde — 1.00 m. den itibaren çeşitli seviyelerde ve ta-bana kadar sürekli olarak, çoğunluğu kireç taşından yapılmış üst yapı elemanları ve sütunlar dağınık bir vaziyette ele geçirilmiştir. Ele geçen parçaların gerek devrilme ve gerekse kırılma şekillerin-den yapıların şiddetli bir deprem sonucu yıkıldığı kanısına varıl-mıştır.

Heykel kaidesinin oturduğu taban üzerinde sütunlu bir mekâ-na ait in-situ sütun kaideleri açığa çıkarılmıştır.

Sütun sırasının kuzeyinde küçük siyah, beyaz ve kırmızı ta-neli, geometrik motifli bir mozaik mekanı tamamen kaplamakta-dır. Açma güneyinde ise, bu seviyeden 15 cm. daha derinde — 2.52 m. kotunda iri plaka taşlardan yapılmış, siyah, sarı ve damarlı beyaz mermerden oluşan, yine geometrik desenli açma zeminini tamamen kaplayan ikinci bir mozaik (opus sectile) rastlanmıştır (Resim 8, 9).

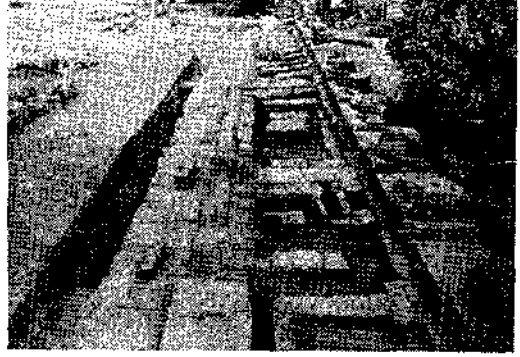
Söz konusu mozaikler ve mimari buluntular temizlenerek ye-rinde koruma altına alınmış olup, yapı ve mozaikler hakkında ile-riki yıllarda yapacağımız araştırmalar sonucu kesin bilgiler edine-ceğimizi ummaktayız (Plan 2).

SELEUKEIA - KALYKADNOS TAPNAĞI

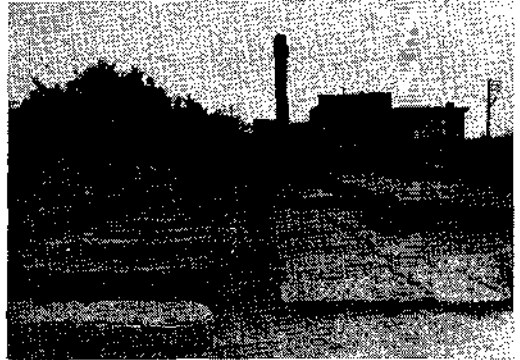
*Resim 1: TAPINAK ALANINDAKİ
AĞAÇ KÖKLERİ*

Resim 2: 1 NOLU TRENCH

*Resim 3: 1980 DEKİ C VE D AÇMALARI-
NIN GENİŞLETİLMİŞ DURUMU*

*Resim 4: 1981 SEZONUNDA TAPINAĞIN
KAZILAN KISIMLARI*

Resim 5: MOLOZ DUVAR ALTINDAN ÇIKARILAN BASAMAKLAR

Resim 6: 'B' KAZI ALANI

Resim 7: 1 NOLU SONDAJDA BULUNAN HEYKEL KAİDESİ

Resim 8: KÜÇÜK TANELİ MOZAIK (DETAY)

Resim 9: 1 NOLU SONDAJ AÇMASI

1981 ARYKANDA KAZISI

(*) Cevdet BAYBURTLUOĞLU

1981 yılında Arykanda'daki çalışmalar 6 Temmuz 1981, ören yerindeki fiili kazı ise 13 Temmuz tarihinde başlamıştır. Bakanlık temsilcisi olarak Antalya Müzesi arkeologlarından İlhan Ünlüsoy'un görev aldığı kazıda mimar olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi mezunu ve Restorasyon bölümü yüksek lisans öğrencileri Fazıl Sütçü, Nihan Ertürk, Pervin Bilgen; Lykia bölgesi tiyatro corpus'u için Alman Arkeoloji Enstitüsü üyelerinden Yüksek Mühendis - Mimar Paul Knoblauch; Güzel Sanatlar Akademisinden stajyer öğrenci Tuğrul Selçuk ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klâsik Arkeoloji ve Çağdaş Anadolu Arkeolojisi öğrencileri Ayşegül Arslan ve Deniz Kaptan görev almışlardır. Ayrıca Bakanlığın uygun gördüğü iki Hollandalı öğrenci Dirk Gielen ve Roland Leenheer yaklaşık bir ay kazıda çalışmışlardır.

1981 kazı ve onarım faaliyeti, 1980 de üç büyük mekânını temizleyerek anastylosis ölçüsünde onarımını yaptığımız hamamın diğer nekânlarının ortaya çıkarılmasını, hamama bitişik olarak yapılan gymnasiumun palestrası ile birlikte temizliğini ve onarımını amaçlıyordu. Ayrıca Arykanda'nın kapalı mekân olarak bu en büyük yapısının (80.49 x 31.39 m.) güneyden bütün ihtişamı ile görünmesini sağlamak için önünde birikmiş olan molozun kaldırılması da planlanmıştı. Bunlara ilâve olarak daha önce plana geçirilmiş bazı yapıların plan ve kesitlerinin kontrol edilmesi de yapılacak işler arasındaydı. Atatürk Yılı dolayısıyla çevrede diğer imar faaliyetleri yürütüldüğü ve tecrübeli işçilerimizin çoğunluğunu bu

(*) Prof. Dr. Cevdet BAYBURTLUOĞLU, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

tür işyerleri bizden önce ele geçirdikleri halde, ortalama 25-30 işçi ile tüm program gerçekleştirilmiş, hatta Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ve Limyra kazısı başkanı Prof. Dr. Jurgen Borchhardt'ın izinleri ile Limyra tiyatrosunun da kısmi temizliği yapılmıştır. Kazı süresi içinde yakın çevre ile de ilgilenilmiş, Antalya Müzesi elemanlarının Nisa'da kaçak kazı yapıldığı yolunda mahallinde yaptıkları değerlendirmeler kazı ekibimizden bir grup ile Nisa'ya günübirlik yapılan inceleme gezisi bir rapor halinde ilgili Müzeye sunulmuştur.

Yaklaşık 1,5 ay süren kazı ve onarım çalışmalarıyla ortaya çıkarılan hamam-gymnasion kompleksinin sel yatağının diğer tarafı ile olan ilişkisi de araştırılmış, bu meyanda «Yazıtlı ev» ismini taşıdığımız Bizans çağı evinde yapı malzemesi olarak kullanılan dört yeni kitabe daha ortaya çıkarılmıştır.

Kazı ve onarım çalışmaları ile ulaşılan sonuçlar hakkında daha ayrıntılı bilgi vermek gerekirse :

A) Hamamda : geçen yıl yalnız absidal kısmındaki havuzu ortaya çıkarılan 29.07 m. uzunluğa ve 8.35 m. genişliğe sahip frigidarium, kireç taşından dikdörtgen plâkalarla kaplı tabanına kadar temizlenmiş, bu mekân tamamen ortaya çıkarılmıştır. Üç tarafında tonoz başına kadar, palestra yönünde nişlerin tonozlarının bazılarının korunduğu veya onarılarak bu duruma sokulduğu frigidariumun, hamamın geçen yıl açılan diğer mekânları gibi, bazı kısımlarda duvarlarında kaplama plâkalar kullanıldığı, özellikle niş içlerinde hâlâ yerinde korunan mermer taklidi sıvayla kaplı olduğu tesbit edilmiştir. Frigidariumun taban seviyesinden 0.05 m. gibi çok az derinliğe sahip olan havuz kısmı 1.25 m. yüksekliğindeki bir set ve güney yönde kademeli olarak yapılmış basamaklarla belirgin hale sokulmuştur. Havuzun su gereksinimini absidal planlı bu kısmın duvarlarında meydana getirilen üç nişin ortada bulunması sağlamaktadır. Suyun yüksekten havuza dökülmesini sağlayan bu niş gibi diğerleri ve bunların hizalarında ve daha üst seviyede, absidal kısmın yarım kubbe örtüsünün başladığı kısımdaki üç nişin heykel koymak için yapıldıkları kesindir. Havuzun su tahliyesi biri taban seviyesinde ve güneybatı köşede, öbürü aynı köşede üstte, havuzu meydana getiren set şeklindeki duvarın bu köşeye doğru hafif eğimli yapılması ile sağlanmıştır. Alt tahliye deliği batı duvarı boyunca devam eden kanalla bağlantılıdır. Üstteki akıntı için bu kanalın üstünü örten kapak taşları çok sık bir oluk haline sokularak gerçekleştirilmiştir.

Frigidariumun doğu duvarında 2.88 ve 1.12 m. genişliğinde iki kapı tepidarium veya buna benzer bir gaye için kullanılmış olan mekâna geçit veren kapılara sahiptir. Aynı duvar boyunca ikisi aynı genişlikte (1.20 m.) ama derinlikleri farklı (0.62 m. ve 0.77 m.) iki büyük ve (0.32 × 0.47 m.) derinlik ve genişlikte küçük olmak üzere üç niş bulunmaktadır. Bu duvar boyunca hamamın en son kullanıldığı döneme ait, üstten düşen bloklar veya onarım sonrası içeride kalan yontulmuş taşlardan yapılmış yaklaşık 0.75 — 1.20 m. arasında yüksekliği değişen bir seki yer alıyor. Bu seki küçük olan ikinci kapının iki yanında kesintiye uğramaktadır. Kapının hemen yanında 0.58 × 0.50 m. boyutlarında, batıya yani palestra tarafına bakan yüzünde kitabe bulunan in-situ bir heykel kaidesi ortaya çıkarılmıştır. Boyutları ile bu kaidenin 1980 yılında bitişik odada ele geçirdiğimiz güvercin tutan kız heykeline ait olması muhtemeldir. Küçük nişten sonra tekrar başlayan sekinin arkasında ve aynı sekinin güney duvardaki uzantısı arkasında duvar yüzünün kaplama plâkaları korunmuş olarak kalmıştır.

Frigidariumun batı duvarında, absidal havuzdan sonra yer alan niş yapının ilk inşa zamanında kapı olarak düşünülmüş ve yandaki gymnasiona bağlantı sağlayan geçit diye yapılmıştır. Ancak daha sonra bu kapının örüldüğü, gymnasionla bağlantısının frigidariumun doğu duvarındaki ilk nişin tam karşısına isabet eden ve önce niş olduğu kesin olan kısmın örülmesi ve altında lento ile kapı açılmasıyla gerçekleştirildiği tesbit edilmiştir. Bu kapının hemen bitişiğinde ise orijinal kapı yer almaktadır.

Frigidariumun batı duvarı boyunca gymnasionun palestrasına açılan üçüncü kapıya kadar 1.40 m. derinlik ve yaklaşık 2.19 m. genişlikte üç, üçüncü kapıdan sonra ise ortalama 1.10 m. derinlikte ve 2.32 m. genişlikte iki niş daha bulunmaktadır. Son iki nişin mermer taklidi sıvaları 1,5 m. yüksekliğe kadar korunmuştur.

Gymnasion-frigidarium arasındaki kuzey yönde olan ilk kapı, gymnasionun palestrasını kuzeyden sınırlayan duvarın devamı ile frigidariumun palestra yönündeki duvarına L şeklinde birleşmiş duvar arasını kaplayan tonoz örtüye sahiptir. Tonoz örtününün palestra tarafı dairesel bir merdivenle iniş-çıkışı sağlayacak tarzda düzenlenmiştir. Aynı tonozla gymnasionun hamam tarafındaki son odasının da bir kapı ile bağlantılı kılındığı tesbit edilmiştir. Bu merdivenin önünü, palestra boyunca oldukça iyi korunmuş mozaik döşeme kaplamaktadır. Mozaik döşemenin biraz önce sözü edilen tonozlu girişin güney duvarı hizasından gymnasionun odalarına pa-

ralel bir şerit oluşturduğu ve bu kısmın üstünün ahşap bir revakla kaplı olduğu muhtemeldir. Zira bu duvar ucunun yanı sıra gymnasiumun güney duvarında görülen konsolların herhalde ahşap hatırlar için yapılmış olmaları gerekir. Mozaik döşemede kenar süsü üzüm dalı-filizi şeklindeki ilk sıradan sonra karelerin haç, yıldız ve üçgen oluşturacak şekilde bölünmesi ile oluşturulmuş bir süs şeklinde devam etmekte ve balık pulu süslemesine benzeyen büyük dairelerden yapıma süsle mevcut kısım sona ermektedir. Mozaik döşemenin teseralarının iriliği, arada kiremit teseralara rastlanması ve nihayet kullanılan süs şekilleri Geç Roma çağı mozaiklerini hatırlatmaktadır.

Doğudan frigidariumun duvarı ile sınırlanmış olan gymnasiumun palestrasına batı yönden, yani sel yatağından girişi sağlayacak bir kapı temizlik sonucu ortaya çıkarılmıştır. Kapı söveleri ve lentosu yerinde duran bu girişi önümüzdeki yıl ayağa kaldırmayı planlamış bulunuyoruz. Güney yönden üç paye ile desteklenen duvarın oluşturduğu teras yani palestradaki su birikintilerini dışarı atmak üzere frigidarium duvarı boyunca devam eden ve pişmiş toprak künklerden oluşan su tahliye sistemi teras duvarının güney yüzünde 0.25 m. çapında bir ağızla nihayete ermektedir. Palestrayı batıdan sınırlayan ve palestra boyunun yarısına kadar devam eden duvar güney yarıda büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak güneydeki teras duvarının köşe yaptığı yer kesin olarak belli olduğu için yüzeyi tam olarak belirlemek ve ölçmek kabildir.

Gymnasiumun kapalı mekânlarına gelince : Hamam tarafındaki ilk mekân yukarıda değinildiği gibi ilk yapılışı zamanında doğrudan bir geçitle frigidariuma bağlı olduğu halde daha sonra bu kapı kalitesiz bir duvarla örülerek kapatılmış ve bağlantı tonozlu geçite açılan kapı vasıtasıyla sağlanmıştır. Bu odanın kapı sövesi olarak kullanılan dikdörtgen prizması şeklindeki bloklarından biri üzerinde oldukça uzun bir kitabe yer almaktadır ve bu kitabe bir başka yapıdan sökülmüş ve ikinci kez burada kullanılmıştır. Bu odanın kuzey duvarı herhalde hamama su getiren kanaldaki su sızıntısından olsa gerek yıkılmış ve antik çağda ve herhalde hamam gymnasium kompleksinin son kullanılış zamanından epey önce 0.70 m. genişlikteki bir duvarla takviye edilmiştir. Ancak bu ikinci duvar da doğu yarıda ortadan patlamış ve tarafımızdan onarılarak eski durumuna sokulmuştur. Söz konusu duvarın taban seviyesinden bir miktar yüksekte, muntazam bloklardan yapıma yarım daireden biraz daha fazla bir şekil veren garip bir sıra ortaya çıkmıştır. Kanımızca bu kalıntı gymnasiumun gerçek işlevi ile

hiçbir ilgiye sahip değildir ve yapının çok geç dönemlerde barınak olarak kullanıldığı bir sırada ocak veya fırın gayesiyle yapılmıştır. Odanın taban seviyesinde ise, bu mekân kuzey-güney, doğu-batı doğrultusunda dörde bölündüğünde, kuzeydoğu çeyreğini işgal eden tabandan 0.35 m. yükseklikte ve kenarları ayrıca daha da yüksek tutulmuş bir sekiye sahiptir. Tabanı iyice pekiştirilmiş ve kille sıkıştırılmış olan bu sekinin tabanı güneye doğru meyilli yapılmış olup ön kısmında akıntı toplayacak ufak bir birikinti yeri yine aynı usulle meydana getirilmiştir. Kokusuyla olduğu kadar çıkan toprağın yağlı dokusu ile de bu sekinin gymnasionun yağlanma yeri olma ihtimali büyüktür. Duvarlarının içe bakan yüzlerinde kaplama plâka veya sıva kullanılmış olan bu odanın yapılışı sırasında bol miktarda lâhit, kline veya benzeri malzeme yapı taşı olarak kullanılmıştır. Odayı yarıdan fazlasına kadar doldurmuş olan moloz içinde çok miktarda üst terasta yer alan mezar binalarındaki lâhitlerden koparılmış kabartmalar ele geçmiştir. Bunlar arasında sütunlu lâhit parçalarına ait olanlar güzel işçilikleri ile dikkati çeken örnekler arasında sayılabilir.

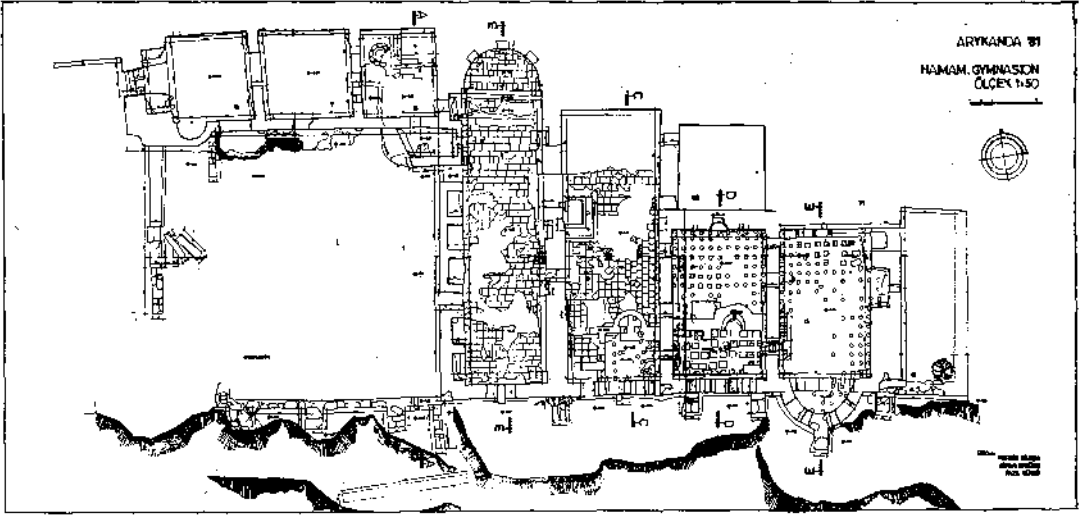
İkinci mekâna 1.20 m. genişlikte ve kemerli bir kapı ile geçilmektedir. Duvar yüzünde kalan izlerden anlaşıldığına göre bu odanın taban seviyesinin ilk odadan yaklaşık 0.60 m. yukarıda olması gerekmektedir. İçerisinde bu oda ile ilgili olabilecek buluntu ele geçmemiştir. Buluntuların çoğunluğunu ise üstten yuvarlanan veya kasten atılan mezarlık malzemesi teşkil etmektedir. Büyük bir kemerli kapı ile üçüncü odaya birleşen bu odanın da duvarlarında kitabe, heykel kaidesi ve benzeri malzeme yapı taşı olarak kullanılmıştır.

Üçüncü oda hamamdaki ilk odaya benzeyen ve yarım daire şeklinde bir plân veren güney duvarı, oldukça derin bir niş şeklindeki mekânı ile diğer odalardan farklılık gösterir. Niş, yarım daire planlı kısım ve tüm odanın üstünü örten tonoz örtüsü odanın güneybatı köşesinde ilginç bir duvar örgüsü ile çözümlenmiştir. Nişli kısım bir kapı ile sel yatağı tarafına geçit vermektedir.

Palestranın güneyinde payelerden yaklaşık 10 m. uzaklıkta harçla örülmüş bir duvar ve bu duvarla payeler arasında yarım daire şeklindeki basamaklardan oluşma bir merdiven kalıntısı taşları çok sökülmüş ve karışmış olmasına rağmen sezinlenebilmektedir.

Gerek hamamda, gerekse gymnasionda en azından bir düzine heykel yeri bulunmasına rağmen maalesef bu tür hiçbir kalıntı ele

geçmemiştir diyebilirim. 1981 sezonunda Arykanda'da ele geçen buluntular içinde en ilginç buluntu olarak yapı malzemesi şeklinde kullanılmış ve M.Ö. V. yüzyıla ait bir ion kymationu süslü mimari parçayı, moloz içinden çıkma Erken Bizans çağına ait altın bir telkârî küpeyi, yine moloz içinden ele geçen ve bir üst terasta yer alan mezar binalarındaki lâhitlerin parçalanması sonucu etrafa dağılan M.S. II. yüzyıla ait kabartmaları saymak mümkündür.

Resim 1: ARYKANDA: HAMAM – GYMNASION PLANI

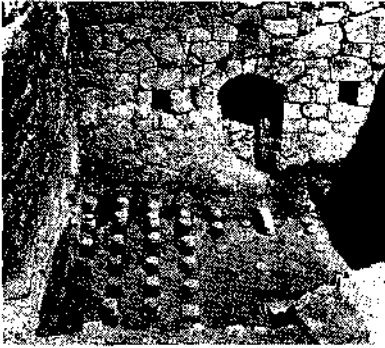
Resim 2 : ARYKANDA KAYA MAZARI

Resim 3: ARYKANDA; TIYATRO, STADION, AGORA VE ODEONUN GENEL GÖRÜŞÜ

Resim 4: ARYKANDA HAMAM BİNASI SOĞUKLUK (FRIGIDARIUM) BÖLÜMÜ

Resim 5: ARYKANDA HAMAM, CALDARIUM HYPOKAUST SİSTEMİ.

Resim 6: CALDARIUM VE PREFURNIOR (KULHAN)

1981 YILI ENEZ KAZISI ÇALIŞMALARI

(*) Afif ERZEN

1981 yılı Enez Kazısı çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Kürsüsü başkanı Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığı altında, Doç. Dr. Mehmet Özsait, Uzman Restoratör Sait Başaran, Uzman Filolog Dr. İsmail Kaygusuz, Doktorant Yıldırım Özkan, Sualtı Arkeologu Yüksel Eydemir, Topograf Adnan Şakar, Foto Uzmanı Selâmet Taşkın, Bakanlık temsilcisi Ethem Türkdoğan, Eskiçağ Tarihi mezunu Yavuz Özgüldür ve 6 öğrenciden oluşan bilim heyeti tarafından 4 Temmuz - 24 Temmuz 1981 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Enez 1981 kazıları aşağıdaki alanlarda yapılmıştır.

- 1 — Kale içinde eski kazı alanında
- 2 — a) Kale içinde eski kazı alanının doğusunda,
b) Kale içinde eski kazı alanının batısındaki sondajlar.
- 3 — Değirmenlik-Killik denilen mevkide yapılan araştırmalar.
- 4 — Kalenin güneybatısında Hatice Dural'ın bahçesinde yapılan sondaj (Resim 1).

1 — Kale içinde eski kazı alanında geçen yılki raporumuzda belirttiğimiz üzere, kazı sahası doğuya doğru genişletilerek 12 × 12 m. lik bir alanda çalışmaya başlanılmıştır. Buradaki kazının amacı Osmanlı devriinden Grek Arkaik devirine kadar olan tabakaları tesbit etmek ve daha önceki buluntuların hangi katlara ait olabilece-

(*) Prof. Dr. Afif ERZEN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ğini belgelemek ve hafriyat alanını doğudaki kalın duvara kadar götürmek suretiyle sabit bir alan haline getirmektir.

Bu sene açtığımız ve II nolu mekân olarak adlandırdığımız kısım, eski kazı sahasının doğuya doğru genişlemesidir. Burada toprak yüzeyinden 4.70 m. derinliğe inilmiştir. Bu mekân içerisinde çok miktarda Osmanlı ve Ortaçağ sırlı ve sırsız keramikleri ile Osmanlı çağına tarihlenen bronz sikkeler ele geçirilmiştir. Mekân 4.75×3.20 m. boyutlarında olup oldukça kalın taş duvarlarla çevrilmiştir ki, bu duvarların üzerinde yer, yer sıva ve beyaz badana ele geçirilmiştir.

Bu mekâna güneyden bitişik olan ve III nolu mekân diye adlandırdığımız alanda yapılan çalışmalar, kazı süresince devam ettirilmiştir. Bu mekânın da, II nolu mekânda olduğu gibi, taş duvarlarla çevrili olup aynı karakterde buluntu verdiği görülmüştür. Ancak mekânın kuzeydoğu köşesinde 1.85×1.60 m. boyutlarında bir kum havuzuna rastlanılmıştır. Taş duvarlar aynı şekilde yer, yer sıva ve beyaz badana ile boyanmış bulunmaktadır. Bu mekânda çalışmalar 1.35 m. derinliğe kadar sürdürülmüştür (Resim 2).

Bu yıl Kale içindeki eski kazı alanında, I nolu mekân olarak isimlendirdiğimiz mekân içinde de çalışmalar sürdürülmüştür. Ana kayanın oyulmasıyla meydana getirilmiş olan ve daha önceki yıllarda araştırmalarımızın yoğunlaştırıldığı merkezi binada bu yıl da çalışmalara devam edilmiş, toprak hafriyatı ve toprağın çekilmesi bakımından oldukça zor şartlar altında, bu mekân kazılarak boşaltılmıştır. Bu mekânın tabanına inildiğinde, mekânın güney tarafında daha önceki yıllarda bulunmuş olan ve mahzen olarak nitelenen mekâna ana kaya oyularak merdivenli ikinci bir kapının açılmış olduğu görülmüştür. İkinci kapı, bir insanın rahatça girebileceği yükseklikte yapılmıştır. Mahzendeki çalışmalar bu kapının önünden başlatılmış ve mahzenin moloz tabakasının boşaltılma işlemleri devam ettirilmiştir (Resim 3).

Bu çalışmalar sırasında Arkaik çağa ait seramik parçaları ile Klâsik, Hellenistik çağların tipik boyalı seramiğine rastlanıldığı gibi, terrakota figürinler mühür baskılı Amphora kulpları ele geçirilmiştir. Seramikler arasında özellikle kantaroslara rastlanmış olup, bunların sağlam olanları yanında tüm olabilecek parçalar da ele geçirilmiştir. Terrakota plastik eserler arasında, bu yılki buluntularımızın en değerli ve en güzel parçasını teşkil eden bir Satyr başı bulunmuştur. 11.5 cm. yüksekliğinde olan bu Satyr başı, şimdiye kadar Trakya'da bulunmuş olan en güzel terrakota heykeltraşi eserlerden biridir. İçinin boş olması, çeneye doğru sivrilmiş bir şe-

kil alması ve sivri kulaklarının bulunması nedeniyle bu Satyr başının riton olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır (Resim 4). Gerek bu eser, gerekse diğer figürinler, kantaroslar ve diğer seramikler üzerindeki Satyr ve Menad resimleri, Enez'de bir Dionysos kültürünün varlığını isbat etmektedir. Bunların yanında pişmiş topraktan heykeltraşi eserlere ait kalıplar da ele geçirilmiştir. 1.5 ile 1 m. kalınlığındaki moloz tabakasının altında ana kaya bulunmaktadır. Burada aynı zamanda çatı kiremitine ait boyalı bir mahya parçasının bulunması, bu merkezî alanın üstünde çok önemli bir binanın bulunduğunu gösterdiği gibi, burası zengin buluntu verdiğinden, gelecek yıl da burada çalışmaya devam edilecek ve muhtemelen sonuca varılacaktır.

Ana kayanın üst tarafı bu sene temizlenmiş ve rampa şeklinde güneye doğru yükseldiği görülmüştür. Ancak bunun üzerinde başka tabakaların bulunması ve mahzendeki toprağın dışarı atılması için teraslardan yararlanmak zorunluğunun bulunması dolayısıyla bu yıl bu rampa yeteri kadar açılmamıştır. Gelecek yılda bu problem de çözüme kavuşabilecektir (Resim 5).

2 — a) Kale içi güneydoğu Sondajı (I Nolu)

Kale kapısından geçen tahkimli yolun sol köşesinde, bugünkü ahırın bahçesinde 3 × 3 m. lik bir sondaj açılmıştır. 2.40 m. derinliğe inilen bu açmada, değişik sırlı ve sırsız Osmanlı seramiği yanında, 0.45 m. derinlikte 18. yüzyılın ortasına ait tuğralı, kenarı delikli bir Osmanlı zinet altını bulunmuştur. Bu altın sikke 1171 hicrî (miladî 1757) tarihini (III. Sultan Mustafa devri) taşımaktadır (Resim 6). Aynı açmada yeşil sırlı ufak bir kuş ele geçirilmiştir. 1.50 m. derinliğinde doğu-batı yönünde uzanan bir insan iskeletine rastlanılmıştır. İskeletin sağ tarafı eksik olarak bulunmuştur. Bu iskeletin bir mezarda olmayışı, bunun bir felâket veya bir savaş sonucunda ölmüş bir insana ait olduğu intibahı vermektedir. 1.85 derinliğinde doğu-batı yönünde oldukça düzenli bir taş duvara rastlanılmış olup, bu duvar 2.40 m. derinliğe kadar devam etmektedir. Gelecek yıl bu sondajda araştırmaya devam edilecektir.

b) Kale içi batı Sondajı (II Nolu)

2 × 3 m. boyutlarında yapılan açmanın amacı, Kale içindeki değişik yerleşim katmanlarının dağılımını ortaya çıkarmaktır. 0.50 m. derinliğe inildiğinde büyük blok taşlarından oluşan bir duvara rastlanıldı. Bu duvarın hemen yanında 0.52 m. boyunda 0.13 m. genişliğinde ve 0.20 m. eninde üzeri hilâl motifleriyle süslü kırık bir mermer taşta rastlandı. 1.70 m. derinliğinde, yığın halde üç tane is-

kelete rastlanılmıştır. İskeletler incelenmek üzere alınmış ve bir sandığa yerleştirilmiştir.

3 — Değirmenlik-Killik Mevkii Araştırmaları

Bu sene kale dışındaki çalışmalarımız halk arasında Değirmenlik veya Killik adı verilen mevkiide de yapılmıştır. Bu alanda daha önceden yapılmış olan yüzey araştırmamız sonunda Arkaik, Korint ve Hellenistik devir keramik parçaları ile, yine Hellenistik çağa tarihlenebilen mühür baskılı Amphora kulpları ve Kerykeion tasvirli markalar ele geçtiğinden; bu alanda araştırma yapmak uygun görülmüştür (Resim 7, 8).

Yapılan muhtelif sondajlarda ilk hristiyanlık devrine ait tipik kiremit çatılı, semerdam şeklinde mezarlara rastlanılmıştır. Bu mezarlarda yuvarlak, uzun ve iki kulplu bir amphora ile iskeletler dışında, herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Ancak Killik denilen mevkiide büyük bir çömlekçi fırını meydana çıkarılmıştır ki, bu fırın buradaki buluntuların en önemlilerinden birisidir. Fırının mimari durumu, gösterdiği yangın izleri ve çömlek fırınlanmasında kullanılan üç ayaklar, bütünlüğüyle tipik Eskiçağ fırını olduğunu göstermektedir. Enez'in Osmanlı devrinde dahi küpleriyle şöhret bulmuş olması ve antik devirde de burasının çömlek imâl eden bir şehir olduğunun bilinmesi bakımından, bu buluntu gerçekten büyük önem taşımaktadır. Fırın 2.90 × 1.50 m. boyutlarında olup, üst kısmı ele geçirilememiştir. Fırının yerinden kaldırılıp restore edilerek korunması düşünülmektedir (Resim 3).

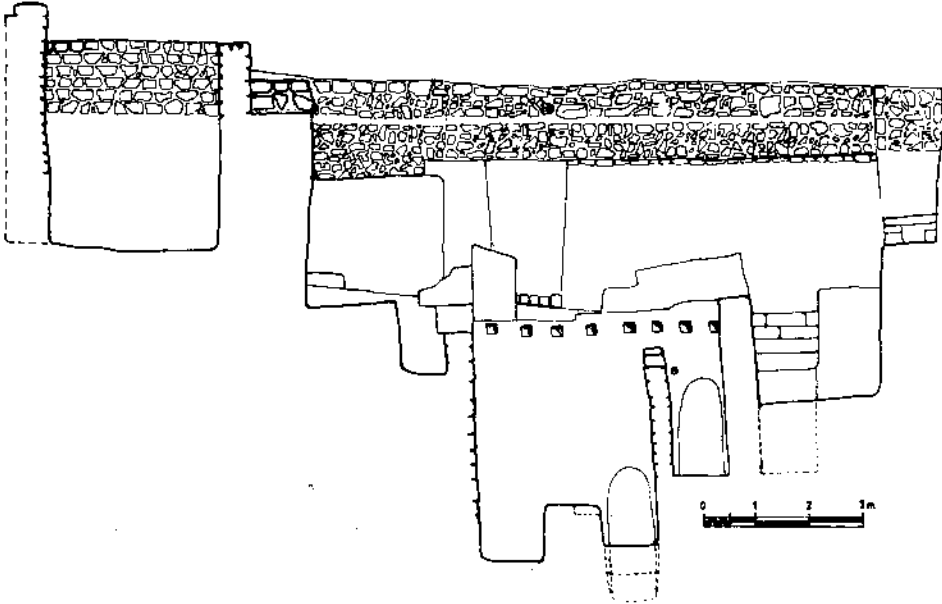
4 — Hatice Dural'ın bahçesindeki Sondaj

Burada 2 × 2 m. ebatlarında bir açma yapılmış olup 1.50 m. derinliğe inilebilmiştir. Bu açmanın amacı kale çevresindeki iskân alanını saptamak açısından önemliydi. Açmadan Ortaçağ seramiği yanında, çömleklerin fırınlanmasında kullanılan «üç ayak» diye nitelendirdiğimiz parçalar ele geçirilmiştir. Sayıca bol miktarda olan üç ayakların bazıları üzerinde çömleklerden akan sır izlerine rastlanmıştır. Bu alanda 65 adet üç ayağın bulunması, buraya yakın bir yerde, bir çömlekçi fırının varlığını kanıtlar. 1.50 m. derinlikten sonra su çıktığından buradaki çalışmalara son verilmiştir.

Bu arada kale kapısının sol söve taşının altında bir mermer blok üzerinde grekçe yazılar olduğu görülmüş ve altı şatırdan ibaret bulunan bu kitabe Uzman Dr. İsmail Kaygusuz tarafından kopye edilerek incelenmiştir. Kitabenin metninden kalede bir Askerî Vali sarayı (Praetorium) olduğu anlaşılmaktadır.

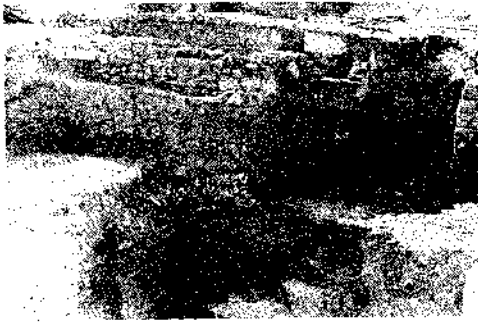
Resim 1: GENEL PLAN

ENEZ (AINOS) 1981 KAZISI

B.B KESİTİ

Resim 2

Resim 3

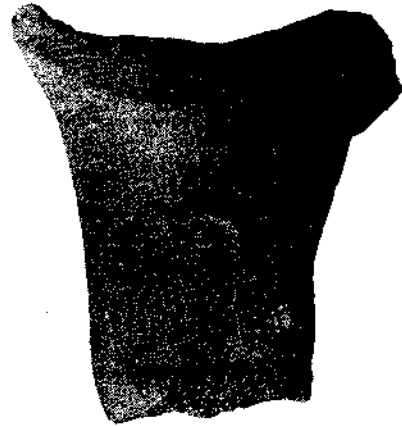
Resim 5

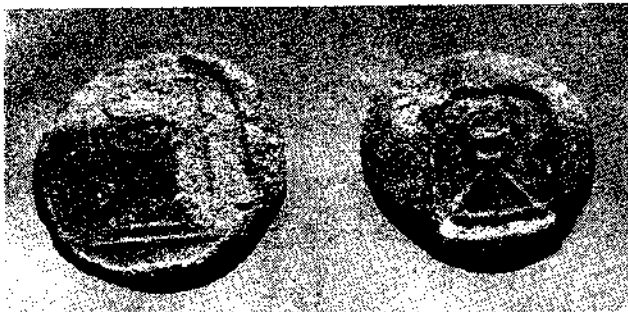
Resim 6

Resim 4

Resim 7

Resim 8

1981'DE HIERAPOLIS'TE YAPILAN RESTORASYON VE KAZILAR

(*) Paolo VERZONE

Bu kazılara katılan ekibin çalışmaları 18 Ağustos'ta başladı ve 24 Eylül'de son buldu.

Bu çalışmalara ekip üyeleri olarak aşağıdaki isimler katıldılar : Torino Politecnicosu'ndan Prof. Paolo Verzone, ekip başkanı; Prof. Daria De Bernardi Ferrero, aynı okulda Prof., başkan yardımcısı; Lecce Üniversitesi'nden arkeolog Prof. Francesco D'Andria; Salerno Üniversitesi'nden epigrafist Prof. Tulia Ritti; Lecce Üniversitesi'nden arkeolog Maria Teresa Giannotta; Franco Siciliano, şantiye şefi; Aligi Fabbri, heykeltıraş; Ruggero Villanova, heykeltıraş ve restore ustası; Mario Quaresima, fotoğrafçı; 15 Eylül'de kazı yerine gelmiş ve tiyatronun heykellerinin artistik fotoğraflarını çekmiştir. Nihal Koloğlu hükümet temsilcisi olarak ekibe katılmış ve çalışmalarında ona yardımcı olmuştur.

Herşeyin ötesinde Ekip'in çalışmalarında yardımcı olan, başta Denizli Valisi ve bayan Nihal Koloğlu olmak üzere, tüm yetkililere ve görevlilere teşekkürü bir borç biliriz.

Araştırmamız özellikle Bizans kapısının kuzeyinde yapılan bir sondaj çalışmasıyla başlamıştır. Ama bizi büyük ölçüde uğraştıran olay tiyatrodaki restorasyon işlemi oldu. Bizans kapısından Frontino kapısına varan geniş yol olanak olduğu ölçüde toprak yığınının temizlenmiştir; Ve unutulmamalıdır ki yol boyunca sert, kalın kalker tabakalarına rastlanmıştır.

(*) Prof. Dr. Paolo VERZONE, İtalya Torino Üniversitesi Politeknik Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Metin Paola Bragaglia ve Necdet Adabağ tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Muhtemelen yolun açıldığı dönem olan Flaviuslar çağından kentin terkedildiği XII. yüzyıla kadar geçen süre içinde Hierapolis'in geçirdiği evreleri ortaya koymak için çalışılmaktadır. Bizans kapısının kuzeyinde stratigrafik bir sondaj yapıldı. Bunun için 5 × 5 boyutunda üç tane çukur açıldı. Bu çalışmaları Prof. Francesco D'Andria yaptı.

Önce de söylediğimiz gibi bu araştırma Flaviuslar çağını izleyen dönemlerde özellikle yolun geçtiği yerin daha sonra kademe kademe işgali ile ilgili olarak yapılan yapıların sırasını ortaya koymak içindir. Bu yapılar anıtsal **plateia**'yı dar bir yol haline soktular. Eğri büğrü bir yol haline gelen bu yol Bizans kapısına ulaşıyordu.

Ortaya çıkarılan tüm yapılar 9 ve 13 numaralı duvarlara yaslanmaktadır. Bu duvarlar büyük traverten bloklardan oluşmuş ve kireçle örülmüş bir taş temel üzerine oturtulmuştur.

İlk orijinal seviye 13 numaralı duvarın bloklarını yontan ustaların taş kalemlerinden arta kalan fragmentler aracılığıyla saptandı. Toprak altından İ.S. I. yüzyıla ait «sigillata» seramik ve II. yüzyılın yarılarında ait bir lamba çıkarıldı.

13 numaralı duvar Bizans kapısının doğu yanının, Ninfium'un arka duvarının, **plateia**'nın diğer duvarının üzerinde bulunduğu eksen üzerindedir. 13 numaralı duvar yola açılan odalarla üzerinde **Cesareum**'un yükseldiği doğudaki revakla çevrili meydan arasında bölme görevi üstlenen duvarın bir parçasıdır.

Yol boyunca uzanan bu odalar ortak bir cephe oluşturur. Bu cephe, üzerinde dor düzeninde yarım sütunların bulunduğu plesterlerden oluşmaktadır. Tüm bu bulgular bize bu yapıların dükkân ya da depo olduklarını göstermektedir.

Bu varsayım kentin giriş yolu üzerinde bulunan arkeolojik bulguların özel konumuyla da kanıtlanmaktadır. Bu yol Menderes vadisinden ve liman ardiyelerinden gelmektedir.

Bu dükkânlar uzun süre kullanılmıştır. Kent duvarlarla çevrilip, kuzey kapısı açılıncaya yani İ.S.V. yüzyıla kadar bozulmadan kalmıştır. Bu dükkânların **plateia**'ya doğru büyümesi ve **plateia**'nın genişliğini yarı yarıya kaybetmesi bu ticaret mahallesinin çöküş dönemini belirler. 15 ve 11 numaralı duvarların bu çöküş döneminde yapıldığı sanılmaktadır. Bu duvarların yöresinde bulunan izler yaklaşık olarak Flaviuslar dönemindekileri anımsatmaktadır.

Bu evlerin çöküşü, 1974 kazısının da kanıtladığı gibi VI - VII. yüzyıla rastlamaktadır.

6 ve 8 numaralı duvarların daha yakın bir evreye ait olduğu söylenebilir; duvarlar daha önceki yıkıntıların üzerine kurulmuştur. Bu yapılar gelişigüzel bir teknikle daha önceki yapılardan arta kalan malzemeden yararlanılarak yapılmıştır.

6 ve 8 numaralı duvarlar Bizans kapısına giden yollar boyunca uzanmaktadır. Paraların ve parlak seramiğin bulunması bu yapıların XI ve XII. yüzyıla atfedilmesi gerektiğini savunmamıza neden olmaktadır. Bu yapılar kentin çöküş dönemine aittir.

Üzerinde durulması gereken bulgular arasında VI-VII. yüzyıla ait bir yığın çömlek parçasının dışında, Helenistik ya da ilk İmparatorluk çağına ait olan rölieflî vazo matrislerinin fragmentleri Hierapolis'in ilk kuruluş süreci içinde bu yörede vazocuların (çömlekçilerin) varlığını göstermektedir.

Tiyatroya gelince : **Orchestra**, **logeion** ve **Scaenae-frons** kazıları bitirildiğine göre **logeion** ve **skene**'in alt katının **podium**'un restoresi yapılmalıdır.

Tüm sahne yenilediğinde **logeion** başlıbaşına bir başyapıt niteliğindedir. Çok zengin bir cehpesi vardı. Bu cephede beş kapı altı niş vardı. Kendi aralarında çıkıntılarla ekli on tane sütun, kapı ve nişlerden önce gelmekteydi. Bunlar baş tarafında sedef kabuklar biçiminde yontulmuş mermer süslerle donanmıştı.

İmparatorluğun son dönemlerinde **orchestra**, kapılar duvarla örülerek mahzene dönüştürüldü. Sütun dizileri sütun saçaklıkları ve nişlerle bozulmadan kalmış, şu sıralarda yeniden monte edilmektedir. Hem gövdesi burmalı sütunlardaki hem de frizlerdeki oyma işleri incelikle yapılmıştır. Frizlerdeki ince süsler matkap ile işlenmiştir. Bu parçaların restorasyonu arkeolojik kazı süresince devam etmiştir. Parçalanmış sütunlar monte edilmiş ve başlıklar yerine oturtulmuştur. Sütun saçaklıklarının eksik parçaları tamamlanarak restore edilmektedir. Çok ince ve özen isteyen bir işidir. İşin inceliği ve ne tür bir yapıt olduğu ancak yakından farzedilmektedir.

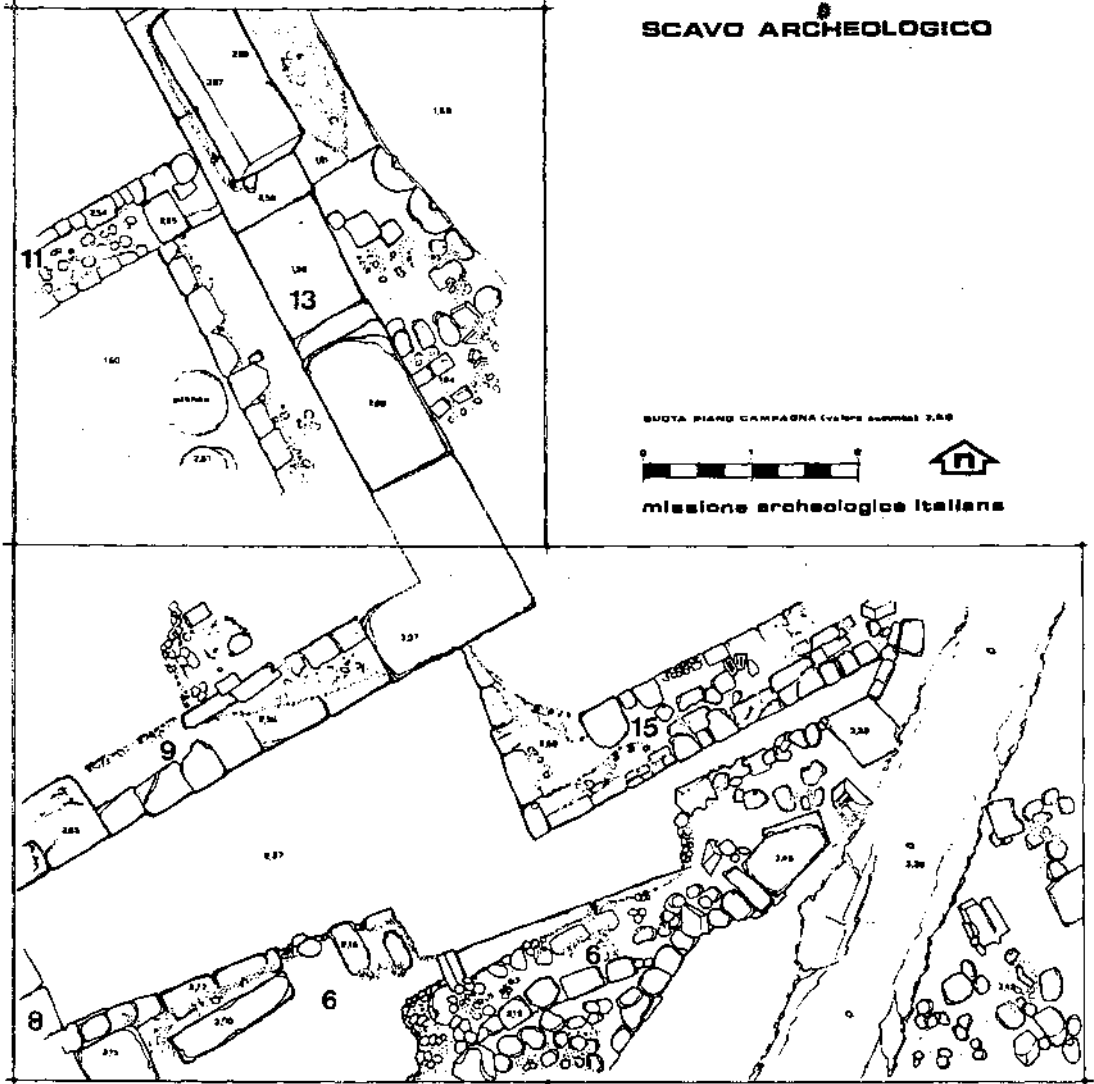
Logeion'un dış kısımlarının restorasyonu kalker levhalarla döşeli **skene**'nin tabanını destekleyen **iposcaenium**'un diafram kemerlerinin onarımı ile aynı zamanda yapılmıştır. Bu yapılar da Severus zamanına aittir. Bu yıl dört kemer onarılmıştır. Buna göre bugüne değin sekiz kemer onarılmış oluyor. Bu sıra kemerlerin onarımında kendi orijinal parçaları kullanıldığı gibi eksik olanların yerine betondan eklemeler yapılmıştır. Bu nedenle orijinal parçalar restore edilmiş olanlardan kolayca ayrırtedilebilir. Daha sonra bir beton tabaka ile örtülecek ve sahne yeniden işlevine kavuşacaktır ve böylece bu kemerler tümünden gözden kaybolacaktır.

Tiyatronun onarım işinde en hassas iş frizin restorasyonudur. Friz, Apollo ve Artemis'i konu alan figürler içermektedir. Frizin parçalanmış bölümlerinin önceden kalıpları dökülerek daha önceki kazılarda bulunmuş olan sağlam parçalarla birlikte yerine monte edilmiştir.

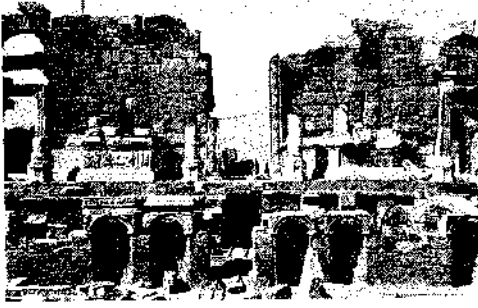
Rölief'in ana kavis içinde de devam eden kısmı orijinal güzelliğini yeniden kazandı ve bozulmuş ve iki yüzü işlenmiş levhalar için kalıplar dökülerek eksik parçalar için de aynı şey yapılacaktır. İki yüzü işlenmiş levhalar arka tarafında da ilginç figürler taşıyan levhalardır. Bitirilmemiş rölieflerdir bunlar, diğer yüzü yeniden Apollo ve Artemis figürleriyle işlenmiş ve yerine oturtulmuştur. Böylece ilgi çekmeyen «clipeatae» imajları levhanın arka yüzünde kalmış ve kapanmıştır.

HIERAPOLIS

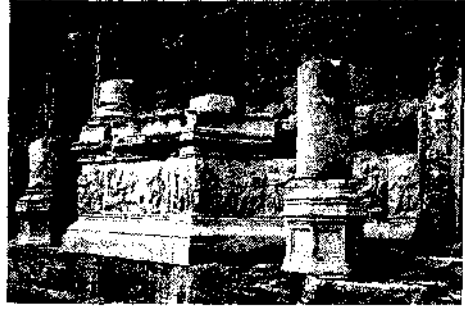
SCAVO ARCHEOLOGICO

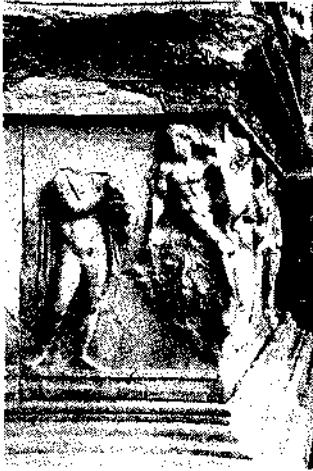
Resim 1: BİZANS KAPISI KUZEY SONDAJI

Resim 2: 1981 ÇALIŞMALARINDAN GENEL GÖRÜNÜŞ

Resim 3: ORTA KAPININ SAĞ BÖLÜMÜ ARTEMİS

Resim 4: APOLLON

APHRODISIAS KAZISI 1981 ÇALIŞMALARI

(*) Kenan ERİM

Newyork Üniversitesi adına yürütölen, National Geographic Society'nin de desteklediği 1981 yılı Aphrodisias kazısı, 17 Temmuz'dan 28 Ekim'e kadar sürdürölmüştür.

Son yıllarda olduğu gibi, 1981'de de çok çeşitli kazı buluntularının yayını için gerekli araştırma ve hazırlıklara önem verildi.

Tiyatro kazısında bulunan Aphrodisias'ın Roma ile ilişkilerini canlandıran önemli yazıtların incelenmesi Miss Joyce Reynolds tarafından tamamlanmıştır. Bu araştırmaları içeren bir ciltlik kitap (Aphrodisias and Rome) ismiyle 1982 yılı mayıs ayında bilim alemine sunulacaktır.

Mrs. Martha Joukowsky, Prehistorik buluntu ve keramik üzerine çalışmalarına devam etmiştir. Bronz çağı buluntuları üzerine yaptığı incelemeleri geçen yaz tamamlamıştır.

Prehistorik taş alet ve malzemenin kataloğunu hazırlayan Madame Jeannine Léon çizim ve tanımlamalarına devam etmiştir.

Dr. Elizabeth Ettinghausen denetiminde Roma ve Bizans kaddillerinin tasnif ve envanter çalışmaları sürdürölmüştür.

Dr. Robin Cormack, Bizans devri tiyatro ve Sebasteion buluntularını incelemeye devam etmiştir.

Madame Nathalie de Chaisemartin Roma devrine ait ve Aphrodisias'ta çok kullanılan gırlantlı friz ve renso ile süslü payeleri incelemeye başlamıştır.

(*) Prof. Kenan ERİM, A.B.D. Newyork Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi uzmanlarından Ali Çetin İdil, mozaik onarımı ve Sebasteion'la ilgili restorasyon çalışmalarını sürdürmüştür.

1981 yılı kazı faaliyetimizi, Aphrodisias'ın şüphesiz en verimli ve önemli kalıntılarında biri olan Sebasteion'da yoğunlaştırmış bulunuyoruz. 1980 yılında yapının zengin mimari ve kabartma süslemelere sahip olan güney kanadı veya portiği gün ışığına çıkarılmıştı. Yapının Augustus ve Iulios Klaudios imparatorlarının kültü ile ilgili olduğunu ve imparator Klaudios ve Neron devirlerinde tamamlandığını saptamıştık. Güney portiğinin 14 m. kuzeyinde buna paralel olarak uzanan benzer bir portiğe ait kalıntıları ve doğuda iki portiği bağlayan geç devre ilişkin bir merdiveni de keşfetmiştik. Basamakların ilerisinde, doğuya doğru Sebasteion'un imparator kültü ile ilgili bir tapınak ve sunağın olabileceğini ileri sürmüştük.

1981 kazı çalışmalarımız, Sebasteion'un her iki portiğinin de kalıntılarını meydana çıkarmayı amaçlıyordu. Ön incelemeler tamamlandıktan sonra, bazı onarım faaliyetinde de bulunduk. Güney portiğinin batısında yeralan ve çalışmalarımızı engelleyen arsanın kamulaştırma işlemi kazı heyetince halledilmiştir. Buradaki köy evlerinin enkazı arasında üç adet lahit (birisini frizli tipten) ve mermer küpler bulunmuştur. Portiğin batıya doğru uzanan yaklaşık 30 m.'lik bölümü de meydana çıkarılmıştır. Portiğin ön cephesinin üç katını süsleyen zengin kabartma ve mimari parçalar bulunmuştur. Meander kaideli tipinde, ancak Meander bölümü işlenmemiş, mitolojik sahneleri canlandıran yeni panolar bulunmuştur : 1) Ayakta iki çıplak genç, sağda bir dişi köpeği okşayan, oturan bir erkek figürü, 2) Muhtemelen Dionysos'un doğumu ile ilgili bir sahne; ortada Nysa (?)'nin kucağına doğru bir «Nymphé» tarafından uzatılan bebek Dionysos ve solda bir satyr; 3) Achilles'in Amazon kraliçesi Penthesileia'ya sarılmış tasvirleri görülmektedir. Ayrıca bu Meander kaideli gruba ait bol miktarda parça ele geçmiştir ve bunların bir kısmı, önceden bulunan parçalarla birleştirilebilmiştir.

Kabartmalı büyük levhalar portik fasadının muhtemelen ikinci katında, yarım İon sütunlar arasında yer alıyordu. Bu grubun bazı panoları Herakles'in maceralarını canlandırmaktadır. Kısmen eksik olan bir kabartmanın üzerinde Herakles, öldürdüğü Erymanthos yaban domuzunun yanında görülmektedir. Harab durumda ele geçen bir panoda Herakles'in geyik tarafından beslenen oğlu Te-

lephos'u bulması tasvir edilmiştir. En iyi korunagelmiş levha, Kafkas dağlarına bağlı Prometheus'un Herakles tarafından kurtarılmasını göstermektedir. Aşağıda solda, öldürülmüş kartalın cesedi ve madalyon şeklinde muhtemelen Kafkas dağlarını temsil eden bir kadın büstü görülmektedir. Aynı levha grubuna giren iki sağlam kabartma daha bulunmuştur. Birisi, yanında silahları, başında miğferi, elinde mızrağı olan çıplak genç bir savaşçıyı göstermektedir. Diğerinin mevzuu tam anlaşılamamaktadır. Bu sahnede solda ayakta sağa doğru bir Hermes ve sağda Amazon kıyafetinde Roma figürü, ortada kaya üzerine oturmuş bir erkek görülmektedir. Bu figür sağ ayağını yatan bir köpek veya kurtun başına dayamış olup, sandaletini çözmek veya bağlamakla meşguldür. Figürün yüz hatları portre özelliği taşımaktadır. Kısmen mevcut bir panoda da kartalın yanında Ganymedes figürü teşhis edilebilir. Bu grupla ilgili pek çok parça bulunmuş olup, bunlardan bazıları daha önce bulunmuş levhalarla birleştirilmiştir. Bunların arasında Tritonlar tarafından taşınan figürlerle süslü bir kabartma sayılabilir. Ayrıca portiğin başka bir katının bezemesine ait çok sayıda rozet ve maske tasvirli büyük kaset levhaları bulunmuştur.

Güney Portiğinin batı kısmının sonu tespit edilmişse de, yapının güneye doğru bir köşe yaptıktan sonra uzandığı da düşünülebilir. Burada yaptığımız araştırmalar sonucu güney ve kuzey portiklerini bağlayan büyük bir kapı veya propylonun kalıntılarını saptamış bulunuyoruz. Bu Propylonun mimari özellikleri henüz belli değildir. Ancak enazından, sütun ve nişlerle uzvlandırılmış iki katlı cephe mimarisine sahip olduğu anlaşılıyor. Bulunan çok sayıda iki tarafı işlenmiş yazıtlı friz blokları, çeşitli zarif tiyatromaskeleriyle süslenmiştir. Civarda giyimli bir kadın heykeli ve kabartma parçaları bulunmuştur. Bunların arasında Dionysos ile bir Satyrin ve Silenos'un tasvir ettiği iki parça önemlidir.

Keramik, nümizmatik ve diğer incelemelerimiz, Sebasteion'un her iki portiğinin propylonu ile birlikte M.S. 4. y. yılın sonuna doğru bir deprem yüzünden zarar gördüğünü ortaya koymuştur. 5. y. yılın başında olasılıkla onarım gördükten sonra, binanın fonksiyonu değişmiştir. Yaptığımız stratigrafik incelemeler ile güney portiğinin kabartma ve mimari parçalarının buluntu durumu, 7. y. yılın başında Heraklius'un hükümdarlığının (610-641) ilk yıllarında daha şiddetli bir deprem sonucu portiklerin tamamen yıkılmış olduğunu ortaya koymuştur. Kuzey portiğinin geçen yaz açılan kısmında Sebasteion'un bu kanadının daha çok tahribat gördüğü anlaşılmıştır. Burada batıya doğru planlanan üç açmayla yapının ancak yarısını

ortaya çıkarmış bulunuyoruz. 7. yıl depreminden sonra, portiğin özellikle batı tarafındaki mimari parçalar (sütun, arşitrav ve kaideler) Bizanslılar tarafından sökülerek, Akropol tepesi bir kale haline çevrilirken tiyatro sahnesinin arkasını kapatan sur duvarında kullanılmıştır. Bu arşitrav blokları arasında yazıtlı parçaların da olduğu tespit edilmiştir.

Geçen yaz meydana çıkarılan kuzey portiğinin doğu kısmı fasadının dor sütunları, depremden yıkıldığı vaziyette bulunmuştur. Bu sütunlar güney portiğinkilere benzemez. Ayrıca kuzey portiği iki-üç basamaklı bir krepis üzerine oturtulmuştur. Tüm sütunlar yivlidir ve sütun ara mesafeleri aynıdır. Yıkılan dor arşitravları yazıtlardır. Bunlar ithaf kitabesinin son kısmına aittir. Ve yapının Apphias isimli bir kadın tarafından kızı Tata ve torunları Menandros ve Eusebes'le beraber tamamlandığını belirtir. Sebasteion'un batı propylonuna ait arşitrav parçaları üzerinde bulunan yazıtlar arasında Eusebes ve Menandros isimleri okunmaktadır. Aphrodisias' da daha önce bulunmuş bir yazıtta da Eusebes isimli bir vatandaş Augustus'a bir ithafta bulunur. Sonuç olarak kuzey portiğinin ve propylonun inşası, güney portiği gibi M.S. 1. yıla tarihlendirilebilir. Ancak güney portiğini tamamlayan Tiberius Klaudios Diogenes ve Apphias, Menandros, Eusebes adları taşıyan aileler arasında herhangi bir irtibat henüz saptanamamıştır.

1980'de kuzey portiğinin fasadına ait bazı kabartmalar bulunmuştu. Geçen yaz da buradan zengin eserler elde edildi. Bunların arasında Pan ve Satyr maskeleriyle süslü gırlantılı kaideler önemlidir. Roma imparatorluğunun toplum ve bölgelerini temsil eden yazıtlar kırık olarak ele geçmiştir. Yazıtları mevcut olan kaideler Yahudi ve Bosporos toplumlarına aittir. Kırılmış olanlar arasında güzel bir zenci maskesini havi kaide dikkati çeker. Bölge ve toplumları temsil eden ve kaidelerin üzerinde yer alan figürlü panolar Bizanslılar tarafından tiyatro civarında yapılan sur duvarlarında malzeme olarak kullanılmıştır. 1973/74 yıllarında burada bunlardan dört tanesi bulunmuştu. Epigraflar tarafından bu tip kaidelere ait yazıt parçaları incelenmiş ve bunların Raetii, Suevi, Trumpilini ve Mısır toplumlarını temsil ettikleri saptanmıştır. Adı geçen tüm toplum ve bölgeler Augustus zamanında Roma İmparatorluğuna dahildi.

Kuzey portiğinin derinliğini tespit etmek üzere açılan tranşelerden, binanın iç kısmının Bizans devrinde tahribata uğradığı anlaşılmıştır. Meydana çıkan bazı duvarların portiğin fasad veya ya-

pısı ile ilgisi yoktur. Doğu merdiven köşesine isabet eden propylonun kuzeybatısında, poligonal şeklinde bir duvara rastlanmıştır. Duvarın civarında çok sayıda büst parçaları, **tondo** şeklinde (**imago clipeata** tipinde) büstler ve heykelcik parçaları bulunmuştur. Araştırmalar genişletildiğinde, poligonal duvarlı binanın iç kısmının yuvarlak olduğu anlaşılmıştır. Burada da heykelcik ve büst parçalarına rastlanmıştır. İç duvar yarım daire ve dikdörtgen nişlerle ve aralarında kaide üzerinde ince mimari, süslü «aedicula» larla uzuvlandırılmıştır. Binanın nişlerinde yer aldıkları anlaşılan büstler çeşitli devirlere aittir. İki başsız kadın, bir erkek büstü ve dairesinde heykeltraşının imzası mevcut olan iyi durumda ve M.S. birinci yüzyıla ait genç bir erkek büstü, M.S. üçüncü yüzyıla tarihlenen sakallı bir erkek büstü.

Tondo tipi büstler genellikle üçüncü veya dördüncü yüzyıla aittir. Bu eserlerin bazıları yazıtlıdır. Bir kısmı başsızdır. Yazıtlı veya başsız olanların arasında, Apollonios, Pythagoras ve Alkibiades'in büstlerini sayabiliriz. Yazıtsız ancak başları mevcut dört büst daha bulunmuştur. Bir tanesi Büyük İskender'i andırmaktadır. 1) tam bitmemiş sakallı bir şair veya filozof büstü ve 2) kimlikleri belli olmayan genç bir erkek ve 3) geç antik devre ait sakallı portrenin işçiliği nefistir. Yazıtı ve başı ile korunagelmiş bir büst şair Pindaros'a aittir. Pindaros'un şimdiye kadar kesin ve sağlam bir portresi mevcut değildir. Bu nedenle eser Grek portre araştırmaları için büyük bir önem taşır.

Tondo büstümüzün sakalının ucunun topuz şeklinde bağlanmış olması ilginçtir. Bu özelliği gösteren birçok kopyalar vardır. 1965'te Aphrodisias'ta da bu tipe giren bir baş bulunmuştu. Ancak tipin kimi tasvir ettiği kesin saptanamamıştır. İspartalı general ve M.Ö. 479'da Plataea savaşını kazanan Pausanias'ın portresi olarak kabul ediliyordu. Yeni buluntumuz bu grup portre başlarının Pindaros'a ait olduğunu ortaya koymuştur.

Yuvarlak binanın iç mimari bezemelerine ait pek çok parçalar ele geçmiştir. Normal olarak bunların bir kısmı hafifçe kavilidir. Bunlar arasında «aedicula»ların birinin süsü en ilginç olanıdır. Bu eser yarım daire şeklinde olup, zarif figürler kapsayan bir «pediment»tir. Figürlerin canlandığı sahne Aphrodite'nin doğumu ile ilgilidir. Ortada çıplak olarak tanrıça bacak bacak üzerine atmış bir istiridye kabuğu içine oturmuştur. Elleri ile tuttuğu uzun saçlarını kurutmaktadır. Her iki tarafında aşağıda denizden çıkan bir genç ve bir sakallı Triton kabuğu desteklerken Aphrodite'

ye hayranlıkla bakmaktadırlar. Ellerinde omuzlarına dayalı dümen ve çıpa taşımaktadırlar. Eserin yan ve üst köşelerinde detaylı ve itinalı işlenmiş süslü akroterler ilave edilmiştir.

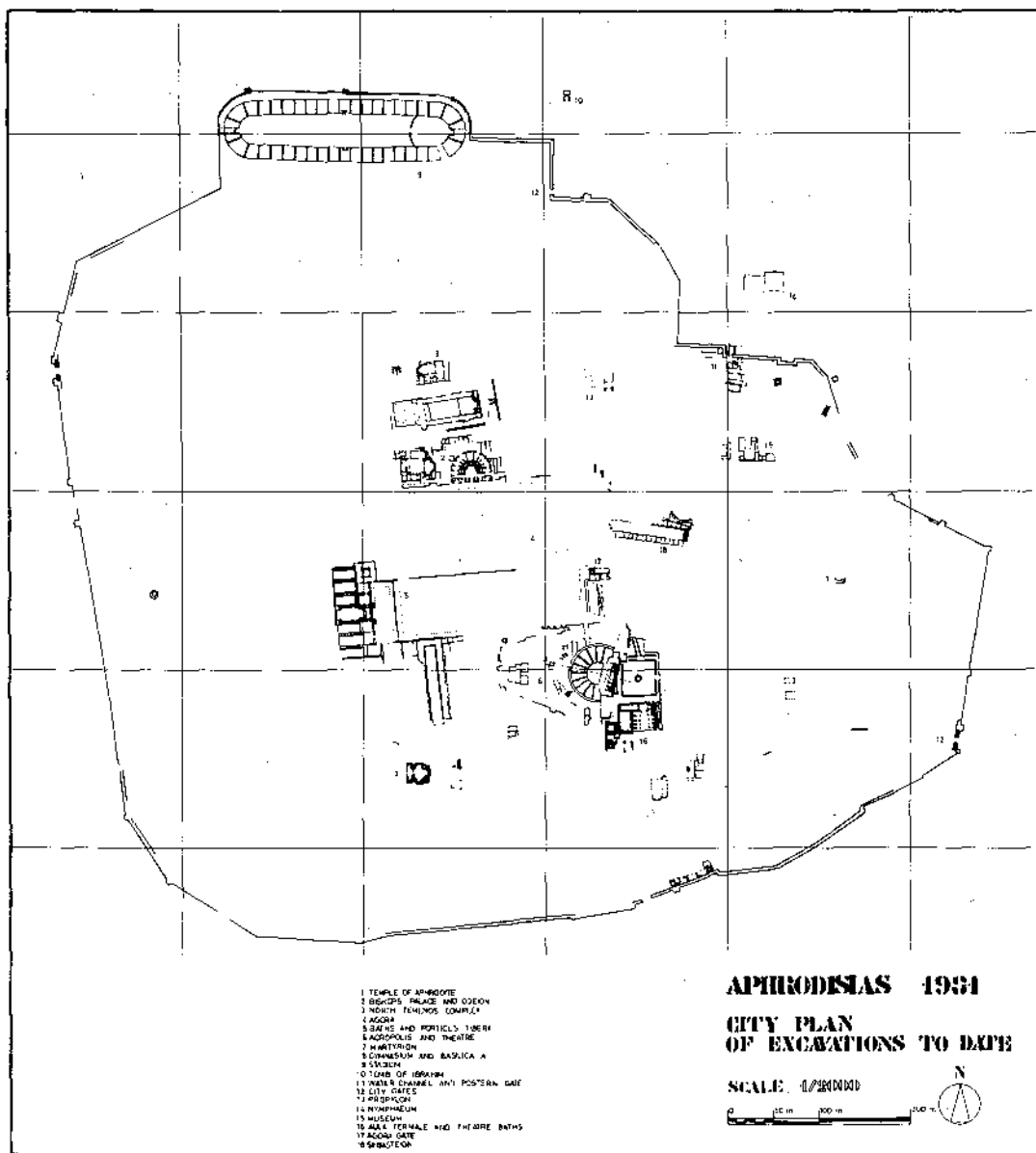
Yuvarlak binanın ancak bir kısmı ortaya çıkarıldığı için fonksiyonu hakkında bir fikir ileri sürülemez. Kazı sonuçları yapının batıya doğru başka bir bina veya bir hol ile irtibatı olduğunu ortaya koymaktadır. Binanın içinde mermerden büyük bir «phiale»nin bulunması Bizans devrinde burası belki vaftizterium olarak kullanıldığına işaret eder. Gerek iç, gerek dış kısmında bulunan heykelcik parçaları arasında Hellenistik tipte ihtiyar bir balıkçı torsosu ve Eros'un vücut ve kaide üzerinde ayak kısmı sayılır.

Kuzey portik ile yuvarlak binanın birbirleriyle irtibatları daha kesinleşmemiştir. Ancak yuvarlak binanın Sebasteion'dan sonra (ikinci yüzyılın sonunda veya üçüncü yüzyılda) inşa edilmiş olması gerekir. Ayrıca yuvarlak binanın temellerinin daha erken bir yapının kalıntıları üzerine oturduğu anlaşılmaktadır. Bu erken yapının Sebasteionla ilişkileri daha kesinleşmemiştir.

Kuzey portiğinin batısındaki dor sütunları ve kaidelerin bir kısmı yerlerinde veya civarında yoktur. Tahminimize göre, bunların bazıları tiyatro sahnesinin arkasını kapatan Bizans sur duvarlarında bulunan sütun parçalarıdır. Geçen Ekim ayında bu parçalar sökülüp, Sebasteion'un civarına tekrar taşınmıştır. İlerde incelenerek hangi sütuna ait oldukları tespit edildikten sonra, yerlerine dikilecektir.

Sebasteion'da 1980 yılında başladığımız restorasyon faaliyetlerimize geçen Eylül ve Ekim aylarında da devam ettik.

Güney portiğine ait beş ve kuzey portiğinin onbeşe yakın sütunları kısmen veya tüm olarak, gereken tamiri gördükten sonra dikilmiştir. 1982 yılı programımızda Sebasteion'un kazısı ve incelemesinden sonra, restorasyon çalışmalarımız Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün desteğiyle yine ön plana alınacaktır.

Resim 1: APHRODISIAS, GENEL PLAN

Resim 2: SEBASTEION, GENEL GÖRÜNÜŞ

Resim 3: SEBASTEION, KUZEY PORTIKO

Resim 4: SEBASTEION, 3 ERKEKLI
PANO

Resim 5 : SEBASTEION, DION-
YSOS'UN DOĞUMU

Resim 6 : SEBASTEION, GENÇ SA-
VAŞÇI (ARES?)

*Resim 7: SEBASTEION, HERAKLES
VE ERYMANTHOS DO-
MUZU*

*Resim 8: SEBASTEION, HEKAKLES
VE PROMETHEUS*

*Resim 9: SEBASTEION, HERMES VE
ROMA ARASINDA OTU-
RAN ERKEK FIGÜRLÜ PA-
NO*

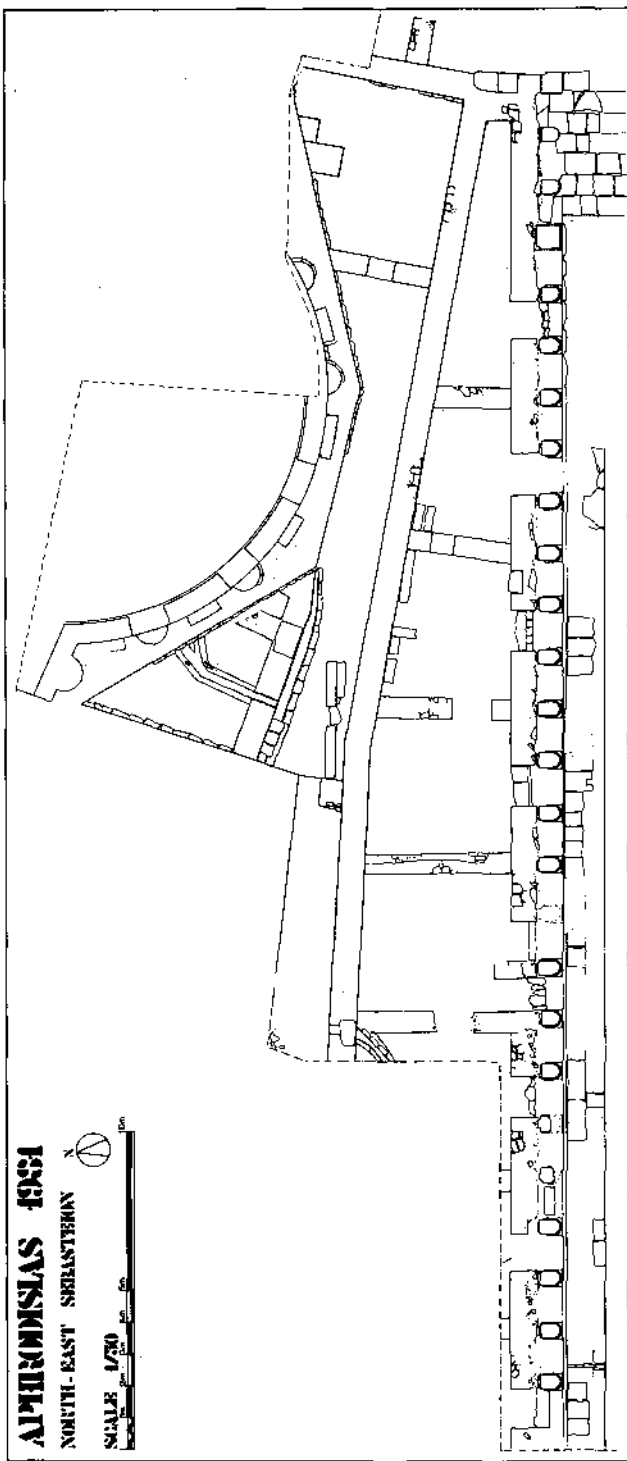
Resim 10: SEBASTEION, PROPYLONA AIT MASKELI FRIZ (YAZITLI)

Resim 11: SEBASTEION, PROPYLONA AIT FRIZ PARÇASI

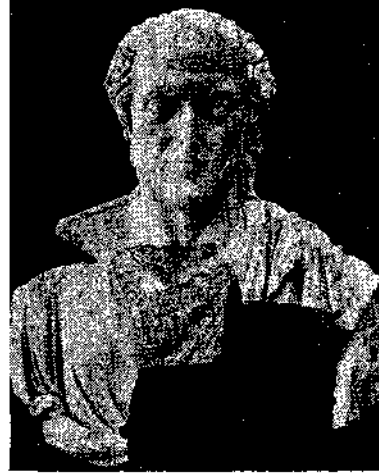
Resim 12: SEBASTEION, GIYİMLİ KADIN HEYKELİ

Resim 13: KUZZEY PORTIKONUN PLANI

*Resim 14: SEBASTEION, KUZAY
PORTİKONUN FASADI
ARKASINDA ORTAYA
ÇIKAN GEÇ DUVARLAR.*

*Resim 15: SAKALLI ERKEK
BÜSTÜ*

Resim 16: PİNDAROS BÜSTÜ

Resim 17: BÜYÜK İSKENDER (?)
TONDO BÜSTÜ

Resim 18: İHTİYAR BALIKÇI
TORSOSU

Resim 19: YUVARLAK YAPININ İÇ KISMI

Resim 20: APHRODITE'NİN DOĞUMU

Resim 21: SEBASTEION, KUZEY PORTIKO

KERKÜŞTİ 1981 YILI ÇALIŞMALARI

(*) Abdulhalik EK MEN

Mardin ili Derik ilçesi Aynteri köyünün yakınındaki Kerküşti mevkiinde, Kızıltepe-Viranşehir karayolunun hemen bitişiğinde eski eser tahribi ve kaçak kazı yapıldığı ihbarı üzerine, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izni ile ilk defa araştırma ve sondradan kazı ve temizleme çalışmaları yapılmıştır.

Karayolu bu eski eser alanını ikiye bölmüş durumdadır. Kuzeyde kalan kısım herhangi bir tahribe uğramamış olup bir yükselti şeklinde görülebilmektedir. Güney tarafı ise, daha önceden yol yapımı sırasında taş ve toprak ocağı olarak kullanılmış olduğundan yol seviyesinin altına indirilmiştir.

Çalışmamız, önce yolun güney kesiminde bulunan, tahrip ve kaçak kazı sonucu ortaya çıkarılan bir mezar odasının kapısı çevresindeki moloz yığıntısının temizlenmesi ile başladı. Ancak ilk tespitlerde burada, tuğla döşemeli mekân ve mozaik döşemeli mekânların bulunduğu saptandı. Bu mekânların tahrip edilmemesi için önce bu döşemelerin temizlenmesi çalışmalarına geçildi. Döşemeler üzerinde 1 m. ye yakın moloz taş ve toprak bulunmaktaydı. 25-30 işçiden oluşan ekiple 12 m. × 15 m. boyutlarında bir alan temizlendi.

Mezar odasının tam üstüne isabet eden 1 nolu mozaik döşeme çok tahrip olduğundan kesin mozaik sınırının ve mezar odasının planının tespitine imkân bulunamadı. Mezar odasının kapısı sürgülü olarak yapılmış bazalt bir taşla oluşturulmuştu. Bu kapıdan batıya doğru 2,50 metrelik bir tuğla döşemeli taban temizlendi. Dö-

(*) Abdulhalik EK MEN, Mardin Müze Müdürü

şemeyi oluşturan tuğlaların 25 cm. × 25 cm. ebadında olduğu görüldü. Bu döşemenin batısında genişliği 60 cm. olan bazalt taşlardan oluşan iki seviyeli bir duvarın ilk sırası ortaya çıkarıldı. Bu duvardan sonra 2 nolu mozaik alanına rastlandı. Mozaik alanının temizlenmesi sırasında bu mekânın kuzeydoğu köşesi de bulundu. Açılan 12 m. × 15 m. boyutlarındaki çukurda bu mekâna ilişkin başka köşe tespit edilemedi.

Alanın kuzey-doğu köşesinden güneye doğru 2.70 metre uzaklıkta mozaikle yazılmış 7 satırlık bir yazıt bulundu. Ancak yazıtın bir köşesinin bitki kökleri tarafından tahrip edilmiş olması, yazıtın 4 satırının kısmen yokolmasına neden olmuştur. Bu nedenle yazıtın okunması ve buna dayanarak tarihleme olanağı bulunamadı.

2 nolu mozaik alanının kuzeyinde 12 m. × 2.70 m. boyutlarında 3 nolu mozaik alanına rastlandı. 3 nolu mozaik alanı temizlendikten sonra mozaikler kaldırılarak müzede koruma altına alındı.

Mozaiklerin Kaldırılması

Toprak altında havasız kalan, mozaik tanelerini tutan harçla, mozaik tanelerini ayırabilmek amacıyla, mozaik önce bol suyla yıkanmış ve mozaik taneleri arası suyla sürekli fırçalanmıştır. Böylece su tane aralarına sızmıştır. Araya sızan su, mozaik tanelerle harç arasındaki bağlantıyı kesmiştir. Bundan sonra mozaikin üzeri yapışkan maddeyle kaplanmış ve üzerine bez yapıştırılmıştır. Yapışkan madde kuruduktan sonra, üzerine mozaik taneleri yapışmış bez, rulo hale getirilmiş ve mozaik hiçbir zarar görmeden müzeye taşınmıştır. Müzede ince bir çimento üzerine serilen mozaik teşhir edilebilecek duruma getirilmiştir.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1982 yılında, Kerküşti kazısına ödenek ayırabilirse, temizliğine 1981 yılında başlanan mozaikli tabanın sınırları ile mezar odasının planının tespiti çalışmaları sürdürülebilecektir.

HORIS KALE KAZILARI 1981

(*) Cengiz IŞIK

Fırat nehri üzerinde yapılması düşünülen barajların suları altında kalacak tarihi eserlerin kurtarılması amacıyla oluşturulan Aşağı Fırat Projesine bağlı olarak yürütülen Horis Kale'deki ⁽¹⁾ 1981 yılı çalışmalarına Temmuz ayı ortalarında başlanmış ve bir ay devam etmiştir ⁽²⁾.

Yığınak köyünün 1 km. kadar batısında, Fırat nehri kıyısında ve nehirden 109 m. yüksekliğindeki tepe üzerinde kazı çalışmaları bu mevsim iki ayrı yerde gerçekleştirilmiştir :

- 1) Saray yapısı
- 2) Yapının doğusundaki sondaj çalışmaları

1) Saraydaki çalışmalar

1978'deki ilk mevsim çalışmaları sırasında ortaya çıkan ve buluntularına göre İ.S. 13. yüzyıla tarihlenen yapı, o zaman büyük bir

(*) Dr. Cengiz IŞIK, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Yığınak (Horis), Adıyaman ili, Kâhta ilçesi, Akıncılar (Tokaris) nahiyesine bağlı, Fırat nehri kenarında yaklaşık 110 hanelik bir köydür. Adıyaman-Diyarbakır ve Urfa karayolunun, Kâhta'dan sonra 13. km.'sindeki benzin istasyonundan güneye ayrılan, oldukça bozuk satırlı 15 km.'lik bir ham yolla köye ulaşılır.

(2) A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Profesörü Dr. Baki Ögün başkanlığındaki kazı ekibi, kazı başkan yardımcısı Dr. Cengiz Işık, Elazığ Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi asistanlarından Recep Yıldırım, arkeoloji öğrencileri Salih Seçkin, Harutyun Kantarcıyan, Adnan Diler ve Serdar Akerdem ile İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi mimari öğrencisi Oğuz Özer'den oluşmuştur.

ihhtimalle Adıyaman-Dıyarbakır yolunun Fırat nehrını kestıği noktada 6nemli bir g6zetleme ve kollama vazıfesi g6ren kalede oturan komutan veya beyin sarayı olmalıdır. Saraydaki bu mevsim 7alışmaları yapının kuzey ve batısında s6rd6r6lm6řt6r. Bundaki ama7, 6nceki yıllarda yapılan 7alışmalarda arazinin topoğrafyasına uygun olarak batıya doğru kademeli olarak devam eden ve kalenin g6ney suruna bitişik olarak inşa edilmiş olduğu belirlenen yapının, bu defa kuzey suruyla olan bağlantısını saptamak ve batı y6ne doğru devamını a7ığa 7ıkararak yapının mimari durumunu ortaya koymaktı.

Nitekim kuzeyde yapılan kazılar sonunda, burada ikinci bir yapı bloğu ortaya 7ıkarılmıştır (Resim 1). B bloğu olarak isimlendirdiğimiz bu yapı, g6neyde, dikd6rtgen pl6nli 67 depo odası ve iki k67uk odadan meydana gelen A bloğundan tabanı kire7 har7lı bir koridorla ayrılmaktadır. Genişliği 3.70 m. olan bu koridor, kalenin batısına doğru devam etmektedir.

B bloğu 6.50×14.65 m. 6l76lerinde dikd6rtgen bir pl6n g6sterir. Farklı kalınlıkları olan duvarlar⁽³⁾, A bloğundaki duvarlar gibi kire7taşından yapılmıştır. Duvarların her iki y6z6nde ortalama 6l76leri 0.70×0.40 m. olan, 6n y6zleri muntazam yontulmuş kesme blok taşlar 6r6lm6řt6r. Duvarların bu kesme taşlar arasında kalan kısımları irili ufaklı toplama taşlarla doldurulmuştur. Gerek blok ve gerekse dolgu taşlarında bağlayıcı malzeme olarak kire7 har7 kullanılmıştır. Duvarlar bug6n bile y6ksekliklerini 7oğu yerde 2.40 m. ye kadar korumaktadır. Bu bloğu oluşturan mek6na g6neyindeki caddeden 67 ayrı kapı ile girilir (Resim 2). Kapılar A bloktakilerin aksine dışta ve i7te iki ayrı sahanlığa sahiptir. Koridora a7ılan dış sahanlığın 6l76leri her 67 kapıda da aynıdır; 2.00×1.90 m. İ7 sahanlığın 6l76leri de 6zdeştir; 1.35×0.55 m. İki sahanlık arasında kalan kapı aralığının 6l76leri 1.15×0.30 m. dir. Doğudaki kapının dış sahanlığında in-situ olarak đuran bir taştan anlaşıldığına g6re, dış sahanlıktan 0.60 m. y6kseklikte bulunan kapı eşiğine taş bir basamakla 7ıkılmaktadır. Kapılar i7e a7ılmaktadır. Kapı kasası, kapının her iki tarafındaki kenişlere oturtulmuş olmalıdır (Resim 3). Doğu ve ortadaki kapının batı tarafındaki kenişlerin tabanında 6zerinde kapı milinin oturduğu mil yuvası bulunan d6z taşlar in-situ olarak bulunmuştur (Resim 4). İ7 sahan-

(3) G6ney duvar 1.75 m., batı duvar 1.40 m., kuzey duvar 1.45 m., kalınlığındadır. Doğu duvar yıkık olduğundan buradaki kalınlık kesin olarak 6l76lememektedir.

lıktan mekâna 0.20 m. lik bir eşikle inilir. Mekânın kuzey tarafı, diğer duvarlarla aynı karakterde inşa edilmiş, ortalama 2.15 m. kalınlığındaki iki bölme duvarı ile yaklaşık 3.30×2.40 m. boyutlarında üç nişe bölünmüştür. Üç ayrı kapının açıldığı bu geniş mekânda ara bölmeler yoktur (Resim 5). Şaşırtıcı görünen bu durum, doğu ve ortadaki kapı arasında kalan duvarın iç yüzünde, orta kısımda, orjinal duvarın yontulmasıyla elde edilmiş iç bükey bir mihrabın varlığıyla açıklığa kavuşmuştur (Resim 6). Orjinalinde üç ayrı odaya bölünmüş olması gereken bu mekânın bölme duvarları, daha sonraki bir zamanda, buranın bir mescid olarak kullanılmak istendiğinde daha geniş bir alan elde edilmesi için kaldırılmış olmalıdır. Nitekim mekânın doğu kısmında kazıya devam edildiğinde kireç harçlı bir tabana inilmiş ve batıda kireç harçla sıvanmış bir ara bölme duvarı açığa çıkarılmıştır (Resim 7). Bu duvarın böldüğü doğu odasının ortasında pişmiş toprak bir ocak açığa çıkarılmıştır. Mekândaki iki tabakaya ait seramik parçaları arasında fark yoktur. Bunlar, çeşitli motifler içeren sırlı seramik ile ince kumlu, kırmızı astarlı tipik Selçuklu seramik parçalarıdır. Bu nedenle iki yapı katı arasında bir kültür farkı yoktur. Doğü odasının kuzeydoğu köşesinde yapılan küçük bir sondajdan, mekânın orjinal tabanının ocak seviyesinden 0.50 m. daha aşağıda olduğu anlaşılmaktadır (Resim 8). Böylece aynı mekânda üç yapı evresinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Önümüzdeki kazı mevsiminde bu mekândaki orjinal taban seviyesine inmeyi plânlıyoruz.

Mekânın batısında, batı kapısının hemen önünde, 3.30×3.60 m. ölçülerinde bir sondaj çukurunun açılmasına başlanmıştır. Bu sondaj çukurunun açılmasındaki amaç, surların içinde kalan arazinin hemen yarısına yakın bir alanda, görkemli bir biçimde inşa edilmiş anıtsal yapının altında başka kültür katlarının bulunup bulunmadığını anlamaktır. Tamamı açığa çıkmadan bu saray yapısını kaldırıp daha aşağılara inmek mümkün olmadığından, yapının altında olabilecek kültür evrelerini şimdilik ancak yapı içinde, belli yerlerde açacağımız sondajlarla saptamak istiyoruz. Açtığımız bu ilk sondaj çukurunda 3.55 m. ye inilmiştir. Mescit seviyesinden 1.90 ve 2.20 m. derinlikte açığa çıkan iki duvar kalıntısı aynı karakterde inşa edilmiştir. Bu duvarlar toplama taşlardan ve toprak harçla inşa edilmiş; yan yüzlerde daha büyük taşlar kullanılmıştır. Farklı yapılara ait olan bu duvarların aynı zamanlarda yapılmış oldukları kesindir (Resim 9). Fakat toplanan çanak çömleğin büyük bir kısmı tipik Selçuklu seramiğidir; bunlar arasında bir Roma unguantarium parçası ve Prehistorik bir parça bulun-

muştur. Bu son iki parça muhtemelen daha alttaki kültür katlarından karışmış olmalıdır.

Mekânın batı duvarı altından gelen, yan yüzleri kireç harçla sıvanmış, üzeri blok taşlarla kapanmış bir kanal sarayın doğusuna doğru uzanmaktadır (Resim 10). 1979 kazı mevsiminde doğu-batı yönünde uzanan koridorun doğu ucunda açığa çıkartılmış olan kanal, bu kanalın devamı olmalıdır.

B bloğun batısında, kuzey-güney istikametinde, doğu-batı yönündeki koridora bağlanan ikinci bir koridor daha saptanmıştır (Resim 11). 3.35 m. genişliğindeki bu koridorun kuzey yöne doğru şimdilik 15.90 m. uzunluğundaki bir kısmı çıkartılmıştır. Tabanı yine kireç harçlı olan bu koridorun ortası kuzeye doğru, ortalama 0.70 m. genişliğinde boydan boya kazılmıştır. Bu durum burada da bir kanalın bulunduğunu göstermektedir. Muhtemelen kapak taşları alınmış olan bu kanalın durumu henüz aydınlanmamıştır. Bu koridorun doğu duvarı üzerinde, kuzey köşeye yakın bir yerde açılmış bir kapı, doğudaki bir mekânın varlığına işaret ediyordu. Başlangıçta tamamen taş dolgu ile kaplı görünen (Resim 12) bu mekânda yapılan temizlik sonunda tabanı kireç harçlı bir oda açığa çıkartıldı (Resim 13). Kuzeyde B bloğuna bitişik olan bu odaya 1.00 × 0.3 m. ölçülerindeki bir kapı aralığı ile 1.10 × 1.10 m. boyutlarında bir kapı sahanlığından girilmektedir. Kapının iç sahanlığında ortalama yüksekliği 0.40 m. olan iki eşik bulunmaktadır. Odanın doğu duvarı ile kuzey duvarının doğu ucu yıkılmıştır. Bu nedenle bu duvarların ölçüleri alınamamaktadır. Buna karşılık batı duvarının uzunluğu 4.25 m. dir. Bu duvarlar esas yapının diğer duvarları gibi aynı malzeme ve teknikte yapılmıştır.

Buradaki koridorun batı duvarı, kuzeye doğru 6.75 m. uzandıktan sonra, batısında güneye doğru genişleyen niş şeklinde bir mekân oluşturmuştur (Resim 14). 1.50 × 2.80 × 3.00 m. ölçülerinde olan nişin batı duvarı, kuzey uçta bir köşe yaparak batı istikametine uzanmaktadır. Bu mekândaki kazı çalışmaları henüz tamamlanmadığından buradaki durum kesinlik kazanmamıştır. Bu koridor kuzeyde, doğu-batı istikametinde uzanan bir duvar parçasıyla bölünmüş gibidir. 4.50 m. uzunluğunda ve 0.50 m. kalınlığındaki bu duvar, koridor zemini üzerine toplama taşlarla inşa edilmiştir. Bağlayıcı malzeme olarak toprak harç kullanılmıştır. Daha geç bir dönemde yapılmış olduğundan şüphe edilmeyen bu duvarın etrafında elde edilen çanak çömlek parçası, diğer mekânlarda elde edilenlerle aynı karakterdedir.

2) Yapının doğusundaki sondaj çalışmaları :

Saray binasının doğusunda bulunan geniş alanda, bu kazı mevsiminde 5.00×5.00 m². lik altı çukurun açılmasına başlanmıştır (Resim 15). Hemen bütün açmalarda, üst katlarda toprak harçla örülmüş toplama taşlardan inşa edilen duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Bu duvarlar dayanıksız ve satha yakın olmaları nedeniyle çoğu yerde tamamen yıkılmıştır. Bazı yerlerde ise iki veya üç sıra taş yüksekliğini korumaktadırlar. Bu nedenle 15.00×15.00 m². lik geniş bir alanda, aynı karakter gösteren bu duvarların birbirlerine olan bağlantıları anlaşılammaktadır. Bu duvar kalıntıları arasındaki mekânlarda, pişmiş topraktan yapılmış çok sayıda ocaklar bulunmuştur (Resim 16 - 17). Bu alanda toplanan arkeolojik malzeme, saray içindeki dolgu topraktan ve tabandan çıkan malzemenin aynıdır. Bu nedenle bu yapı kalıntıları, yukarıda belirttiğimiz gibi saray içinde de yapılmış olan benzer duvarlarla aynı dönemden olmalıdır.

Resim 1

Resim 2

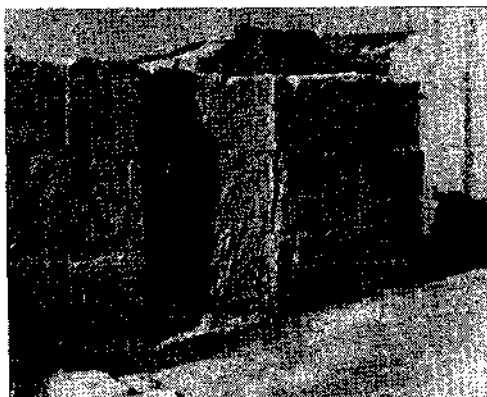
Resim 3

Resim 4

Resim 5

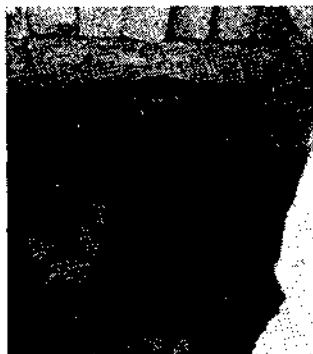
Resim 6

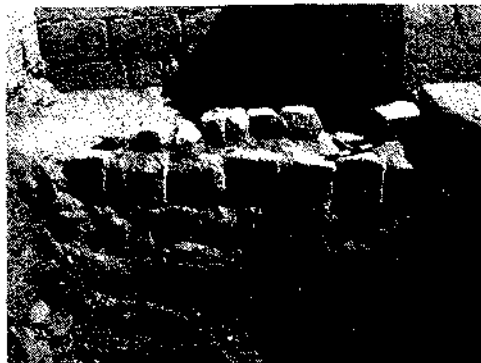
Resim 7

Resim 8

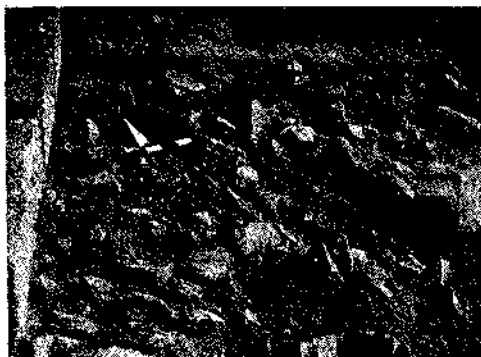
Resim 9

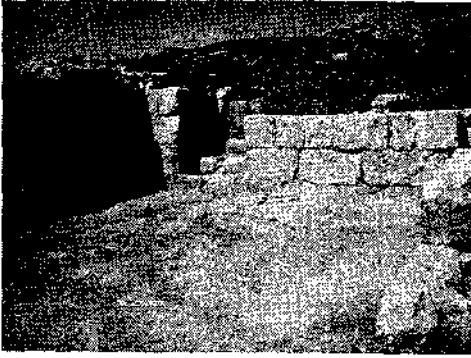
Resim 10

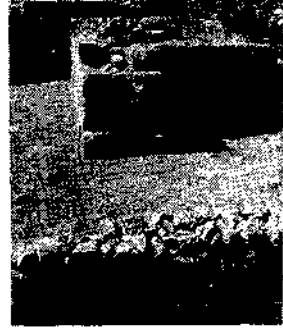
Resim 11

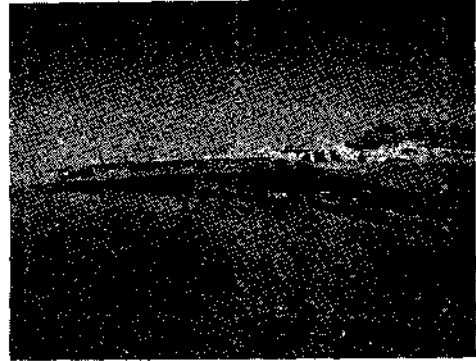
Resim 12

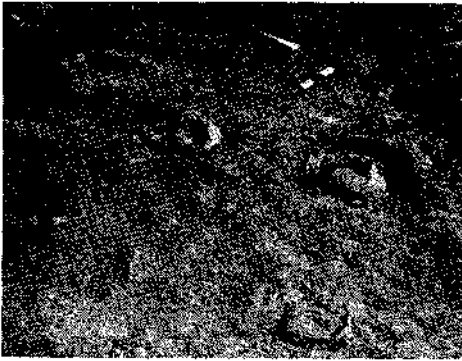
Resim 13

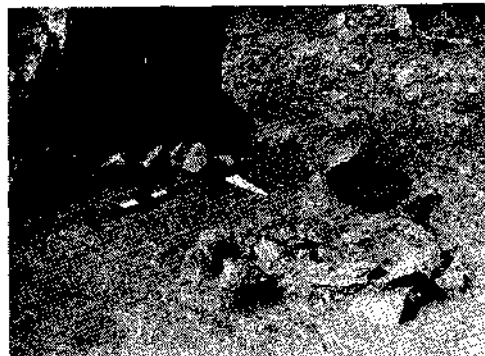
Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

1981 BABADAT KAZISI (GERMA KOLONİ ŞEHİRİ)

(*) GÜNGÖR GÜRKAN

Eskişehir, Sivrihisar, Babadat Köyünün 500 m. güneyinde Örenyaka mevkiinde çift sürme sırasında rastlanan kadın torsosu çevresinde araştırma kazısı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün müsaadeleri üzerine Eskişehir Müzesinden teşkil edilen heyetle başlatılmıştır. ⁽¹⁾

Kazı sahası Roma İmp. Augustus'un eşi Livia adına kurulmuş Germa koloni şehri harabesi içindedir⁽²⁾. Şehir harabesi ağaçlık, temiz havalı, Boğaziçi mevkiinden kaynaklanan bol suları olan arazi içindedir. Dorylaeum'dan Ancyra'ya giden antik kral yolu Germa şehrinin güneyinden geçmektedir⁽³⁾. Örenlik içinde yapı kalıntıları kuzeyden güneye 600 m. ve doğudan batıya 800 m. kadar uzanmaktadır. Önemli yapı kalıntıları antik taşlardan yapılmış Borelli Çeşmesi çevresinde yoğunlaşmaktadır. Şehir harabesi taş alınmalar ve tarla açılmaları nedeninden çok harap olmuştur. Yüzey buluntuları ve çevreden elde edilen sikkeler şehrin Augustus'tan Comodus'a kadar varlığını sürdürdüğünü daha sonraları da zayıfladığını göstermektedir.

KADIN TORSOSU ÇEVRESİNDE ARAŞTIRMA KAZISI

Örenlik içindeki Borelli Çeşmesinin 250 m. kuzeydoğusunda tarlada rastlanan kadın torsosu çevresinde araştırma kazısı 3×4 m.

(*) GÜNGÖR GÜRKAN, Eskişehir Müzesi Müdürü.

(1) Başkanlığındaki heyete Müze Asistanı M. Dursun Çağlar, Gülşen Yumrukçağlar, Memur Seher Cömertel, Restarötör Necmettin Bektöre Bekçi Osman Selçuk, Mehmet Aydın, Ramis ve Selahattin Topçu ile Şoför Necip Tuna katılmıştır.

(2) H.V. Aulock, İst. Mitt. 18 (1968) s. 221-237 (Taf. 68-72)

(3) W.M. Calder and G.E. Bean, A Classical Map of Asia Minor 1958

lik alanda başlatılmıştır. Açmanın 0.40 m. derinliğinde heykel kaidenin 1 m. önünde taban döşemesinden 0.50 m. seviyede heykelle ait baş yüzüstü in-situ bulunmuştur. Ayrıca heykelin sağ kolunun dirsek ile bileği arasındaki parçası, sol koluyla tuttuğu değneğin bir kısım parçaları ve yılanına ait küçük bir parça bulunmuştur. Heykel mahallinin anlaşılabilmesi için kazı genişletilerek Hygieia heykelinin tapınma gördüğü kutsal oda ve bitişik bölmelerinin bir kısmı gün ışığına çıkarılmıştır.

YAPININ TANIMLANMASI

Hygieia mahalli yaklaşık kare planlı (8.60×8.85 m. ölçüde), duvar kalınlıkları 0.75 m. olup korunmuş duvar yükseklikleri 0.60 m. civarındadır. Yapı düzgün olmayan yerli kalker taşlarından ve kapı uçları düzgün kesilmiş taşlardan kireç harçla inşaa edilmiştir. Duvarlarda ince kum kireç karışımı sıva üzerine toprak boyadan yapılmış duvar fresklerine rastlanılmıştır. Fresklerin renkleri zengin olup düz ve birbirine paralel şeritler halinde boyalıdır. Boyalar fildişi, fildişi üzerine cam göbeği mavisi, kiremit kırmızısı, bakır yeşili, turkuaz mavisi, kirli sarı, açık yeşil, haki yeşili ve siyah renkleri ihtiva etmektedir. Ayrıca yapı enkazında ahşap örtüye ait demir çiviler ile örtü kiremitleri ele geçmiştir.

HYGIEIA ODASI : Kare planlı Hygieia mahalli 7.20 m. uzunluğunda ve 0.47 m. kalınlığında daha dar ve muntazam taşlardan duvar ile bölünerek Hygieia odası meydana getirilmiştir. Bu odaya yekpare kalker taşından heykel kaidesi (Yük : 0.51, Gen : 0.66 m.) bölme duvarı ortalanarak yash konulmuştur. Kaide üzeri heykel pilintusuna uyacak şekilde ve heykelin ağırlık merkezine göre meyillendirilmiştir. Bölme duvarının muntazam taşları üzerinde mermer kaplamalara ait kenet çukurları vardır. Heykel kaidesi kaldırıldığında yash olduğu duvar yüzünde kireç harç ve kenet demiriyle tutturulmuş mermer kaplama in-situ bulunmuştur. Kutsal odanın taban döşemesi değişik ölçü ve biçimde yüzleri düzleştirilmiş kalker taşlarından plakalarla kaplanmıştır. Taban plakalarının altından heykel ve kaidenin iki yanına suyu getiren kurşun borular ile giden su için kaide önünde 0.30 m. çapında tahliye çukuru bağli olarak künk borudan kanalizasyon şebekesi vardır. Kaide ve tahliye çukurunu 0.20 m. yükseklikte set duvarı çevirmektedir. Ayrıca oda içinde bol miktarda koyun kemiklerinin rastlandığı adak çukuru bulunmaktadır. Oda hafriyatı sırasında gri renk hamurlu, siyah boyalı keramik parçaları, parmakla basılmak suretiyle çamur süsleme konulmuş şerit kulplar, krem renkli yivli parçalar ve

kalıp basılarak vazo-bitki süslemeli tabak kenar parçaları ele geçmiştir.

KORİDOR ODA : Hygieia mahallinin bölme duvarı ile bölünmesinden uzun dikdörtgen planlı (2.40×8.85 m. ölçüde) koridor oda meydana gelmiştir. Oda zemininde birbirine kireç harçla tutturulmuş döşeme tuğlalarına rastlanılmıştır. Koridor oda Hygieia odası ile bitişik bölmeler arasındaki irtibatı sağlamaktadır. Oda hafriyatında gri mermerden ince uzun (Uz : 1.77 m.) entasis gövdeli sütuna ve oda zemininde pişmiş topraktan bir kandil ile bir gümüş sikkeye rastlanılmıştır.

Hygieia odası batı taraftaki küçük odaya (4.11×8.33 m. ölçüde) geniş aralıklı eşikle irtibatlıdır. Bu oda zemini altından kanalizasyon şebekesi geçmektedir. Küçük odanın hafriyatında bronzdan taş düşmüş çocuk yüzüğü bulunmuştur. Hygieia odası kuzey ve güney taraftaki bölmelere üzerinde söve çukur ve mil demiri bulunan eşikle geçiş vermektedir. Kuzey taraftaki oda zeminde kireç harç üzerine ince pişmiş toprak parçalarından taban oluşturulmuştur.

BULUNTULARIN VE YAPININ AÇIKLANMASI

1 — HYGIEIA HEYKELİ : Hygieia odasında bulunmuştur. İnce grenli beyaz mermer. Yük : 1.55 m., Gen : 0.47 m., Der : 0.30 m. dir. Heykel muhtemelen sağ eline dolanmış yılanı sol elindeki tabaktan beslemektedir⁽⁴⁾. Başında diademi vardır. Saçlar ortadan ayrılarak iki tarafa taranmış, alın üçgen şeklinde, yüz ifadesi idealist verilmiştir. Gözler işlenmiş ve başın eğilimli olduğu tarafa dönük sola yukarı bakar vaziyettedir. Vücut ağırlığını sağ bacak taşımakta, sol bacak dizden bükülerek yana ve geriye çekilmiştir. Tanrıça göğüslerin altından ince kuşakla sıkılmış, uzun ve bol kumaştan bir khiton giymiştir.

Aşağıda ikinci bir kuşakla sıkılarak kalça hizasına inen apotygma meydana getirmiştir. Mantonun dışında kalan kısımda sol bacak belirlenmiştir. Başı dolanan hymation göğüs altında drape meydana getirerek sol omuzdan arkaya atılmıştır. Uçlarında püskül vardır. Sağ kolun altında hymation kıvrımında yılanı belirtilmiştir. Ayaklarında sandalet olup iki yanı yuvarlatılmış pilintin düz cephesi heykelin yönüne göre ayarlanmıştır.

(4) İst. Mitt. 13 (1968) Taf. 69,13 nolu sikke üzerinde Hygieia tasviri.

Vücut duruşu ve elbisenin işlenişi aynen Kremna Hygieia'sını⁽⁵⁾, saçların ortadan ayrılması Side Hygieia'sını⁽⁶⁾ hatırlatır. Eser Helenistik devir varyasyonunun Roma çağında kopyasıdır. Saçlar kalem işçiliğiyle ve diğer kısımlarda matkap kullanılmıştır. Yüzey perdelidir. Göz bebeği belirtilmiştir. Germa Hygieia'sı bu özellikleriyle M.S. II. yüzyılın birinci çeyreğine tarihlenmektedir.

2 — GÜMÜŞ SIKKE : Koridor odanın toprak zemininde in-situ ele geçmiştir. Kesin tarih vermektedir.

HADRIANUS 117-138 (117-138) TRPCOS III.

Gümüş 19 mm. 2.37 gr.

ÖN YÜZ : IMP CAESAR TRAIAN (H) ADRANUS AVG.

Defne diademli sakallı imp. büstü sağ profilden

ARKA YÜK : P M TRP COS III

Fortuna sola oturur sağ elinde dümen, sol elinde bereket boyunu tutar.

3 — MERMER KAPLAMA : Hygieia odasında heykel kaidesinin yaşlı olduğu bölme duvarında kireç harç ve kenet demiriyle tutturulmuş olarak in-situ bulunmuştur. İnce grenli beyaz mermerden. Üst kal : 0.015 m., Alt kal : 0.032 m., Uz : 0.31 m., Gen : 0.21 m. dir. Üzerinde kabartmalı olarak bir meander ve metop içinde şekillerle süsleme vardır. Metoplarda oyma ve kırmızı boya doldurulma ile çift kulplu vazo ve kare içinde yuvarlak motif kullanılmıştır. Kaplamanın firizler halinde devam ettiğini gösteren ikinci bir meander kabartma parçası ekli olarak ele geçmiştir. Ayrıca bölme duvarının muntazam taşları üzerinde mermer kaplamalara ait kenet çukurlarının bulunması firizler halinde bir duvar dekarasyonunun olduğunu göstermektedir. Bu tarz duvar dekarasyonu Knidos Helenistik ev I duvarında sutucco üzerine boyalı olarak görülmektedir⁽⁷⁾. Metop meander firiz süslemelerini Grek vazolarında⁽⁸⁾ ve Roma çağının II. yüzyıl mimari bloklarında görmekteyiz⁽⁹⁾. Metop içinde gösterilen çift kulplu vazunun formu, metoplarda değişik şekil kullanılması ve kesişen meander stilinden⁽¹⁰⁾ kaplamanın Erken Ro-

(5) T.A.D. Sayı XIX-II (1970) s. 95

(6) J. İnan, Side'de Roma Devri Heykeltraşlığı, no. 36

(7) T.A.D. XX-2 (1973) s. 125

(8) Dr. C.H. Emilie Hasbels, Eski Yunan Boyalı Keramiği, Lev. 46

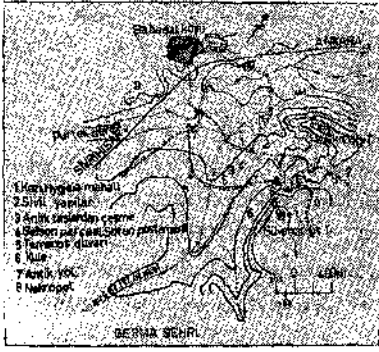
(9) W. Koenigs und W. Radt, İst. Mitt. 29 (1979) s. 332 Taf. 93-123

(10) T.A.D. Sayı XXIII-2 (1976) s. 93, no. 19

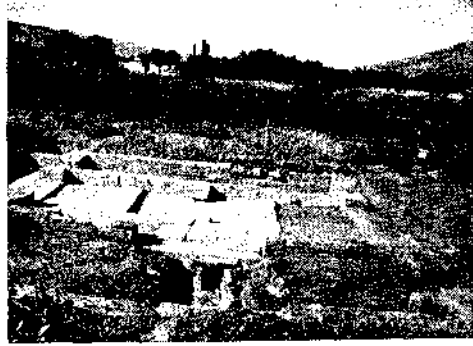
ma çağına ait olduğu tahmin edilmektedir. Kaplamanın daha sonra Hygieia heykel kaidesinin konulması sırasında kireç harç ve kiremit parçalarıyla kapatıldığı görülmüştür.

Hygieia yapısı inşaa tekniği bakımından Knidos Roma evi ile benzerlik göstermektedir⁽¹¹⁾. Yapının duvar uzantıları geniş bir alana yayılmaktadır. Hygieia mahallinin 25 m. kuzeybatısında bir başka mermer kadın torsosuna ve 40 m. batı mesafede ise mermerden kline ayağına rastlanılmıştır. Yapının mimari özellikleri ve bulun-tular M.Ö. I - M.S. II. yüzyıl Roma devri karakteristiğini aksettirmektedir. Hygieia mahallinin büyük yapı kompleksi içindeki kesin durumunun anlaşılabilmesi kazıların ilerlemesiyle mümkün olacaktır.

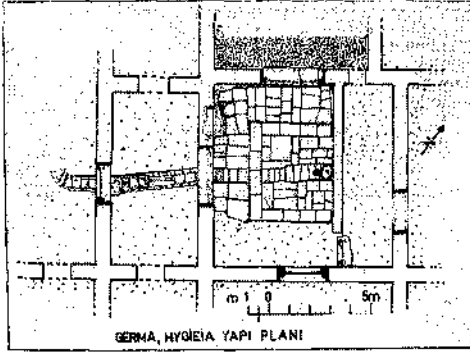
(11) T.A.D. Sayı XX-2 (1973) s. 131, Fig. 57, 58

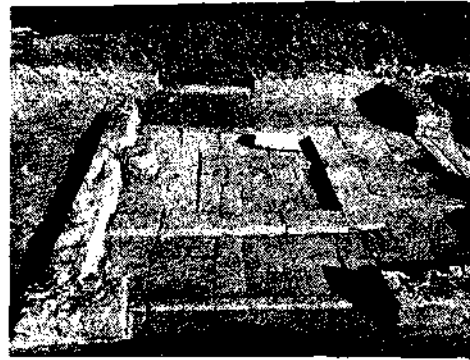
Resim 1: GERMA ŞEHİRİ

Resim 2: BATIDAN HYGIEIA YAPISI (BABADAT)

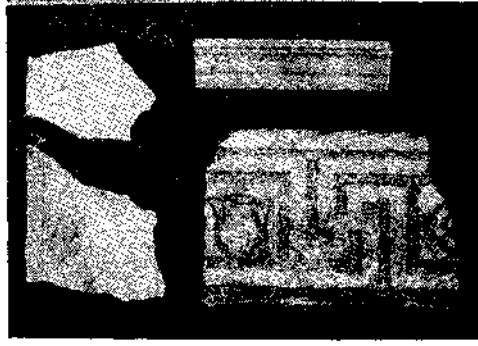
Resim 3: GERMA HYGIEIA YAPI PLANI

RESİM 4: KUZeyDEN HYGIEIA YAPISI

Resim 5: ARA BÖLME DUVARINDA MEANDER KAPLAMA

Resim 6: MEANDERLİ MERMER KAPLAMA

Resim 7: HYGİEİA HEYKELİ

Resim 8: HYGİEİA YAPISININ 25 M. KUZEBATISINDA TARLADA ÇİFT SÜRME SIRASINDA RASTLANAN DİĞER MERMER KADIN TORSOSU

Resim 9: HYGİEİA YAPISININ 40 m. BATISINDA TARLADA RASTLANAN KLİNA AYIĞI

PROKONNESOS (SARAYLAR KÖYÜ) ARAŞTIRMASI, 1981

(*) Nuşin ASGARI

Marmara Adasının kuzeyinde, Saraylar Köyü ve çevresinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına İstanbul Arkeoloji Müzesince yürütülen araştırmalar 1981'de onuncu çalışma dönemini tamamlamıştır. (1971 - 1976, 1978 : kurtarma kazısı; 1979 - 1981 : yüzey araştırması). Ağustos ayı içinde 9 gün süren Prokonnesos - 1981 çalışmaları iki ana başlık altında toplanabilir :

- I. Saraylar çevresinde yapılan yüzey araştırması,
- II. Saraylar Açık Hava Müzesinde yapılan çalışmalar.

I. YÜZEY ARAŞTIRMASI

A. Saptanan antik mermer ocakları

1981'de iki antik ocak daha saptanmıştır; bunlardan biri köyün hemen güneydoğusunda Kefali mevkiindedir, diğeri ise köyün güneyinde yükselen tepelerin içinde, Çamlık mevkiinin batı ucunda tesbit edilmiştir. (Bu mevkiiler için bkz. Asgari, *Proceedings of the X. International Congress of Classical Archaeology*, Ankara 1978, s. 473 şek. 2). Bu ocaklarda tesbit edilen ve Saraylar Müzesine indirilen mermer eserler (yarı-işli Korint başlık ve sütun tamburu) antik çağda mermer işçiliği tekniği hakkında tamamlayıcı bilgi veren önemli belgelerdir.

B. Geç antik su yollarının tesbiti (Resim 1)

Prokonnesos'un Roma ve Bizans çağları yerleşmesine ait belgeler bugün Saraylar Köyünün altında kaldığı için, bunlara ulaşmak

(*) Dr. Nuşin ASGARI, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Başuzmanı.

mümkün olmamaktadır. 1981'e kadar yapılan çalışmalar hep köyün dışındaki antik ocaklar ve yine köyün dışındaki nekropol hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. İlk defa 1981'de sivil mimari ile ilgili bir konuyu saptamak mümkün olmuştur, çünkü köyün güneyinde Ahlat Bayırı mevkiine yakın bir yerde dozer ile geniş bir alanın düzeltilmesi sırasında bazı mermer su oluklarına rastlanmıştır. Uçlarındaki yuvalar ya da çıkıntılarla birbirine geçirilmiş olan bu dar-uzun mermer oluklardan 6 adedi bu mevkide dağılmış olarak bulunmuş ve Saraylar Müzesine indirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda geç antik ve Bizans çağında suyun köyün güneyinde, Sivri Tepe ve Kavaklı Tepe arasında kalan bir mevkideki (bugünkü Ermeni Düzlüğü mevkiindeki) bir ana su kaynağından getirildiği saptanmıştır. Deniz seviyesinden takriben 400 m. yüksekte olan bu kaynaktan çıkan su, kâh birbirine geçirilmiş mermer oluklar içinden, kâh kayaya oyulmuş üzeri açık kanallardan akıtılarak Prokonnesos limanına kadar indiriliyordu. Limandaki yerleşmeye varmadan önce, koyun hemen güneyindeki Aşlaklar mevkii tepelerinde ayrıca suyun toplandığı ve çeşitli yönlere sevk edildiği ufak sarnıçlar da bulunuyordu. İçleri kalın bir sıva tabakasıyla sıvanmış olan bu ufak su hazinelerinden birini 1981'de saptıyabildik. (Adı geçen mevkiler için bkz. yukarıda A maddesinde sözü edilen haritaya). Saraylar köyünün hemen üst kesimine kadar gelen bu su yolu kalıntıları, antik çağda da Saraylar mevkiinde bir yerleşme olduğunu kanıtlayan somut bir belge olmaları bakımından önemlidirler.

C. Roma çağına ait yazıtlı lahit (Resim 2)

Saraylar'da köyün hemen batısındaki vadinin içinde, mermer lahitlerden oluşan yaygın bir Roma çağı nekropolü vardır (Bkz. Asgari, *Proc. of the X. Int. Cong. of Class. Arch.*, Ankara 1978, s. 469 vd. şek. 1; res. 4, 6; Asgari, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 11, 1981 s. 23 vdd. res. 11, şek. 2-3). Fakat bu nekropolün dışında, köyün güneybatısındaki vadinin içinde, bazı münferit mezarların da yer aldığı anlaşılmaktadır. Ahlat Bayırı mevkiinde 1981'de bulunarak içi tarafımızdan temizlenen lahit bunlardan biridir. Yazıtından anlaşıldığına göre bu lahit İ.S. 3. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan bir karı-koca için yaptırılmıştır. Yazıtın diğer bir önemi, Prokonnesos'un Roma çağında idari bakımdan Kyzikos'a bağlı olduğunu göstermesi yönündendir. Lahitin içinden çıkan mezar hediyeleri (pişmiş toprak kandil, cam koku şişesi, demir aletler) İstanbul Arkeoloji Müzesine getirilmiştir.

II. SARAYLAR MÜZESİ ÇALIŞMALARI

A. Onarım (Resim 3-4)

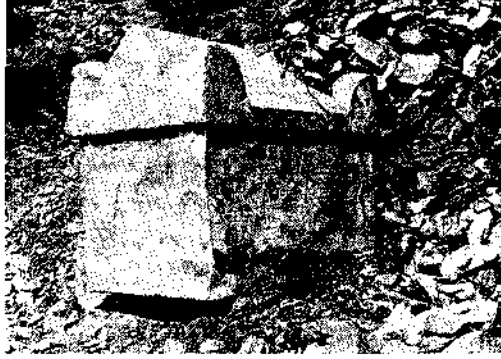
Saraylar müze bekçisi Ramazan Karataş ince taşçı (mermer işçisi) olduğundan, müzedeki eserlerden bazısının onarımını yapmıştır. Geçen yıl bulunan büyük zırhlı heykelin (env. no. 212) başı ve sol koluna ait bir parçası temizlenerek heykele yapıştırılmıştır. Bu yıl parçalar halinde bulunan bir su oluğu da R. Karataş tarafından onarılmıştır.

B. Envanter

Saraylar Müzesine 1981'de 9 eser daha taşınmış, böylece bu müze ve deposunda korunma altına alınan eserlerin adedi 293'e yükselmiştir. Müzede envanteri yapılan büyük boydaki bu mermer eserlerin çoğunluğunu bu yıl su olukları teşkil etmektedir (6 adet), (Resim 1). Lahitlerin içinden çıkan küçük buluntuların ise Saraylarda muhafazası sakıncalı görüldüğünden, bunlar (5 adet) her yıl olduğu gibi, İstanbul Arkeoloji Müzesine getirilmiştir.

Resim 1: MERMER SU OLUKLARI

*Resim 2: AHLAT BAYIRINDA BULUNAN
YAZITLI LAHİT*

*Resim 3: SARAYLAR AÇIK-
HAVA MÜZESİNDE
ONARILAN ZIRHLI
HEYKEL*

*Resim 4: ZIRHLI HEYKEL,
ONARIMDAN SONRA*

PERINTHOS (MARMARA EREĞLİSİ) ÇALIŞMASI, 1981

(*) Nuşin ASGARİ

1980 yılında Marmara Ereğlisinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına başlatılan tesbit çalışmaları 1981'de tamamlanmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesi elemanlarınca yürütülen bu inceleme, 1981'de Haziran ayında 16 gün sürmüş ve aşağıdaki konuları kapsamıştır :

- I. Askerî bölge olan Mola Burnu kesiminin, 1. Ordu Kuvvetleri Komutanlığından alınan özel izinle incelenmesi ve burada saptanan antik kalıntıların topoğrafik haritaya geçirilmesi,
- II. Ereğli'de geçen yıl incelenmiş fakat ölçümlenmesi tamamlanmamış olan kalıntıların topoğrafya birlikte tesbiti,
- III. Ereğli yerleşmesinin çevresindeki alanda yüzey araştırması, özellikle tümülüslerin incelenmesi,
- IV. Ereğli'de 1981'de tesbit edilen menkul eserlerin (antik ve Osmanlı) envanterlenmesi.

I. Mola Burnu çalışması

Perinthos kentinin akropolü, batı-doğu doğrultusunda uzanan büyük ve yüksek bir yarımada (Resim 1). Uzunluğu 1.200 m.'yi geçen bu akropolün 1/3'ü doğu kesimde bugün askerî bölge içinde kalmaktadır. Mola Burnu diye tanınan bu kesimin topoğrafik ölçümlenmesi yapılarak yükselti eğrileri haritaya geçirilmiştir.

Mola Burnunun Ereğli koyuna bakan kuzey kıyısı boyunca **akropolün deniz surları** uzanır. (Resim 1). 400 m.'lik bir kıyı şeridi

(*) Dr. Nuşin ASGARİ, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Başuzmanı.

boyunca uzanan bu kalın duvarlar yer yer tamamen yıkılmış olup sadece tabanından izlenebilmektedir; bazı kesimlerde ise, özellikle Mola Burnunun ucuna doğru, 5 m.'yi aşkın bir yüksekliğe kadar oldukça iyi korunmuşlardır. Bu deniz surlarının yapı tekniği, geçen yıl incelenen aşağı şehrin kara surlarına benzemektedir : Altta birkaç sıra büyük blok taşlardan yapılmış bir taban kısmı ve bunun üzerinde yatay tuğla kuşaklarla ayrılmış gayrimuntazam kesme taş sıralarından meydana gelen bir duvar yapısı gösterirler. Duvarların iç kısmı horasanlı moloz taşla kuvvetlendirilmiştir. Mola Burnunun ucunda denize dikey açılan geniş tonozlu mekân yıkıntıları, burada belli bir kulenin varlığına işaret ederler.

Mola Burnu kuzey kıyısı boyunca uzanan deniz surlarının ölçümleme işi topoğraf Adnan Şakar ile birlikte yapılmış ve kalıntılar 1:2000 ölçekli plan üzerine yerleştirilmiştir (Resim 1).

Antik liman Mola Burnunun içinde bulunmaktaydı. Bu limanı kuzeydoğu ve doğu rüzgârından koruyan **antik mendireğin** (Resim 4) bugün deniz altında izlenebilen kalıntıları topoğrafya ile incelenmiş ve haritaya yerleştirilmiştir. Çok büyük blok taşlardan yapılmış olan bu mendireğin Mola Burnu ucunda karaya bağlandığı yer saptanmıştır. Mendirek blokları suyun içinde dağılmış olmalarına rağmen, dalgakıranın genel yönü tesbit edilebilmektedir : Kuzeydoğu doğrultusunda başlayan mendirek, kısa bir mesafeden sonra keskin bir dirsek yaparak kuzeybatı yönünde bugünkü Kalkaya deniz fenerine kadar uzanır (Resim 1) antik mendireğin üzerine kurulmuş olan bu fenerden sonra deniz birdenbire derinleşir ve mendireğin uzantısı da artık izlenemez. Böylece antik dalgakıranının bugün 160 m.'lik bir kesimi denizin altında saptanabilmektedir.

Mola Burnunun Ereğli koyuna bakan kuzey yamacının içinde bir de **antik yapı** kalıntısı saptanmıştır (Resim 1). Doğu-batı doğrultusunda uzanan bir tuğla yapıya ait olan bu kalıntı, 17 m.'lik bir alan boyunca yer yer tesbit edilebilmektedir. Yapıdan tümüyle ayakta duran bir tek dar tonoz vardır.

II. Topoğrafik çalışmaların tamamlanması

1980 yılında Mola Burnu hariç, Perinthos kenti sur içi kalıntılarının tesbiti yapılmıştı; 1981'de ise sur dışındaki antik kalıntılar topoğraf tarafından 1:2000 ölçekli plan üzerine yerleştirildi, böylece Ereğlideki topoğrafik çalışmalar tamamlanmış oldu (Resim 2).

1981'de ölçümlenmesi yapılan kalıntılar şunlardır :

1 — Şehrin batısındaki Geren düzlüğünde kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve büyük taş bloklardan yapılmış yol parçası (Resim 2).

2 — Şehrin kuzeybatısındaki düzlükte, Kuruçeşme mevkiinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan **antik su yolu yıkıntısı** (Resim 2) ve Osmanlı su terazisi.

3 — Şehrin kuzeyinde hafifçe yükselen bir bayırda, bugünkü Kuran Kursu Binasının önündeki alanda toprağın yüzeyinde izlenebilen **antik duvar kalıntıları** (Resim 2, 5) — Yüzeyinde bol miktarda geç antik keramik parçası bulunan bu alanda geçmiş yıllarda bazı Bizans mimari elemanları da bulunmuş idi. Bugün parselenmiş ve şahıs malı olan bu bölgede özel inşaat başlamadan önce, bir an evvel bir müdahale kazısının yapılması ve buradaki yapının mahiyetinin anlaşılması gerekmektedir.

4 — Ereğli koyunun iç kısmında, yani batı kıyısının orta kesiminde, kıyıya dikey uzanan kalın duvar parçaları ve denizin içindeki ufak bir mendirek (?) kalıntısı (Resim 2) — Bu alanda küçük bir **koy içi limanının** olduğu anlaşılıyor; belki de bu liman 3. maddede sözü edilen yaygın antik yapı ile ilişkili idi.

III. Ereğli çevresindeki yüzey araştırması

A. Tümülüsler (Resim 3, 6)

Ereğli'nin kuzeyindeki düzlük ve sırtların üzerinde 8 tümülüs bulunur. Perinthos'dan uzaklıkları 2 ile 7 km. arasında değişen bu tümülüsler incelenerek 1:25000 ölçekte harita üzerine yerleştirilmiştir. Çoğunlukla sivri konik biçimli olan bu yığma tepelerin çevresinde krepis yoktur. Hiçbirinde mezar odası görülemezle beraber, hemen hepsinin üzerinde, ellenmiş olduklarını belirten büyük ya da ufak göçmeler bulunmaktadır. Tümülüsler kuzeyden güneye, yani deniz kıyısına dikey üç sıra halinde dizilmişlerdir. Batıdaki sıra : Kukunar Tepe — Kalemis Tepe. Ortadaki sıra : Çiçekli Tepe — Yılma Tepe — Mil Tepe. Doğudaki sıra : Küçük Metris Tepe — Büyük Metris Tepe — Bekçi Tepe (Resim 3).

B. Çorlu yolu üzerinde Omurca çiftliği buluntuları (Resim 3)

Ereğli'nin 7 km. kuzeyindeki Omurca çiftliğinde Rumlardan kalma büyük bir şaraphane, kilise ve sarnıç yapısından başka, bu

bölgenin Roma ve Bizans yerleşmesiyle ilgili bazı yazıt ve mimari elemanlar da bulunmuştur.

C. Türbeler yolu ve İbrahim Ağa Deresi kesimi (Resim 3)

Roma çağına ait bazı münferit mermer eserler ve bir Bizans mezar yapısı yıkıntısı saptanmıştır.

D. Silivri (Resim 8)

Silivri'de 20. yüzyıl başlarında büyük bir koleksiyon yapmış olan Yunanlı Stamulis'in evinin bahçesinde (bugün Akgün Silivrili'nin evinde) Roma çağına ait yazıtlı bir lahit parçası ve mezar sunakları tesbit edildi. Bunların eski yayınlara göre Perinthos'dan getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

IV. Menkul eserlerin envanterlenmesi

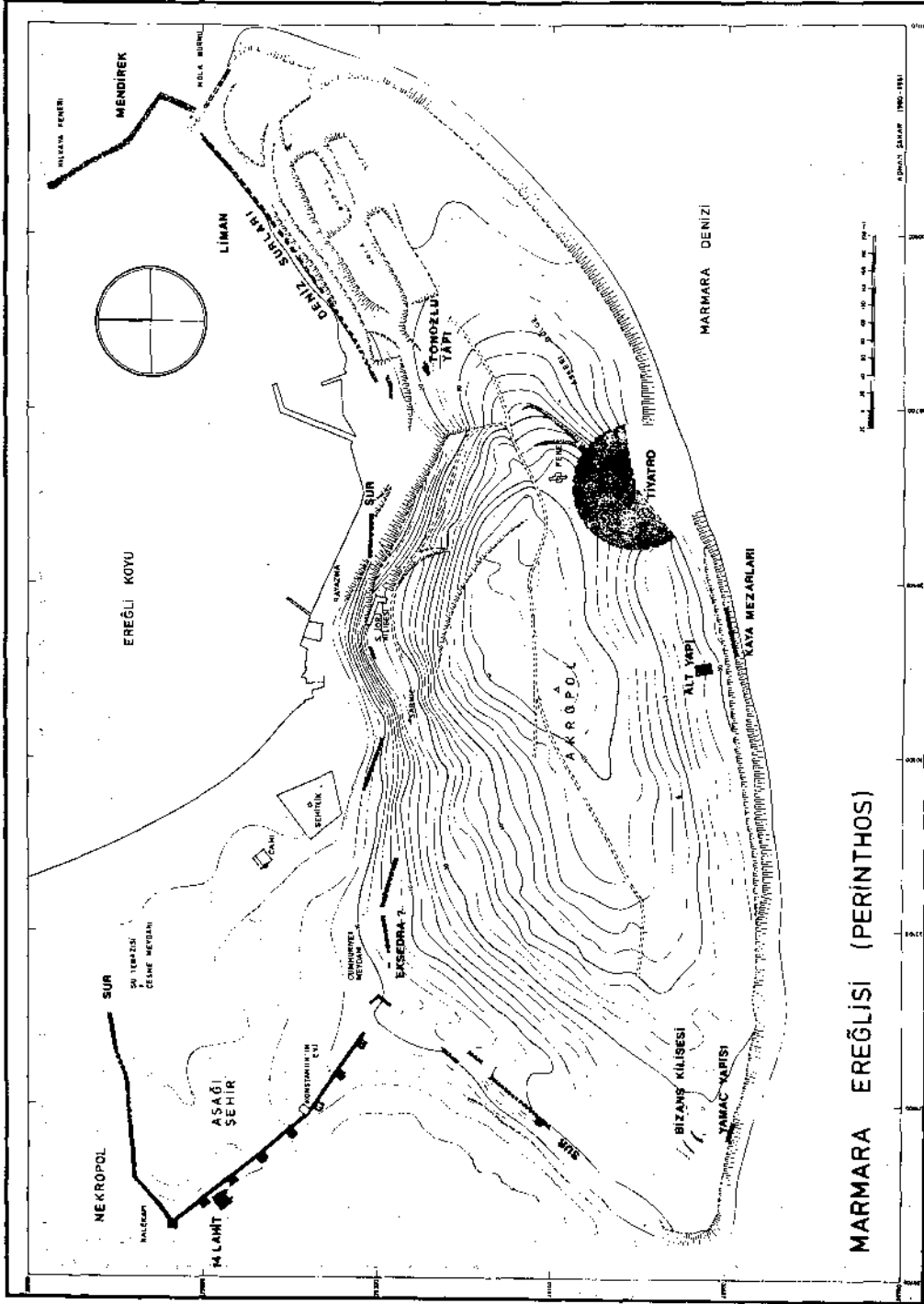
Ereğli 1981 çalışmasında 41 adet menkul eser tesbit edilerek envanterlenmiştir. Bunlardan 30 adedi Roma ve Bizans çağlarına ait mimari elemanlardır, çoğunun hangi yapıya ait olduğu saptanamamaktadır. 9 eser ise Yunan-Roma ve Bizans çağlarına ait mezar sanatıyla ilgili olup (stel, lahit, sunak, vs.) bunlardan çoğunun üzerinde yazıtlar bulunmaktadır. Yazıtından, Perinthos'da bir ana kilisenin bulunduğunu öğrendiğimiz bir Bizans mezar steli, 1981 buluntuları arasında en önemlisidir (Resim 7). Menkul eserlerden iki adedi de 19. yüzyıla ait İslami ve Hıristiyan mezar taşlarıdır.

Sonuç

Böylece Trakya'nın Marmara Denizi kıyısındaki Perinhtos liman kentindeki arkeolojik yüzey araştırması ve topoğrafik tesbit çalışmaları tamamlanmış bulunuyor. Bundan sonra, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü uygun gördüğü takdirde, o bölgenin sorumlusu olan Tekirdağ Müzesi ile birlikte Perinhtos ile ilgili iki konunun daha ele alınmasında yarar vardır :

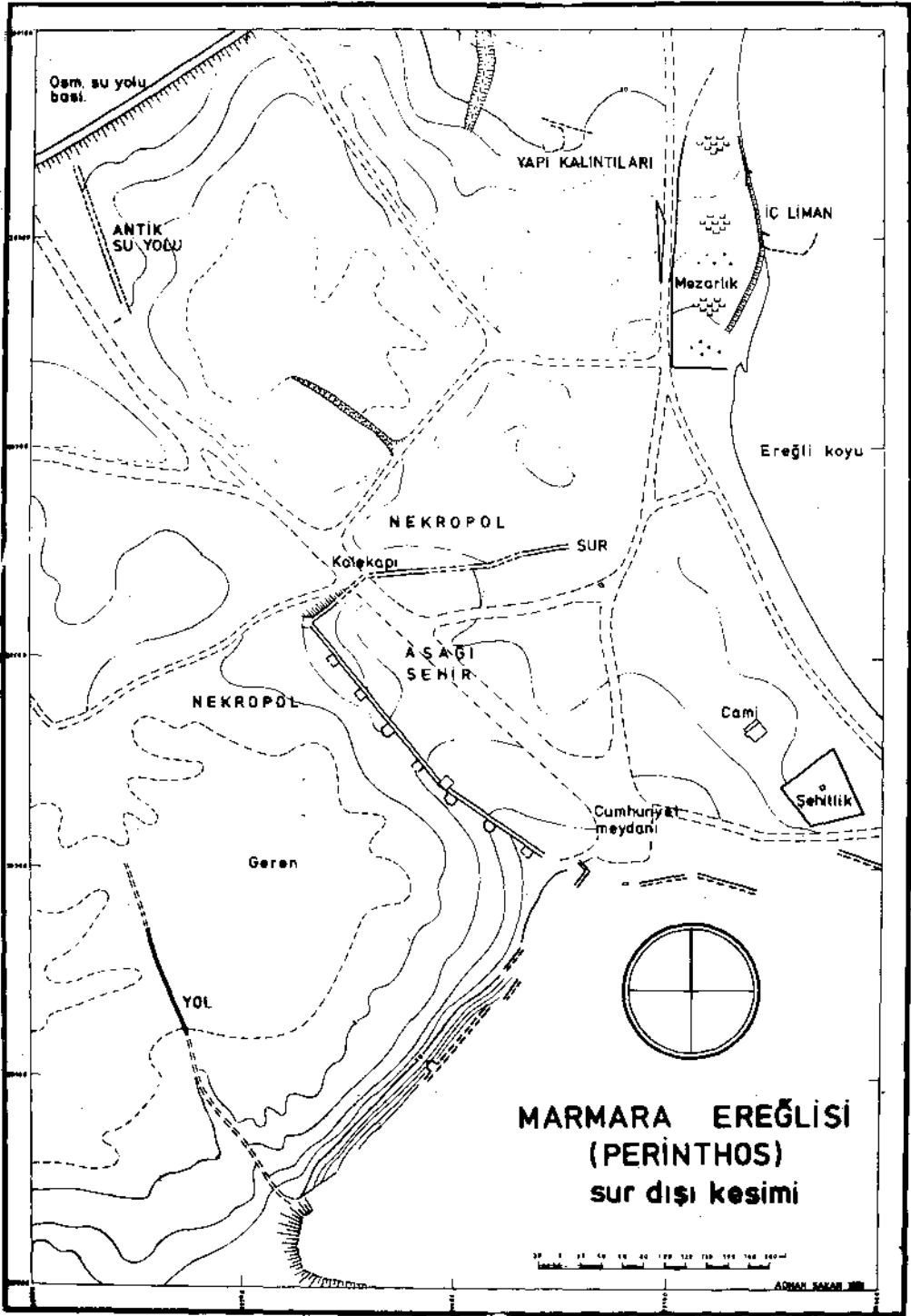
1 — Perinthos **açık hava müzesi**nin kurulması; tarafımızdan tesbit edilmiş antik eserlerin bu müzede toplanarak bunların sağda solda dağılıp kaybolmalarının önlenmesi.

2 — Kuran Kursu binasının önündeki alanda (bkz. yukarıda bölüm II. 3) ivedilikle bir **kurtarma kazısının** yapılması.

MARMARA EREĞLİSİ (PERINTHOS)

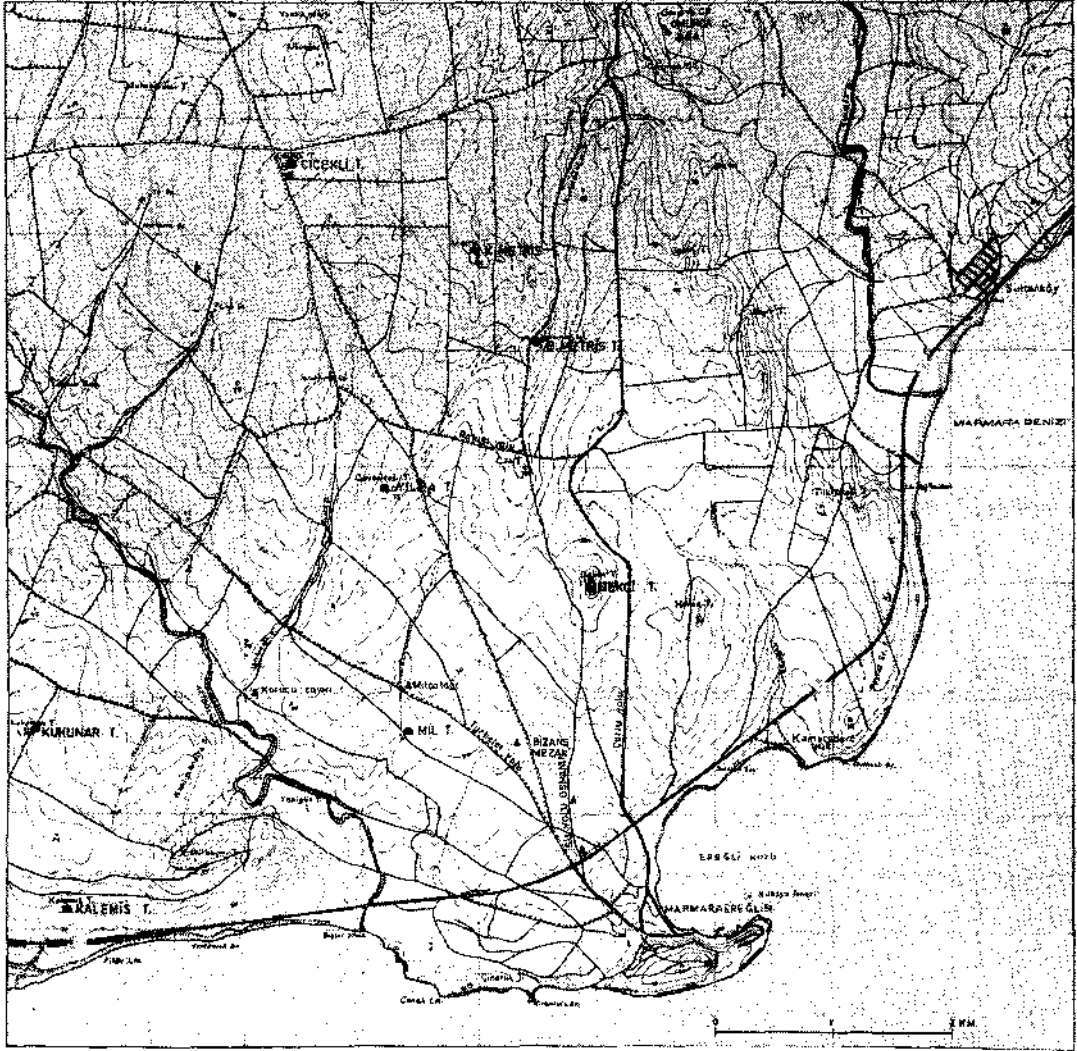
Resim 1: KENT SURLARI İÇİNDE KALAN ANTIK KALINTILARI GÖSTERİR PLAN (1980-1981)

Resim 2: SUR DIŞINDAKİ KALINTILARI GÖSTERİR PLAN (1981)

MARMARA EREĞLİSİ VE ÇEVRESİ

TUMULUS
EĞİLEŞİM

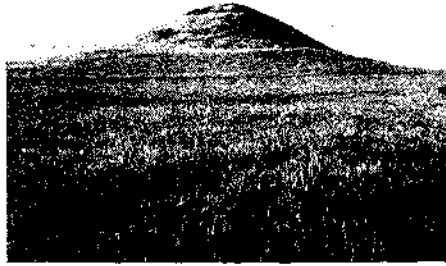
Resim 3: PERINTHOS ÇEVRESİNDEKİ TUMULUSLARI GÖSTERİR HARİTA

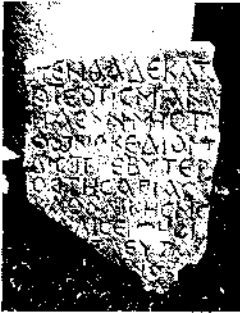
*Resim 4: MOLA BURNUNDA MENDİ-
REK KALINTISI*

*Resim 5: SUR DIŞINDAKİ BİR ANTİK
YAPIYA AİT DUVAR İZLERİ*

*Resim 6: KUKUNAR TEPE-PERİNTHOS ÇEVRESİN-
DEKİ 8 TUMULUSDAN BİRİ*

*Resim 7: YAZITLI BİZANS
MEZAR STELİ*

*Resim 8 : SİLİVRİYE PE-
RINTHOSDAN
GİTMİŞ OLAN
MEZAR SUNAĞI*

SAMSAT (SAMOSATA) SU YOLU ARAŞTIRMASI, 1981

(*) Ülkü İZMİRLİGİL

ODTÜ Aşağı Fırat Projesi kapsamında yer alan, Kültür ve Turizm Bakanlığının işbirliğiyle yapılmakta olan, Samosata su yolu araştırmasının amacı bu kültür değerlerinin Atatürk Barajı göl suları altında kalmadan saptanması, mimarisinin ve hidrolik sisteminin ayrıntılarıyla incelenmesi ve belgelenerek gelecek kuşaklara iletilebilmesidir.

1978 yılında Dr. Nezhir Fıratlı başkanlığında başlamış olan bu araştırma, 1979 yılında değerli meslektaşımızın vefatından sonra tarafımızdan sürdürülmektedir. ⁽¹⁾ Daha önce, 1939 yılında Dörner-Naumann ekibi tarafından yayınlanmış ⁽²⁾ ve Aşağı Fırat yüzey araştırmaları tesbit çalışmalarında tekrar ele alınmış olan ⁽³⁾ Samosata su yolunun, sınırlı olanaklar nedeni ile, topografik haritalar üzerinde tesbitlerinin ve ayrıntılı rölövelerinin yapılmamış olması, hidrolik sisteminin ve Samosata içindeki dağılımının bilinmemesi, bu araştırmanın yapılmasını gerektirmiştir. DSİ tarafından Fırat nehri boyunca yapımı planlanan barajlar dizisinin gü-

(*) Ülkü İZMİRLİGİL, Türk Tarih Kurumu görevlisi.

- (1) **Araştırma ekibi:** Ülkü İzmirligil (mimar-arkeolog), Adnan Şakar (topograf) İ. Akan Atıla (arkeolog), Doç. Dr. Metin Ahunbay (Y. Müh. Mimar-arkeolog), Dr. İsmail Kaygusuz (epigraf), Asuman Oskay (arkeolog) ve Selamet Taşkın (fotograf uzmanı) dan oluşmakta olup, bu araştırma 1981 yılında 1-18 Haziran ve 2-18 Kasım tarihleri arasında yapılmıştır.
- (2) Dörner, F.K. - R. Naumann, Forschungen in Konnagene, **İstanbul Forschungen** 10 (1939), s. 54-61.
- (3) Özdoğan, M., **Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları**. ODTÜ Aşağı Fırat Projesi, Seri I, no. 2, İstanbul, 1977, s. 97, 101-8, 112, 118-23. Serdaroğlu, Ü., **Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975**, ODTÜ Aşağı Fırat Projesi, Seri I, no. 1, Ankara, 1977, s. 12, 18-22.

ney ucunda yer alan Atatürk Barajında (Karababa) su kotu 5.50 m.' ye kadar yükselmekte olup Fırat nehrinin batı kıyısı boyunca uzanan antik Samosata su yolu tümüyle Baraj göl alanı içinde kalmaktadır.

Adıyaman ilinin 37 km. güneydoğusunda ve Fırat nehri kıyısında yer alan Samsat ilçesinin sınırları içinde bulunan Samosata ören yeri, (Plan 1) antik çağda Kommagene krallığının başkenti ve Roma döneminde İmparatorluğun doğu sınırları üzerindeki en önemli yerleşmelerden biridir. Kuzey-güney ve doğu-batı arasında bağlantı sağlayan ana yollar üzerinde yer alması⁽⁴⁾ ve coğrafi konumunun elverişliliği nedeniyle çağlar boyunca önemini koruyabilmiştir.

Roma çağında Samosata kentinin gelişip büyümesi ile artan su gereksinimi, Kâhta çayından alınarak Fırat nehrinin batı kıyısı boyunca ortalama 40 km. aşır kente iletilen su yolu ile sağlanmaktaydı (Plan 2). Bu çağda hidrolik mühendisliği açısından büyük boyutlara ulaşan su iletim sistemi, arazinin topoğrafik yapısına uyarak Nymphaios çayının güney kıyısı ve Euphrates nehrinin batı kıyısına koşut uzanmaktadır. Kâhta ilçesine bağlı Belenli (Pilot) ve Çakırçeşme (Kosan) köyleri ile Samsat ilçesine bağlı Tepeönü (Gevrik) ve Kovanoluk (Birman) köylerinden geçen su yolu, arazinin doğal eğimine uygun olarak dere yataklarından kemerlerle, dere yatakları arasındaki yamaçlar boyunca tonoz örtülü kanallarla ve kayaya oyulmuş tünellerle belirli bir kotu izleyerek Samosata'ya ulaşmaktadır. Su yolu boyunca kullanılan yöresel yapı malzemesinin arazinin yapısı ile uyumluluğu ve buna bağlı olarak değişen yapı sistemlerinin uygulanmış olduğu görülmektedir.

Kaynaktan başlayarak Samosata'ya doğru izlediğimizde; suyun Kâhta çayından su kanalına nasıl alınmış olduğu kesin olarak saptanamamıştır. Kâhta çayı boyunca yaptığımız ön araştırma sonucu kaynağa en yakın iz Pilot köyünün Hallan mahallesi çevresinde görülebilmektedir⁽⁵⁾. Bu yörede, Belenli (Pilot) köyü yamacında ve Hevirs mevkiilerinde de tonoz örtülü su kanalları görülmektedir (Resim 1, 2). Su yolu izinin daha ayrıntılı olarak saptanabilmesi için bu bölgede hava fotoğraflarından yararlanılması gerekmektedir.

(4) Ramsay, W., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 1960, s. 273 v.d.

(5) Özdoğan ekibi tarafından Ceviz Tarlası mevki, kaynağa doğru son nokta olarak saptanmıştır.

Fırat kıyısı boyunca, Kalayun dağı eteklerindeki tonoz örtülü kanallar, kayaya oyulma tüneller ve su kemerlerini kaynaktan Samsat'a (Samosata) doğru izlediğimizde, Çakırçeşme (Kosan) köyü çevresinde, Zınar-ı Kazırka mevkinde kayaya oyulma su tüneli (Resim 3), Hazak su kemeri (Resim 4), Kara Mehmet su kemeri (Resim 5), Nali Pra su kemeri (Resim 6), Kulpusik su kemeri (Resim 7), Kosan Aşutik su kemeri (Resim 8), Alaköprü Aşutik su kemeri (Resim 9), Momece su kemeri (Resim 10), Nolinovi su kemeri (Resim 11) görülmektedir. Tepeönü (Gevrik) köyüne bağlı, Heri su kemeri (Resim 12), Gelli su kemeri (Resim 13), Zınar-ı Kuve mevkinde kayaya oyma su tüneli (Resim 14), Kantsipi (Beyaz Pınar) su kemeri (Resim 15), Musiherdi su kemeri, Piri Haraba (Harabe deresi) su kemeri (Resim 16), Delavi Hınzır su kemeri (Resim 17), Pirimiçe su kemeri (Resim 18), Piri köprüsü su kemeri (Resim 19), Kuşkuş deresi su kemeri (Resim 20) izlenebilmektedir. Samsat'a doğru Kovanoluk (Birman) köyüne bağlı Çambeyi su kemeri (Resim 21) ve Gevrik su kemeri (Resim 22) görülmektedir. Gevrik su kemeri ile Samsat arasında ve kent içindeki su iletim sistemi henüz izlenememektedir. İleride yapılacak araştırmalarla açıklığa kavuşması beklenmektedir.

Samosata su yolunun tarihini kesinlikle saptamak şimdilik olanaksızdır. Su yolunun yapımına ait hiçbir yazılı belge olmamakla beraber, Prof. Dr. Naumann kentin tarihi gelişimiyle bağlantılı olarak İ.S. 200 de Septimus Severius devrinde yapılmış olabileceğini ileri sürmektedir⁽⁶⁾. İ.S. 1. yüzyıldan sonra Roma eyaletlerinde yaygınlaşan su iletim sistemleri Anadolu'da da çeşitli bölgelerde belirgin örneklerle bilinmektedir.

Yapılan araştırmalar sonucu, Kara Mehmet deresinde görülen bir yazıt, bu su yolunun Roma çağı sonrasında da uzun bir süre kullanıldığını belgelemektedir (Resim 23). Kara Mehmet deresinin güney yamacında (Resim 24), kayaya oyulma tünelin kuzeydoğu ağzında ana kaya üzerinde tabula ansata içinde yer alan yazıtın İ.S. 5. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başına, yani Hıristiyanlık dönemine ait olduğu saptanmıştır⁽⁷⁾. Alçak kabartma olan bu yazıtın üzeri kireçli bir tabaka ile kaplı olduğundan bütünüyle okunamamaktadır. Ancak okunabilen kısmında, «su tünelinin dönüş yerinde üç ayaklık bir

(6) Dörner, F.K. - R. Naumann, Forschungen in Kommagene, **Istanbul Forschungen** 10 (1939), s. 60.

(7) Bu yazıt, Epigraf Dr. İsmail Kaygusuz tarafından çalışılmaktadır.

çukurun onarılıp, su yolunun ölümsüz Khirestos'un gücü ve koruyuculuğuna teslim edildiğinden» sözetmektedir.

Önümüzdeki yıl, yazıtın temizlenip okunmasıyla su yolunun geç devirlerdeki kullanımını aydınlanmış olacaktır.

1981 yılı araştırmalarımızda, topografik, mimari, yapı malzemesi üzerine ve epigrafik çalışmalar yapmış bulunmaktayız.

a. **Topografik çalışmalarda**, takeometrik ölçüm sonucu su yolunun 1/3 ü, yani Samsat-Herdiyan arası tamamlanmış ve 1/5000 ölçekli haritalar üzerine tesbitleri yapılmıştır.

b. **Mimari çalışmalarda** ise, Kahta-Samsat arasında bulunan tüm su kemerlerinin röleveleri ODTÜ Restorasyon Bölümü Başkanı Mimar Alpay Özdural yönetiminde yersel fotogrametri yöntemi ile yapılmıştır. Bu çalışmalar halen ODTÜ Fotogrametri Merkezinde sürdürülmektedir.

c. **Yapı malzemesi araştırması** için ön çalışmalar yapılmıştır. Su iletim sistemi boyunca yer yer taş ve harç örnekleri toplanarak incelenmek üzere ODTÜ Mimarlık Bölümü, Malzeme Laboratuvarına verilmiştir.

d. Samosata su yolu boyunca yazılı belge araştırılmış olup, kayaya oyulma tünel içinde ancak bir yazıt bulunabilmiştir.

Şimdiye kadar yapmış olduğumuz çalışmalar sonucu, henüz ayrıntılarına inmeden ön araştırma ve belgelenmesini tamamladığımız Samosata su yolunun, ilerideki yıllarda ayrıntılarıyla ele alınması tasarlanmaktadır.

1982 yılında yapılması tasarlanan araştırmada şu çalışmaların tamamlanması öngörülmektedir :

a. **Topografik çalışmalarda** Herdiyan-Alaköprü arasında takeometrik ölçümün devam etmesi.

b. Samosata kenti içinde Gevrik-Samsat arasında ve kaynağa doğru, su yolu sisteminin arazi üzerinde izlenebilmesi için hava fotoğraflarının etüd edilmesi.

c. **Rölöve çalışmalarının** sürdürülmesi ve Samosata kenti ile bağlantılı olarak su yolunda uygulanan yapım tekniklerinin incelenmesiyle su yolunda antik onarımların saptanarak kullanım süresinin belirlenmesi.

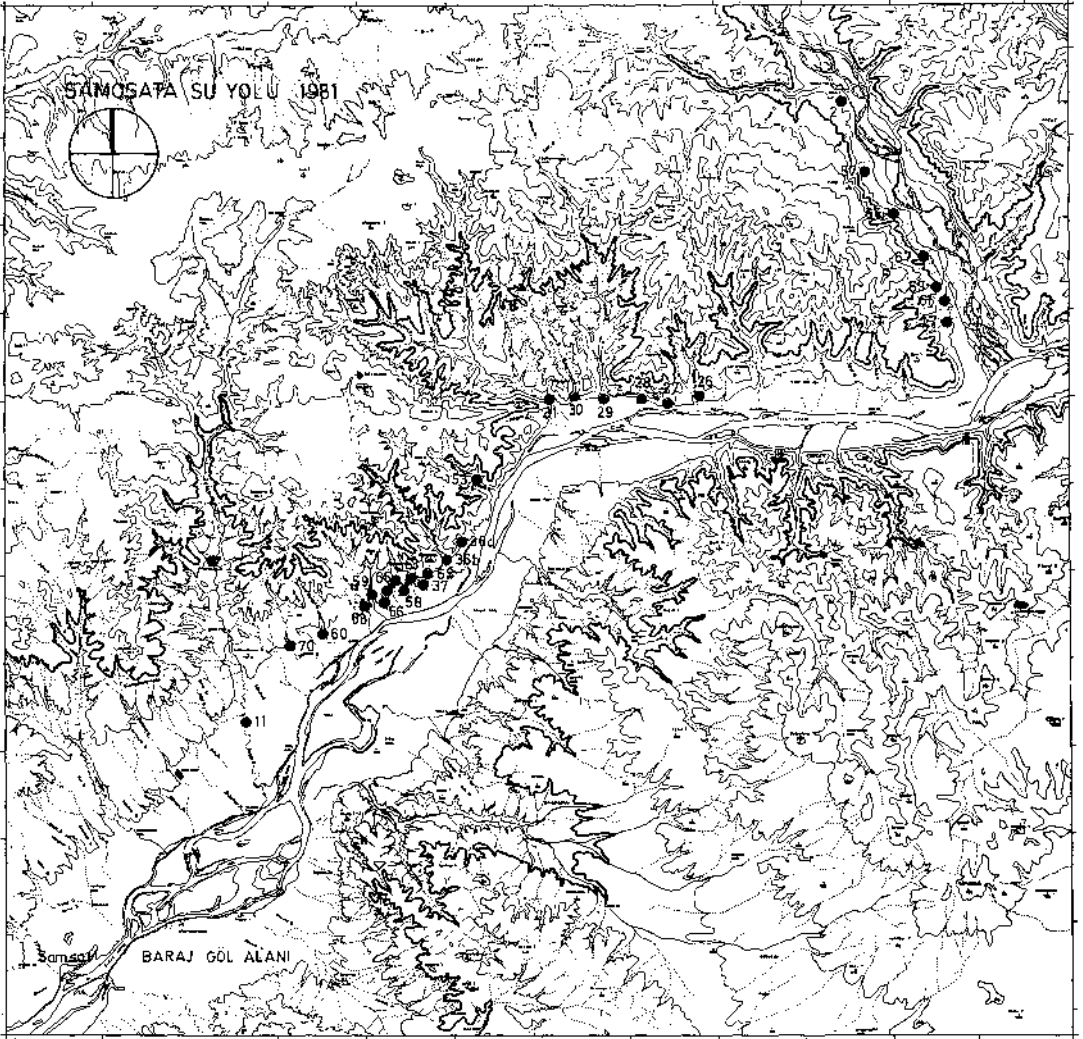
d. Kara Mehmet mevkiindeki yazıtın temizlenerek transkripsiyonunun yapılması.

e. **Hidrolik çalışmalar**la Samosata'ya gelen suyun kapasitesinin saptanmasıyla antik kentteki nüfus yoğunluğunun belirlenmesi tasarlanmaktadır. Samsat'da Sayın Prof. Dr. Nimet Özgüç başkanlığında yapılmakta olan kazılar sonucu, Roma çağı yerleşme alanından elde edilecek verilere koşut olarak Samosata su yolunun kent içindeki dağılımı saptanabilecektir.

Böylece, bu araştırmanın tamamlanması sonucu amacımız, bu görkemli su yolunun Atatürk Barajı göl alanı altında kalmadan belgelenmesi ve mimarisi, su mühendisliği ile incelenerek ayrıntılarıyla tanıtılmasıdır.

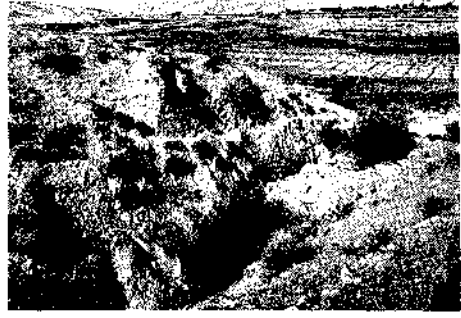
Plan 1: ANTİK SAMOSATA VE ÇEVRESİ

Plan 2 : SAMOSATA SU YOLU

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

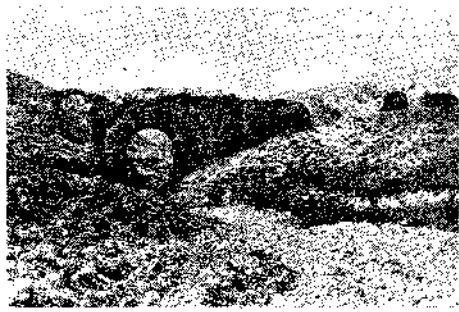
Resim 5

Resim 6

Resim 7

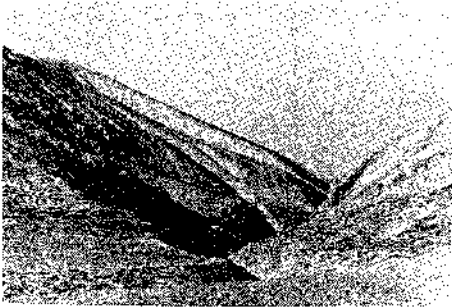
Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

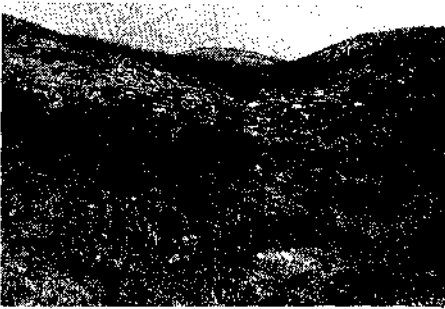
Resim 14

Resim 15

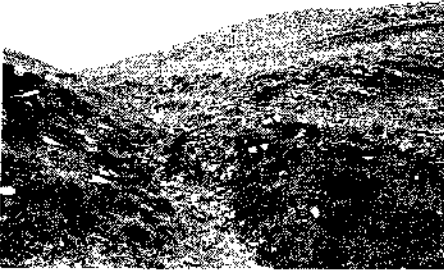
Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

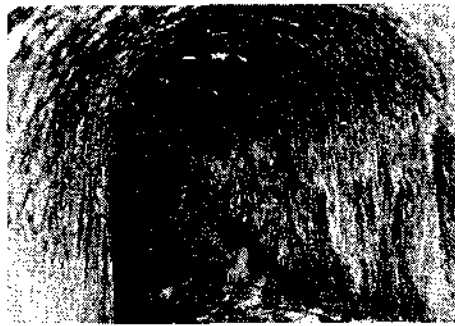
Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

SAMSAT (SAMOSATA) SU YOLU YAPIM SİSTEMLERİ ÇİZELGESİ

İL	İLÇE	KÖY	Tonoz örtülü kanallar	Kemerler	Kayaya oyulma tüneller
ADİYAMAN	KAHTA	(Pırot) Belenli	Ceviz tarlası mvk. Pırot köyü yamacı Hevirs mvk.		
		(Kosan) Çakırçeşme		Hazak + Kara Mehmet d. Nali Pra + Kulpusık + Kosan Aşutık N+ Alaköprü Aşutık N+ Momece + Nolinovi (Molinayi)	Zınar-ı Kazırka Kara Mehmet d.
	SAMSAT	(Gevrik) Tepeönü	Heri Gelli arası	N+ Heri + Gelli N+ Kanısipi (Beyaz Pınar)	Zınar-ı Kuve (Zınar-ı Karaçi)
			Tahtıkan mvk.	Musiherdi N+ Piri Haraba (Harabe deresi) Delavi Hınzır	
		Musiherdi-Piri Haraba arası	N+ Pirimiçe Piri köprüsü Navali piri Kuşkuş d.		
	(Birman) Kovanoluk		Dina Çambeyi Karadut Gevrik d. (Pra mvk.)		

Not : Özdoğan ekibi tarafından saptananlar (+), Dörner-Naumann tarafından görülenler (N) şeklinde işaretlenmiştir.

DATÇA YARIMADASI YÜZEY ARAŞTIRMALARI 1981

(*) Numan TUNA

Batı Anadolu kıyılarında yer alan antik polis'lerden Knidos'un arkeolojik yüzey araştırmaları yardımıyla bölge ve yerleşme merkezlerinin mekansal yapısını ortaya çıkarmak için 1980 yılından beri Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle Datça yarımadasında çalışmalar sürdürülmektedir. 1981 yılı çalışma mevsiminde özellikle, Datça ovası üzerinde yer alan antik yerleşme merkezlerinde arkeolojik yüzey araştırmalarına devam edilmiştir. Eski Knidos'a ait olduğu ileri sürülen⁽¹⁾ Datça iskelesi yakınlarında, Burgaz mevkiinde yer alan kalıntılar ve yakın çevresi için ayrıntılı topoğrafik ve jeomorfolojik araştırmalar yapılmıştır. Bu yıl, DTCF, Fiziki Coğrafya Kürsüsü öğretim üyelerinden Doç. Dr. İlhan Kayan değerli katkılarıyla arazi çalışmalarını yönlendirmişlerdir.

600 metrelik bir kıstakla Anadolu'dan ayrılan, 63 km. boyunca batıya doğru, Ege denizi içine uzanan Datça yarımadasında tarımsal kaynakların Toprak-Su envanter çalışmalarına göre kısıtlı olduğu bilinmektedir⁽²⁾. 399 km² lik yarımada antik dönemde kullanılan terash tarım alanları ile beraber toplam tarım arazilerinin oranı % 14.06'dır. Bu alanların 28.02 sinin sadece antik devirde kullanıldığı yüzey araştırmaları ve hava fotoğrafları çalışmasından anlaşılmıştır. Buna göre, antik devirde Knidos polis arazilerindeki temel tarımsal ürün olan tahıl (arpa) üretiminden sadece

(*) Dr. Numan TUNA, Ege Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Bean-Cook, «Knidia» BSA (1952). sh. 177-212.

(2) Köyleri Bakanlığı, Toprak-Su Gn. Md., Muğla İli Toprak Kaynağı Haritası. (Ankara :1972).

10.000 kişinin beslenebileceği anlaşılmaktadır. Tarım teraslarında yer alan 800 hektarlık bağcılığın yarattığı şarap dışsatımı ise, Knidos polis'inin ekonomik temelini oluşturmaktadır. Nitekim, yüzey araştırmalarından Knidos polis'inin söz konusu dönemde 40.000 kişinin üzerinde nüfus barındırdığı tahmin edilmektedir. Yüzey araştırmalarının amacı antik Knidos toplumunun nüfus büyüklüğü ve teknolojik-örgütsel değişkenlerin doğal çevre ile kurduğu dengeleri açıklamaya yöneliktir.

Bu yaklaşım içinde, antik Knidos polis merkezinin yer değiştirme olgusu üzerinde durulmuştur. İlk kez Bean-Cook tarafından önemince tanıtılan Burgaz mevkiindeki sit alanı tarafımızdan ayrıntılı olarak çalışılmıştır. Burgaz yerleşmesi tüm Datça yarımadasında Hellenistik dönem öncesi en büyük yerleşme olduğu saptanmıştır. Hellenistik öncesi savunma duvarları ve liman yapısının varlığı bu yerleşmenin önemini vurgulamaktadır. 1/1000 ölçekli halihazır topoğrafik plan üzerine antik yerleşme ile ilgili kalıntılar işlenmiştir. Yüzey malzemesinin toplanması harita üzerinde saptanan alt bölgeler (tarlalar) ayırımına dayalı yürütülmüştür.

Burgaz yerleşmesinin ilk kuruluş dönemlerinde, kolonistlerin bulduğu yerleşme noktası, girintisi derince olan bir liman olanağına sahip yarımada yapısındadır. Hava fotoğraflarından erken dönemlerdeki deniz seviyesinin değişimi, özellikle L3 limanı çevresinde açıkça görülmektedir (Bk. Plan I). Bu süre içinde karadan denize doğru malzeme o zamanki deniz kıyısına kadar taşınıyordu.

L3 ve L4 limanları kesiminde günümüz kıyısından 30-40 metre daha dışta, açıkta bir kıyı çizgisi bulunmaktaydı. Bu dönem sonunda oluşan kıyı çizgisi üzerine mendirek ve limanlardan sırasıyla L3, L1, L2 ve L4 yapılmıştır (Bk. Plan 1). Günümüze kadar geçen zamanda, kıyıda bir gerileme görülmektedir. Aşınmaya bağlı olarak kıyı çizgisi özellikle L3 ve L4 limanları kesiminden gerilediği saptanmıştır (Resim 1). L1 ve L2 limanlarında ise aşınma ve deniz seviyesi değişikliğinin daha az olduğu görülmektedir (Resim 2).

Savunma duvarları ve yapı teraslarının doğrultularına bakılırsa, Burgaz yerleşmesi güneybatı-kuzeydoğu yönünde görülmektedir. Buna göre, belirli bir ızgara plana oturduğu söylenebilir. Askeri amaçlı L1 - L2 limanları⁽³⁾ ve ticaret amaçlı L3 - L4 Liman-

(3) L2 limanı girişindeki kule (7.7 X 7.7 m.), 4.20 m. kalınlığında çift yüzde taş örgülü deniz duvarı ile karaya bağlıdır. Karadan sadece L1 ve L2 limanlarını çemberine alan iç savunma duvarları vardır.

larına ⁽⁴⁾ hakim «küçük akropolis» denizden 12 - 14 m. yükseklikte, kuzeybatıya az eğimli, 400x150 m. lik platform oluşturmaktadır. Platformun doğu sırtlarında geniş bir su sarnıcı bulunmaktadır (40x10x6 m.). Küçük akropolis'in güneydoğusunda lodos'un oluşturduğu falezli deniz kıyısı dışında kalan çevresini savunma duvarları çevirmektedir. Kuzeybatı ve kuzeyinde izlenebilen savunma duvarları parçalarından savunma sisteminin M.Ö. 5. erken 4. yüzyıla ait olduğu söylenebilir ⁽⁵⁾ (Resim 3). Polygonal örgülü kuzeybatı surları (Resim 4) üzerinde 85 metre ara ile iki kule (9x9 m.) saptanmıştır. Yüzeysel araştırmaları sonucu, yerleşmenin M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren yaklaşık aynı büyüklüğü koruduğu görülmüştür ⁽⁶⁾. Burgaz yerleşmesi en yaygın durumuyla (Klasik dönem) 38 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Bu da yaklaşık (200 kişi/hektar) yoğunluk varsayımıyla 38x200=7600 kişilik bir yerleşme büyüklüğüne işaret etmektedir.

Savunma duvarlarının izlediği sırtlar dışında, yerleşmenin kuzey ve kuzeybatı sınırları henüz belirlenememiştir. Deniz kıyısı boyunca, Datça çayının denize döküldüğü noktaya doğru savunma duvarları dışı gelişmesi olarak zeytinyağ imalathanesi (90x40 m.) ve seyrek iskan bölgeleri saptanmıştır. Yapının kıyıya uzanan dar cephesi uzantısında yer alan rıhtım kalıntısı (80 m.) deniz ulaşımına dayalı üretim yapıldığını göstermektedir.

Datça çayının denize döküldüğü noktadan kuzeybatıya doğru 500 m. uzaklıkta kalker yapıda Çalca tepeleri arasında oluşan 80 m. genişlikte dar boğaz üzerinde Datça çayını düzenlemek için yapıldığı tahmin edilen polygonal örgülü duvar kalıntıları incelenmiştir. Burgaz'ın 2,5 km. kuzeyinde Kanırcak-Tülütepe arasında ka-

- (4) L4 limanı kıyı boyu, özellikle D1 ve D2 tarlalarında zeytinyağ için taş pres'ler (1.10X1.10X0.40 m.), şarap, zeytinyağ depolama birimleri (çapları 1.60-1.50 m.) saptanmıştır. L4 limanı içinde yığın halinde batık Knidos amphora'ları görülmektedir.
- (5) Platform'un kuzey ucunda, falez'in yanında yer alan savunma duvarı parçasında sağlam kalabilen 6 taş sıranın pseudo-isodomik düzende örüldüğü görülmektedir.
- (6) L4 limanı kıyısı geç Hellenistik öncesi yüzeysel buluntusu vermemektedir. Buna karşılık, yerleşmenin kuzey ve batısındaki sınırlarını çizen erozyona uğramış alçak tepelerin döküntü malzemesi içinde Klasik ve öncesi dönemlere ait örneklerle rastlanılmaktadır. En zengin yüzeysel malzemesine erozyona uğramış, sığ kültür tabakalarına sahip küçük akropolis ve BII tarlasında rastlanılmaktadır. Erozyona uğramış, az eğimli tepe ve alanlarda kültür katları hemen yüzeysel başlayıp, 0.15-1.40 derinliğe kadar inmektedir.

lan 2 hektarlık alan antik taş ocaklarının izleri ile kaplıdır. Nitelik, Kanırcak Tepe'nin güney yamaçlarında atölye çıkışı, yarı işlenmiş mimari parçalara rastlanılmıştır. Atölyelerde işlenen yerel kalker türevi malzemenin Burgaz savunma duvarlarında kullanıldığı saptanmıştır. Burgaz yerleşmesinin kuzeyinde kalan sırtların Nekropolis alanları olduğu sanılmaktadır. Arkaik döneme ait pithos mezarların röliefli parçaları bu sırtların yüzeyinde sık rastlanılmıştır. 1 km. güneybatıda ve batı yönündeki sırtların klasik dönemde Nekropolis kullanımı gördüğü, Datça İskelesi çevresinde yapılan inşaatların temel kazılarında ortaya çıkan mezar tiplerinden anlaşılmaktadır.

Yüzey araştırması için tüm Datça yarımadası 1/25000 ölçekli haritaların kullanımı temel alınarak homojen 7 alt bölgeye ayrılmıştır. Saptanacak yerleşmeler bu alt bölgelere göre kodlanmış ve her birine sıra no'su verilmiştir (Bk. Plan II). Datça yarımadasında daha önce bilinenlerle beraber, toplam 69 yerleşme ve savunma noktası olduğu saptanmıştır. Bunlardan 18'i dışında hepsi 1980-1981 yıllarında yapılan yüzey araştırmaları sonucu belirlenmiştir⁽⁷⁾. Bu yerleşmelerin 8'i dışında tümünün antik devirde iskan edildiği görülmüştür. Yarımada'nın Hellenistik dönem Knidos polis'i için vardığı nüfus yoğunluğunun günümüze göre oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır⁽⁸⁾.

Yerleşmelerin Datça ovasındaki belirli sıklığı⁽⁹⁾ Knidos'luların bu kesimdeki arazileri bağcılık gereği intansif kullandıklarını göstermektedir (Bk. Plan III). Araziye yapılan çalışmalar ve hava fotoğraflarının incelenmesi ile özellikle, ovanın güney ve batı kesimlerindeki sırtların yoğun bağ teraslama düzenlemesi gördüğü saptanmıştır. Hızırşah köyü sırtlarındaki Maltepe mevki (X 7,9) teraslamalarında saptandığı gibi, bağ teraslamaları çok düşük yoğunluklu konut kullanışlarını da içermektedir.

Kırsal yerleşmelerde antik Akdeniz pazarı için uzmanlaşmış üretim yapan (bağcılık) nüfus ile beraber, şarap-zeytinyağ üretimi, depolama ve amphora yapımı gibi faaliyetlerde yoğunlaşmış işgücünün de bulunabileceği ortaya çıkmıştır. Sadece, Datça ovasında 5 ayrı yerleşmede yoğun amphora üretimi yapılması, bunlardan Kiliseyanı (X 7,6) yerleşmesinde 5 hektara varan bir alanda kullanım

(7) Bean-Cook, a.g.e.,

(8) Hellenistik dönemde $63.000 \text{ kişi}/399 \text{ km}^2 = 157 \text{ kişi}/\text{km}^2$ dir. 1980 yılında ise $7514/399 \text{ km}^2 = 18.83 \text{ kişi}/\text{km}^2$ dir.

(9) Yerleşmeler arası ortalama en az mesafe 1.9 km'dir.

yaygınlığı göstermesi antik çağ üretim ölçeği bakımından ilgi çekicidir ⁽¹⁰⁾. Saptanan atölyelerde yapılan yüzey araştırmalarından mühürlü amphora kulp örnekleri ele geçmiştir. Tümüne yakın çoğunluğunun Knidos mühürlü oldukları görülmüştür. Kiliseyanı mevkiinde (X 7,6) ele geçen mühürlerden atölyelerin şarap dışsatımı yapan farklı firmalara üretim yaptığı anlaşılmaktadır.

Yarımadanın Anadolu'ya bağlantı yeri olan Bencik yöresinde yapılan araştırmalarda ise, mühürlü Hellenistik Rodos amphora'larına rastlanılmıştır. Daha batıda Hisarönü-Çubucak Orman Kampı yakınlarında yol kenarı üzerinde görülen amphora atölyelerinin yüzey malzemesi içinde bol miktarda geç dönem Rodos amphora'larına rastlanılmıştır. Bu bulgulara göre, Bencik bölgesi doğusunun Knidos polis sınırı dışında kaldığı görülmektedir.

Zeytinyağ üretimi yapan imalathanelerin varlığı taş yağ presleri ile anlaşılmaktadır. Burgaz'da yer alan imalathane dışında plan veren bir başka örnek de Yağtaşı-Devtaşı (7,5) mevkiinde görülmektedir (Resim 5). Şarap ve zeytinyağ üretimleri ile ilgili olarak, yarımadanın tarımsal alanları içinde görülen moloz taş örgülü, çift kat tecrit malzemesi ile sıvanmış depo birimlerine sık rastlanılmıştır. Çapları 0.50 - 1.50 arası değişmektedir (Resim 6).

Datça ovasında, genellikle büyüklükleri 4-2 hektar arası değişen yerleşmeler birbirlerine 1-3 km. uzaklıkta, ovanın ortasında yayılan pliosen yaşta kumtaşı-konglomera yapılı tepecikler ve ovayı belirleyen dağların etek birikintileri boyunca dizilmişlerdir. Bu yerleşmelerin mekândaki dağılım düzenini anlayabilmek için Datça ovası kapsamında örneklenen alanda en yakın komşuluk katsayısını saptamak yararlı olacaktır. Datça ovasında yer alan 19 yerleşme noktasının ortalama en yakın komşu yerleşmeler arası mesafe $\bar{D}_{obs} = 1.16$ km.'dir. Buna karşılık, rastlantısal dağılıma göre bu değer $\bar{D}_{ran} = 0.8483$ tür. Aradaki farkı veren oran (Nearest Neighbour Index) ise, $R = 1.3709$ dur. ⁽¹¹⁾ Buna göre, örneklenen alanda dağılım rastlantısal değildir, bazı değişkenlere bağlı olarak az yığılma göstermektedir. Büyük yerleşmeler (2 ha.'dan büyük) özellik-

(10) Atölyelerin M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren 300 yıllık bir süre kullanıldığı yüzey malzemelerinden anlaşılmaktadır. Ana toprağa kadar inen cürüflü tabakaların kalınlığı 4.5 m.'dir.

(11) $\bar{D}_{ran} = \frac{1}{2\sqrt{\frac{N}{A}}}$, N = 19 yerleşme, A = 54.70 km.² dir.

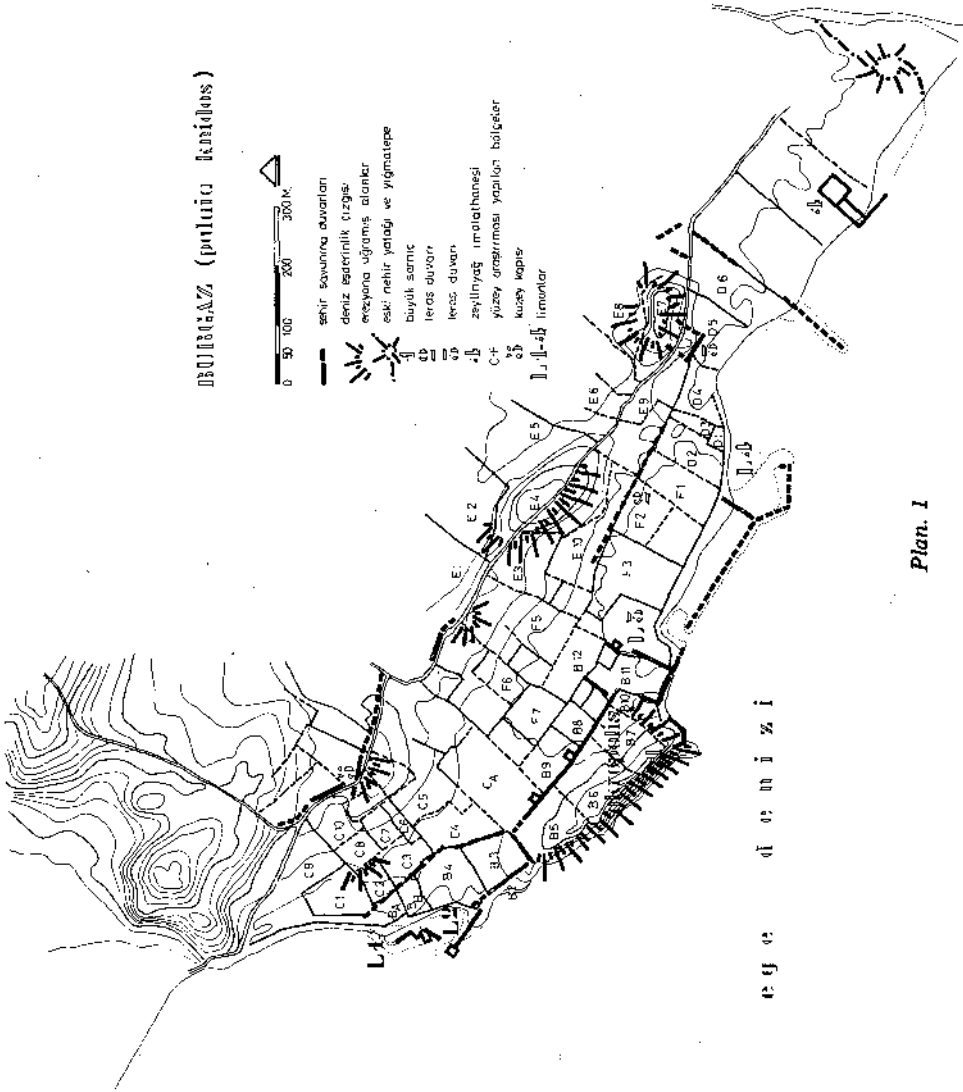
le kuzeydoğu-güneybatı yönünde dizilme göstermişlerdir (Bk. plan III). Buna karşılık, Reşadiye köyü ile Körmen limanı arasındaki alçak tepelikler üzerinde seyrek iskan görülmüştür. Burada antik tarım teraslarına da rastlanılmamaktadır.

Yarımadanın yüksek nüfus yoğunluğu ve yerleşme sıklığı M.Ö. 4. yüzyıl ile başlayan bir olgu olduğu yüzey araştırmaları sonucu ortaya çıkmıştır. 39 yerleşmeden toplanan örneklemeli arkeolojik yüzey buluntusunun (1195 parça) tarihlendirilmesiyle elde edilen dağılıma göre M.Ö. 4. yüzyıl öncesi buluntu veren merkez oldukça azdır (12 yerleşme). Yerleşmelerin büyük çoğunluğunda M.Ö. 3. yüzyıl ile M.S. 4. yüzyıl arası iskan oldukça devamlılık göstermektedir. Yarımadanın en çok Hellenistik öncesi yüzey buluntusu veren merkezlerden Burgaz'ın (X 7,1) M.Ö. 7 - M.S. 7. yüzyıl arası sürekli iskan edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Karfitepe yerleşmesi (X 7,2) M.Ö. 7-1. yüzyıl arasında süreklilik göstermektedir. 4 hektarlık yaygınlık gösteren bu merkezin Burgaz gibi denizden gelen etkilere açık olduğu ithal malı yüzey buluntularından anlaşılmaktadır. Datça ovası içlerinde yer alan merkezlerden Muhaltepe (X 7,2), Yağtaş - Devtaş (X 7,5), Billiktepe (X 7,6), Killiktepe (X 7,8) ve Körmen limanı (X 7,1) Klasik dönem öncesinde iskan edildikleri saptanmıştır.

BRUĞAZAZ (puluu kerdilbas)

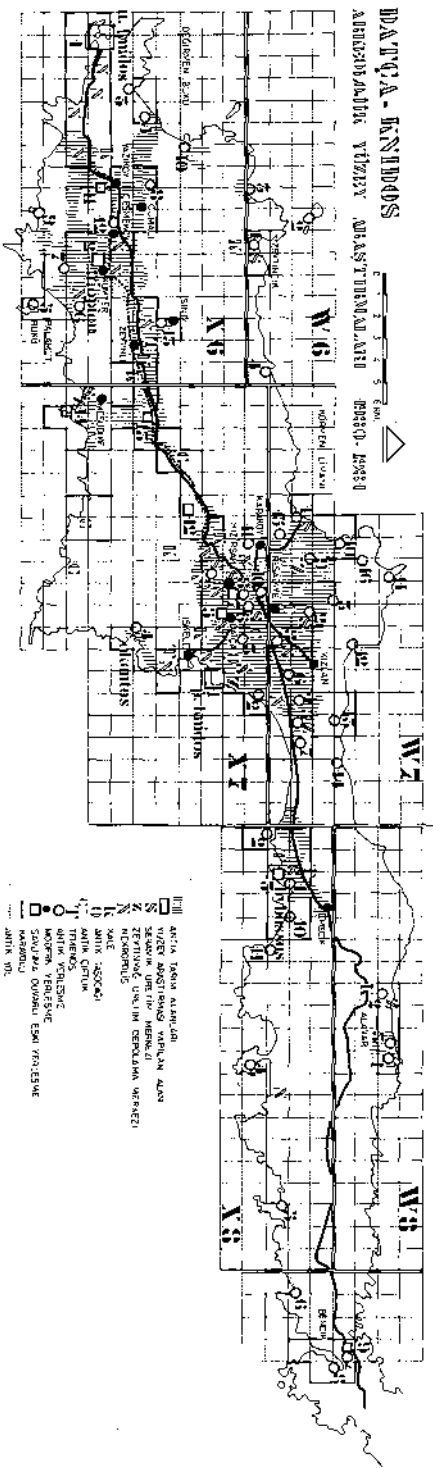

- şehir sınırları duvarları
- deniz seviyesi çizgesi
- eski nehir yatağı ve yığmalara
- büyük sarnıç
- kerem duvarı
- zeytin ağaçları imalatı
- C-7 yüzey araştırması yapılmış bölgeler
- kuzey kapısı
- — — — — türmeler

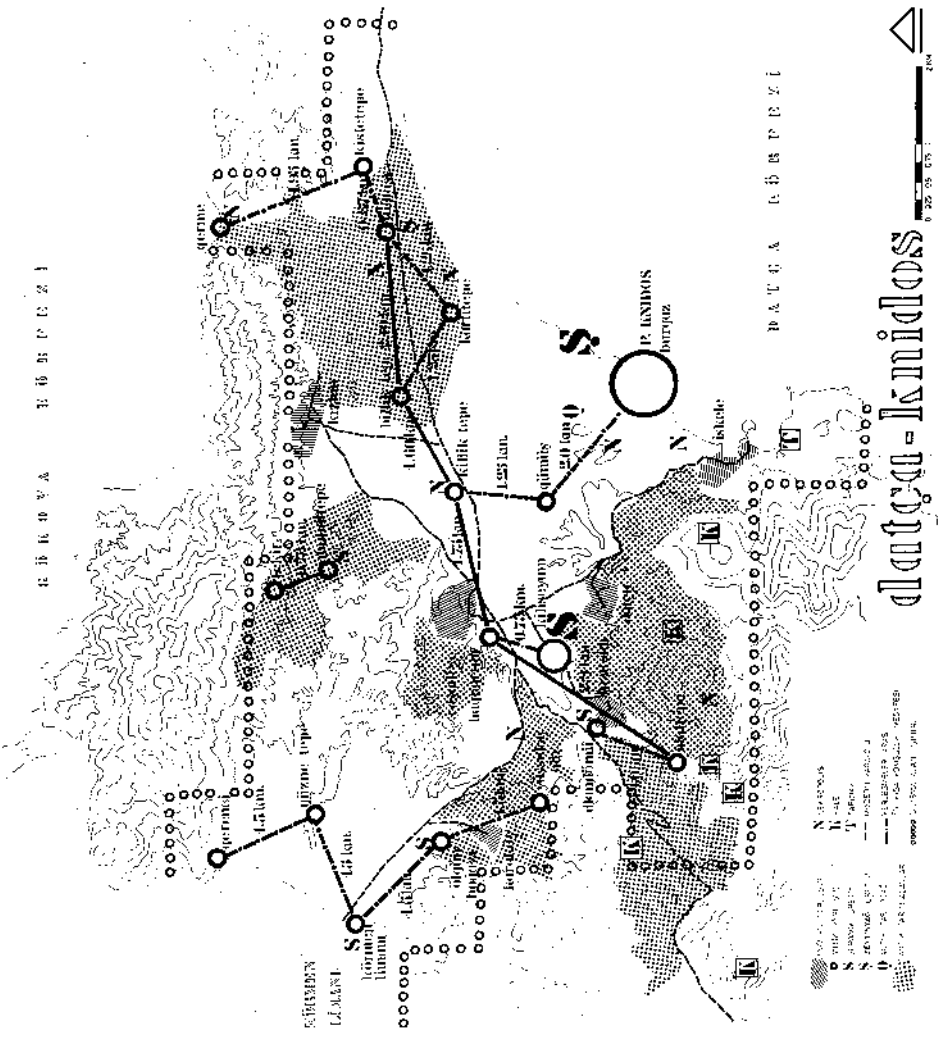

teğ e d i e n n i z i

Plan. 1

Plan. 2

BULGARIA

Iknidos

Plan. 3

Resim 1

Resim 2

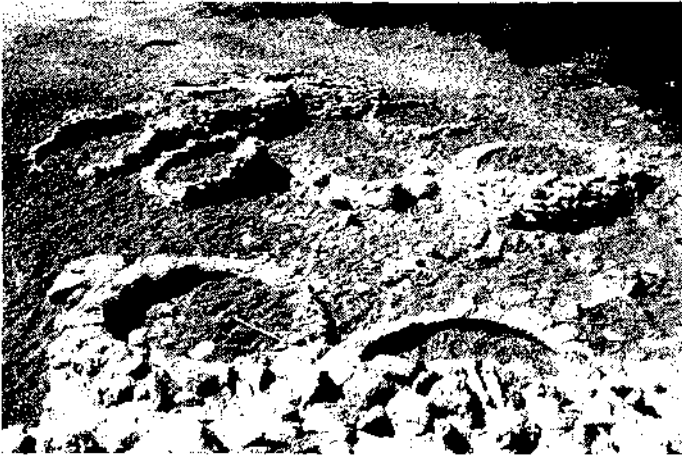
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

1981 YILI SUALTI ARAŞTIRMASI

(*) Aşkın CANBAZOĞLU

Ülkemiz Ege ve Akdeniz kıyılarında «American Institute of Nautical Archaeology» adına Prof. Dr. George F. BASS başkanlığında 1960 yılından günümüze dek sualtı kazı ve araştırmaları yapılmaktadır. Bu 21 yıllık dönem içerisinde birçok antik gemi batığının yeri saptanmış, bunların içerisinde önemli derecesine göre bazılarının da kazıları yapılmıştır. Örneğin günümüze kadar çeşitli yıllarda yapılan sualtı kazıları şunlardır.

1 — **Gelidonya Batığı** : Finike-Antalya arasında Gelidonya Burnu denen yerde bulunmuştur. Kazısı 1960 yılında yapılan bu batık, bulunduğu sırada 30 m. de yatmakta idi. Elde edilen öküzgözü şeklindeki bronz külçe ve aletlerin Kıbrıs kökenli ve geminin bir Suriye ticaret gemisi olduğu yapılan bilimsel çalışmalar sonucu kesinlik kazanmıştır. Batık bulgularına göre M.Ö. 1200 yıllarına tarihlendirilmiştir.

2 — **Yassıada Bizans Batığı** : 1961-64 yılları arasında kazılmıştır. Gemi, burnu 30 m. kığı 36 m. olmak üzere eğimli bir arazide yatmakta idi. Elde edilen buluntular ve İmp. Heraklius'a ait sikke-ler nedeni ile M.S. 625-626 yıllarına tarihlendirilmiştir.

3 — **Yassıada Geç Roma Batığı** : 1967-69 yılları arasında kazılmıştır. Bizans batığına yakın bir yerde, 36-42 metre derinlikte- dir. Batıktan çıkarılan amphora ve diğer bulgularına göre M.S. IV. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

4 — **Yassıada M.S. XVII. Yüzyıl Batığı** : 1967-69 yılları arasında Geç Roma batığı kazısı sırasında bulunmuştur. Bu batık üze-

(*) Aşkın CANBAZOĞLU, Bodrum Müzesi Asistanı

rinde sadece sondaj çalışmaları yapılmıştır. Batık'tan İspanya kralı Philippe ait (M.S. 1598-1621) gümüş bir sikkenin bulunması bunun bir İspanyol gemisi olduğu kanısını uyandırmaktadır. Ancak İspanyol veya Osmanlı gemisi olduğu 1982 yılında ülkemizde yapılacak yaz okulu sırasında bu batık üzerinde yapılacak çalışmalar sonucu kesinlik kazanacaktır. Bu batık ile Geç Roma batığı üst üste olarak bulunmuştur, bu da Sualtı Arkeolojisi'nde stratigrafiyi gösterir.

5 — **Gökova Şeytanderesi Batığı** : 1975 yılında kazılan batık, bulunduğu sırada deniz tabanında 32 metre derinlikte yatmakta idi. Bulgularına göre M.Ö. 1600 yıllarına tarihlendirilmiştir.

6 — **Serçe Limanı XI. Yüzyıl Batığı** : 1977-79 yılları arasında kazılmış ve 33 metrelerde yatmakta idi. Bu gemiden çıkarılan üstün kalitedeki çok miktardaki cam eserler, Bizans Devleti'ne ait gümüş ve bakır sikkeler, en önemlisi mürettebatın kullandığı malzeme, Fatimi Devleti'ne ait altın sikkeler ve cam senceler nedeniyle M.S. XI. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ayrıca geminin mürettebatının kullandığı malzemenin İslam dünyasına ait oluşu ve diğer bazı buluntulardan bu cam yüklü geminin Fatimiler'e ait bir tekne olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir.

7 — **Serçe Limanı Hellenistik Batık** : Serçe Limanı girişinde 36 metrelerde M.Ö. III. yüzyıla ait Knidos amphoraları yüklü bir başka batık bulunmuş, bu batığın da kazısı 1978-80 yılları arasında yapılmıştır, ancak kazısı henüz tam olarak bitirilmemiştir.

Ayrıca 1960-81 yılları arasında belirli zamanlarda Ege ve Akdeniz kıyılarında sualtı araştırmaları yapılmış ve yüzden fazla antik gemi batığının yeri saptanmıştır. Bu gemilerin çoğunluğu daha sonraki yıllarda kazılmak üzere genç sualtı arkeologlarını beklemektedir.

1981 yılı sualtı araştırması 23 Ağustos - 24 Kasım 1981 tarihleri arasında yapılmış ve araştırma başkanlığını George F. BASS adına Donald A. FREY yapmıştır. Ayrıca bu yılki araştırma I.N.A. ekibi ve Türk sualtı arkeologlarının ortak çalışmalarıyla yürütülmüştür. Araştırmanın bilimsel danışmanlığını ise Türk sualtı arkeologları yapmıştır. **Araştırma Ekibi** : Donald A. Frey (Başkan vekili), Aşkın Cambazoğlu (II. Başkan), Tufan Turanlı (Kaptan), Robin C. M. Piercy, Jack Kelley, Jack Hoskin, Sezgin Gökmen, Sheila Diane Matthews, Gülen Cenksiz, Alison Withey, M. Ali Uygun ve Michala Margaret Perieult. Araştırmanın Bakanlık Temsilciliğini Yaşar Yıldız yapmıştır.

Araştırma bölgesi Bodrum Yarımadası-Gökova-Knidos Çevresi olarak saptanmıştır. Araştırma, «National Geographic Society»e ait «Virazon» adlı gemi ile yapılmış, gemide vurgun, hava embolizmi gibi dalışta balıkadamların karşılaşılabilecekleri tehlikelere karşı her an hazır durumda olan bir basınç odası, bir sualtı araştırmasında gerekli olan yüksek ve alçak basınç kompresörleri de bulunmaktadır.

Bu yılki araştırma kısmen sünger dalgıçlarından alınan bilgilerle, esas olarak ise bizim bu yıl uyguladığımız ve «Mantık Dalışı» dediğimiz yöntemle yapılmıştır. Antik devirde gemiler sadece kürek ve yelkenle yol alabiliyorlardı. Ani değişen şiddetli rüzgârlar, dip akıntıları, tehlikeli burunlar, sisli uzun karanlık geceler ve en önemlisi denizcilerin «Topuk» diye tanımladıkları, sualtında yüze çok yakın yükseltiller nedeniyle parçalanarak veya alabora olarak batmışlardır. Mantık Dalışı'nda bu batış nedenleri değerlendirilerek hareket edilmiştir. Sualtı araştırmalarında bizim asıl amacımız batıkların envanterini yapmak, gelecekte yapılacak sualtı kazılarına ön bilgiyi vermektir. Araştırmalarda bulunan gemilerin hepsi ticari gemilerdir, bu nedenle amphora taşımaktaydılar.

Bu seneki dalışlarımız ilk defa Bodrum-Turgutreis yakınlarındaki antik ismiyle «Lodo» diye anılan Yassıada'da başlamıştır. Daha önce kazısı yapılan Genç Roma ve Bizans batıkları üzerine önce kontrol dalışları yapılmış, daha sonra bu iki batıktan 55 amphora gemiye alınarak, içerleirindeki maddelerin analizi ve bu amphoralar üzerinde Grafito olup olmadığının araştırılması için Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'ne getirilmişlerdir.

Yassıada çalışmaları sonrası 1981 yılı sualtı araştırmasına başlanmış ve bu araştırmada 15 batık geminin yeri saptanmıştır. Bu bulunan batıklar önemlilik derecelerine göre kronolojik olarak (parantez içerisindeki no'lar batıkların bulunma ve kataloglama numaralarıdır) aşağıda belirtilmiştir.

1981 Yılı Sualtı Araştırmasında Bulunan Batıklar

A — Klasik Devir Batığı - (Batık No : 8)

Knidos'un 1 mil kadar güneyinde Arslanlı Burun denen yerdedir. Batık, bir kısmı kaya üzerinde, bir kısmı da kumda olmak üzere deniz tabanında 30-33 metrelerde yatmaktadır. Elde edilen buluntularına göre gemi iki tip amphora taşımaktaydı. Birincisi M.Ö.

V. yüzyıl ortalarına tarihlenen (M.Ö. 450-431) Sakız amphoraları, diğeri ise gene aynı devre ait Greco Attik veya Samos (Sisam) amphoralarıdır. Batıktan üzeri siyah glazürlü birisi sağlam, diğeri kırık iki Attik Oinochoesi de bulunmuştur. Ayrıca gemiye alınan Sakız amphorası kontrol edildiğinde, içinden zeytin taneleri çıkmıştır.

Batığın bulunduğu yerde saptanan gerek sağlam ve gerekse aynı devre ait kırık amphoralardan gemi'nin M.Ö. V. yüzyıl ortalarına ait zeytin yüklü bir ticaret gemisi olduğu kamsını uyandırmaktadır (Resim 1 ve 2).

B — Roma Devri Batığı - (Batık No : 1)

Gökova'da Körmen Limanı'nın doğusundaki İnce Burun denen yerdedir. Batık dipte bulunan amphoralar ve diğer bulgular nedeniyle M.S. III. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Geminin amphoraları M.S. III. yüzyıl Roma ve gene aynı yüzyıla ait Pseudo Koan (Yalancı Kos) amphoraları olmak üzere iki tipten oluşmaktadır. Burada deniz tabanı kıydan itibaren 80 derecelik bir eğimle derinleşmekte, sadece 40-50 metreler arası biraz düzleşmektedir. Gemi de bu daha az eğimli olan 42-46 metrelerde kum içerisindeydi.

Batık üzerinde yapılan araştırmada çok miktarda sağlam amphora saptanmış, ayrıca bir lekytos ve iki kase de Müze'ye getirilmek üzere gemiye alınmıştır (Resim 3-4 a-b).

C — Knidos'a yarım mil uzaklıkta, Gökova tarafında İskandil Burnu denen yerde, değişik formlarda çok fazla sağlam amphora ele geçmiştir. Ayrıca batıkta çok değişik kapların bulunması, batığın hiç tahribata uğramadığının bir kanıtı olarak kabul edilmiştir.

Batık gemi eğimli bir arazide 27-33 metrelerde yatmaktadır. Burada dip kıydan itibaren denizcilerin «Reste» diye tanımladıkları şekilde birden 25 metre derinliğe ulaşmakta, 25-30 metrelerde biraz düzleşmekte, 35 metrelerden itibaren ise tekrar 70 derecelik bir eğimle derinleşmektedir. Elde edilen amphoralar A. Zmer'e göre M.S. III. - IV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Oğuz Alpözen'e göre ise, bu tip amphoralar Kartaca amphoraları olarak tanımlanmaktadır. Eğer bu amphoralar Kartaca amphoraları ise ve Kartaca deniz ticaretinin M.Ö. II. yüzyıl ortalarında etkinliğini kaybettiği göz önüne alınacak olursa, bu amphoraların M.Ö. II. yüzyıl başı veya daha önceki bir tarihe ait olmalarını gerektirir. Batığın kesin

tarikhlemesi daha sonraki yıllarda yapılacak bilimsel çalışmalar sonucu kesinlik kazanacaktır (Resim 5) (Batık No: 12).

D — Klasik Devir Batığı - (Batık No : 13)

Knidos - İskandil Burnu'nda, C batığının çok yakınında 27-30 metrelerde birkaç sağlam amphora ile birlikte epeyce kırık amphora parçalarına rastlanmıştır. Bu sağlam ve kırık amphoralar tiplerine ve yapılış özelliklerine göre M.Ö. V. yüzyıl Mende amphoralarıdır. Bunların bir kısmı kaya üzerinde, bir kısmı da kumdadır. Ancak esas batığın daha derinde olduğu tahmin edilmektedir.

E — Hellenistik Batık - (Batık No : 5)

Knidos - Arslanlı Burun'dan sonraki burundur. Batık 30-33 metrelerde, ancak tamamen kaya üzerinde kalmıştır. Bu, kaya üzerinde görülen amphoralar nedeni ile batığın M.Ö. II. yüzyıl Knidos Ticaret Gemisi'ne ait olduğu kabul edilmektedir.

F — Roma Batığı - (Batık No : 9)

Knidos - Arslanlı Burun'da A Batığı'nın 50 metre kadar güneyinde ve 30 metrelerdedir. Batık kaya üzerinde kalması nedeni ile tamamen tahrip olmuştur. Burada bulunan amphoraların hepsi dört kulpludur, bunlar gerek form gerekse tiplerine göre Roma devrine ait olmaları gerekir.

G — Roma Devri Batığı - (Batık No : 11)

Gökova'da Ören ile Karaburun arasında, 30-33 metre derinliktedir. Dip burada 70 derecelik bir eğimle kayalık olarak derinleşmekte, 30 metrelerden itibaren kumluk kısım başlamaktadır. Batık bu eğimli arazide kum içerisindedir. Burada çok miktarda M.S. II. yüzyıl Rodos amphora parçaları bulunmuştur. Kum içinde yapılan araştırma sonucu sağlamlarının da olduğu görülmüştür. Batık 1973 yılı araştırmasında G. F. Bass tarafından da ziyaret edilmiştir.

H — Knidos'un iki mil kadar doğusundaki Kızılağaç Adası'nın güneydoğu köşesinde, 28-30 metrelerdedir. Batık, fazla eğimli olmayan bir arazide, kum ve kaya sınırındadır. Burada bulunan amphoralar C Batığı amphoralarının en fazla 50-100 yıl evveline ait

olabilir. Bu da diğer çoğu batıklar gibi tahrip olmuştur. (Batık No: 3).

İ — Kızılağaç Adası'nın orta kısmında doğu tarafta, adaya yakın 8-10 metre derinlikte M.S. III. yüzyıl Knidos amphoraları yüklü gemi batığı bulunmaktadır. Batık tamamen kaya üzerinde kalmış, bu nedenle sağlam buluntu elde edilememiştir (Batık No: 4).

J — Bodrum yarımadasının kuzeyinde, Gemitaşı'na yakın İnce Burun denen yerde kırık M.S. III. yüzyıl amphora parçalarına rastlandı. Kırık parçaların hepsi kaya üzerinde ve 10-30 metreler arasında dağılmış durumdadır. Bunlardan geminin M.S. III. yüzyıla ait Pseudo Koan amphora taşıyan bir ticaret gemisi olduğu anlaşılmaktadır (Batık No : 10).

K — Bodrum-Karatoprak karşısındaki Çatalada'nın kuzeybatı kısmında 5 metreden 12 metreye kadar uzanan çok fazla yığın halinde amphora parçalarına rastlanmıştır. Bu amphora yığını geniş bir alanı kapsamakta ve tamamen kaya üzerinde kalmıştır. Yapılan çalışmalar sonucu, burada iki ayrı batığın (üst üste) olduğu kesinlik kazanmıştır. İlki M.S. III. yüzyıla ait Roma, diğeri ise M.Ö. III. yüzyıl Kıbrıs-Kourion ticaret gemisi batığıdır. Ayrıca bu yığın içerisinde iki tane de pithos parçasına rastlanmıştır. (Batık No : 15).

L — Bizans Batığı - (Batık No : 7)

Knidos-Arslanlı Burun'da 30-33 metrelerdedir. Batık tamamen kaya üzerinde ve tahrip olmuş durumdadır. Sağlam durumdaki bir amphora ve dipteki kırık parçalar M.S. VI. yüzyıl Bizans amphoralardır.

M — Bizans Batığı - (Batık No : 6)

Bir önceki batığın çok yakınında, 33 metrelerde ve kaya kum sınırındadır. Kayada görülen amphora parçaları M.S. VII. yüzyıla aittir. Ayrıca batığın olduğu yerde kumda yapılan araştırmada geminin safra taşları ortaya çıkarılmış ancak sağlam buluntuya rastlanmamıştır.

N — Safra Taşı Batığı - (Batık No : 2)

Gökova-Mersincik Limanı'nın kuzeybatı tarafındaki burunda 8-10 metrelerdedir. Gemi tamamen safra taşı yüklü ve 4 × 10 metre

boyutlarındadır. Batık kıyıya çok yakın, kaya üzerinde bulunmaktadır.

O — Knidos-İskandil Burnu doğusundaki koy içerisinde, C ve D batıklarına yüz metre kadar uzaklıkta bir Sağ batık bulunmaktadır. Batık 20 metrelerde, kumda ve saç iskeletinin bir kısmı kum üzerinde görülebilmektedir (Batık No : 14).

1981 yılında bulunan bu batıklardan başka, var oldukları sünger dalgıçları tarafından kesin olarak belirtilen batıklar üzerine çeşitli dalışlar yapılmış, hatta bazıları da Kangava ile aranmıştır. Bu olduğuna inandığımız batıkların bulunması 1982 yılı araştırmasına bırakılmıştır.

Yerleri süngerciler tarafından gösterilen ancak bulunamayan bu batıkların yerleri :

1 — Yalıkavak Limanı Girişi,

2 — Kazıklı Limanı Kuzeybatı Girişi (Burada iki ayrı batığın olduğu sanılmaktadır),

3 — Akyarlar yakınında Köçek Adası ile Aspat Koyu arasındadır.

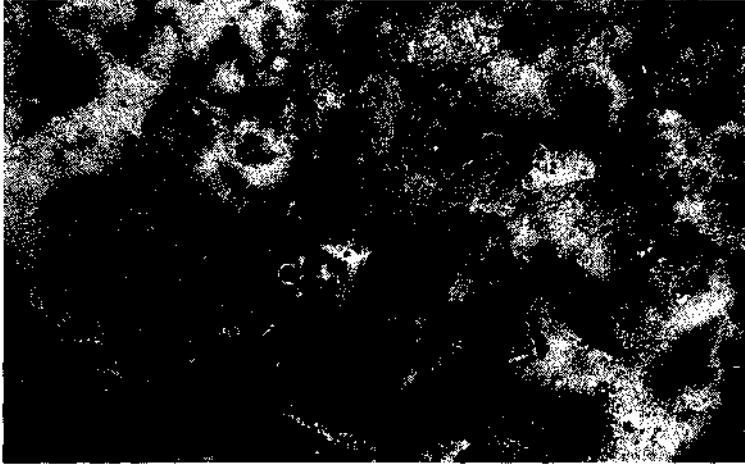
Ümit ediyoruz ki 1982 yılında, bulunamayan bu batıklarla birlikte daha birçok antik gemi batığının yeri saptanacak ve daha sonraki yıllarda sualtı arkeologlarının çalışmalarına hazırlanacaktır.

Resim 1: M.Ö. 5.YY. SAKIZ AMPHORASI

Resim 2: M.Ö. 5. YY. ATTİK OINOCHOE

Resim 3: M.S. 3. YY. ROMA BATIĞI

Resim 4: ROMA BATIĞINDAN LEKYTOS

Resim 5: ROMA BATIĞINDAN KASE

*Resim 6: İSKANDİL BURNU—
KARTACA BATIĞI*

GÖREME 1981 YILI ÇALIŞMALARI

(*) Revza OZİL

Bakanlığımızın 13.8.1981 gün ve 6583 sayılı emirleri ile görevlendirilmiş olduğumuz Göreme Kaya Kiliseleri duvar resimleri 1981 yılı (IX. çalışma evresi) konservasyon ve restorasyon çalışmaları ICCROM uzmanları⁽¹⁾ ile birlikte 15.9.1981 - 21.10.1981 tarihleri arasında sürdürülmüştür.

1981 yılında Karanlık Kilise ile Kızlar Manastırı yakınındaki küçük şapelde kurtarma çalışmaları yapılmıştır.

KARANLIK KİLİSE ÇALIŞMASI

Çalışma süresince gerek kilise içinde gerek kilise dışında çeşitli yörelerde bazı sağlamlaştırma ve temizleme yöntemleri denenmiştir. Ayrıca D1 (orta apsis), a (D2 önü), a (D3 önü), G3, GD kubbesi, R kubbesi, Kemer 4 (KD ve R kubbeleri arası), K3, Kemer 1'in güney yarısı (KD ve KO arası), orta kubbe çevresindeki üçgenler, G1, B1 Kemer 3 ve 4 (BO tonozunun kuzeyi ve güneyi) Kemer 2'nin kuzey yarısı (orta kubbe ile BO arası) ve Karanlık Kilise giriş kapısı üzerindeki bölümde sağlamlaştırma temizleme ve yeniden renklendirme çalışmaları yapılmıştır (Bk. Lev. I, Plan 1).

A. UYGULANAN DENEMELER

İŞLEM I — KİRLİ TÜF TAŞI YÜZEYİNİN TEMİZLENMESİ

Kilise içinde narteksten nefes geçişte kuzey yandaki küçük bir alanda yapılan uygulama- Önce ıslak kağıt hamuruna % 10 Am-

(*) Revza OZİL, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Uzmanı.

(1) Uzmanlar : Isabella Dangas, Donatella Zari Giantomassi, Paul Schwartzbaum, Akın Aksoy, Mustafa Koç, Nihal Müftüoğlu, Samiye Yavuz.

monium Carbonate katılmış, temizleme denemesi yapılacak yöre üzerine ıslak fırça ile nemlendirilen Japon kağıdı yerleştirilmiş ve yukardaki hamur bu alan üzerine takriben 3 mm kalınlığında konmuş ve en az iki saat bırakılmıştır. Daha sonra kaldırdığında eğer yüzey tam temizlenmemişse bu işlem tekrarlanmıştır.

İŞLEM II — SIVA TABAKASININ SAĞLAMLAŞTIRILMASI

Kilise ön yüzünde kapının sağ yanında yer alan duvar resminin altındaki sıvalı alanda uygulanmıştır. % 85 ıslak kağıt hamuruna % 15 Barium Hydroxide katılmış ve bu karışım nemlendirilmiş Japon kağıdı üzerine konulmuştur, ancak ikişer saatlik iki uygulama iyi bir sonuç vermemiştir, daha uzun bir süre belki tam sağlamaştırma sağlayabilir veya bu yöntem bu tür siva tabakası için geçerli olmayabilir.

İŞLEM III — BOYA TABAKASI İLE BİRLİKTE SIVA TABAKASININ SAĞLAMLAŞTIRILMASI

Nartekside tonozun güney yanında gri, siyah ve kırmızı renkli alan üzerine önce nemlendirilmiş Japon kağıdı ve daha sonra içine Barium Hydroxide katılmış kağıt hamuru yerleştirilerek (Bk. Res. 1) takriben iki saat bırakılmıştır. Bu alanda yapılan uygulamanın sonucu kesin değildir ve ayrıca uzun bir süre renklerde açılmaya neden olabilir, demir oksitli boyalar üzerinde bu işlem uygulanmamalıdır.

İŞLEM IV — BOYA TABAKASINDA KAVLAMA

Nartekside tonoz güney yanında yapılan uygulamada ıslak fırça ile Japon kağıdı kavlamış alan üzerine yerleştirilmiş, nemli sünger veya ıslak pamukla tampon yapılarak kağıdın alan üzerine yapışması sağlanmıştır. Boya tabakası sıvaya yeniden bağlandığında kağıt kaldırılmıştır.

İŞLEM V — BOYALI YÜZEYİN TEMİZLENMESİ

Nartekside güney yandaki en sağ niş içinde gri renk üzerine önce Japon kağıdı nemli olarak yerleştirilmiş ve üzerine içine % 10 Ammonium Carbonate katılmış ıslak kağıt hamuru konmuştur. 10 dakika sonra önce hamur sonra kağıt kaldırıldığında yüzeydeki kirliliğin azaldığı görülmüştür.

B. 1981 YILINDA ÇALIŞILAN ALANLARDA YER ALAN BOZULMALAR

I. TAŞIYICI

Yapının zaman içinde oturması, aşınmaya uğraması veya titreşim nedeniyle taşıyıcıda çatlak ve yarıklar oluşmuştur. Bu yıl çalışılan bazı alanlarda da (R kubbesi), a (D2 önu) bu tür bozulmalar göze çarpmaktadır (Bk. Lev. VI, Lev. X).

II. SIVA TABAKASI

a. Çatlak-Taşıyıcıda görülen çatlaklar koşut olarak sıva tabakasında da yer alır, ayrıca sıva tabakasında da kötü işçilik nedeniyle çatlaklar oluşmuştur (Bk. Lev. VI, Lev. X, Lev. XIV, Lev. XVIII).

b. Boşluk - Taşıyıcı ile sıva tabakası arasındaki uyumsuzluk

1. Sıva tabakası ile taşıyıcı arasında boşluklar oluşmuştur (Bk. Lev. VI, Lev. X, Lev. XIV, Lev. XVIII).

2. Sıva tabakasının taşıyıcıdan ayrılarak düşmesi sonucu yüzeyde görülen boşluklar titreşimin yanısıra insanların tahribatı nedeniyle oluşmuşlardır (Bk. Lev. VI, Lev. X, Lev. XIV, Lev. XVIII).

c. Tozuma-Sıva tabakasında görülen tozuma yapım sırasındaki kötü işçilik ve zaman süreci içinde nem nedeniyle, bağlayıcı kirecin bozulması sonucu oluşmuştur.

III. BOYA TABAKASI

a. Boşluk (kavlama) - Geçirgen zemin renkleri ile üzerlerinde kullanılan mat renkler arasında ayrılmalar meydana gelerek boşluklar oluşmuştur (Bk. Lev. VIII, Resim 11).

b. Tozuma-Geçirgen renkler (sarı okr, kırmızı okr, beyaz, yeşil, kahverengi ve siyah gibi) daha fazla tozurlar, $CaCO_3$ ve boza karışımı renkler daha az tozur. Boyalar iyice ezilmeden iri taneli bırakıldıklarında bağlayıcı bunlarla iyice karışmadığından (kötü işçilik), ayrıca kılcal nem yükselmeleri veya yoğunluk nedeniyle tozuma oluşmuştur (Bk. Lev. VIII, Lev. XII, Lev. XVI, Lev. XX).

c. Yüzey üzerinde oluşan birikimler

1. Toz - Tüm boyalı yüzeyde görülür. Ancak gölgeleme uygulanan yörelerde bu işlemde kullanılan geçirgen açık renge çok az bağ-

layıcı katıldığından toz birikimi bu alanlarda daha fazla oluşmuştur (Bk. Lev. IX, Resim 10).

2. İS - Tüm yüzeyde görülür. Kırmızı okr, sarı okr ve gri renkli yörelerde yüzeydeki saman parçacıkları da koyulmuştur ve boyalı yüzeyin üzerinde bile belirgindir.

3. Parafin - Kilisede kullanılan mumlar nedeniyle yer yer oluşan bu kalıntılar bazı alanlarda kavlamaya yol açmıştır.

4. Yağ lekeleri - Kandil yağları bazı yörelerde lekelenmeye neden olmuşlardır (Bk. Resim 9 : taş yüzey üzerindeki siyah noktalar).

5. Boya-zamk karışımı tabaka - Boyalı yüzey bazı yörelerde yazı ve çiziklerin kapatılabilmesi için bu tür karışımla sıvanmıştır (Bk. Lev. XXII, Resim 15, Lev. XXIII, Resim 16).

6. Çimento ve tuf harcı karışım Geçmiş devirde yapılmış onarım sırasında GD kubbesi bölümündeki 1 ve 3 no.'lu kemerleri taşıyan sütun başlığının üzerindeki boyalı yüzeyin bir bölümü bu karışımla sıvanmıştır (Bk. Lev. I, Plan 1).

7. İnsan tahribatı - Boyalı yüzeyde yazılar (grafitti), çizgiler, taş atılarak meydana gelen çukurlar ve sürterek yapılan aşınma izleri görülür (Bk. Lev. XIII, XVII, XXI, Resim 3).

C. UYGULANAN KORUMA İŞLEMLERİ

I. SIVA DUVAR ARASI BOŞLUKLARIN SAPTANMASI VE BU ALANLARIN YENİDEN TAŞIYICIYA BAĞLANMASI

1981 yılı çalışmalarında siva duvar arası boşlukların yer aldığı ve düşme tehlikesi gösteren alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Bu alanlar R kubbesi, a (D2 önü), G3, GD kubbesi D1 (orta apsis)'in alt bölümü, a (D3 önü), K3 Kemer 4'ün doğu yarısı (KD ve R. kubbeleri arası) ve B1'in gerekli bazı bölümlerini kapsar (Bk. Lev. VII, Lev. XI, Lev. XV, Lev. XIX).

Boya tabakasının tozduğu bu alanlarda selülozik tiner içinde eritilmiş % 3 Paraloid B72 çözeltisi doyum sağlanana kadar yüzeye püskürtülmüştür.

Bu yörelere önce % 10/20 arası alkollü şu enjekte edilmiş, büyük boşluklara kireç, kazein (9 : 1 ölçüde) ve % 10 Polivinylasetat emülsiyonu karışımı ile enjeksiyonlar yapılmış ve siva taşıyıcıya bağlanıncaya dek bu alanlar destekli olarak bırakılmışlardır. Kü-

çük boşluklarda ise % 50 sulandırılmış Primal AC 33 enjeksiyonları uygulanmıştır ve tüm bu bölümlerde sıva tabakası taşıyıcıya bağlanmıştır.

Karanlık Kilise kapısı üzerindeki bölümde ise kazeinat enjeksiyonları ile sıva taşıyıcı arası boşluklar doldurularak bağlantı sağlanmıştır (Bk. Resim 2).

II. KAVLAMİŞ BOYALI YÜZEYİN YENİDEN SIVA TABAKASINA BAĞLANMASI

Bu işlemde % 15 Gelvatol (% 60 alkol ve % 40 su içinde) çözeltisi enjektör yardımıyla kavlayan yörelerin kenarlarında kullanılmış ve daha sonra geçirgen kâğıt üzerinden spatülle bu alanlar yeniden sıvaya bağlanmıştır.

B1 alanında sol alt yandan kavlayan boyalı yüzey su içinde % 5 Primal AC 33 çözeltisi ile temizlik işleminden önce sağlamlaştırılmıştır.

III. TOZUYAN BOYALI ALANLARIN SAĞLAMLAŞTIRILMASI

Temizleme işlemine başlanmadan önce boyaların dayanma gücünü arttırmak nedeniyle tüm çalışılan alanlara bir kaç kez fırça veya püskürtme yoluyla tiner içinde eritilmiş % 3 Paraloid B72 çözeltisi uygulanmıştır.

Kilise kapısı üzerine de iki kez % 3 Paraloid B72 çözeltisi uygulanmıştır (Bk. Resim 2).

IV. YÜZEYDEKİ KİRLİLİKLERİN TEMİZLENMESİ

a. Mekanik temizleme

Boyalı alan üzerindeki toz yumuşak fırçayla kaldırılmıştır. İslî toz görülen alanlarda silgi kullanılmıştır. D1 (orta apsisin alt bölümü), a (D2 önü) (Bk. Resim 12), G3 (Bk. Resim 13), GD kubbesi, a (D3 önü), K3 Kemer 4'ün doğu yarısı (KD ve R kubbeleri arası), R kubbesi ve çevredeki dört üçgen, orta kubbe çevresindeki dört üçgen, Kemer 1'in güney yarısı (KO ve KD kubbesi arası, B1, Kemer 3 ve 4 (BO tonozunun kuzey ve güney yanı) ve Kemer 2'nin kuzey yarısında (orta kubbe ile BO arası) bu işlem uygulanmıştır. (Bk. Lev I, Plan 1). GD kubbesi çevresindeki 1 ve 3 no'lu kemerleri taşıyan sütun başlığının üzerindeki ve kısmen boyalı yüzeyin bir

bölümündeki çimento ve tüf harcı bisturi ile mekanik olarak kaldırılmıştır.

b. Kimyasal temizleme

1. Geçirgen kâğıt üzerinden fırça ile su sürülmüş ve bir süre bekletildikten sonra kâğıt kaldırılarak çubuk ucuna sarılı ıslak pamuk veya fırça ile toz kaldırılmıştır (Krş. Resim 9 - Resim 10).

2. Geçirgen kâğıt üzerinden su içinde % 15 Butylamine çözeltisi is, yağlı is görülen yörelerde kullanılmış ve bir dakika sonra kâğıt kaldırılarak sulu süngerle temizleme yapılmıştır.

3. Parafinli olan yöreler geçirgen kâğıt üzerinden Karbontetraklorür çözeltisi ile temizlenmiştir. Lekeler tamamen yokedildiğinde geçirgen kâğıt üzerinden su içinde % 15 Butylamine çözeltisi sürülmüş ve bir süre sonra kâğıt kaldırılarak çubuğa sarılı Butylamine'le ıslatılmış pamukla lekeler yokedilmiştir.

4. G1 alt bölümü ve B1 (sağ alt bölümü) de yazılar üzerine sürülen boya zank karışımı tabaka üzerine (Bk. Lev. XXII, Resim 15, Lev. XXIII, Resim 16) önce geçirgen kâğıt ve üzerine içine % 15 Ammonium Carbonate katılmış kâğıt hamuru konulmuş, on dakika sonra bunlar kaldırılarak temizleme ıslak sünger veya fırça ile sürdürülmüştür (Krş. Resim 16-17).

5. B1 (sol alt bölüm)'de ıslak kâğıt hamuruna AB 57 (1000 cc su içinde 60 gr. Carboxymethylcellulose, 50 gr. Sodyum Bikarbonat, 30 gr. Ammonium Carbonate) karışımı katılarak yüzeye sürülmüş, bir süre bekletilerek tabakanın yumuşaması sağlanmış ve temizleme bunlar kaldırıldıktan sonra su ile sürdürülmüştür (Krş. Resim 16-17).

6. Su içinde 915 Ammonium Carbonate ve % 15 Sodyum Bikarbonat çözeltileri geçirgen kâğıt üzerinden fırçayla yüzeye sürülmüş, bir süre sonra kâğıt kaldırılarak bu yöreler fırça veya çubuğa sarılı ıslak pamukla temizlenmiştir.

7. Geçmiş yıllardaki 'facing' bölümlerinden kalan Paraloid B72 fazlalıkları tinerle, geçirgen kâğıt üzerinden kaldırılmış ve sonra yine tinerle ıslatılmış pamukla yüzeydeki parlaklık yokedilmiştir.

8. Yüz, saç, boyun, azizlerin haleleri çevresindeki beyaz çizgiler, giysilerdeki açık renk çizgiler, ayak ve yazılardaki kirlilikler

için su içinde % 10 Amonyak çözeltisi veya tineraseton karışımları kullanılmıştır.

V. DÜŞEN SIVA BOŞLUKLARININ VE ÇATLAKLARIN DOLDURULMASI, KOPAN SIVA KENARLARININ KAPATILMASI

Bu işlemlerde yüzeydeki çukur ve çatlaklar belirli bir düzeye kadar doldurulmuştur.

Küçük boşluklar ve çatlaklar için 2 ölçü tuf tozu (kilise önünden elde edildi), 1 ölçü kum ve 1 ölçü kireç karışımı harç kullanılmıştır.

Büyük boşluklar ve derin yarıklar için 2 ölçü elenmemiş tuf tozu, 1 ölçü elenmemiş kum, 1 ölçü kireç ve 1/4 ölçü Polivinylasetat emülsiyonu karışımı harç kullanılmıştır (Bk. Lev. II, IV, V, XI, XV, XIX, Resim 18-19).

VI. YENİDEN RENKLENDİRME

1981 yılı çalışmalarında temizliği tamamlanan alanlarda D1 (orta apsis, Krş. Resim 3-4), a (D2 önü), GD kubbesi (Bk. Resim 14), a (D3 önü) ve K3, sıvalı yüzey üzerindeki boya tabakasının yokolduğu yörelerde kirletilmiş su içine az miktarda katılan renklerle (aqua sporca), çevreye uygun olarak yeniden boyama yapılmıştır. Ayrıca hakiki fresk olarak yapılmış D1 (orta apsis) alanındaki Hz. İsa, Meryem Ana ve St. Jean'ın yüzlerinde 'tratteggio' türünde ince çizgilerle boyama yapılmıştır (Bk. Lev. III, Krş, Resim 5-6, 7-8).

Çalışmaların bitiminde tüm alanlar üzerine koruyucu olarak selülozik tiner içinde % 3 Paraloid B72 çözeltisi püskürtülerek boyalı yüzeyler sağlamlaştırılmıştır.

KIZLAR MANASTIRI YANINDA, KÜÇÜK ŞAPELDEKİ DUVAR RESİMLERİNDE UYGULANAN KURTARMA İŞLEMİ

Bu yapıdaki duvar resimleri düşme tehlikesi gösterdiğinden önce yumuşak fırça ile tozlar kaldırılmış, tiner içinde % 6 Paraloid B 72 çözeltisi ile boyalı yüzey sağlamlaştırılmış ve kazeinat enjeksiyonları ile siva tabakası taşıyıcıya bağlanmıştır. Daha sonra kopan siva kenarları da harçla kapatılarak yapının duvar resimleri kurtarılmıştır (Bk. Resim 20).

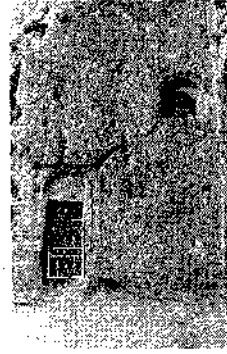
1981 yılı çalışma evresinde Karanlık Kilisenin bazı bölümlerinden, Tokalı, Çarıklı ve Kılıçlar Kiliselerinden boya ve sıva tabakalarının özelliklerinin anlaşılabilmesi için örnekler alınmış ve Fransa'da incelenmeleri için I. Dangas'a teslim edilmiştir.

Yine D. Zari Giantomassi tarafından Karanlık Kilise narteksinden 5 ve yapı dışından 1 örnek alınarak İtalya'da analiz edilmek üzere götürülmüştür (Bk. Lev. I, Plan 1).

1982 yılı çalışma evresinde Karanlık Kilisenin geri kalan bölümlerinde ve çevrede duvar resimleri kurtarılması öncelik gerektiren diğer yapılarda çalışmalar sürdürülecektir.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

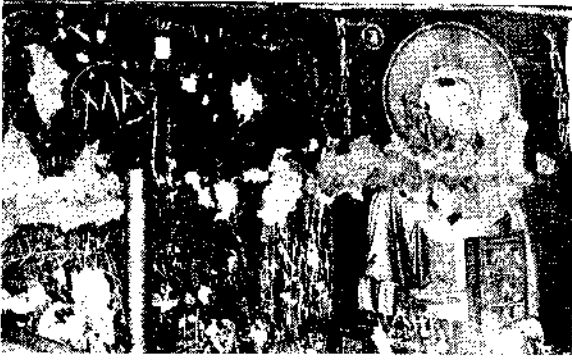
Resim 6

Resim 7

Resim 8

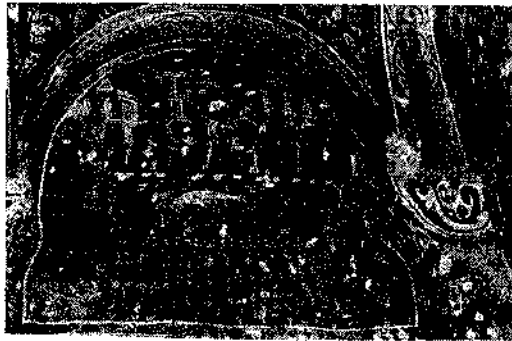
Resim 9

Resim 10

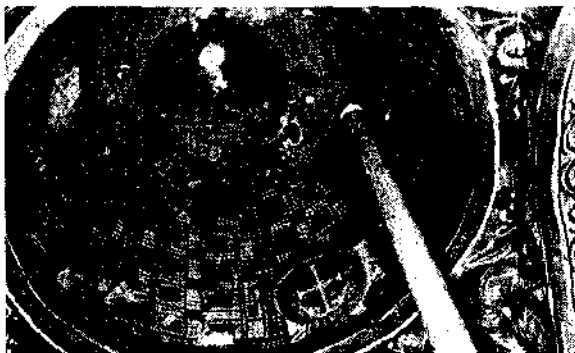
Resim 11

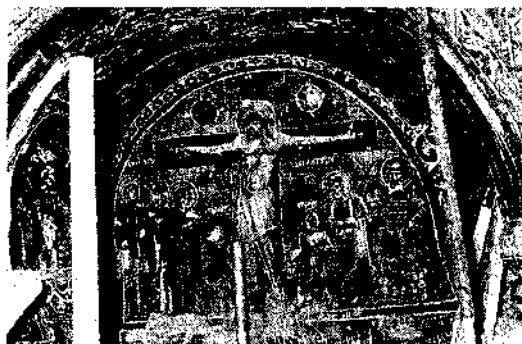
Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

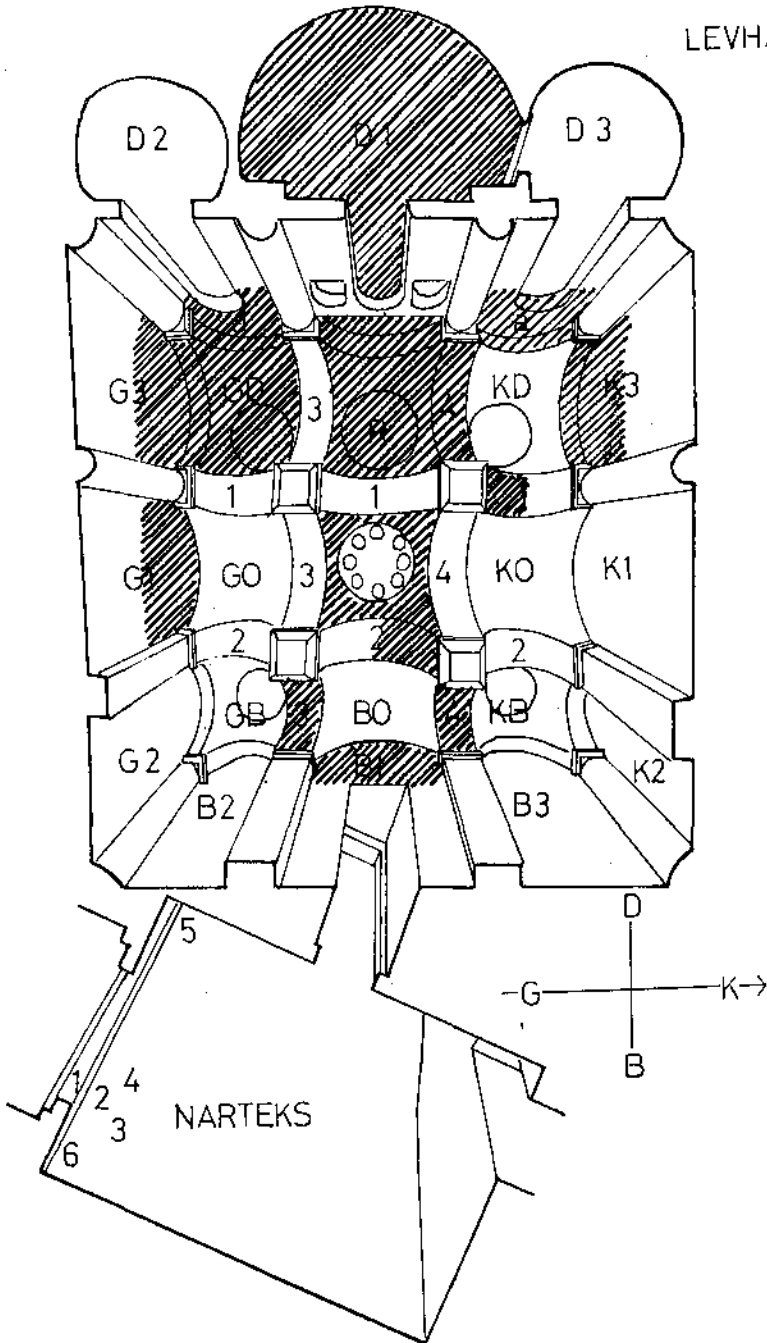
Resim 18

Resim 19

Resim 20

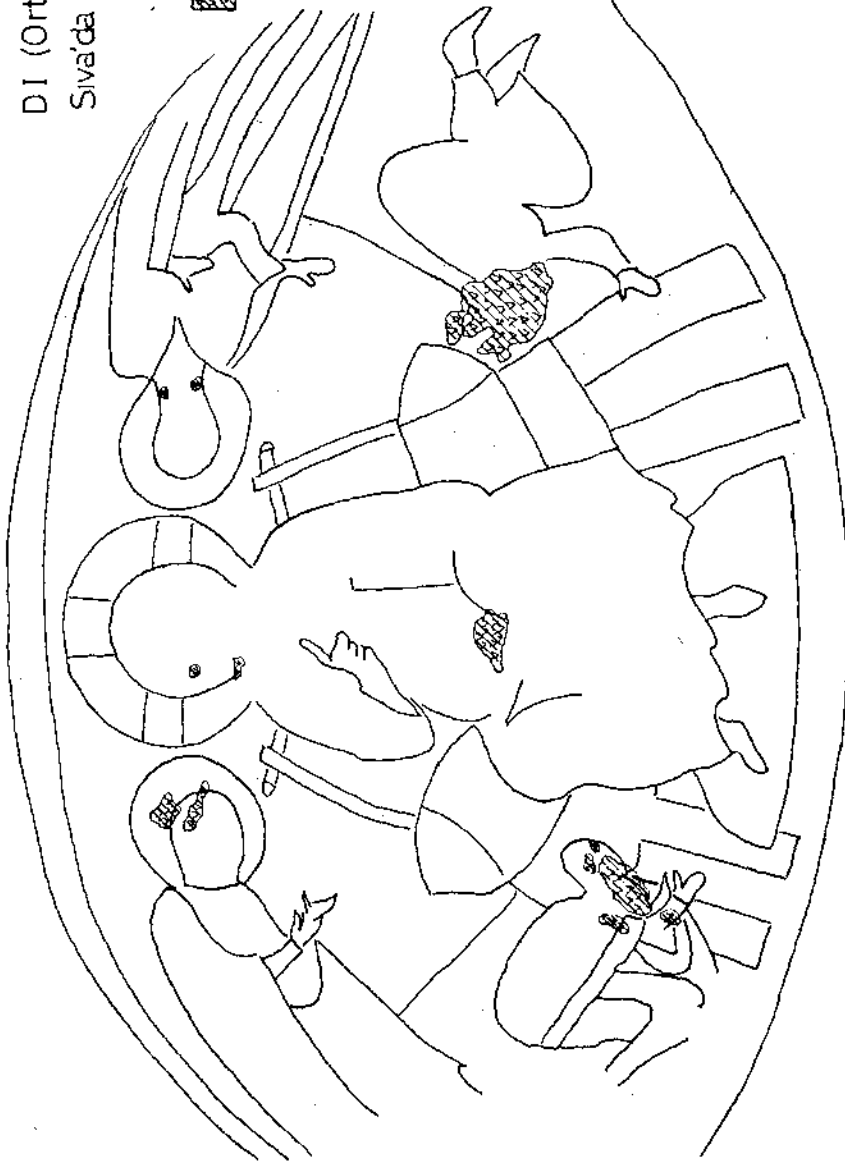

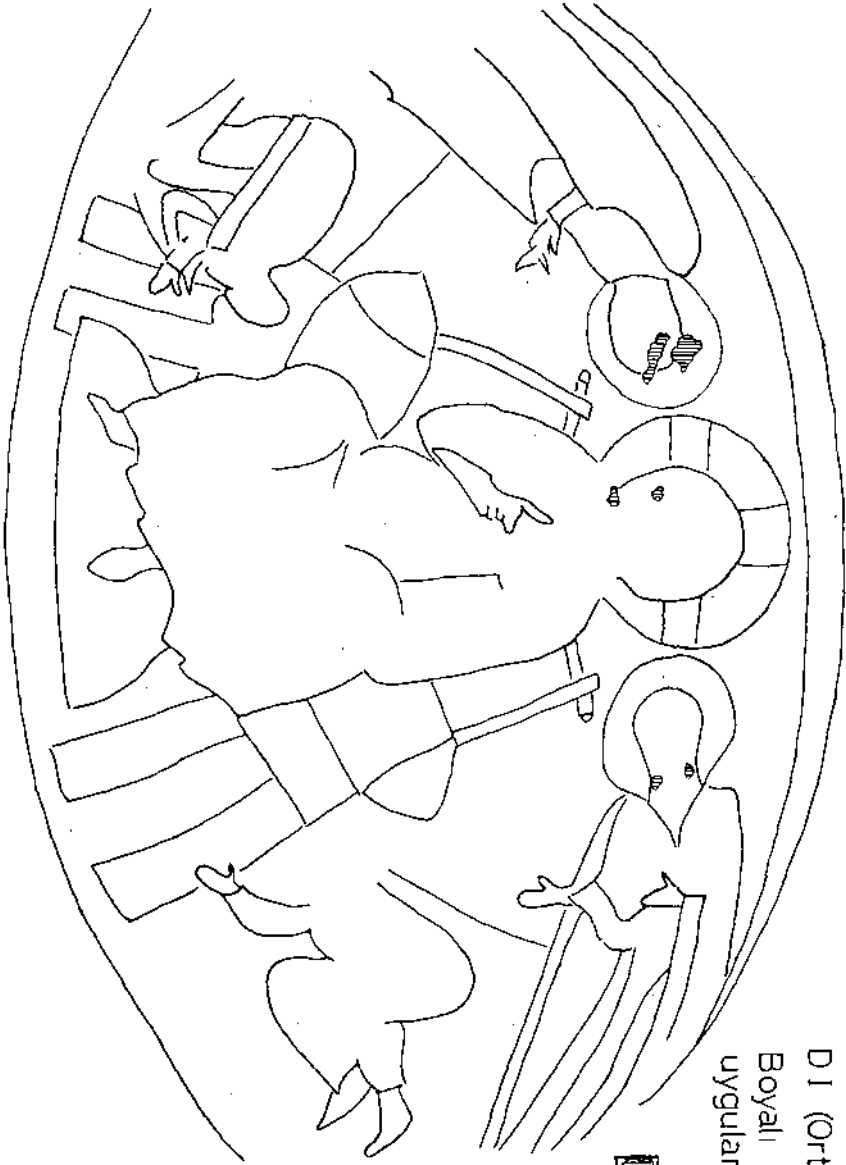
Plan 1: KARANLIK KİLİSE

▨ Çalışılan alanlar (1981 evresi)

D1 (Orta apsis)
Sıva'da uygulama

Harçla
boşluk
doldurma

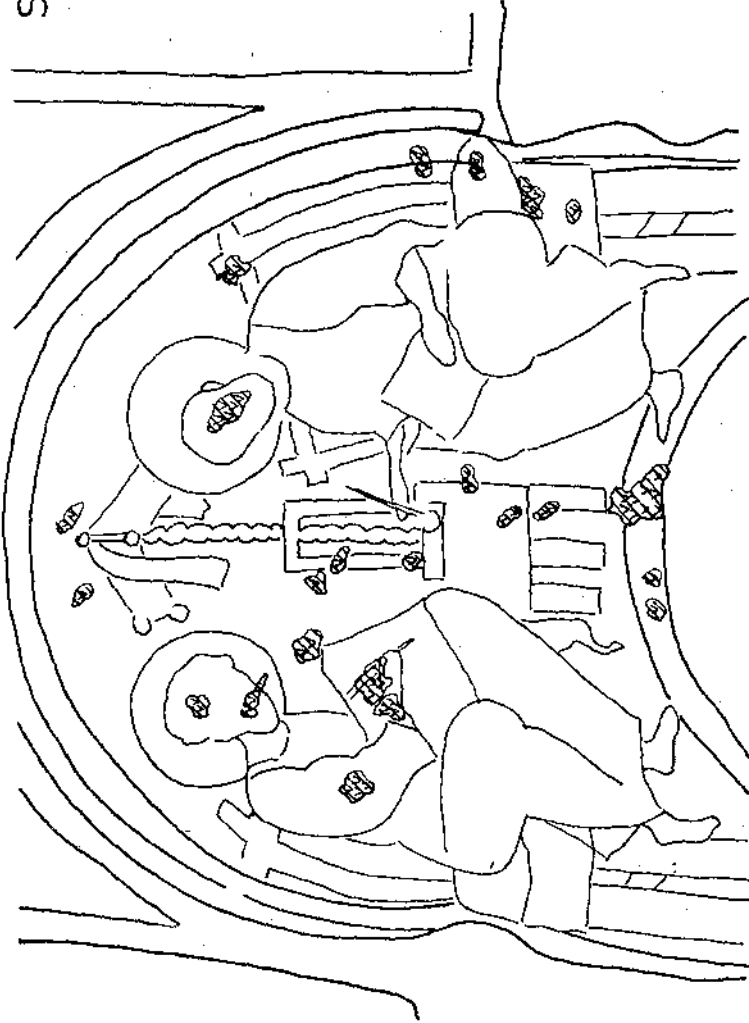
D 1 (Orta apsis)
Boyalı yüzeyde
uygulama

 Reenteg-
rasyon
(renklendir-
me) -trateggio
ile

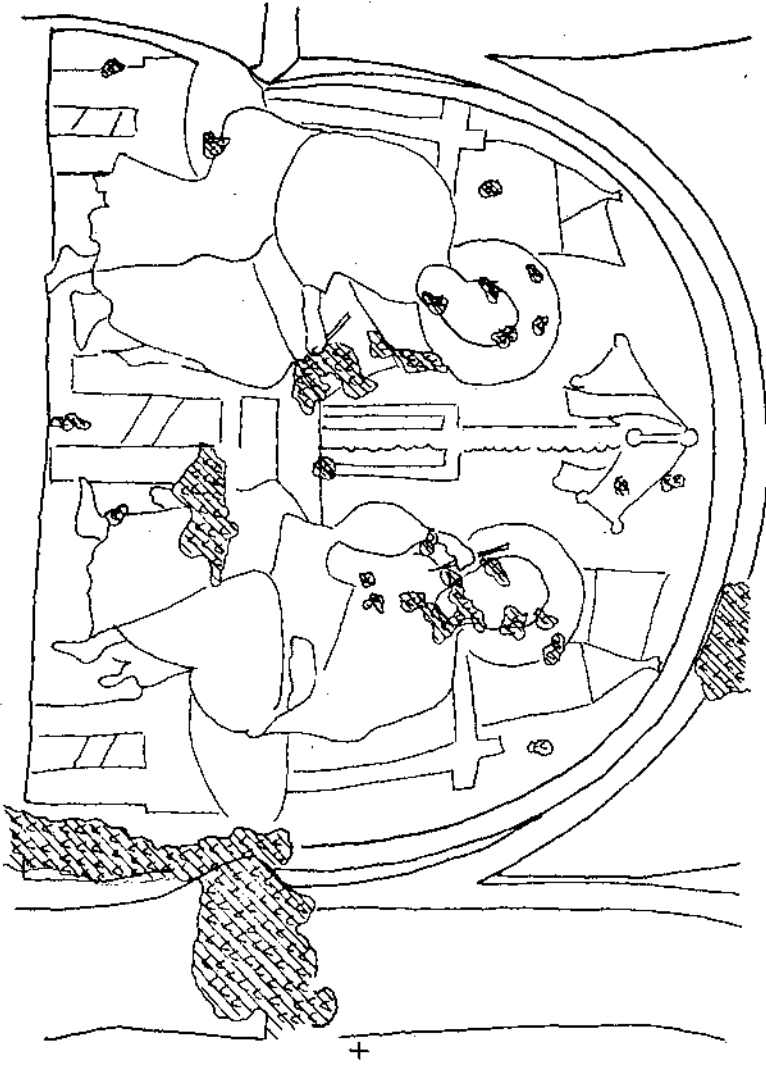
a(D3 önü)
Sıva'da uygulama

Harç'la
boşluk
doldurma

LEVHA V

K 3
Sivaida uygulama

 Harç'la
boşluk
doldurma

R kubbesi
Sıva'da bozulma

Çatlak

Boşluk

Boşluk
(sıva yüzeyinde)

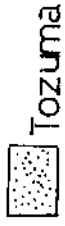

LEVHA VII

- R kubbesi
- Sıva'da sağlam-
laştırma
- Enjeksiyon
deliği

R kubbesi
Boya'da bozulma

Tozuma

Boşluk
(boyalı
yüzeyde)

LEVHA IX

R Kubbesi

Yüzeyde kirlilik

Toz, is

a (D2 önü)

Sıva'da bozulma

Çatlak

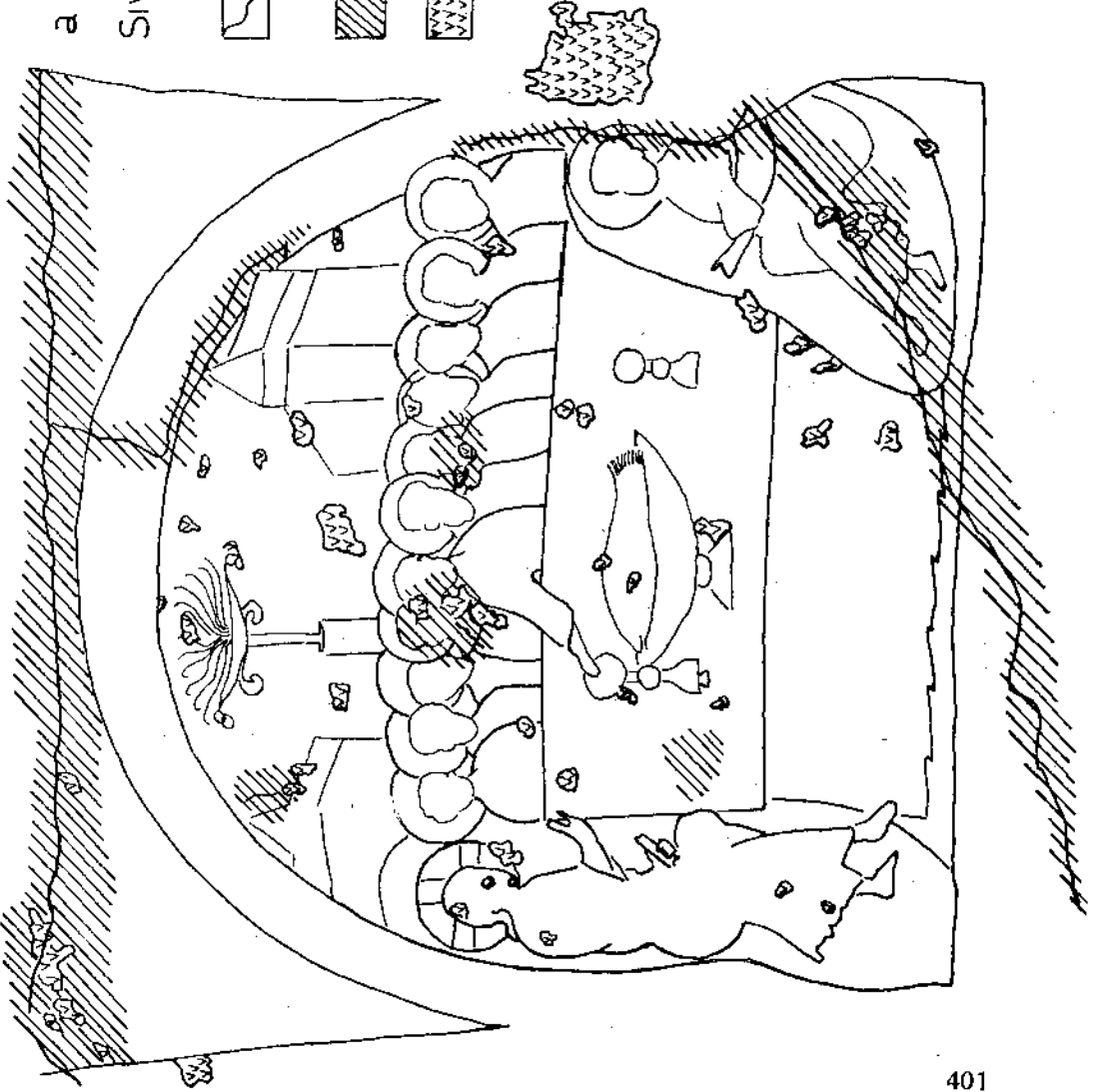

Boşluk

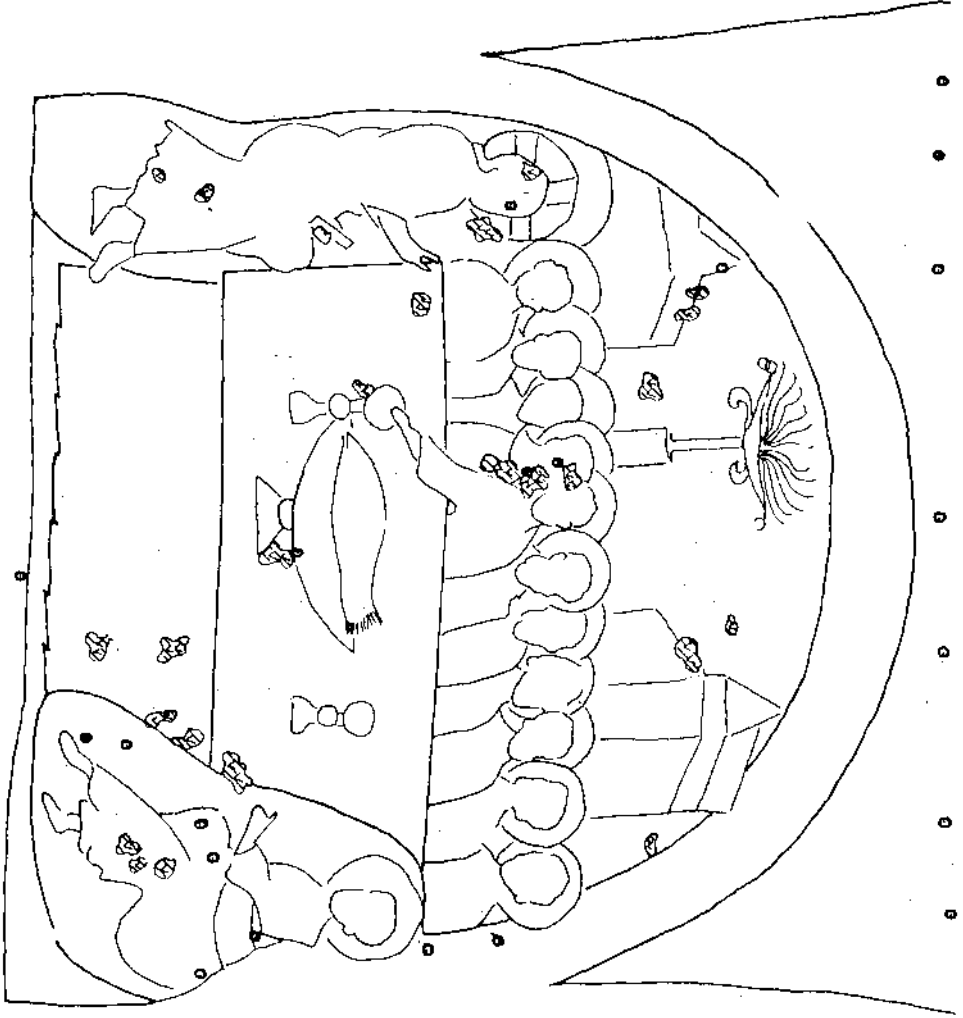

Boşluk

(sıva yüzeyinde)

LEVHA XI

a (D2 öñü)

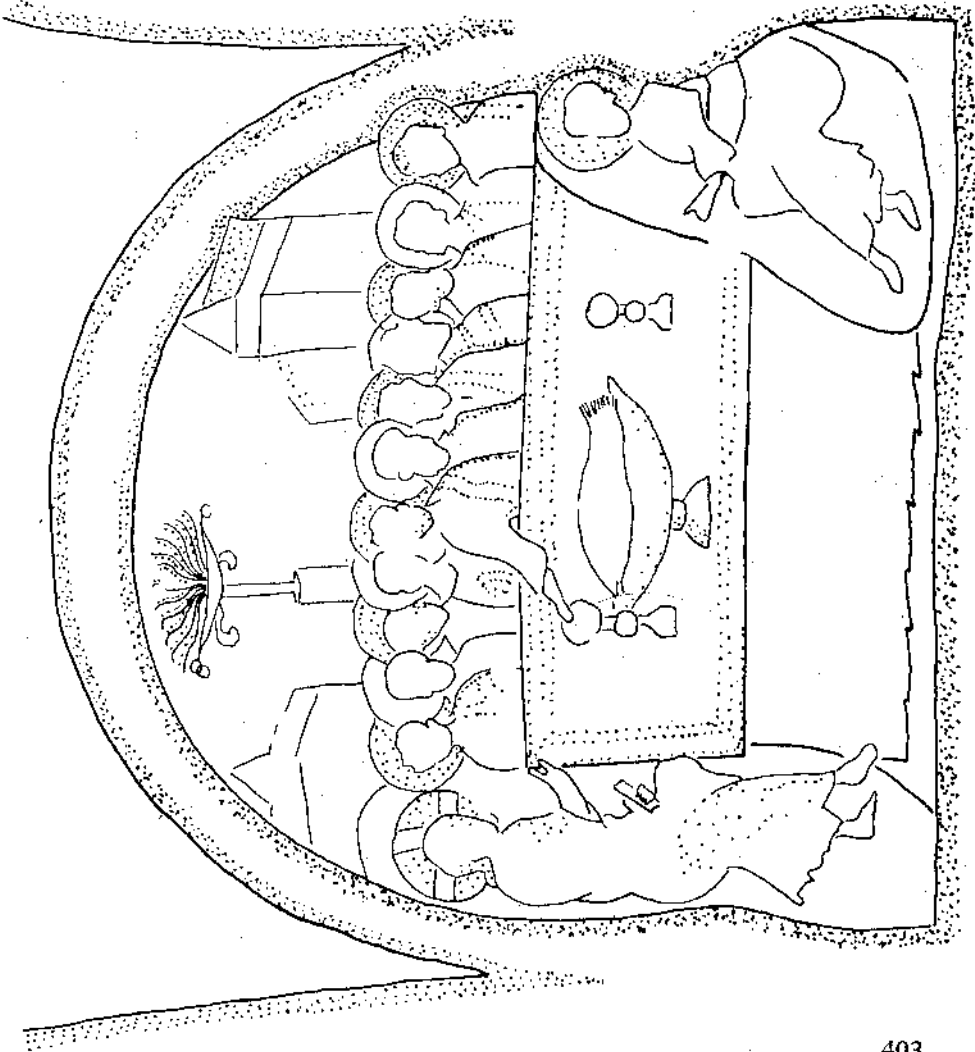
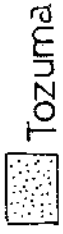
Sıva'da sağlam-
laştırma, uygu-
lama

• Enjeksiyon
deliği

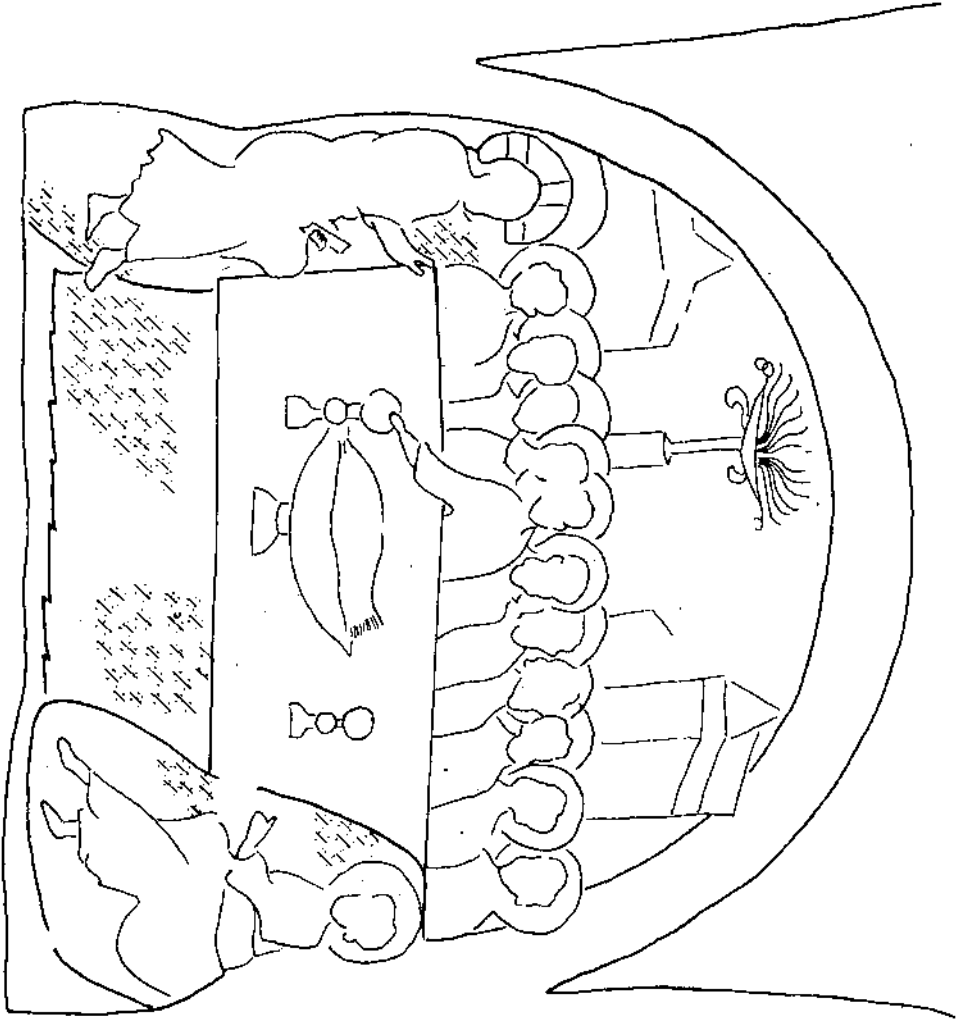
■ Harçla boşluk
doldurma

a (D2 önü)

Boya'da bozulma

LEVHA XIII

a (D2 önj)

Yüzey'de bozulma

Aşınma

G3

Sivada bozulma

Çatlak

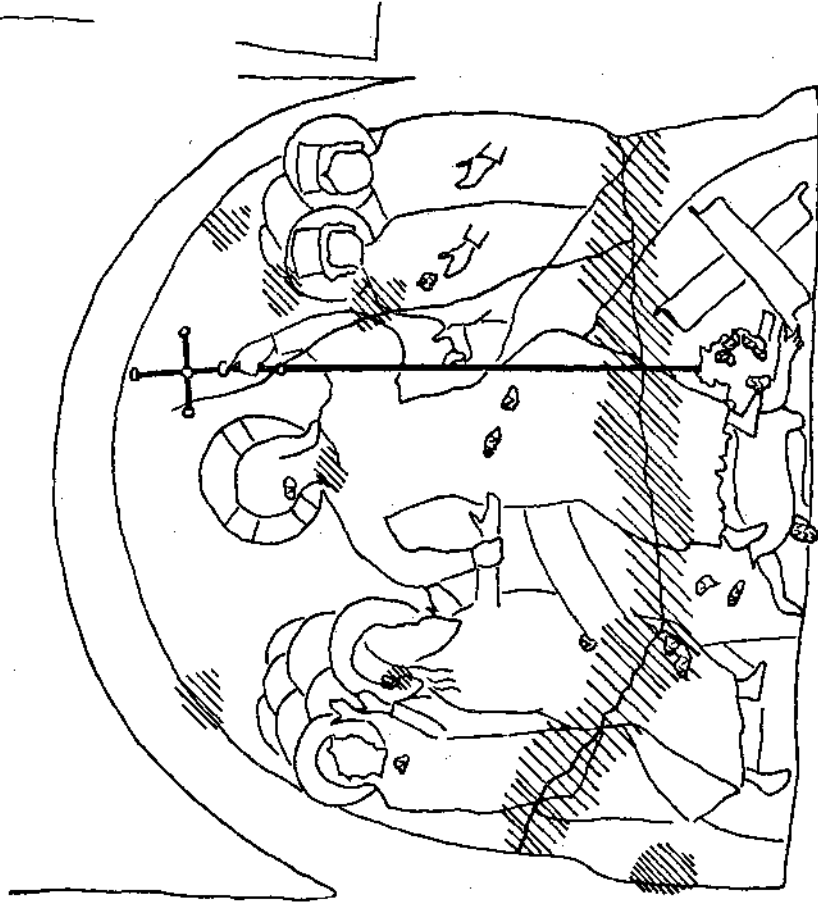

Boşluk

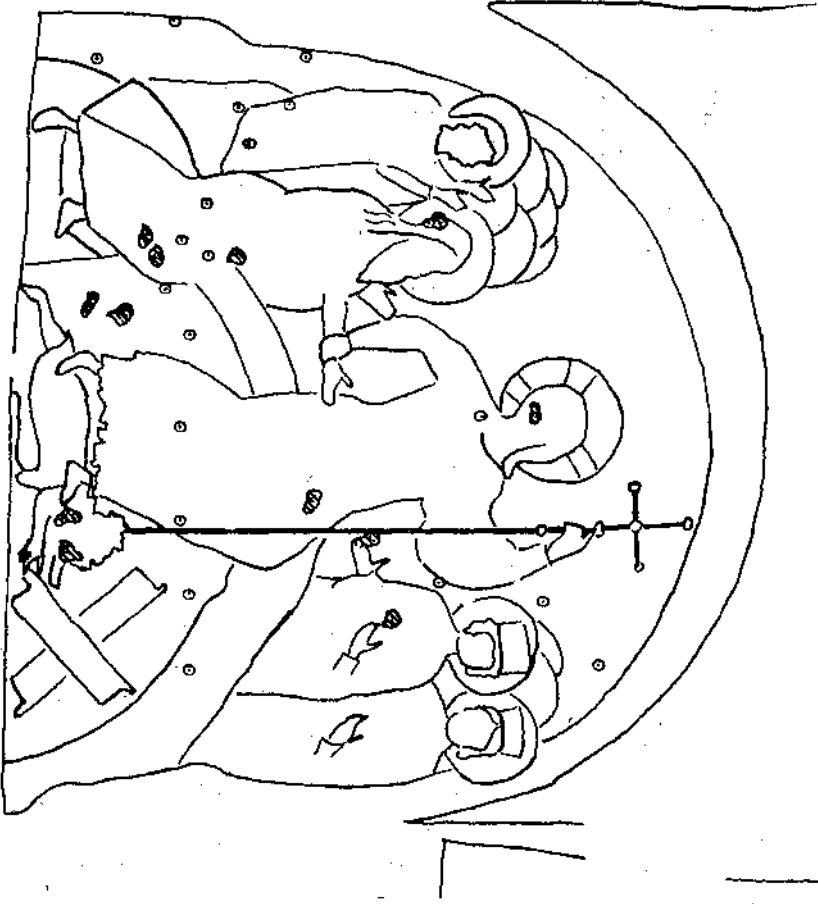

Boşluk
(siva yüzeyinde)

LEVHA XIV

LEVHA XV

G3

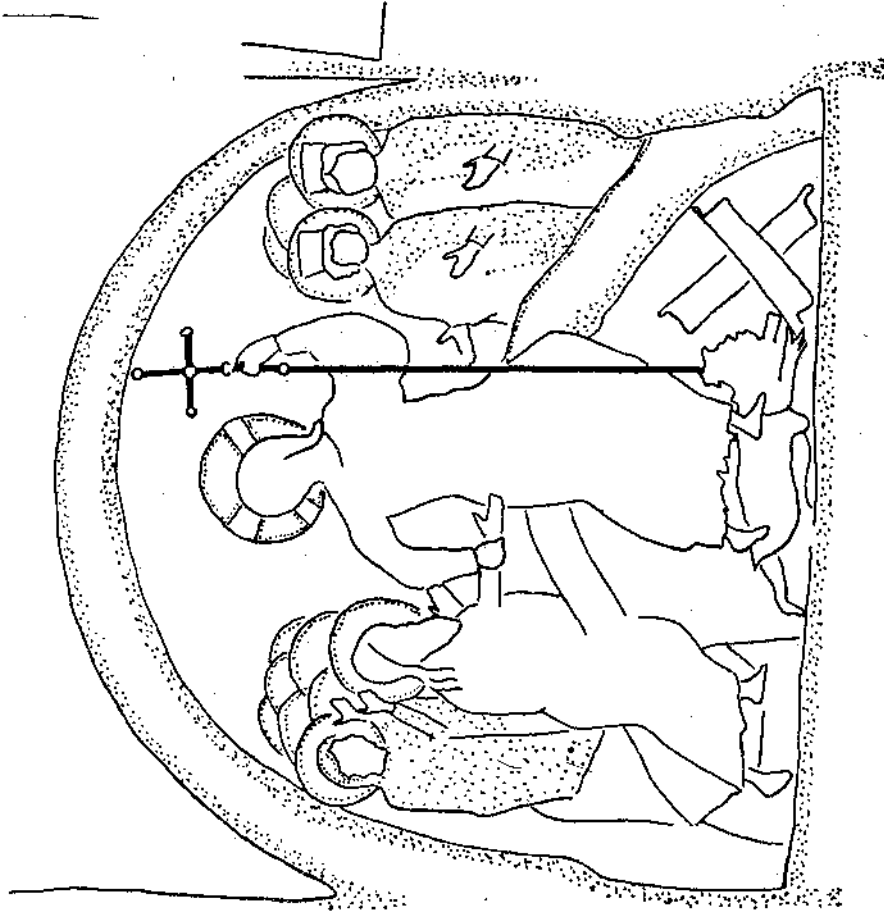
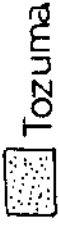
Siva'da saġlam-
laştırma, uygu-
lama

● Enjeksiyon
deliği

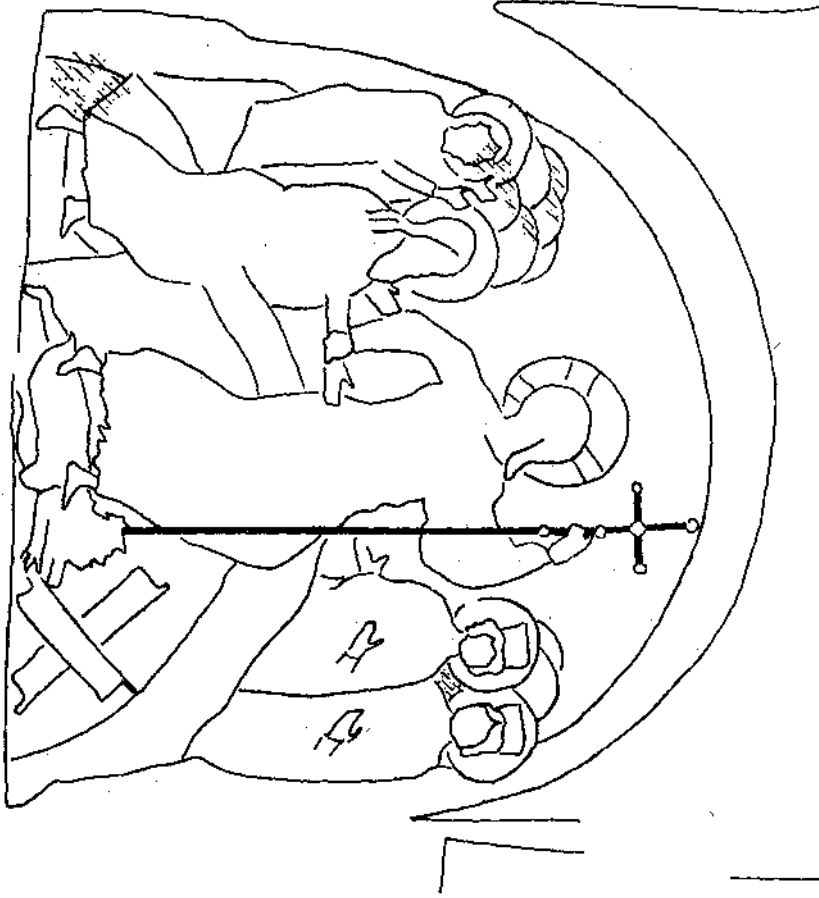
■ Harc'la boşluk
doldurma

G3

Boya'da bozulma

LEVHA XVII

G3

Yüzey'de bozulma

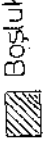
Aşınma

GD

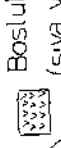
Sivada bozulma

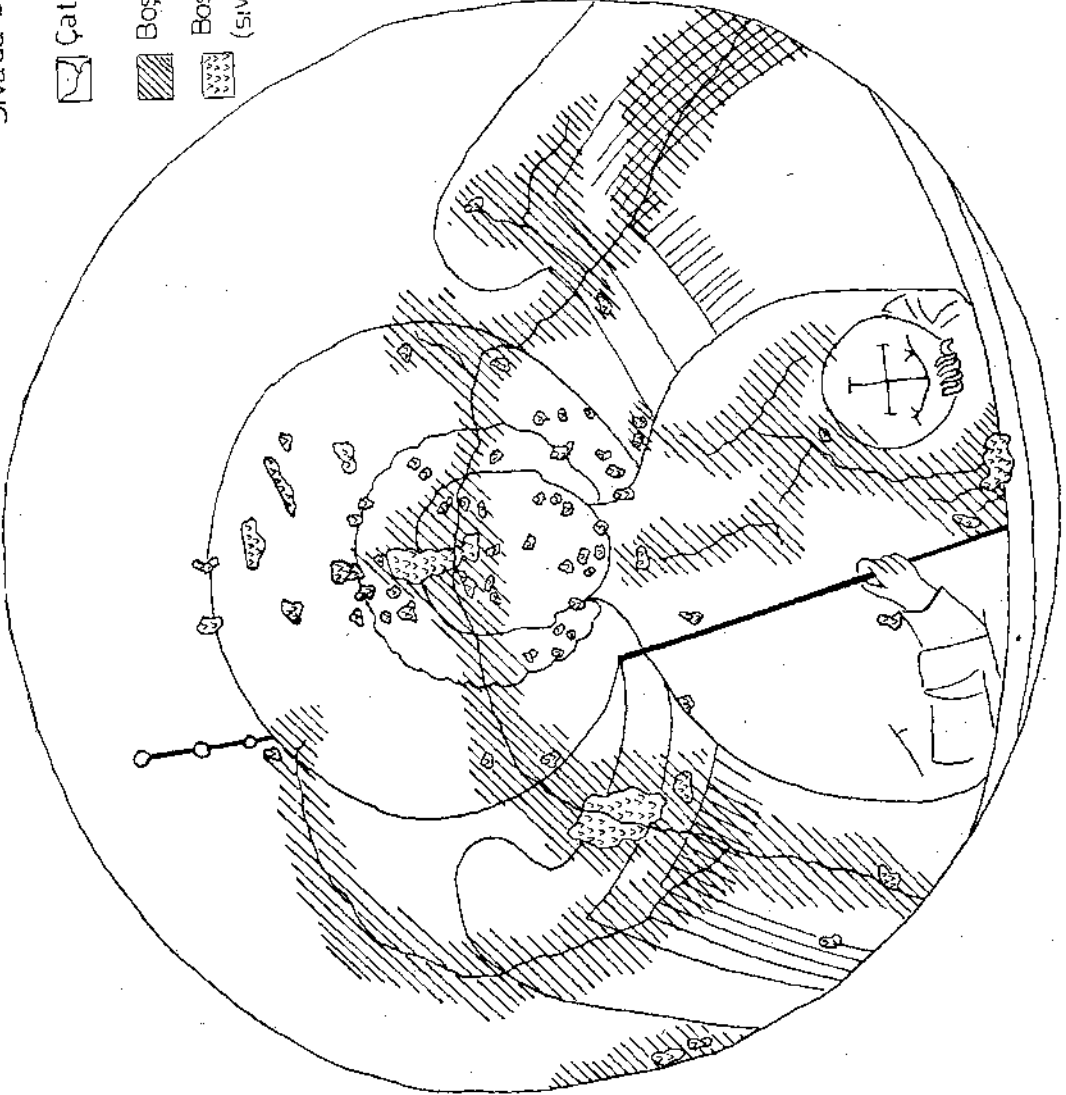
Çatlak

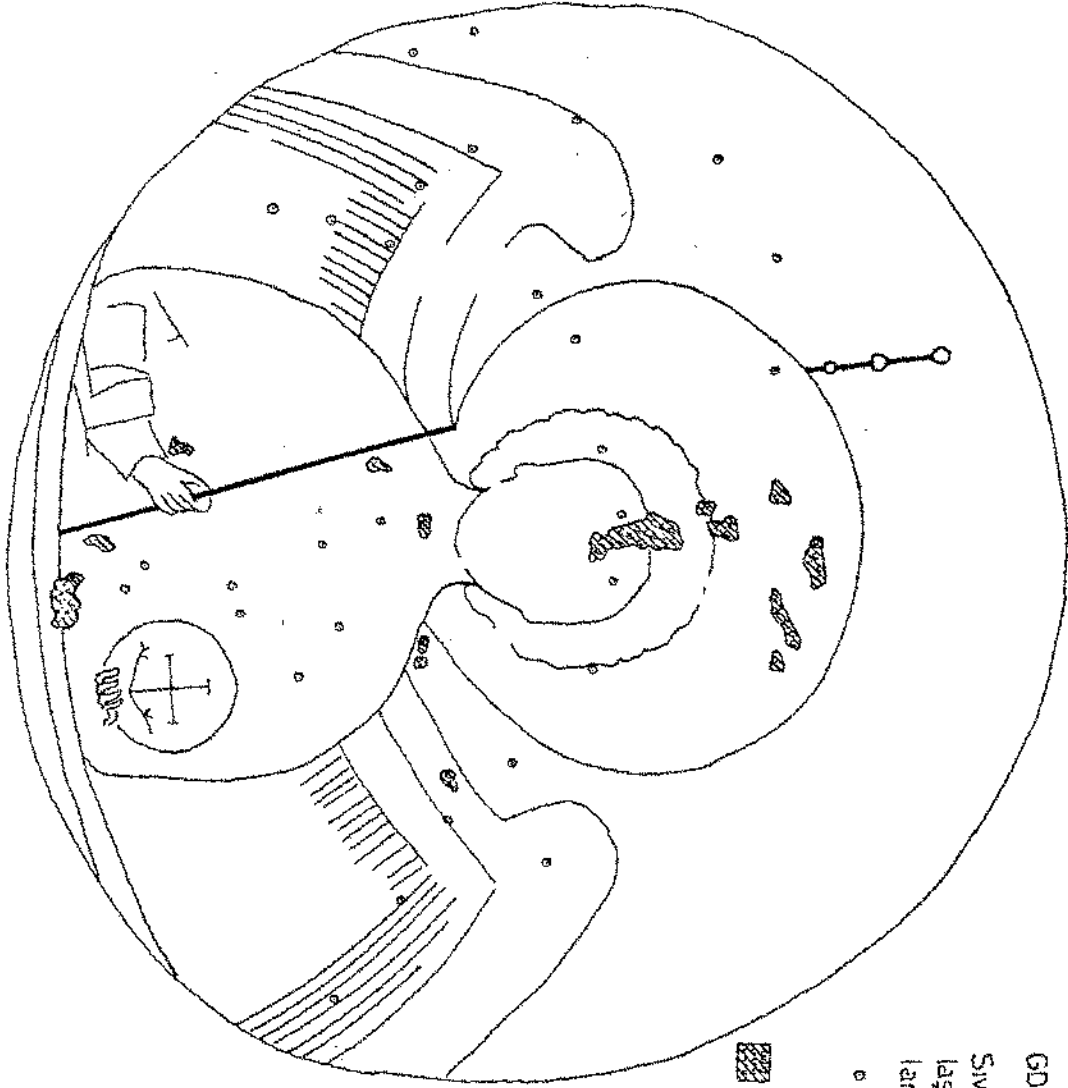
Boşluk

Boşluk
(sıva yüzeyinde)

LEVHA XIX

GD

Sivada saqlan-
lastirma, uygu-
lama

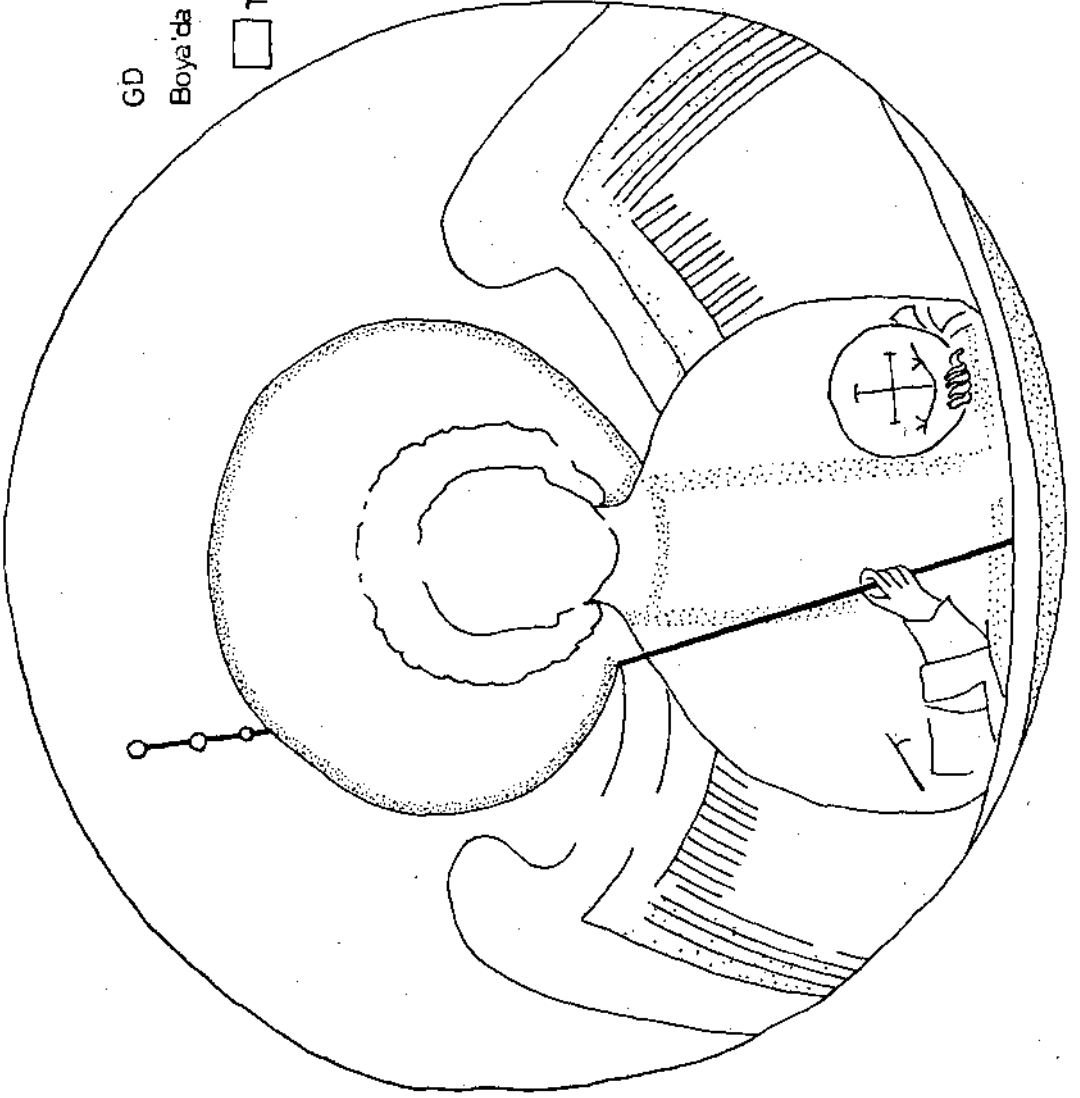
° Erişeyon
deği

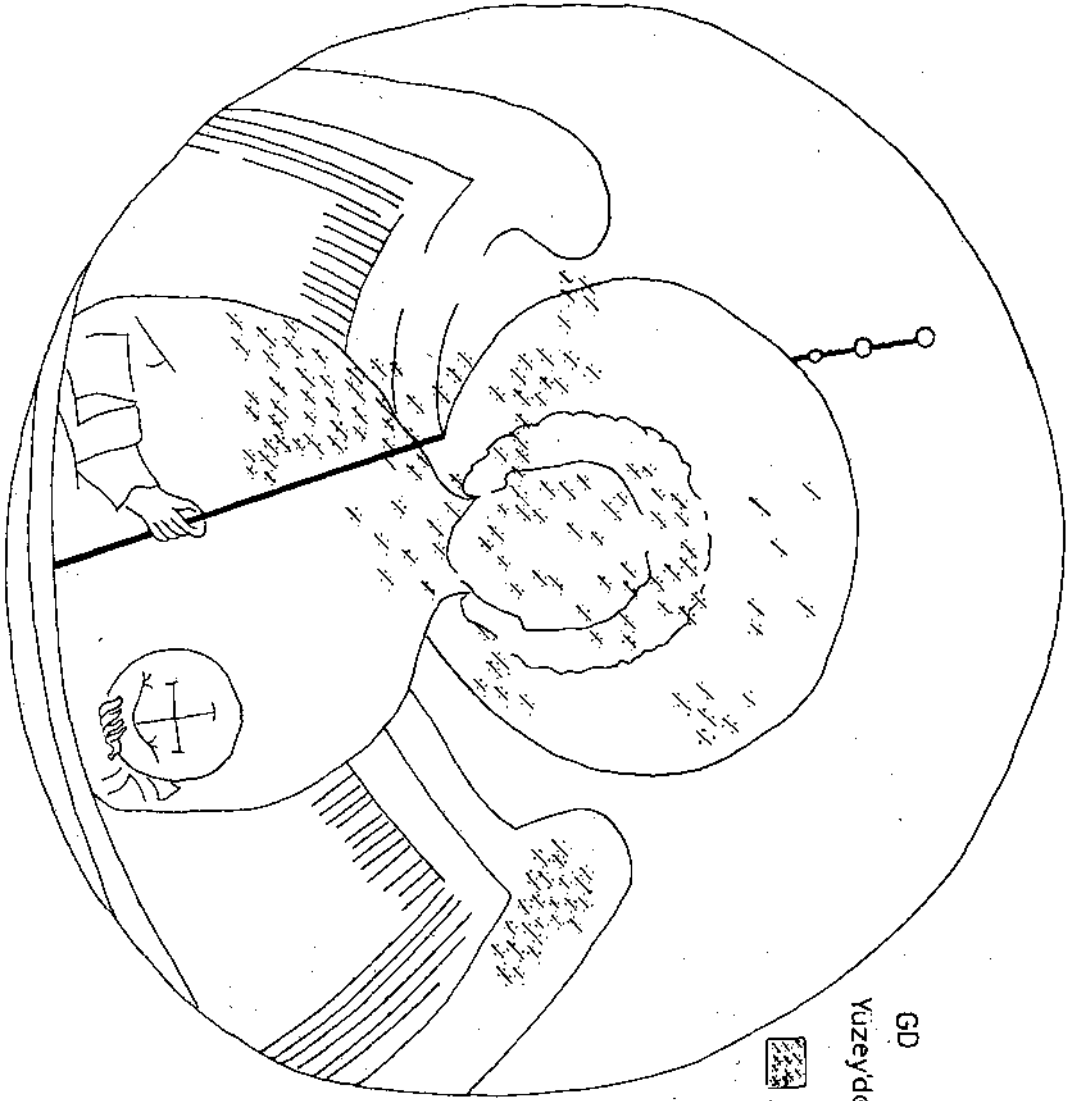
■ Harçla boşluk
doldurma

GD

Boya'da bozulma

□ Tozuma

GD

Yuzey'de bozulma

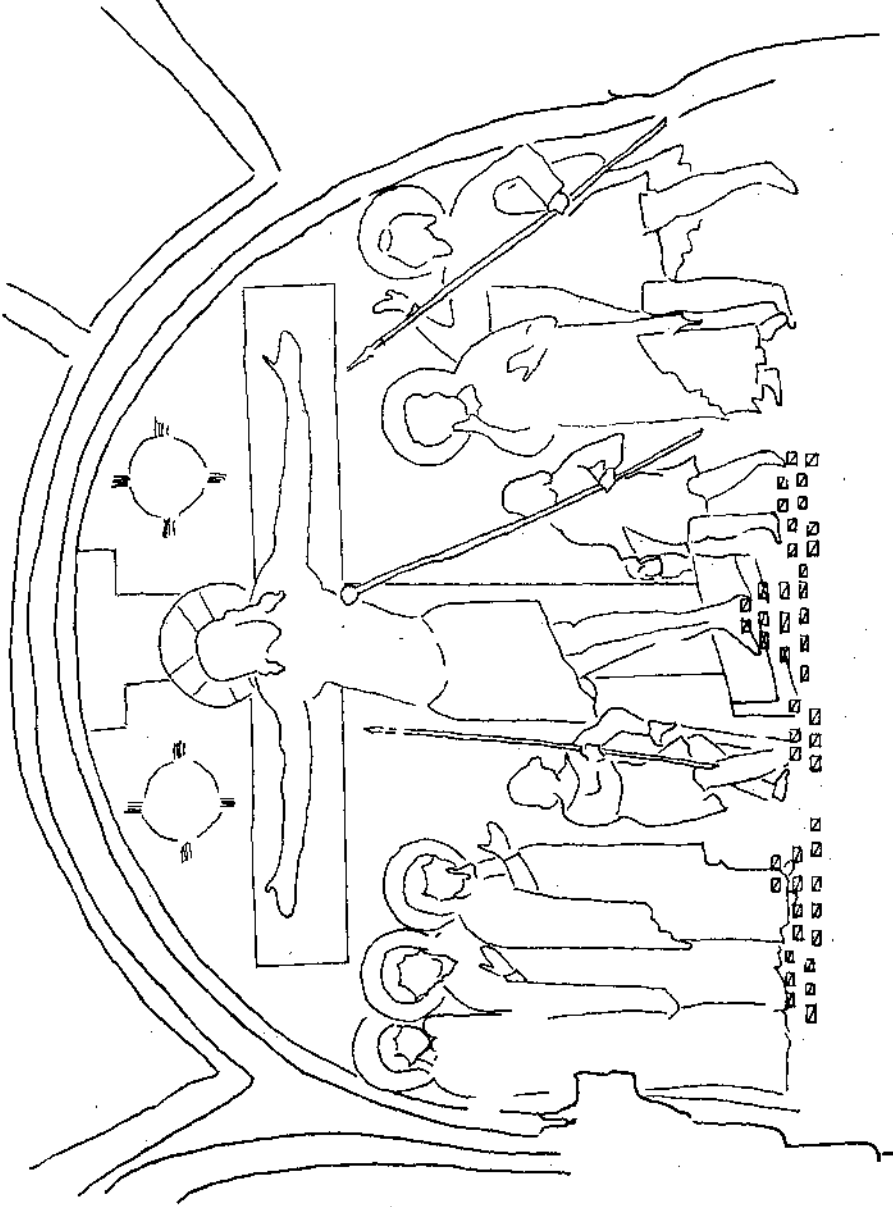
Aşınma

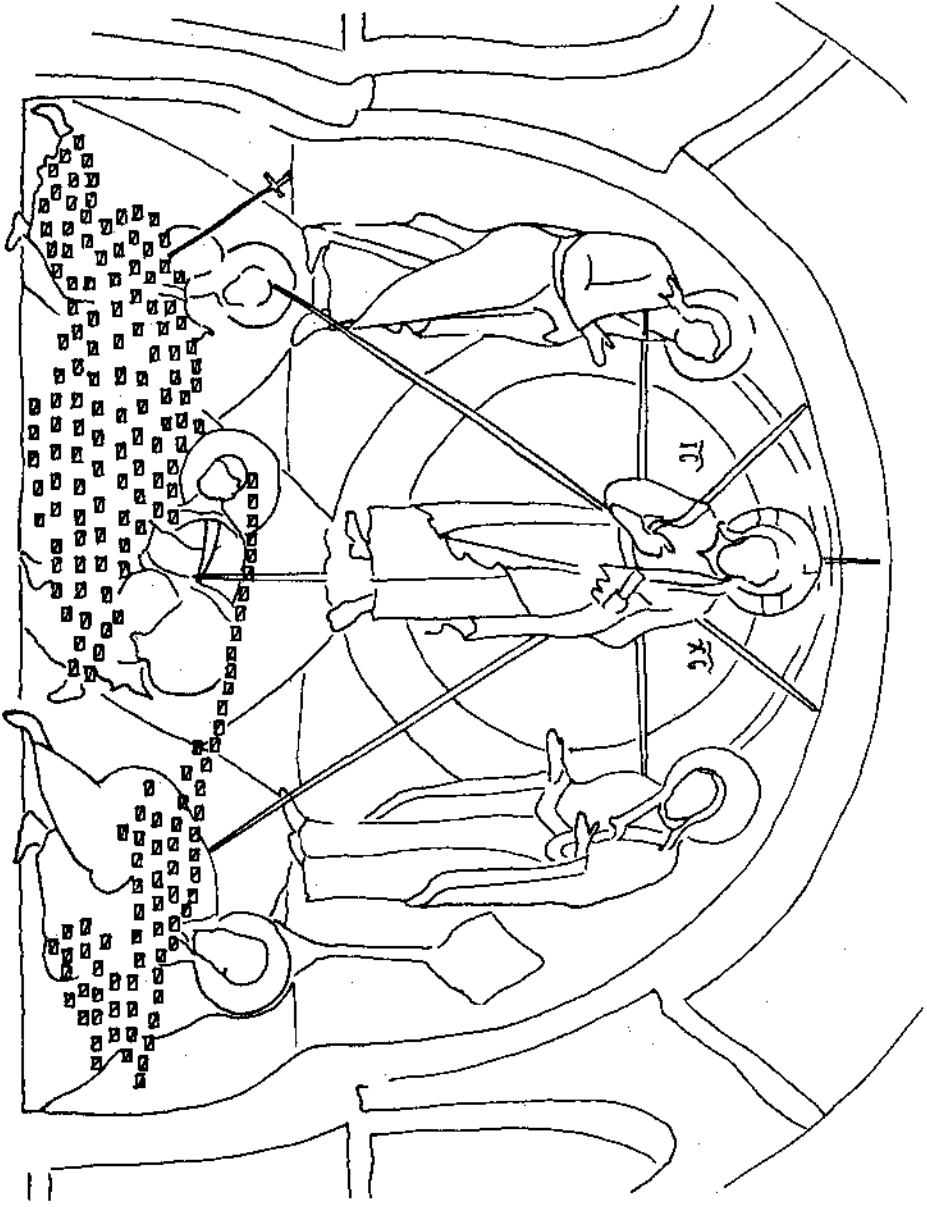
G1

Yüzey'de kir-
lilik

Boya+zamk
karışımı

B1

Yüzey'de kır-
lılık

Boya-zamk
karşımı

TILLE 1981

(*) David FRENCH

Excavations at Tille were carried out in two, separate campaigns : the first from 2 May to 30 June, the second from 16 September to 16 November. On average 15 people participated in the work, including conservators and a photographer. We employed between 20 and 30 men from Tille and the surrounding hamlets (mahalle).

The team consisted of : Stuart Blaylock, Theresa Breznau, Tuğrul Çakar, Esin Dal, Ülge Göker, Ahmet İşçimen, John Moore, Ann Murray, Robert Payton, Robert Philpott, Malcolm Reid, Harry Russell, Decca Warrington, Robert Whieldon, Berrin Kuşatman, Funda Ziver Sabri, Taciser Tüfekçi. Of these, John Moore acted as Site Manager, Tuğrul Çakar was photographer, Robert Payton (with help from Funda Ziver Sabri) conservator. Ülge Göker undertook the environmental studies in and around the village. In the Spring, Bay Ahmet Bal represented the Ministry of Culture, in the Autumn Bay Baki Yiğit. To the authorities in Adıyaman and Kâhta and to our many friends and helpers there and elsewhere we are indebted for their assistance. To the Kültür Müdürü, Bay Mustafa Sucu, and to the Museum Director, Bay H. Ali Ekinci, in Adıyaman we are especially grateful for their help.

Before the work began, our objectives were four-fold :

- (1) to explore the area where the Roman Camp was most probably located,
- (2) to excavate the Medieval levels on the top of the höyük,

(*) Dr. David FRENCH, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü direktörü.

(3) to excavate the Bronze Age layers at the foot of the höyük and.

(4) to continue the excavation of the Late Roman settlement in the fields surrounding the höyük.

For several reasons after the work had been started, we did not attempt to carry through the last two objectives. Instead, we concentrated our time, money and efforts on the first two, to which in the Autumn, we added a fifth, namely :

(5) to excavate the Hellenistic levels underlying the Medieval on the top of the höyük.

(1) Roman Camp

Problems of expropriation made it difficult to explore the probable area of the Roman Camp. Nevertheless we did cut a number of exploratory trenches on the slopes above the lowest terrace in the hope that where we had discovered large concentrations of tiles (some of them stamped) there we would find traces of the Camp. Traces we found : not, we think, the Camp. Higher up the hill we had observed a structure built of tiles and masonry. This building when excavated became a reservoir, whether inside or outside the Camp, I know not. One notable find from this area is a bronze stylus - so we believe. A rare and important discovery.

(2) The Medieval Levels on the Höyük

The work that we had begun in 1980 we continued in 1981. As I stated above, our objective was then total clearance of these levels. Our success was not complete. A certain portion remains to be dug in 1982. When that has been removed (in the Spring of 1982) we shall have achieved our aim.

The finds : not, let me say immediately, of the same richness and splendour as the objects from Samsat and Lidar. Nevertheless, they do reflect, on a different scale, the needs and pre-occupations of a settlement of the thirteenth century (or thereabouts) at a level different from the larger, urban and fortress centres.

Pottery : mostly plain wares, red or buff with painted, impressed and incised decoration. Some glazed pottery but not in abundance : plain brown, blue and green glazed wares.

Metal : small objects such as cups, lamps, even a miniature bell.

Coins : rare. The stratified pieces are all Byzantine of the tenth, eleventh and early twelfth centuries. There are many stray coins of the Roman period.

Structures : not palatial. The total plan suggests an extended family grouping, perhaps the konak of a Derebey, his family and dependants. The north side of the settlement was fortified. The other sides are now lost through erosion and robbing.

This, then, is the conspectus of our finds. One point can be made on the basis of our knowledge of the site. Elsewhere, that is to say, under the modern village, there are materials of the same sort and variety but of an earlier period. How these levels can be dug is another matter.

(3) The Hellenistic Levels

Directly under the earliest Medieval level begin the Hellenistic layers. So far, we have not dug deeply into the structures that emerge in the floors of the Medieval rooms. We have been able to plan them.

Pottery : many pieces of fine, red pottery, especially of the mould-made relief ware common in the late Hellenistic period. The date is approximately the first century BC and AD. Alongside the fine red wares, there is a plain buff pottery, perfunctorily decorated with simple bands of paint.

Coins : one specimen of Antiochus IV, the great-great-grandson of Antiochus I of Commagene, the King who erected the monuments of Nemrud Dağ.

Below the Hellenistic level, we know that there are layers of the Neo-Assyrian/Neo-Hittite period. These we have touched only in the step trench. Below the First Millennium come the Second and Third Millennium remains.

(4) Other Activities

During our stay in Tille we were able to enjoy a number of very pleasant Sunday walks as well as visits to the well-known monuments and sights of Adiyaman, Eski Kâhta, Urfa and Diyarba-

kır. Among the many walks perhaps the most enjoyable were to Gerger Kale, to the Göksu bridge and the Euphrates below the dam site. Among other places visited the following may be mentioned : Taraksu (for the site at Kilise Mevkii), Ölbüs (visited by Ainsworth in 1840) on the road to Aliğam from Gerger, Kosan (for the Samosata aqueduct), to Merdi and Horis Kale along the Fırat.

1981 İZNIK ÇİNİ FIRINLARI KAZI VE SONDAJLARI İLE YÜZEY ARAŞTIRMALARI

(*) Oktay ASLANAPA

Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına yürütülen İznik Kazı ve araştırmaları 10 Ağustos 1981 de başlamış, 24 Ağustos 1981 gününe kadar sürdürülmüştür. Başkanlığında, Prof. Dr. Şerare Yetkin, Öğr. Gör. Dr. Ara Altun, As. Tanju Cantay ve As. Mim. M. Baha Tanman'dankurulu kazı ekibine, Hacettepe Üniversitesinden Öğr. Gör. Dr. Ebru Parman ile Sanat Tarihçisi Cengiz Sezer ve Faruk Şahin uzman olarak katılmışlardır. 17 öğrencinin de bulunduğu kazıya, Bakanlık temsilcisi olarak Bolu Müzesi Asistanı Hüseyin Öztürk atanmıştır.

Bu yılki çalışmalar üç safhada yürütülmüştür :

I — Kazı ve sondajlar,

II — Yüzey araştırmaları,

III — Tasnif ve değerlendirme çalışmaları.

I — Kazı ve Sondajlar : 11 ayrı bölgede yürütülen kazı ve sondaj çalışmalarında, İznik keramik ve çini sanatının çeşitli devirlerine ait değişik teknikte buluntular elde edilmiştir. Osmanlı çini ve keramik sanatının çeşitli meselelerine çözüm getirmek gayesiyle 1963/64 yıllarında Bursa ili İznik ilçesinde başlamış olduğumuz kazı ve sondajlar «Milet İşi» adı ile tanınmış olan kırmızı hamurlu erken dönem keramiğinin yapım merkezinin İznik oldu-

*) Prof. Dr. Oktay Aslanapa, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Müdürü.

ğunu ortaya koymuştu. Çeşitli fırın malzemesi ve bu teknikte keramikle dolu bir fırının ortaya çıkması, üçayak, destekler, sır artığı, bozuk ve yapışmış parçalar ile bu tarihten sonra yürüttüğümüz kazılarda İznik merkezinde yapılmış Osmanlı çini ve keramiklerinin hemen bütün devreleri aydınlatılmıştı. Beyaz hamurlu ve mavi-beyaz dekorlu olarak devam eden gelişme hakkındaki buluntu ve görüşleri çeşitli fırsatlarda kitap ve makalelerle tanıtmaya çalışmıştık.

Uzunca bir aradan sonra, İznik'de yapılmakta olan temel kazıları ve yol çalışmaları sırasında rastlanan buluntuların değerlendirilmesiyle, yeni kazı ve sondajların yararlı olacağı görüşüyle 1981 yılında çalışmalara yeniden başladık.

a — Yenişehirkapısı sondajı : Su borusu döşenirken keramik malzemesi bulunduğu Müze tarafından bildirilen bölgede başlatılan sondajlarda, 80 cm. de küçük kemerli açıklığı ile basit bir fırının ateşhanesinin kuzey duvarına rastlandı. Üst kısmı ile diğer duvarları su borusu döşenirken tamamen tahrip edilmiş olan bu duvarın çevredeki sur duvarından toplanmış iyi cins tuğla ve çamur harcı ile örülmüş olduğu anlaşılacakla birlikte çok az kullanıldığı tesbit edildi. Yola rastlayan ve korunması mümkün olmayan bu duvar parçasının bulunduğu açma tekrar kapatıldı.

b — Mahmut Çelebi Mahallesi, Hakkı Sokak 20 de yapılan sondaj : 14 Ağustos'da başlayıp 180×150 cm. ve — 180 cm. de geliştirilen sondaj, bir fırın çöplüğü olduğunu ortaya koydu. Çeşitli devirden ve değişik teknikte bozuk ve kırık keramik veren sondaj, eski kampanyalarda geniş bir fırın çöplüğü ile bina temelinde doğru geliştiği anlaşılan bir fırının yakınında bulunmaktadır. Bu sondajdan envanterlik nitelikte altı parça çıkmış olup, üçü geçiş dönemi kaplarına aittir. Bir diğeri 15. yy. ikinci yarısında kırmızı hamurlu olmakla birlikte, krem rengi astarlı, serbest elle çizilmiş şakayık desenli itinalı işçilik gösteren bir parçadır. Mavi-beyaz keramiklere geçiş dönemine işaret etmektedir. Mavi-beyaz, beyaz hamurlu, şeffaf sırlı bir kapak parçası ile «Musli» yazılı beyaz hamurlu dip parçası 16. yy.'a işaret etmektedir. British Museum'da (Londra) bulunan 16. yy. 1549 dan İznikli benzer isimli ustanın işi 38 cm. boyunda bir kandil ile bağlantı kurmak mümkündür. Burada dip parçasının dışında değil, iç tarafında beyaz zemine oldukça iri biçimde bu adın yazılmış olması ayrıca dikkat çekicidir. 16. yy. ın ikinci yarısından bir diğeri gövde parçası «Rodos işi» adı ile tanınan beyaz hamurlu, uçuk mavi zeminli şeffaf sırlı İznik kerami-

ğidir. Üzerinde beyaz yelkenliler ve yeşil konturlu bulut motifleri seçilebilen küçük bir parçadır.

c — Kılıçarslan Cad. 54 no. arka bahçesindeki sondaj: Verimli olabileceği anlaşılan ve 17. yy.'a ait parçalar vermeğe başlayan bu sondaj, mal sahibinin devamına izin vermemesi üzerine kapatılarak, bahçe eski haline getirildi.

d — Ayasofya apsisi kuzeydoğusundaki kurtarma kazısı : Ayasofya çevre düzenlemesi sırasında, müteahhidin bırakmış olduğu bölümde, yağma toprak arasında, katlar halinde tabii bir açma biçiminde kendini belli eden yoğun keramik buluntusuna sahip bölümde (muhtemelen bir fırın çöplüğü) İznik Müzesi ile müşterek çalışmalara başlandı. Sondaj alanları birleştirilerek, yüzeyden, ince bir çalışma ile — 1.50 m.'ye kadar inilebilmiştir. Buradan çıkan kırık ve bozuk parçalar, toprağın elden geçmesi ile karışık bir hal almış olduğundan, değerlendirmeler uzun zaman alacaktır. Yaklaşık 6.00 m.'lik bir kesitte yoğun biçimde kırık parça bulunduğu kesitten anlaşılmıştır. Buradan elde edilen parçalar, Aya, 1,2.. kodu ile numaralanıp İzn. 81/1,2.. tasnifinden ayrı olarak, yerinde ilk temizlikleri yapılarak Müze'ye taşınmıştır. Ayrı bir ekiple birleştirme ve değerlendirme çalışmalarına başlanmış, devamı planlanmıştır. Buradan envanterlik nitelikte bir buluntu ortalama 32 cm. çapında beyaz hamurlu, mavi-beyaz bir tabak olmuştur. 16. yy. ikinci yarısına tarihlenebilen bu parçanın zemininde firuze üzerine beyaz ve mavi renkte çiçek ve yaprak motifleri yer almıştır. Beş parça halinde birleştirilebilen geniş kenar bordüründe, beyaz zemin üzerinde firuze ve mavi çiçek ve yaprak motifleri kıvrımlı bir sap üzerinde görülmekte, en dışta ince bir kenar suyu dikkati çekmektedir.

e — Nilüfer Hatun İmaret (Müze) bahçesi, Lise bahçesi, Kılıçarslan Caddesi 77, Çayır Sokak 4-6, Ayasofya apsisi doğusunun güney tarafında yapılan sondajlardan envanterlik nitelikte parça çıkmamakla birlikte, etütlük mahiyette çok sayıda parça ile birlikte, envantersiz 79 torba etütlük malzeme tasnif edilmiştir. 11 ayrı sondaj bölgesinden envanterlik parçalar dışında, envanteri yapılmış etütlük parçalardan torbalar içinde tasnif edilip gruplandırılmış çok sayıda malzeme Müze'ye teslim edilmiştir. İstanbul Üniversitesi ödeneğinden katkıda bulunularak, Müze'de İznik keramik sanatının çeşitli devirlerini gösteren öğretici bir vitrinin, 1981 kazı buluntularıyla hazırlanıp, sergilenmesi gerçekleştirilmiştir. İznik Müzesi deposu, bu şekilde vitrinlerin diğer Müze ve ilgili öğretim kurumlarında da hazırlanmasına elverişli çok sayıda teşhir dışı malzemeye sahiptir.

f — İstanbul Kapısı çevresindeki mimari kalıntının temizleme çalışmaları : Evvelce iyi durumda iken moloz dolmuş olan ve muhtemelen Osmanlı döneminde de kullanılmış bir Bizans altyapısı olan tonozlu kalıntı, kısmen temizlenerek plan krokisi ve ölçüleri alındı.

II — Yüzey Araştırmaları : Kutalmış oğlu Süleyman ile Anna Komnena'nın buluştukları, İznik Sarayının araştırılması ekibimizin ilgi alanındaydı. Bu yüzden çeşitli ihtimaller üzerinde durulmakla birlikte, Göl kapı çevresinde Ch. Texier'nin Mütesellim Sarayı olarak işaretlediği bölümde araştırmalar yapıldı. Bu alanda küçük sondajlar da yapılarak bol sayıda yüzey keramiği toplandı ve diğerleriyle birlikte değerlendirildi. Pişmiş topraktan bir mimari süsleme parçası da bu bölgedeki yüzey araştırmaları sırasında bulundu. Bir Bizans altyapısı üzerinde muhtemelen İznik'in iç kalesinde yer aldığı anlaşılan Texier'de işaretli kalıntıların bazı duvar parçaları bu çevrede görülüp, yakın geçmişte kaldırılmış olanları hakkında bilgi toplanmakla birlikte çalışmalar şimdilik genişletilmedi. Ancak, özellikle raporumuzda belirtmiş olduğumuz gibi Göl Sokak ve İskele Sokak ayrımı ile çevresindeki inşaatlarda dikkatli olmak ve buradaki kalıntıları korumak gerekmektedir. Başka bir ihtimal de Yenişehir kapısı çevresindeki küçük hamam etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu ilgi alanımızdaki çalışmalar geniş kamulaştırmalar gerektireceğinden şimdilik tesbitler ve dikkati çekmekle yetinmek zorunda kalıyoruz. Bu konudaki araştırmalarımız hakkındaki sonuçlar raporda detayları ile belirtilmiştir.

Müze Müdürü Emin Tan'ın da katıldığı küçük bir grupla Çukurca ve Şerefiye köylerine de kısa bir araştırma gezisi düzenlendi.

III — Tasnif ve Değerlendirme çalışmaları : Yukarıda (II - f) belirtilen sondaj buluntularının teknik ve devirlere göre, sondaj yerleri esasıyla Müze'de değerlendirilmesi dışında, Ayasofya buluntularının, sondajın ilerlemesine bağlı tasnif çalışmaları, uzun zaman ve sabır istemektedir. Bu iş için, ilerki kampanyalarda, bir ekip ayrılması planlanmıştır.

Bu arada yol çalışmaları sırasında Kılıçarslan Caddesinde ortaya çıkan ve sadece bir tanesi bugünkü asfaltın altında korunabilmiş olan Çini Fırınının havalandırma bacası yapımı için İstanbul Üniversitesi ödeneğinden katkıda bulunulmuştur. Bu konuda ilgisini görmüş olduğumuz başta İznik Kaymakamı olmak üzere Milli Eğitim ve İlköğretim Müdürleri ile başkanlığımdaki ekip elemanlarına ve kazıda fiilen çalışan öğrencilerime, 1981 kazısı sonuçlarını dinleyen meslekdaşlarıma teşekkür eder, saygılar sunarım.